

Ministerul Educației al Republicii Moldova

İ. D. Bankova İ. İ. Baboglu A. İ. Stoletnăya K. K. Vasilioglu N. İ. Baboglu

GAGAUZ DİLİ

HEM LİTERATURA OKUMAKLARI

Știința, 2015

5 **klas**
-inci

CZU 811.512.165+821.512.165.09(075.3)

G 13

Elaborat în baza curriculumului disciplinar în vigoare și aprobat prin Ordinul ministrului educației (nr. 399 din 25 mai 2015). Editat din mijloacele financiare ale Fondului Special pentru Manuale.

Comisia de evaluare: *Oxana Constantinova*, prof. școlar, Liceul Teoretic „Mihail Guboglo”, Comrat; *Maria Cernioglo*, prof. școlar, Liceul Teoretic Baurci, Ceadr-Lunga; *Lidia Iusumbeli*, prof. școlar, Liceul Teoretic Copceac, Ceadr-Lunga

Redactor: *K. Vasilioglu*

Responsabil de ediție: *Valentina Ribalchina*

Corector: *Tatiana Bolgar*

Redactor tehnic: *Nina Duduciuc*

Ilustrații: *Daniela Spânu*, cu excepția: © 123RF.com: *Teguh Mujiono* – pag. 121 dreapta; *Payless-images* – pag. 121 stînga

Machetare computerizată: *Anatol Andrițchi*

Copertă: *Andrei Ichim*

Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința,

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova;

tel.: (+373 22) 73-96-16; fax: (+373 22) 73-96-27;

e-mail: prini@stiinta.asm.md; prini_stiinta@yahoo.com

www.stiinta.asm.md

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice Știința.

Reproducerea integrală sau parțială a textului din acest manual este posibilă numai cu acordul prealabil scris al Î.E.P. Știința.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Gagauz dili hem literatura okumakları: 5-inci klas / *Î.D. Bankova, Î.Î. Baboglu, A.Î. Stoletnăya* [et. al.]; Min. Educației al Rep. Moldova. – Ch.: Î.E.P. Știința, 2015 (Tipografia „BALACRON” SRL). –260 p.

ISBN 978–9975–67–974–9

811.512.165+821.512.165.09(075.3)

© *Î.D. Bankova, Î.Î. Baboglu, A.Î. Stoletnăya,*
K.K. Vasilioglu, N.Î. Baboglu. 2010, 2015

© Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința. 2010,
2015

ISBN 978–9975–67–974–9

Sevgili körpə dostlarımız!

Siz artık 5-inci klastaysınız! Çekedersiniz üürenmää gagauz dilinin sistemni kursunu. Bu eni kiyat sizdän isteer, ki olasınız dikat, eni materialları üürenärkän, çalışasınız annamaa gramatikada olan proşesleri, bulasınız lafın içindä, lafların hem cümlelerin arasında baalantıları.

„Gagauz dili” hem „Literatura okumakları” bölümnerindän kurulu kiyatta hepsi var: tekrarlamak ta, eni materialların kuralları da. Bu kurallara görä siz üüreneceniz cümlelerin, sözlerin, tekstlerin dooru kurulmasını, lafların yazılmasını orfografiya tarafından, leksika, stilistika hem punktuatıya tarafından.

„Gagauz dili” bölümündä koyulêr sistemaya diil sade orfografiya kuralları, ama sözleşmäk tematikası da, angıları gittikçä, siz büüdükçä, genişleneceklär hem derinleneceklär. Sizdän isteniler sade bir iş: herbir temayı, kuralı çalışasınız annamaa da onu praktikada kullanmaa. Üürenin, paalı dostlarımız, ne yazılı bu kiyatta; üürenin, ne veriler evä; üürenin, ne istener sizdän, da ozaman hiç şüpelenmeyin, ani sizdän çıkmayacek üüredici yada biznesmen, doktor yada injener, menecer yada başka bir zanaatçı, çünkü, dili bileräk, onu dooru kullanarak, herbir zanaatı var nicä edenmää.

Dil – o bir yardımcı, tanıştıricı, yaklaştıricı, dostlaştıricı, baalayıcı, herbir işi götürücü. Dilsiz işlär olmaz, baalantılar baalanmaz, para kazanılmaz! Unutmayım bunu, paalı dostlarımız!

Literaturanın da faydası büüktür, çünkü sade literatura olur sizi üüretsin girmää yaşamanın, sözleşmenin büülü binasına, angısının içindä siz buluşacenez türlü ii hem bet personajlarla, kantarlayacenez üüredicinin, kafadarların yardımınnan personajların yaptıklarını; üüreneceniz tanımaa, neyä deerlär „iilik”. Çıkışta siz mutlak görecenez, ani iilik, dooruluk, insanlık, dostluk, enseyip hayırsızlı, üsteleyip yalancılı, götürerlär adamı ileri, çıkarêrlar onu aydınnık yola, yapêrlar adamı **Adam**.

Paalı dostlarımız! Herbir zor situaşıyadan çalışın insanca çıkmaa. Büünkü „bo-eviklär” boşuna vakıdı geçirmeklän sizi yanniş yola çekerlär. Korunun onnardan! Sade haliz literatura, ii literatura personajları olur pak hem dooru yola çıkarsın.

Kiyadın avtorları

Annaşılmış nişannar:

– sözlük;

– Halk sözleri – halkın sedefleri

– soruşlar.

- 1 – fonetika analizi
- 2 – lafın kuruluşça analizi
- 3 – morfologiya analizi
- 4 – sintaksis analizi

levent
aarif

—>

söz ilerletmäk için laflar

İçindekilär

Gagauz dili

<i>Tema 1. Şkola neyä üüreder?</i>	8
Tekrar	8
§ 1. Söz payları	8
§ 2. Adlıkların hallanması	10
§ 3. Soslär hem bukvalar	11
<i>Tema 2. Gagauziya – ana tarafımız</i>	13
Söz teoryası. Dil hem söz	13
§ 4. Gagauz dili (istoriya haberleri kısıdan)	16
§ 5. Dil hem söz	18
§ 6. Söz teması	21
§ 7. Söz kulturası (bütündän tanışmak)	21
§ 8. Söz situatıyası	25
§ 9. Dialog	28
§ 10. Monolog	30
<i>Tema 3. Kiyat hem bilgi</i>	32
Dil teoryası. Sintaksis. Cümlä	32
§ 11. Sadä cümlä. Annatma, soruş hem izin cümlelär	33
§ 12. Cümlelin baş payları	35
§ 13. Cümlelin ikincili payları	37
§ 14. Sadä hem katlı cümlelär	38
Testlär	40
<i>Tema 4. Adam hem onun yaşaması</i>	42
Söz teoryası. Tekst	42
§ 15. Tekst. Tekstin payları	42
§ 16. Tekstin düzülmesi (teması, öz fikiri)	46
§ 17. Tekstin içindekisini diıştirmäk	50
§ 18. Tekst çeşitleri (söz tipleri)	52
§ 19. Annatma	53
§ 20. Yazdırma	55
§ 21. Fikirlemä	57
Testlär	60
<i>Tema 5. Zanaat adamın yaşamasında</i>	61
Dil teoryası. Fonetika hem grafika. Orfografiya	61
§ 22. Söz sesleri. Vokal seslär	62

§ 23. Konson seslär	63
§ 24. Vokal garmoniyası	65
§ 25. Konson garmoniyası	66
§ 26. Alfabet	68
§ 27. Konson dönmesi	69
§ 28. Vokal dönmesi	70
§ 29. İkili konsonnar	71
§ 30. V konsonun dooru yazılması	72
§ 31. H konsonun dooru yazılması	73
§ 32. Y (yot) konsonun dooru yazılması	74
§ 33. Kısım. Urgu	75
§ 34. Kısım urgusu hem logika urgusu	76
§ 35. Lafların sıradan-sıraya geçirilmesi	77
§ 36. Laflara fonetika analizi	78
Testlär	78
<i>Tema 6. Küü hem onun anılmış görümnü erleri</i>	80
Söz teoryası. Söz stilleri	80
§ 37. Söz stilleri (bütündän tanışmak)	80
§ 38. Lafetmäk stili	83
§ 39. Artistik stili	84
§ 40. Annatma tekstlerin kurulması	87
§ 41. Obyekti yazdırma	89
§ 42. Türlü söz tiplerin bir teksttä kullanılması	90
§ 43. Tekstä analiz	93
Testlär	94
<i>Tema 7. Kasaba hem onun anılmış görümnü erleri</i>	95
Dil teoryası. Leksika	95
§ 44. Gagauz dilinin leksikası	97
§ 45. Dialekt lafları	100
§ 46. Lafların maanaları. Birmaanalı hem çokmaanalı laflar	101
§ 47. Sinonimnär, antonimnär, omonimnär	103
§ 48. Neologizmalar hem arhaizmalar	104
§ 49. Profesional lafların hem terminlerin kullanılması	106
§ 50. Frazelogizmalar	107
Testlär	108
<i>Tema 8. Saalık hem sport</i>	110
Dil teoryası. Lafın yapısı. Laf kuruluşu. Orfografiya	110
§ 51. Lafın morfemaları – kök hem afiks	110

§ 52. Afikslär	112
§ 53. Laf kuruluşu	115
§ 54. Gagauz orfografiyasında temel printiplär	116
§ 55. Afikslerin dooru yazılması (vokal garmoniyasına görä)	117
§ 56. Afikslerin dooru yazılması (konson garmoniyasına görä)	118
§ 57. Afikslerin dooru yazılması m hem n konsonnan bitän laflarda	119
§ 58. Alınma lafların dooru yazılması	119

Tema 9. Adam hem aylä

Dil teoriiyası. Morfologiya.

Söz payları

§ 59. Söz payları	123
§ 60. Adlık	125
§ 61. Adetçä hem öz adlıklar	128
§ 62. Cannı hem cansız adlıklar	130
§ 63. Adlıkların kurulması	131
§ 64. Adlıkların hallanması	134
§ 65. Konsonnan bitän adlıkların hallanması	135
§ 66. Vokallan bitän adlıkların hallanması	138
§ 67. K konsonnan bitän çökkisimni adlıkların hallanması	140
§ 68. Adlıkların saabilik forması	142
§ 69. Saabilik formasında adlıkların hallanması	143
§ 70. Yabancı dillerdän alınma adlıkların hallanması	147
§ 71. Adlıkların dooru yazılması	149
§ 72. Adlıklara morfologiya analizi ...	149

Testlär

*Tema 10. Dostluk hem dostlar adamın
yaşamasında*

Söz ilerletmesi

§ 73. Nicä takrir yazmaa	154
§ 74. Nicä yaratma yazmaa	155

Literatura okumaları

Tema 1. Aazdan halk yaratmaları.

Folklor	164
<i>Halk masalları</i>	164

Cücä Todur	166
Kardaşlar	170
Dädunun hem babunun evi	173
<i>Mıflär</i>	176
<i>Halk türküleri</i>	177
<i>Adet türküleri</i>	178
Kolada	178
Traka türküsü	178
Lazari	179
Pipiruda	179
<i>Şaka türküleri</i>	179
Keçiciim	179
Koca karı	180
<i>Bitki zamandakı halk türküleri</i>	180
Oglan, Oglan!	180
Çekirgä	180
Üşüdüm	181
Ay, tepelär	181
<i>Maani</i>	181
<i>Söleyişlerä</i>	182
<i>Bilmeycelär</i>	183
Avtoru masal	184
Padişaa hem çiftçi	184
Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım	186

Tema 2. Yazılı literatür. Proza,

şiiirlär	187
Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak	187
Dionis Tanasoglu	189
Analar	189
İlkyazım geldi!	189
Dimitri Kara Çoban	190
Otuz ley	190
Nışannar	191
Panayırdan	192
Nikolay Baboglu	193
Vani Çilingir	193
Çiçeklik başçası	196
Ana dilimiz	197
Anam	198
Lunga-Lunga, derecik	198
Çiidemnär	199
Gavril Gaydarçı. İki ool	200
Ana tarafım	202
Stepan Kuroglu. Kemeñceci	203

Kosti Vasilioglu. Goguşun duuma günü.....	207	Gül-çiçek dolaylar.....	241
Karaca	212	Zaman sözü	242
Şannı ol sän, halkım!.....	215	Vasi Filioglu. Bucak	243
Bucak	216	Benim Beşalmam!.....	244
Brak gitsin.....	216	Benim anam	244
Paskellä.....	217	İlkyaz sesi.....	245
Mina Kösä. Dünnenin temeli.....	218	Güneş	245
Ana toprak.....	219	Ekmek için söz.....	246
Benim tarafım	220	Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...	247
Kimä ana biz deeriz	220	Tema 3. Söz ilerletmesi. Türlü temalara görä yaratmalar	248
Stepan Bulgar. Karpuz	221	<i>Çevirilmä literatura</i>	248
Gagauz ustası	223	Spiridon Vangeli, moldovan yazıcısı küçüklär için. Yaamur.....	248
Petri Çebotar. Yıldız şafkı.....	225	Konstantin Dragomir, moldovan yazıcısı. Büük dostlar.....	249
Fenalık.....	226	George Georgiu, moldovan yazıcısı. Kış nasıl olacak	249
Kasaba.....	229	Yahya Akengin, büünkü türk yazıcısı. "Oguz dede" annatmasından bir payı. Dört kafadar	251
Nastradinin türküsü.....	230	<i>Klastan dışarı okumaklara deyni</i> <i>literatura</i>	254
Mariya Mercanka. Kucaklan güneş daadan	231	Dionis Tanasoglu. Gagauzlar	254
Ana dilim	234	Ana dilimiz	255
Çin sabaa	234	Stepan Bulgar. Damgahem nişan	255
Todur Zanet. Soruş.....	235	Todur Marinoglu. Karayka	257
Anama.....	236	Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...	258
Evlär.....	236		
Şen oynêêr gagauzlar!.....	236		
Afta günneri	237		
İlkyaz.....	237		
Test. Verili şiirä analiz yapın	239		
Todur Marinoglu. Dostluk	240		
Biyaz fistan giimiş aaçlar.....	241		
Lüzgär oynêêr	241		

GAGAUZ DİLİ

ŞKOLA NEYÄ ÜÜREDER?

Tekrar

§ 1. Söz payları

1. Yukarkı resimä bakıp, kurun kısından bir dialog. Koyun onun adını. Düzeräk dialogları, tekstlerinizdä kullanın aşaadaki soruşları.

1. Çocuklar hem kızçaazlar ne zaman hem nereyi giderlär?
2. Ne var onların ellerindä, arkalarında?
3. Acaba, kimä onların çiçekleri götürerlär?
4. Ne sorêr ilerdeki küçük kızçaaz beşinci klasta üürenän şkolacıya?
5. Netürlü akıl verer şkolacılar biri-birinä, neyä onların canı sıkılmış?
6. Acaba, neçin gülümseer küçük kızçaaz, bakarak büüyünä?
7. Kimä hem ne hazırlamış geeridä kalan şkolacı?
8. Neçin uşaklar şen hem sevineräk giderlär şkolaya?

2. "Çaarêr aydınnaa..." peeti demekli okuyun, sora kendi laflarınızlan onu annatma formasına çevirin. Annadın, ne bilersiniz şkola için. Neyä üüredes şkola?

3. Aklınıza getirin, angı söz payları cevap eder soruşlara: a) kim? ne? b) nesoy? c) ne yapmaa?

Teksttän çıkarın da ayırı yazın soruşlara görä: a) predmetleri gösterän söz payını (adlık); b) predmetlerin niŝanını gösterän söz payını (nişannık); c) predmetlerin işini gösterän söz payını (işlik).

zaamet
serbest

Çaarêr aydınnaa...

Eşil yaz, çok güneşli,
Ne tez geçti günnerin?
Çırtın bizi deredä,
Serbest oynadık evdä.

Uzun günnär kısaladı,
Şkola çanı sallandı:
Hadi, geliniz şennäa,
Eni işlär üürenmäa.

Kapular hem kiyatlar,
Açılınsız onnar
Bilim anatarınnan,
Kendi zaamet yolunnan.

Cürä seslän üüsektän
Turna da maavi göktän
Kanatlan seläm verer,
"Uurlar olsun", – sizä deer.

Gelin, gelin aydınnaa
Erinizi aaramaa...
Kiyatlardan tarlada
Bereketi toplamaa.

(N. Baboglu)

Cürä seslän – incä, üüsek seslän
çırtın bizi – yıkadın bizi

4. Soruş-cuvar formasında düzün dialog uroкта. İkişär kişi kalkıp, danıŝın biri-birinizä verilmiş hem başka soruŝlarlan.

1. Angı artistik kiyatlarını, masalları hem gazetaları gagauz dilindä yazın okudun? Angı halk masalını taa çok beendin?
2. Angı söyleyişleri aklında tutêrsın?

5. Annadın, kimi hem ne görersiniz yukardaki resimdä? O resimä bakarak, düzün birär tekst te bu laflarlan: **klas, şkolacılar, urok, gagauz dili, aralık, taftada yazmaa, yannışlık, benim neetim**. Teksti adlayın, teftelerinizdä yazın, söz paylarını belli edin.

6. Yazın kıسادan bir annatma, angısında olsun 7–8 cümlä, açıklayın te bu temayı: **"Üürenmäk yılın çeketmesinä hazırlanmak"**. Var mı nicä annatmaya tekst demäa? Neçin?

7. Okuyun Vaninin hem Mişanın telefonda lafetmesini. Var mı nicä ona **dialog** demäa? Neçin?

- Alo, Mişa, sänsin mi orada?
- Bänim, Vani, bän seni tanıdım!
- Seläm, Mişa! Sän ne iş yapêrsın?
- Sabansêêrsın, Vani! Bän kiyatlarımı kaplêêrim.
- Neçin?
- Taa islää korunsunnar deyni.

8. *Aşaadaki annatma teksti okuyun, onun içindeliini annadın, sora ona ad koyun. Söläyin, neyä bu tekst üüreder; var mı onda dialog? Teksti okuyun rollara görä.*

Bir ihtär babucuk sepetlän yolca gidärdi. Onun sepedi dop-doluydu kırmızı almaylan.

– Eh, olsa alayım almaların birisini, – düşündüm bän.

Babunun ardına yavaşıcık yaklaştım, bir almayı kaptım da cöbümä sakladım. Babucuk bişey görmedi. Ama o tezdä durgundu da bana dedi:

– Çocucak, senin adın nicä?

– Petrika.

– Gözäl adın var.

Babucuk sepettän aldı en büük almayı da bana verdi.

– Buyur, i! Almalar bizim başçamızdan.

Bän pek utandım.

– Neçin sän almayı almêêrsın?

Bän çabuk almayı cöbümdän çıkardım, onu sepedin üstünä sıbıttım da kaçtım. Evä etiştinyän, aalamaa başladım. (*Em. Bukova görä*)

9. *Verili adlıklara uygun nişannık ayırın da lafbirleşmesi yazın.*

Karpuz, tefter, aaç, guguş, tarla, üzüm, papşoy, örtü, üürenici, kosmos, gül, şkola.

Sözlük: eni, kırmızı çölmekli, sütlü, uçsuz-kenarsız, şen, taraklı, dolu içli, çatallı, sürülü, iiri teneli, iki katlı, kan içli.

Örnek: Tepeli kuş, uzun pelikli kız.

10. *Annadın, nasıl siz yazın dinnendiniz, büüklerä yardım ettiniz. Düzün birär annatma da yazın. Kullanın hertürlü söz paylarını.*

§ 2. Adlıkların hallanması

1. *Bakın aşağıda çiten, terekä, kepek adlıkların hallanmasına. Söläyin, nesoy bu adlıklar, neçin onnarın afiksleri başka-başka?*

çiten	çitenin	çitenä	çiteni	çitendä	çitendän
terekä	terekenin	terekeyä	terekeyi	terekedä	terekedän
kepek	kepään	kepää	kepää	kepektä	kepektän

2. *Aklınıza getirin halları. Belli edin, verilmiş soruşlara angı hallar cuvap ederlär:*

kim? kimin? kimä? kimi? kimdä? kimdän?

ne? neyin? neyä? neyi? nedä? nedän?

3. *Verilmiş laflardan ayırın da yazın söz paylarını üç direcä – adlıklar, nişannıklar, işliklär. Vokallan, konsonnan hem k konsonnan bitän birär adlık hallayın.*

Yazmaa, çiçekli, oyuncak, eşil, tutmaa, pençerä, tiken, iışı, düzmää, tikenni, yazıcı, çiçek, oynamaa, eşillik, oyun, eşermää, düzen, yazdırmaa.

4. *Verili cümlelerdä, soruşları koyup, adlıkları dooru hal formasında yazın. Belli edin adlıkların halını, nişannayıp hal afikslerini.*

Örnek: Sır yavaş-yavaş inärdi (derä) su içmää – Sır yavaş-yavaş inärdi (nereyi? neyâ?) dereyâ (D.h.) su içmää.

1) Karannık daa içindä biz gidirdik bir daracık (yolcaaz). 2) Yolcaaz getirdi uşakları (küü). 3) Bayır üstündän var nicä islää görmää küüyün ortasında bulunan (klisä). 4) Kim isteer islää yaşamaa, o çok vakıt läözüm geçirsın (iş). 5) Bu papşoy sıraları (aalem), onnara olmaz dokunmaa. 6) Güzün herbir çorbacı çalışêr toplamaa (bereketçik) vakıtça. 7) Toplanılmış bereketin eri var: papşoyu erleştirerlär (çit), boodayı pindirerlär (tavan), kartofileri koyêrlar (maaza). 8) Hepsi imeklär soframıza (kır) gelir. 9) (İilik) kimsey kaçmêêr, (bela) kimsey çarmêêr. 10) Güz vakıdı (başçalar) hem (baalar) çok iş çıkêr.

5. *Verilmiş laflardan düzün uygun lafbirleşmelerini, belli edip adlıkların halını.*

Örnek: Pinmää (tavan, merdiven) – pinmää (nereyi?) tavana (D.h.) (nedän?) merdivendän (Ç.h.).

Vermää (koyunnar, alaf), saklanmaa (bordey), çıkarmaa (su, pınar), girmää (içer), diktirmää (fistan, terzi), yazmaa (cümlä, tefter), patlatmaa (tüfek), kaybetmää (para, yol), battırmaa (kıymık, parmak), korunmaa (ateş), üütmää (dermen, un), gezdirmää (uşak, kucak), okumaa (biblioteka, kiyat), atmaa (gübürlär, çayır), pişirmää (mancalar, fırın).

6. *Verili teksti tamannayın etişmüz laflarlan, kullanarak sözlüü. Koyulu lafları belli edin söz payları gibi. Adlıkların halını gösterin.*

Tez ... yaz. Geldi Hepsi ... islää dinnendiktän sora hazır şkolaya gitmää. Sentäbrinin ilk günündä ... oldu yortu toplantısı. İlk çandan sora ... girdilär ... klaslara, buluşular ... üüredicilerinnän. Bu yıl biz ... 5-inci klasta. Şkolacılar ... büük havezlän ... üürediciyi, ... tekstleri, ... soruşlara, yazêrlar Bütün yıl ... çok eni ... kazanaceklar, ... günneri geçireceklär, ... dost kendilerine bulaceklar.

Sözlük: uşak, geçmää, sevgili, güz, pak hem taazä, üürenmää, şkolacı, şkola, tefterlär, uroklar, okumaa, cuvap etmää, seslemää, üürenici, bilgi, eni, interesli.

§ 3. Soslär hem bukvalar

*maaza
belli*

1. *Aklınıza getirip, annadın!*

1. Neyi biz söleeriz hem işideriz, neyi dä yazêrız hem göreriz?
2. Sıralayın vokal sesleri. Onnarı kendi örneklerinizdä bulun.
3. Söläyin konson sesleri. Kendi örneklerinizdä konsonnarı gösterin.
4. Sıralayın uzun vokal sesleri, onnarı kendi örneklerinizdä bulun.

5. Kaç bukva var gagauz alfabetindä?
6. Angı bukvalarlan yazılêrlar vokal hem konson seslär?
7. Laflar nicä bölünerlär kısımnara? Örnek verin.
8. Gagauz laflarında urgular taa sık angı kısım düşerlär? Örnek verin.
9. Yazmakta laflar sıradan-sıraya nicä geçiriler? Örnek verin.
10. Angı kısım urgulu sayılêr? Örnek verin.

2. *Aşaadaki lafları alfabet sıralında yazın:*

Demir, tekerleklär, beşinci, klas, şkola, gezmää, üürenmää, seslemää, gercik, kaba, yaarin, ilaç, makaz, nacak, piinir, saçak, taraf, ucuz, fayda, harman, çaarmaa, şamata, ıciran, aldatmaa, samannık, virgül, cuvapçı, ıntıar.

3. *Aşaadaki teksti tefterlerinizdä yazın. Sesli hem sessiz konsonnarın altlarını çizin birär hem ikişär çizgiciklän. Annadın, neçin tekstin adı "Dava".*

Dava

*uyanmaa
söleyäbilmää*

Todi düşündä görmüş, nicä dört yıldız erä düşmüş. O yıldızlar birär buynuzlu keçi olmuşlar. Açan çocuk uyanmış, tez sokaa çıkmış da hepsinä kendi düşünü annatmış. Bir dädü onu seslemiş. Bitkidä Todiya sormuş, kaç buynuz keçilerä etişmeer. Çocuk cuvap etmiş: okadar, kaç buynuz iki keçidä var.

Ya, sän söyleyebilecän mi, kaç buynuz keçilerä bu düştä etişmeer? (*T. Marinoglu*)

4. *Aşaadaki lafları tefterlerinizdä yazın, uzun vokalların altlarını çizin.*

Aalamamaa, adım, saat, kaar, maavi, üzüm, kaavi, maaza, aç, läözım, diiren, alış-veriş, aaz, aalem, baalamaa, şkolacı, baarış, baaşış, büün, büyük, geeri, daalmaa, dooru, düümük, düün, zeedä, kuş, diil, iilikçi, iışı, ördek.

5. *Aşaadaki cümleleri yazın, okuyun, nişanni laflara logika urgusunu koyarak.*

Poyrazdan **suuk** lüzgär eser. **Her gün** bulutlar başladılar günü kapamaa. Güneşli hava taa sık sade **üülendä** olêr. Kimi günnerdä **yaamur** yaayêr. Açlardan, gümelerdän **sarı** yapraklar erä düşer. Turnalar, kırlangaçlar, sırcıklar sıcak taraflara **uçtular**. Günnär kısaldı, gecelär **uzadı**. **Tezdä** kış gelecek.

6. *Aşaadaki lafları yazın, onnara urgu koyun. Kuraldan angı laflar ayırılêr? Onnarın altlarını çizin.*

Güneş, güüdä, damar, çimçirik, bulutlar, gündüz, daanık, kırık, dädü, diiren, lelü, yıvın, yufka, kara, koyu, kolay, komuşu, kusurlu, lampa, maavi, nişan, nasaat, semiçka, seftä, daul, dermen, karannık, samannık, göldä.

7. *Aşaadaki lafları kısımnara bölün, sıradan-sıraya geçirmää deyni. Angı lafları geçirmää yok nicä, altını çizin. Laflara urgu koyun.*

Lüzgär, erik, enser, ekmek, taliga, gezinmää, ilaç, gittik, odunnuk, açlar, üüredici, çaarêr, kiyat, koyun, kabaatsız, kaun, auç, kaşık, kenarsız, ürek, çiçek, körpä, kraa, kuvetli, maavi, maymun, maya, maaza, şarapana.

GAGAUZIYA – ANA TARAFIMIZ

Dil hem söz

1. Yukarkı resimä bakıp, annadın, ne bilersiniz ana tarafı için.

Annatmalarınızda kullanın te bu cümleleri:

1) Biz pek severiz Vatanımızı hem ana tarafımızı.

2) Bizim Vatanımız – Moldova, ana tarafımız – Bucak. Gagauziya – Moldovanın bir bölümüydür.

Bayraamız

Tantanalı dalgalanêr
Lüzgerciktä bayrak,
Ondan paalı bizdä hiç yok –
Koru onu, Bucak!

Vatan bayraa salt biricik,
Ona emin sän et,
Ani onu duşmannardan
Koruyacan, elbet.

Maavi göklär bu bayrakta
Oguzların kanı...
Unutma hiç köklerini,
Tut aklında, tanı!..

Milletin yıldızları
Yanêrlar bayrakta,
Binnärlän yıl dalgalansın
Bu bayrak Bucakta!

Gerbımız

Bizim gerbta duuêr güneş,
Verer tarafıma sıcak.
Girgin sän ol, halkım benim!
Binnärlän yıl yaşa, Bucak!

Tarlalarda büüyer booday,
Gerbı sarêr olgun başak.
Başkalarinnan barabar
Yaşa hem kuvetlän, Bucak!

Tarafımda var çok baalar –
Onuştan da gerbta üzüm.
Acan görerim onnarı,
Güler, dostum, üzüm-gözüm!

Kemerleder bizim gerbi
Üç büük, iiri, şafklı yıldız.
Komuşularlan dostlukta
Yaşa sän çok yıl, gagauz!

2. K. Vasilioglunun peetlerini „Bayraamız” hem „Gerbımız” okuyunuz. Kendi laflarınızlan yazdırın bizim bayraa hem gerbi.

3. Aşaadaki teksti "Vatan için" yazın, onun içindeliini sıradan annadın. Bulun o lafları, angularında vokal garmoniyası yok, onnarın altlarını çizin.

Vatan için

yırak
ayoz

İnsanın duuma erleri – Vatanı – hiç kimseyin bir zaman da bilä aklıdan çıkmaz, unutulmaz. Vatan – herkezin çok sevgili, ayoz eriydir.

Adam açan yabancılıkta yaşêr, onun canı sıkılêr ana tarafı için, onu sansın çeker ana topraa gelsin, dolaşsın, görüşsün Vatanınnan, evdekilerinnän, hısımnarınnan, komuşularınnan. Da yırakta bulunan insan büük havezlä, açık üüreklä, sevgiyän herkerä kendi Vatanınnan karşı gelir. Boşuna demerlär, ki "adam Vatansız, nicä gök yıldızsız".

4. Okuyun aşaaada verili peeti, onun temasını hem öz fikirini kendi laflarınızlan söläyin.

Dayma düşlerimä gelir

Geniş dünnä, geniş hem dar bu tombarlak toprak.
Var çok erlär saklı bendän yırak:
Kasabalar, küülär, şen güneşli göllär
Hem taa, kimnär bilsin, nelär...
Ama geniş dünnenin sade bir köşesindä
Bana adımca deerlär taa tatlı...
Orada bizim eşik hem zemperäylän kapumuz,
Sergendä dä ediliimdän ölçüm saklı,
Orada büüyer bizim o dut aacı, ani verirdi

Bobama fişkan – düüsün bizi zarar için.
Yollar da orada tozlu – koyun sürüleri
gezer gevşek,
Önnerindä dä gider saar edekçi – eşek ...
Te buydur o köşä, ani dayma düşlerimä
geler!
Hem geldiim gibi orayı – bana saalık verer.
Sendä dä, kardaşım, olmalıydır ölä
başka bir er,
Ani dayma-dayma senin dä düşlerinä
geler?

1. Nasıl köşä o, ani söleer şair?
2. Okuyun da annadın, nelär var o köşedä?
3. Neçin onnarı şair unutmêr, neçin onnar düşlerinä gelir?
4. Bulun, ne sorêr bitkidä şair? O soruşa cevap verin.
5. Siz kendi ana koşeciinizi beenersiniz mi?

5. Kendiniz birêr tekst "Benim sokaam" yazın. Teksttä te bu soruşlara cevap verin:

1. Sokaanızın adı nicäydür? 2. Sizin sokak angı maaledä bulunêr? 3. Sokaanız geniş mi osa dar mı? 4. Netürlü aaçlar, gümelär, çiçeklär sokaan aul boylarında büüyêrlär? 5. Sokak boyunda evlär nasıldır? 6. Sokaanızda var mı magazin, apteka, pošta yada başka yapılar?

6. Aşaadaki cümleleri yazın. Lääızımnu lafları noktaların erinä koyunuz.

1. Gün duusunda gök ... 2. Tezdä ... duuacak. 3. Biz büük ... ilkyaz gününü karşı-lêêrız. 4. Gün yısıdacek bizim ... 5. Biz ... güneşli havayı. 6. Uşaklar güür seslân ana ... için türkü çalêrlar.

Sözlük: gün, kizarêr, severiz, topraamızı, tarafı, sevinmeliklân.

dädum
duumaa

7. Angı soruşları var nicä koymaa, ki aşağıdaki cümlelär cevap gibi olsunnar?

1. ... ? Bizim avtonomiyamıza "Gagauz Eri" deniler. 2. ... ? Biz Moldovada yaşêêrız. 3. ... ? Bân kasabanın ikinci şkolasında üürenerim. 4. ... ? Benim dädum Çadır kasabasında duumuş.

Örnek: Nelär var sizin tarafımızda? Bizim tarafımızda var çok emiş, terekä hem üüzüm.

8. Aşaadaki laflara ekläyin lääızımnu afiksleri ölä, ki onnar cevap etsinnär soruşlara **neyi? neyü? neylân?** Ana tarafımızda yaşamak için bu laflarlan 5–6 cümlä kurun da yazın.

Küü, deri, dizi, derä, gemi, kuzu, kumi, tarla, taliga, küpä, araba, kanara, dünnä, alma, şkola, tencerä, toloka, tenä, tepsi.

Örnek: küü – küüyü, küüyä, küüylân.

9. Annadın, angı lafbirleşmelerinä frazeologizma deniler. Aşaadaki cümleleri yazın, frazeologizmaları bulup, onların altını çizin. O lafların maanalarını açıklayın.

1. Todı bütün iş dersindä hiç işlämedi.	1. Todı bütün iş dersindä sinek tuttu.
2. Lambu urokta işitmedi üüredicinin annatmasını: o diildi kuşku.	2. Lambu urokta işitmedi üüredicinin annatmasını: o aazını açmıştı.
3. Ormancıların Manisi saklı lafı tutmazdı.	3. Ormancıların Manisi diildi saalam kap.
4. Sırtmaç Tanas aarardı kolay yaşasın.	4. Sırtmaç Tanas aarardı yımirtanın kulubunu.
5. Kati bulü altın üzük istärdi almaa, ama cöbündä parası hiç yoktu.	5. Kati bulü altın üzük istärdi almaa, ama cöbündä lüzgär esärdi.

10. Yazın kendibaşına tekst, açıklayıp temayı "Neçin bän Vatanımı severim".

§ 4. Gagauz dili (istoriya haberleri kısıdan)

Gagauz dili, *gagauzça*² – bizim ana dilimiz. O türk aylesindän bir dildir. Bu ayleyâ girer başka türk halkların dilleri dâ: turkiyâ türkçesi, azerbaycan, türkmen, özbek, kazah, kırgız, tatar hem başka. Hepsi bu dillär, angıları çok *benzeşerlär*¹ biri-birinä, bir aylâ kurêr, senselâ dil aylesi. Ama gagauz dilinâ³ en yakın türkçä, azerbaycanca, türkmencä. Bu üç dilinin dâ arasında gagauzlar taa ii annêêrlar **türk dilini**.

Türk milletleri derin zamannarda çok vakıt yaşamışlar Altayda, Aziyada hem Orta Aziyada. Ozamannar eski türklerin arasında yaşarmış çok türlü türk senseleleri. Onnarın arasında bulunmuş oguz senseleleri dâ – gagauzların, türklerin, türkmenlerin, azerbaycannarın hem başka türk halkların dedeleri. Onuştan **oguz dili – gagauz dilinin** hem kimi başka türk dillerin köküydür.

Çok vakıt gagauzlar dilini kullanmışlar yazısız⁴. Yazı, bekim dâ, varmış, ama uzun istoriya vakıdında, bezbelli, kaybelmiş. Gagauz dilinin alfabeti kuruldu 1957 yılda kirilik grafikasında. Ondan büyük fayda oldu: gagauz yazılı literaturasına temel koyuldu, düzöldü şkolalara deyni üürenmâk kiyatları, başladı çıkkmaa gagauz dilindä gazetalar, **dergilär**, radio hem televizion **kolverimneri**.

1993-üncü yılda läâzım oldu gagauz dilini geçirmää latin grafikasına, neçinki Moldovada da devlet dili geçti latin grafikasına. Türk dili dâ taa çok vakıt ileri latin grafikasın geçirilmiş. Da bu dilleri olsun taa kolay üürenmää deyni hem bu dillär gibi gagauz dili ilerlesin deyni, o da geçirildi latin grafikasına.

1994-üncü yılda kuruldu gagauzların avtonom bölgesi – Gagauziya. Ozamandan beeri gagauz dilin taa bir eni funkşiyası peydalandı: gagauz dili oldu Gagauziyada ofițial dillerin birisi.

1995-inci yılda gagauz dilin latin grafikasında eni „Orfografiya hem punktuatşiya kuralları” tipardan çıktı. Şindi gagauzlar yazêr, okuyêr kendi ana dilindä, üürenerlär onu şkolalarda, universitettä.

Gagauz dili temeldir halkın bütünnä kulturasına. Yıl-yıldan gagauzların literaturası taa üüsek uura kalkêr, kulturası da ilerleer, gagauz dili dä donadilêr çok türlü eni laflarlan.

Ana dilini aaraştırêrlar gagauz bilim *izmetçileri*². Gelecek vakıt, açan ana dilindä şkolalarda üürenilecek hepsi obyektlär, açan ana dilindä studentlär universitettä zanaat kabledeceklär, açan büyük insannar izmetindä ana dilini kullanacak. Onuştan gagauz dilini läüzüm islää üürenmäâ, korumaa, sevmää.

2014-üncü yılda gagauz dili orfografıya hem punktuatıya kurallarına eni redakçıya yapıldı.

1. Angı dillär gagauzçaya senselä?
2. Angı dillär en yakın gagauzçaya?
3. Nezaman gagauzlara yazı kuruldu?
4. Yazı kabletmesi nesoy fayda getirdi gagauzlara?
5. Nezaman kuruldu gagauzların avtonom bölgesi Gagauziya?
6. Nesoy eni funkçıya kabletti gagauz dili?

1. *Aşaadıkı cümleleri okuyun, sora annadın gagauz dilinin özelli için.*

* Gagauzların folkloru zengindir. Gagauz dilindä etişti bizä türlü halk türküleri, *masallar*¹, legendalar, cümbüşlär, söleyişlär, bilmeycelär.

* Gagauz dilindä laflar gözäl öterlär, neçinki onda var ses garmoniyası, avası, açık işidilmesi.

* Gagauz dili zengin sinonimnärän, antonimnärän, omonimnärän. Onnarı kullanıp, kolay göstermäâ türlü fikirleri hem *duyguları*², kolay lafetmäâ hem yazmaa.

* Gagauz dilindä var laf zenginini, onuştan ana dilinä var nicä çevirmää başka dillerdän bilindir yazıcıların en büyük hem meraklı yaratmalarını.⁴

* Gagauz dili kendibaşına bir dil, onda var ses sisteması, kendi gramatika **kanonnarı**, kendi söz payları, kendi cümlä kurulması hem laf sırası.

- Kanon** – zakon, kural;
dergi – jurnal;
kolverim – burada: annatmak, informaçıya vermesi;
özellik – speçıfika.

2. *Aşaadıkı teksti „Gagauz Eri” okuyun, onun içindekisini annadın. İkinci cümledä baş paylarını bulun.*

Gagauz Eri

Taa eveldän çok zorluk çekip, gagauzlar Bucak kırlarında kurdu kasabalarını hem küülerini. 1994-üncü yılda gagauzlar devlet uurunda Avtonomiya kazandı.

Dekabrinin 23-ündä 2014-üncüdä artık 20 yıl tamannandı, nicä evelki Bucak topraanda halkımız Gagauziya avtonom bölgesini başladı düzmää.

Büün Gagauz Eri avtonom bölgesi, Moldova Respublikanın içindä, verer kolaylık, gagauz halkı korusun hem geliştirsün kendi dilini, kulturasını, delerimizin adetlerini, kursun kendinä uygun yaşamak.

Moldovada, Gagauziyada hem sınır aşırısında yaşayan gagauzlar läüzüm birleştirsün kuvetlerini, aniki enidän dirildip-ilerletmää ana dilimizi hem kulturamızı.

Gagauz olarak, herkezi läüzüm saysın bizim devlet simvollarımızı, üürensün istoriyamızı hem dilimizi, hatırlasın anılmış insannarımızı. Bizim borcumuz – koruyalım dilimizi, kaaviledelim gagauzluu, zenginnedelim Vatanımızı.

§ 5. Dil hem söz

Söz – dilin nişannarı, anguları kurulêr onun kanonnarına görü, läüzümni informaşiyayı vermää deyni. Söz – dilin işlemi, çalışması, ötmesi.

Sözü düzärkän, insan, aklına getirip dilin laflarını kendi fikirinä görä, lafeder, bir haberi sölemää yada bir temayı açıklamaa deyni. **Sözlän** insan biri-birinnän **annaşêr**. Sözleşmektä pay alannar en az olur olsun iki taraf: **avtor** hem **söz kabledicisi**. Birisi verer informaşiyayı, haberi, öbürü dä kableder.

Dil ilerleer, açan kullanilêr seslemektä, lafetmektä, okumakta, yazmakta.

Sözün iki **formas**ı vardır: **aazdan söz** hem **yazılı söz**.

Aazdan sözü biz söleeriz hem sesleeriz. Aazdan söz olur kurulsun **ofițial durumda** hem **diil ofițial** durumda. Aazdan söz **diil ofițial** durumda olêr bir yakın insannarın arasında (anaların-bobaların, hısımnarın, dostların, komuşuların arasında). **Ofițial durumda** aazdan sözlär kurulêr bir iştä bulunan insannarın arasında (şkolada, tükendä, bibliotekada hem başka iştä).

Yazılı söz sä doorudulu çok kişiyä. Yazılı sözü biz göreriz hem okuyêriz. Yazılı söz dä, aazdan söz dä var nicä kullanılsın **monolog** hem **dialog** formasında.

Dialog otakım söz, ani olêr iki yada birkaç kişinin arasında.

Monolog – bir kişinin lafetmesi, sözü, angısında tema bütünnüü vardır.

Baalantılı sözdä, tema açıklamasından kaarä, läüzüm olsun maana hem gramatika baalantıları, hem oluş sıralanması, hem logika uygunuu.

Baalantılı sözün nişannarı: **derin maana, kompozitiya uygunuu, demeklik**. **Derin maana** gösterer, ani söz meraklı, onu seslemää, okumaa, yazmaa herbirinin havezi olur. Cümlelerin arasında maana baalantısı var. **Kompozitiya uygunuu** belli eder, ani sözdä dooru erleştirili oluşlar, avtorun sözü, dialoglar, ani onun dooru çeketmesi, içi, bitkisi; ani onda sıraylan açıklanêr baş tema hem mikrote-malar. **Demekli** söz belli olêr uygun dildän: onda kullanilêr türlü laf çevirtmeleri, frazeologizmalar, epitetlär, uydurmalar hem başka dil kolaylıkları.

Tekst – baalantılı sözün bir payıdır.

Baalantılı söz var nicä olsun:

* derslerdä üürenicilerin aazdan hem yazılı cuvapları,

* üürenicilerin takrirleri hem yaratmaları,

- * bir toplantıda monolog sözlär, nasaatlar,
- * gazetalarda birkimseyin yazıları,
- * kiyatlarda annatmalar, başka yaratmalar.

Kompozitiya – düzmäk, erleştirmäk, kurmak;
maana, maanalık – lafın, sözün maanası, özü.

1. Söz neydir? Onun netürlü formaları var?
2. Dialog için ne üürendiniz? Annadın, örnek verin.
3. Angı sözä deniler monolog? Örnek verin.
4. Angı sözä deniler baallantılı söz? Örnek verin.
5. Annadın baallantılı sözün nişannarı için.
6. Baallantılı sözün örnekleri angılarıdır?

1. Aşaada annatma parçasını **demekli okuyun**. Söläyin, bu söz netürlüydür, kimä doorudulu?

Pençerä (I-inci payı)

şkolacı
çimçirik

Koli diildi sakat duumasından. Beşinci klasta, gelirkän şkoladan, o avtobus altına düştü da sakatlandı.

İlkyazdı, açan alışmaktan sora onu evä getirdilər. **Sanitarlar** erleştirdilər onu yatak üstünä, verdilər ellerini da gittilər.

Çocukak çok kerä kalkardı pençereyä da gücenik bakışlan siiredärdi!. Sabaalän sokaa başlardılar çıkmaa insannar, alatlayarak işä. Çocukak görärdi, nicä onnar kaçarak geçärdilər avtobusun önündän.

Geç kalannar kaçardılar avtobusa dooru, onnar hiç denemäzdidilər, ani onnarın ardından pek yakın etişip-geçärdilər başka maşinalar. Çocucaan ürkärdi ürää, açan o görärdi, nasıl büyük insannar, hızlı geçip maşinaların önündän, aykırıldılar yolu. Vardı nicä bela razgelsin...

Büük insannarın ardından peydalanırdı şkolacılar. Açan çocukak görärdi akrannarını, çekedärdi siiretmää taa kuşku. O yıradan tanıyardı hepsini çocukları hem kızları. O çok vakıt bakardı, görärdi, nicä onnar şkolaya gidärdilər, makar ki kendisi dä başladıydı üürenmää. Ona evä gelirdi üüredicilər. Ama onu çekärdi sokaa, istärdi gitmää çanta elindä kafadarlarınnan barabar. Aalayaca çıkardı, ama aalamazdı. Çetin tutardı kendisini! (S. Bulgara görä)

(Sonu var)

Sanitarlar – doktorların yardımcıları.

1. Annadın, angı çirkin bela ansızdan çocucaan başına gelmiş?
2. Neçin onu her sabaa **çekärdi** pençereyä? Ne görärdi o pençeredän?
3. Annadın, neçin çocucak gücenik bakışlan **siiredärdi**? Ne olêr dışarda?
4. Neçin çocucaan ürää ürkärdi?
5. Annadın, nasıl o çocucak siiredärdi şkolaya gidän akrannarını?
6. Neçin çocucaan aalayacaa çıkardı?

2. *Kendi laflarınızlan yazdırın Kolinin halını: duygularını, kefini, düşünmeklerini.*

3. *Yukardaki teksti “Pençerä” birkaç parçaya bölün, dooru kullanarak abzafları. Herbir parçayı ayırı okuyun, adlarını koyun, sora onnari teftlerlä yazın.*

4. *Aşaadaki dialogu yazın. Söläyin, olur mu ona tekst demää? Neçin?*

Derstä cuvap edän Vasiyä üüredici sormuş:

– Vasi, neçin yazıcı Stepan Bulgar bu annatmanın adını **“Pençerä”** koymuş?

– Neçinki, çocucak sakat kalmış, da o vakit sade pençerä onu kahırdan kurtarmış.

– E kimi o pek kuşku pençeredän siiredärmış?

– Akrannarını.

Annadın, siz kayılmıysınız Vasinin cuvabına? Neçin? Bulun teksttä o erleri, angılarında sölenler, ani çocucaan yaşaması pençereyä baalıymış. Onnari okuyun.

5. *Kendibaşına birär küçüräk dialog yazınız te bu temaya: “Yolda kuşku olun!”*

6. *Kiyat tükenindä üürenici satıcıylan lafetmää çekeder. Bu iki kişinin lafetmesini kurun. Annadın, onnarın sözü nasıldır? Bölä sözü nicä deniler?*

7. *Bir kızçaaz aulda lafetti köpeciklän, sora o lafetti kendi büük kardaşınnan. Söläyin, birinci söz başkalanêr mı ikinci sözdän? Neylän? Neçin?*

8. *Lambuyu anası yollamış, aptekadan ilaç alsın. Annadın, nicä Lambu satıcıya läüzim danışsın. Onnarın lafetmesi için düzün bir **dialog**, onu yazın.*

9. *Aşaadaki sözleri belli edin, nesoy durumda onnar kurulu: **ofițial** osa **diil ofițial** mı?*

a) kardaş hem kızkardaş annaşêrlar, nesoy yapaceklar yaklaşan aylä yortusunu;

ä) urokta üüredici şkolacının cuvabını sesleer;

b) iki ii dostun sokakta sözü (onnarın bitki buluşmasından çok vakıt geçti).

10. Yazınız kendi örneklerinizi ofițial hem diil ofițial durumda sözlär için (kendi yada başkasının yaşamasından).

11. Aşaadaki angı söz ofițial, angısı da diil ofițial durumda:

- a) uşaan sözü anasınnan – uşak söleer anasına, ani onun dişi çeketti acımaa;
ä) uşaan annatması poliklinikada doktora, angı dişi acıyêr.

§ 6. Söz teması

İlk adım söz düzmäk etapında – sözün temasıdır. Lääzım belli etmää onu, neyâ özendirecez sesleyicileri, nelär onnara interesli olacek. Tema ayrılêr yaşamak zorunda, bu gerçektä önemni daavalara görä. Söz teması cuvap eder soruşa: "Ne iş için laf gidecek konuşmakta, sözleşmektä". Deyecez, "Kultura adetlerini unutmak için", "Söz kultura için", "Gagauz dilindä gazetalar için" h.b.

Lafedenin neeti olabilär te bunnar:

– informațiya vermää, annatmaa bişey, açıklamaa bişey, interes uyandırmaa; kendi bilgilerini sesleyennerä etiştirmää, birbişey için cuvap vermää; inandırmaa sesleyenneri kendi dooruluunda, özendirmää bisey yapmaa; cannandırmaa h.b.

1. Okuyun teksti. Temasını hem öz fikirini bellin edin. Adlayın teksti da yazın tefterä.

Erä, neredä duudun, deniler vatan. Hepsi insannar, ani duudular hep o erdä, hep o küüdä, vatandaş sayılêrlar. Neçin mi? Onnara deyni dä hep o küü, kırlar, derecik, hep o sokak bu dünnedä hepsindän paalı hem gözäl.

Koruyun kendi vatanınızı! Ondan taa ii, taa gözäl yoktur! Hatırlayın vatandaşlarınızı! Onnar bizä kardaş gelerlär. Bizim bir anamız – bir vatanımız, bir duuma erimiz.

(K. Vasiliogluya görä)

1. Ne iş için laf gider?
2. Nicä düşünersiniz, angı neetlän yazılı bu tekst?
3. Ne istedi avtor etiştirmää okuyuculara?
4. Angı cümlelerdä açıklanêr avtorun öz fikiri? Bulun da okuyun onnarı.
5. Nesoy düzülü bu cümlelär? Neçin avtor kullanmış bu durguçluk nişannarını? Siz kayılsınız mı avtorlan?

2. Annadın, nasıl yazıcılar okuyucularlan sözleşerlär? İnandırın, "Pençerä" tekstinä dayanarak. Üürenin kendi bakışınızı açıklamaa!

§ 7. Söz kultura (bütündän tanışmak)

Dil hem söz biri-birinä baalydır. Dili kullanarak, insan laflarını söleer, kendi fikirini, duygularını annadêr. Dildä herbir lafın kendi maanası, kendi nişanı vardır. Dili kullannarak, sözleşmêklän, yazmaklan insan annaşêr biri-birinnän, haber

kableder, türlü bilgileri, zanaatları edinip, çok büyük işleri tamannêêr. Dili kullanmakta, sözleşmektä mutlak lââzım dooru hem gözäl lafları sölemää, yazmaa. Sayılêr, söz kulturasını lââzım tutmaa.

Söz kulturası üüsek uurda olsun deyni, lafedän lââzım becersin sözüni gözäl kurmaa. Bir fikiri iki kerä tekrarlamaa olmaz, bir cümledä bir laf çok kerä sölenilmäz. Sözdä kullanılan laflar annaşılı lââzım olsun, onnarı düşmeer gübürlemää türlü eski, dialekt laflarlan yada yabancı dillerdän alınma sözlärlän. Sözleşmektä kullanilêr sade insan arasında bilinir, annaşılır laflar! Laf – sözüni bir payıdır. Laf hem söz sıkı baalı biri-birinä!

Dil kulturası sayılêr üüsek ozaman, açan o demekliydir, açan ona katılêr türlü **süretli** kolaylıklar – yaratırmaklar, söyleyişlär, **çeşitli** lafçevirtmeleri.

Adamın söz kulturası büüyêr ozaman, açan o derindän biler ana dilini hem birkaç ta yabancı dil. Bizim günnerimizdä Gagauz Erindä ana dili üüreniler hererdä: uşak başçalarında, şkolalarda, lişeylerdä, universitetdä. Ama Gagauziya – Moldova Respublikanın bir payıdır, onuştan Moldovanın devlet dilini gagauzlar lââzım bilsinnär da kullansınar herbir formada: sözleşmektä, yazmakta, okumakta.

Süretli – başka üzlü;

çeşitli – türlü-türlü.

Söz kulturası taa üüsek uura kalkacek ozaman, açan herbir lafedenin sözü olacek taa demekli, taa dooru, taa uygun, yannişlıksız.

Lafları lââzım sölemää açık, cümleleri düzmää kısa, ama dolu, olur-olmaz erdä diiştiirmemää temayı, cümlelerdä laf sıralını dooru kullanmaa.

Bundan başka, söz kulturasını kaldırêr türlü laf çevirtmeleri, söyleyişlär, frazeologizmalar hem başka artistik kolaylıkları.

Lafetmektä, istärseydin söz kulturanı üüseltmää, düşer beceräsin lafedeni dâ seslemää, onun sölediini olur-olmaz erdä kestirmemää. Çalışmaa annamaa lafedeni, eer o yanniş ta lafedärsä, becermää onu saburlu seslemää.

1. Neçin dil hem söz baalıdır biri-birinä?
2. Neçin lââzım ana dilini derindän bilmää?
3. Neçin gagauz dili şindi taa üüsek uurda bulunêr?
4. Şkolacılar lââzım islää üürensinnär devlet dilini dâ. Neçin?
5. Yaşamakta, işlemektä lââzım olacek rus hem ingiliz dilleri dâ. Neçin?
6. Angi kuralları lââzım kullanmaa söz kulturası üüsek uurda olsun deyni?

1. *Düzün kısıdan dialog, kullanarak söz kultura kurallarını. Açıklayın temayı. "Kızcaaz baaşlêêr eni dostuna bir palıcık". Dialogu tefterlerä yazın.*

2. Düzün kısından kızcaazın monolog sözünü, angısı karşı gelmiş druşkalarından da annadêr onnara, ani okumuş bir pek meraklı kiyat. Monolog sözün adını koyun, tefterlerä yazın.

3. Düzün kısından bir dialog, kullanarak lafetmenin kultura kurallarını. Açıklayın temayı: "Çocuklar top oynamasını severlär". Dialoglu tefterlerä yazın.

4. Düşünüp yada sorup analarınıza-bobalarınıza, açıklayın söyleyişlerin maanalarını. Birär-ikişär söyleyiş yada uygun deyim kendinizdän annadın. Söleyişleri tefterä yazın, tutup aklınızda.

Örnek: 1. Onun lafları bitmüz.

2. Çok laf – dermendä.

3. Tuzu-ekmää i, ama akıllı sözü seslä.

4. Adamı sözündän var nicä tanımaa.

5. İi sözlär havezlän sesleniler.

5. Gagauzların sözleşmäk adetlerini aklınıza getirin. Sıralayın kuralları, angıları yardım ederlär biri-birini saymaa. Yazın onnara da kullanın yaşamakta.

Söz kultura

(kurallar)

Gözäl durêr – läüzüm yapasın (olur yapasın, var nicä yapasın):

1. Büklerin sözünü bitkiyädän... .

2. Lafedenin sözünü birdän

3. Söleyeceykän bişey, ilkin islää

4. Varkan nicä sözünü kısaltasın, lafını... .

5. Sözündä kullanasın sade ... lafları.

Sözlük: düşünmää, kesmemää, uzatmamaa, gözäl hem annaşılı, seslemää.

6. Aşaadaki teksti „**Var mı nicä sözü bozmaa?**” okuyun, annadın, angı laflar insannarın sözünü bozêrlar.

Var mı nicä sözü bozmaa?

İnsannarın kimisi kimär kerä kendi sözündä annaşılmaz lafları kullanêr. Kullanarak annaşılmaz lafları, onnar üünerlär, ani taa ii bilerlär lafetmää. Annaşılmaz lafları onnar türlü speşialistlerin sözündän alêrlar.

Alalım örnek avcıların sözlerini. Avcılar tavşamanın kuyruuna deerlär „**çiçek**”. Herbir avcı ii biler „çiçek” lafın maanasını, onnarın birisi dä lafetmeyecek te bölä: „Tavşam kaçardı, kaldırıp yukarı „**kuralını**” yada „**odununu**” – „kural” onnar deerlär tilkinin kuyruuna, „odun” – canavarın. Ama, eer avcı işidärsä te bölä lafetmeyi: „kırda bir tavşam kaçardı, kaldırıp yukarı biyaz çiçeeni”, – o anaayacak, ani tavşam kaldırmış kuyruunu da kaçarmış. Ama başka insan bu sözü var nicä annamasın.

Te neçin lafetmektä türlü annaşılmaz lafların kullanılmasına deniler „dil gübürlmesi”, „söz bozması”. (L. Uspenskiyâ gözä)

7. Sesleyip, denäyiniz, yok mu başka dillerdän alınma annaşılmaz laflar akrannarınızın yada dostlarınızın sözlerindä.

8. Aşaadaki tekstin “**Dermenci Karagandi**” paylarını demekli hem duygulu okuyun, alın hesaba, nicä evel gagauzların kimi adamnarı savaşarmışlar birkaç dil bilmää, ama hepsindän çok beenärmişlär gagauzça lafetmää.

Dermenci Karagandi

(Parçası)

diiştirmemää
zeedä

*Dermen işlärdi lüzgerdän.*⁴ Dermenin *saabisi*¹dä Karagandi üüdärde ekinneri, ama pek derin lafçıydı. Kim küülülerindän gagauzça islää lafedärde, onnardan ödek alardı az. O taa çok laflan annaşardı. İnsannar artık üürendiydi onun marfetini diil sade küüyündä, ama dolay *küülerindä*³ dä. Onnar savaşardılar sölemää dermenciyä türlü çümbüşleri, keskin lafları, **poreznenneri**, olmasın onnara büük ödek deyni. Dermenci Karagandi, gagauzçadan kaarä, bilirdi taa birkaç dil: moldovancayı, bulgarcayı, rusçayı. Bu dillerdä dä o annaşardı dolay küülerdän gelän insannarlan hep ölä, şaka, cümbüş sölemesinnän. Onuştan yabancılar da, üüsek ödek onnardan almasın deyni, beendirirdilär kendilerini uygun laflarlan.

Bir gün lüzgär esärde pek, aşaadan getirärdi sıcak, da esmesi dönärde boraya. Da bu gün küüyün bir çorbacısı Karanfil getirdi bir taliga çuval un üütmää. Karagandi sordu:

– Neçin ölä geç geldin, ba Karanfil?

Karanfil bişey sölämedi, sustu. Karagandi annadı, ani Karanfil diil lafçı adam, da istemäzdi açmaa ona dermeni, ama, biraz düşünüp, kolverdi içänna.

(M. Kuyumcu)

Porezen – cümbüşlü annatma, anekdot.

9. Aşaadaki soruşlara cuvap söläyin yakın tekstin laflarına:

1. Neçin dermenci Karagandi sevärde insannarlan annaşsın ödek için taa çok laflan?
2. Nicäydi onun tabeeti?
3. Ne istärde o işitsin insandan?
4. Angı dilleri bilirdi Karagandi?
5. Neçin Karagandi istemäzdi Karanfil dermenä kolvermää?

10. Annadin “**Dermenci Karagandi**” tekstin içindekisini sıradan, sora kısından.

11. Açıklayın kendi bakışınızı, dooru mu yapardı Karagandi, ani istardı işitsin herbirindän keskin hem uygun lafları? Neçin?

12. Bu tekstin temasını hem öz fikirini bulup, 5-6 cümledän bir tekst düzün da tefterlerinizä yazın.

Laf

Laf – o büyük bir instrument. Lafın biri var nicä insanı toplansın da, çil gibi daatsın da. Başka bir laf var nicä onnarı ayırsın da, dostlaştırsın da. Laf var nicä izmet etsin iilää dä, ama var nicä izmet etsin duşmannaa da.

Tatlı laf var nicä aar hastayı döşektän kaldırsın. Ama acı laf saa adamı da olur mezarlaa götürsün.

Halkım, paalı dostlarım! Kullanın herbir lafı düşünüptä. Hızlanmayın adamın üstünä o laflarlan, nicä kılıçlan. Unutmayın: tatlı laf var nicä yılanı da kendi deliindän çıkarsın. Kullanın lafları düşünekli: nicä doktor ilacı kullanêr, adamın hastalına görä.

(K. Vasiliogluya görü)

13. Kullanarak sözlüktän lafları, tamannayın kuralları da yazın onnarı tefterü. İi olur tutasınız aklılarınızda da kullanasınız kuralları yaşamanızda.

Söz kulturalı

(kurallar)

Gözäl durmêr – olmaz yapasın (diil lääzım yapasın, yok nicä yapasın):

1. Büyüklerin sözünü
2. Lafedenin sözünü dayma-dayma
3. Düşünmediynän fikirini bitkiyädän, ... lafını.
4. Bir lafı çok sıra
5. Aalemin vakıdını kaybettirmemää, ... boşuna.
6. Sözündä kullanasın ... lafları.

Sözlük: lafetmää, kesmää, durgutmaa, prost hem mindar, çekettirmää, tekrarlamaa.

§ 8. Söz situaşiyası

Bizim sözüümüz baalı ona, neredä biz lafederiz, kiminnän lafederiz hem neçin bu işi yapêrız. Başka türlü demää, bizim sözüümüz söz situaşiyasından çekiler. Türlü sözleşmäk situaşiyalarında biz kullanêrız türlü sözleşmäk stillerini, neçinki diişiler bizim sözleşmäk neetimiz. Sözleşmäk belli eder yaşamanın halını, da onuştan insan, katılarak sözleşmeyä, lääzım alsın hesaba bu nişannarı. Bütündän baktıynan, hepsi söz situaşiyalarda te bu komponentlär vardır: **kim – kimü – ne iş için – neredü – nezaman – neçin**. Bu komponentleri var nicä tablişada göstermää.

Sözleşmāk situatıyasının özel nışannarı:

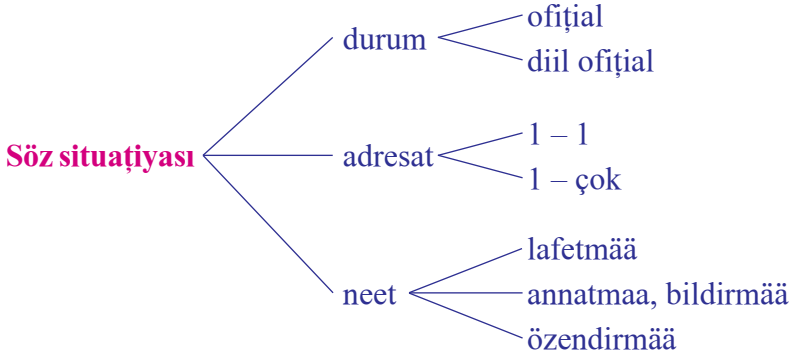
- 1) pay alannar: adresant, adresat, auditoriya;
- 2) söz predmeti, ne iş için laf gider;
- 3) hal: er, vakıt, türlü şartlar;
- 4) komunikaıya şartları: aazdan osa yazılı söz, yada başka nışannar;
- 5) söz janrası: bilim dokladı, konuşmak;
- 6) neet – ne var olacaa bu sözleşmenin sonunda (sözleşmenin çıkışı).

Sözleşmāk situatıyası o insanın dış hem iç arasında katlı bir baalantıdır, angısı haliz dürter pay alannarı lafetmää, annaşmaa, biri-birinä kendi düşünmeklerini bildirmää.

Efektiv olsun deyni sözleşmāk, läüzım hesaba almaa birkaç printıpi:

- a) garmoniya printıpi sözleşmāk situatıyasında (sözün içindekisi uysun sözleşmāk şartlarına);
- b) sözleşmāk etiket printıpi (lafetmää sesleyännän bir uurda, saymaa insanın bakışını, olmaa aktiv konuşmakta).

Söz situatıyasını shemada butakım var nicä göstermää:

1. Aşaadakı sözlerin forması nasıldır?

- a) kiyat okumasında,
- ä) mektup yazmakta,
- b) avtobus içindä lafetmāk.

2. Aşaadakı sözleşmāk nétürlüydür?

- a) televiziondan jurnalistin sözü,
- ä) telefonda dostunnan lafetmāk,
- b) urokta soruşlara cuvap etmāk.

Mektup – kiyat, angısı yollanılêr başka erä;
oluş – burada: o işlär, ani yaşamakta olêr.

3. Aşaadakı sözü masal için okuyun, söz situatıyasını hem içindekisini annadın.

Dimu çaardı Todi kafadarını musaafirlää. Üülen vakıdında sofraya koydu man-cayı, ekmää, ama elindä tutardı bir kiyat. Dimu dostuna sordu:

- Todi, sän bu masalı var mı okuduun yada işittiin?
- Elbetki, bän onu bilerim, malimdän işittiydım.
- Bän onu dün okudum, pek beendim, bizim klasta çoyu bu masalı sever.
- Severlär, neçinki masal meraklı, neçinki burada iki başka-başka harakterdä kız – dädunun hem babunun, karşı-karşıya gösterili hem iki dä büyük insan – dädu hem babu, genä ölä kontrastlı koyulu.
- Nasılmış onnar, aklında tutêrmıysın?
- Babunun kızı haylazmış, kalın üzlüymüş, fenaymış, ama dädunun kızı çemrekmiş, yalpakmış, işçiymiş.
- E, däduyulan babu nasılmışlar?
- Onnarın da birisi, babu, sertmiş, fenaymış, kıskançmış. Öbürü sä, dädu, cana yakınmış, yavaşmış, çok ii bir insanmış.
- Hadi, iyelim mancayı da, taa bir kerä okuyup, annadacez biri-birimizä, neyä üüreder bizi bu masal.
- Hadi!

4. Aşaadaki lafetmäk durumunda dialogu okuyun rollara görä, söz situaŷiyasını bulup, açıklayın.

Koli şkolaya büün pek erken evdän çıktı. Neetlendi geçsin lelüsunun yanından, da Lambuylan barabar şkolaya gitsinnär. Etiştıynän tokatlara, seläm verdi:

- Zaman hayır olsun, lelü! Nasılsınız? Ver öpeyim elini!
- Saa ol, saa ol, Kolicik! Büyük çocuk olasın! Sarp yalpak uşaksın!
- Lelü, sizin Lambu şkolaya gelecek mi?
- Gidecek, gidecek! Olur mu o üürenmeyi kaçırırın?! Lambu, çık, Koli bekleer seni, be!
- Koli, beklä, bän şindi çantamı alêrim da etişecäm seni! – baardı Lambu.
- Aydi gidin, gidin, uşaklarım! Üürenmeniz ii olsun, gün dä faydalı geçsin!

5. Aşaadaki haber durumunda dialogu okuyun. Onun söz situaŷiyasını bulup, açıklayın. Kendinizdän taa 3-4 cümlä dialoga ekläyin da yazın.

Derlär bittiynän, hepsinin önünä çıkıp, Simu dedi:

- Yaarm¹, saat altıda, şkolada analarımıza-bobalarımıza deyni toplanti² olacek!
- Unutmadık, bileriz, yalvaracez, gelsinnär!
- Ee, konçert onnara gösterecez mi?
- Elbetki, büün, saat beştä, hepsiniz gelin şkolaya, konçerdä taa islää hazırlanacez.
- Gelecez!

6. Aşaadaki debreştirmäk durumunda dialogu yazın, annadın, neçin onun durumuna bölä deniler.

Bän sevârdim şiir yazmaa. Bobam bana danıştı:

- Poet, saadın geldi, büün yarat hem dä sevin!

zehirli
yuva

- İslää, bobam, büün pazar, bän haylak kaldım.
- Otur da başla yazmaa, biz çıkêrız içerdän, sana engel etmeyelim deyni.
- Saa olunuz.

7. Bobanın hem oolunun arasında çekedilmiş dialogu ilerledin başka situatıyada – peeti yazdıktan sora.

8. Kendibaşınıza lafetmæk tekstini (dialogu) düzün, kullanarak te bunnarı:

- a) sözün temasını – Bucak tarafında güz renkleri,
- ä) sözün situatıyasını:
 - **pay alannar** – üüredici hem beşinci klastan üürenicilär,
 - **eri** – klasta,
 - **vakıdı** – klasın terbietmæk saadında.

§ 9. Dialog

İki ya birkaç kişinin arasında sözleşmæk dialog sayılêr. Dialoga katılan kişinin lafına replika deniler. Replikalar biri-birinin maanasını taa dolu yapêr, onuştan dialog sözlerdä çok kerä kullanılêr yarı, diil taman cümlelär. O cümlelerdä hepsi baş hem ikincili payları yoktur.

Dialoglu teksttä herkezin replikası yazılêr eni sıradan, onnarın herbirin başlantısında birêr çizgi koyulêr.

1. Aşaadaki dialogu okuyun. Annadın, kim kiminän lafeder. Neçin bu sözä **dialog** deniler. Söz situatıyasını açıklayın.

Resimci Sonicik

- Sonic-i-i-i-i-k! Sän näändaysın?
 - Tä bän buradayım!
 - Ya bak, bän sana ne getirdi-i-i-i-i-m!
 - Ne sän bana getirdin, Tani batü?!
 - Ya bakalım, tanıyacan mı?
 - Tanıyacam, elbetki! Bomboni getirdin, da biz barabar onnarı iyecez!
 - Diil tatlılık, Sonicik! Bän ne aldım sana, o inilmeer!
 - Ozaman oyuncak diil mi? Olmalı, kukla?
 - Diil oyuncak ta! Bän aldım sana onu, ne sän en pek seversin!
 - A-a-a-a! Şindi annadım! Sän aldın bana boyamaa kiyatçık!
 - Bendän sana baaşış! Çalış da üüren renkleri uydurmaa, bekim, resimci olacan!
- Hem bak, zeedä duvarlarda yazmayasın!
- Saa olasın, batücuum! Bän seni sesleyecäm! Duvarları yazmayacam! Sana da hiç dolaştırmayacam, uroklarını yazasın!

2. Aşaadaki dialog sözünü rollara görä okuyun, onun temasını açıklayın, içindeliini annadın.

Oyun "Adam-babadan"

- Hey, adam-babadan, näända senin yuvan?
- Benim yuvam erdä-toprakta.
- Hey, adam-babadan, neçin sän dalda durêrsın?
- Korkêrım erä inmää – toprak zihirli.
- Hey, adam-babadan, neçin üüsürersin?
- Zihirli sudan içtim hem doz-dolay hava bozuk, da soluumu zor almaa.
- Kim bozdu soluu? Pak soluk – saalın dostuydur! Kim zihirledi suları, topraa?
- Bän kendim hem benim gibileri. Bizim aarsız tamahlımızlan, yuvamızı kendimizä mezar yaptık.
- Nasıl ölä ana topraamız oldu bizä duşman?
- Akına, toprak bizä ana gibiydi hem bakardı hepsimizi. Ama biz hep taa çok ondan istedik almaa. Zarar yapannarı zihirlän öldürärkän, kendimizi dä zihirledik.

Adam-babadan – oyunun adı;
aarsız tamahlımız – bitmääz, büyük tamahlımız.

- 3. Annadın, sizin küüyünüzde yada kasabanızda uşaklar "Adam-babadan" oyunu oynêrlar mı? Oyunun başka variantı varsaydı, annadın.*
- 4. Annadınız, kim kabaathı, ani naturada soluk bozuk, sular hem toprak zihirli.*
- 5. Yukarkı dialogun temelinde açıklayın te bu temayı: "Neredä paklık – orada saalık!"*
- 6. Aşaadaki dialogu okuyun, ona ad bulup, tefterlerinizde yazın.*
 - Senin dostunun adı nesoy?
 - Benim dostumun adı Lambu.
 - Neredän senin o kafadarın?
 - O yaşêr Çadırda. Bir firmada işleer. O – bir ii speşialist.
 - Neredä o çalışêr?
 - O – menecer. Onun var bir gözäl ofisi.
 - Senin dostun taa sık kiminnän işä gider?
 - O işä gider kendi karısınan.
 - Karısı bilä mi onunnan işleer?
 - Ölä, çalışêr „Ev düzmäk” firmasında, onuştan onnar barabar işä giderlär.

Menecer – önderci, iş buyurucusu;
ofis – oda, neredä menecer çalışêr.

- 7. Yazın kendiniz birär dialog, kullanarak te bu söz situaşiyasını – iki dost yada iki kızçaaz hazırlanêrlar ilkyazın, pazar günü, şkolanın başçasında fidan, gümä hem çiçek dikmää. Sözüün teması: "Naturayı sade adam var nicä gözelletsin".*

§ 10. Monolog

Bir kişinin genişän sözü (düşünmekleri, anmakları ya başka fikirleri) **monolog** sayılêr. Monolog kullanılêr literatúra yaratmalarında, taa sık pyesalarda.

Ürenicilerin dâ derslerdâ aazdan hem yazılı cuvaplarına, toplušta lafetmesinâ var nicâ **monolog** demâä.

1. Okuyun teksti.

Bän kismetliyim

Bän kismetliyim, ani duumuşum bu ayozlu erdâ, angısınım adı Bucak! Bän kismetliyim, ani bu geniş ürekli hem girgin halkın birisiyim! Bän kismetliyim, ani bän uslu, çalışkan hem serbest gagauzların ooluyum!

Bän çok hodullanêrim, açan başka milletlerin arasında (bilgiçlerin, politiklerin, sportsmenlerin) durêr yada bulunêr gagauzların da birisi! Bu gösterer, ani Gagauziya yaşêêr, yıldan-yıla kuvetlener! Bu gösterer, ani gagauzlar da sayılêrlar, hatırlanêrlar başka milletlerin arasında! Bu gösterer onu da, ani gagauzlar giderlâr zor, ama dooru yoldan!

Bän kismetliyim, ani bän dâ gagauzum!

(K. Vasiliogluya görü)

1. Kaç kişi katılı bu sözâ?
2. Nedân tanıdınız?
3. Kimâ danışêr avtor?
4. Ne isteer avtor okuyuculara etiştirmâä?
5. Nesoy durguçluk nişannarı razgeler teksttâ?
6. Nicâ düşünersiniz, ne hesaplan avtor onnarı kullandı?
7. E siz kendinizi duyêrsınız mı kismetli? Nelâr sizi kismetli yapêr?
8. Monolog formasında kısından cuvap yazın bitki soruşa.

2. Aşaadakı teksti okuyun. Bulun Kirananın monolog sözüünü. Okuyun hem söläyin, neredâ monolog çekeder, neredâ dâ biter.

Annatma "GAYDACI"

(bir payı)

fukaara
toplayıcı

Kirana otururdu sundurmada, işlârdi iisini hem dalmıştı bir uzun düşünmeyâ kendi yaşaması için.

– Nezaman, acaba, bu benim adamım Andrey akıl toplayacak. Artık 25 yaşında, dört yıllık evli adam sayılêr, ama kendi hep taa uşak aklında... Onunkileri, geçindikân sora, gerâä gibi toprak braktılar. Hem bän dâ ona bobamdan iki canın eri tarlaylan geldim, çiiz tarafından da anam-bobam, toprakları ilin olsun, beni küstürmedilâr... Bir başka toplayıcı adama düşâydim, büün, beki, bän dâ olaceydim

çorbacıyka, bekim, küüyün zenginnerinä yannaşaceydim, hem, bekim, popadiyka bana da seläm vereceydi, te nicä komuşuyka Marinkaya verer...

Bänseydi durêrim tokatta ardılı, geçer popazın karısı, baari baksa bizim dä tarafa, ama gider dik-dik, hiç görmedään beni. Ama yok ta ne demää, biz fukaara kaldık, büünkü gündä sä, sän fukaaraysan, bil, ani sayılmêêrsın da, görünmeersin dä.

Taa sora sundurmada oturan Kirana istedi biraz brakılsın kendi kahırlarından da durgundu işlemektän.

3. Yazın Kiranaya karakteristika, angısı belli olêr onun monolog sözündän. Cuvap verin soruşlara: kim o? neredä yaşêêr? neçin beenmeer adamını? ne var onun neetindä?

4. Aşaadaki tekstleri okuyun, annadın onnarın içindekisini, söläyin, neylän onnar biri-birindän ayırılêrlar?

I

Simu şkoladan evä geler. Yıraftan taa güleräk, o anasına annadêr:

– Mamo, isteerim söyleyim sana bir ii haber. *Büün*¹ gagauz dili dersindä *üüredicimiz*² kaldırdı beni da çok türlü soruşlar koydu bana. Bän hepsinä soruşlara nicä läüzım cuvap ettim. Üüredicimiz bana koydu bir "onnuk". Bän pek sevindim!

II

Simu şkoladan evä geler, yıraftan taa güleräk.

Anası sordu ona:

– Simu, senin büün ne ölä üzün-gözün güler?

– Mamo, bendä bir pek ii haber var?

– Nesoy haber, oolum?

– Beni gagauz dili dersindä üüredicimiz kaldırdı da çok türlü soruşları sordu.

– Da sän, olmalı, ii nota kablettin?

– Bildin. Bän bir "onnuk" kablettim, ona pek sevindim.

5. Kendibaşına düzün monolog sözü, annadarak bir halk masalın içindeliini, angısını işittiniz malinizdän yada ananızdan-bobanızdan.

TESTLÄR

1-inci test. Monolog neydir?

- İki kişinin lafetmesi.
- Birkimseyin uzun sözü bir temaya görä ya kendisi için.
- Birkaç kişinin biri-birinnän lafetmesi.

2-nci test. Dialog sözü, o – neydir?

- Sade iki ya birkaç kişinin sıraylan lafetmesi.
- O bir kişinin kendi-kendinä lafetmesi.
- O bir kişinin derstä cuvabı.

Tema 3.

KİYAT HEM BİLGİ

Sintaksis. Cümlä

1. Yukarkı resimä bakıp, kurun birär annatma tekst, açıklayın te bu temaları: "Kiyat okumak bilgi sızıntısıdır" yada „Okumak şaftır insana". Annatmaları tefteleriniziä yazın.

Annatmalarda kullanın te bu uygun sözlari:

- Dünneyi aydınadêr güneş, ama adamı – bilgi.
- Kiyatta bilgi aara, o nicä altın para.
- Bilgidän zarar hiç yok, ama faydası pek çok.

2. Aşaadaki „Uygun sözlari” teftelerinizdä yazın. Beendii sözlari üürenin kiyatsız sölemäü.

Uygun sözlär

Kiyat okuması suya benzeer, hererdä yolunu bulêr.

Bitkiyadan okunmamış kiyat – yolun ortasında bulunmak.

Akıl kiyatsız, nasıl kuş kanatsız.

Kiyatlan yaşamaa – kahırını bilmemäü.

Eveldän adam kiyatlan büüyer.

„Kiyat okuması – en ii üürenmäktir” (A.S. Puşkin).

Kiyatlarda bizim şindiki yaşamamızdır! Kiyatlar lâüzımdır hem gençlerä, hem ihtärlara.

„Seviniz kıyat okumaa, bu iş ilinnedecek sizin yaşamanızı, yardım edecek annamaa sizin düşünmelerinizi, duygularınızı, eer onnar karışık olduysalar, o üüredecek sizi hatırlamaa insannarı hem kendi-kendinizi...” (A.M. Gorkiy)

3. Okuyun teksti. Açıklayın fikiri: neçin lääzım okumaa artistik yaratmaları.

Okuyun artistik kıyatları!

Literatura yaratmaları büyük fayda getirer. Boşuna kimär kerä demeerlär insannar biri-birinä: “Kim çok okuyêr, o çok biler”.

Literaturadan gösteriler insanın yaşaması, onun düşünmesi hem neetleri, literatura yaratmalarından annaşılêr istoriya oluşları, yazıcıların en derin fikirleri. Literatura terbieeder okuyucuları annamaa natura gözelliini, zenginniini, sevmää ana tarafını, Vatanını, çalışmaa yaşamakta dooru yoldan gitmää hem ii adam olmaa, bümää, herbir insannarı severäk.

Literatura yaratmaları uyandırêr şkolacıların üreendä derin duygular – cana yakın olmaa, ihtärları, sakatları, yufkaları gücendirmemää, havezlän üürenmää hem işlemää.

Literatura bilgi hem yardım verer üürenicilerä, düzmää kendi bakışlarını bu dünnedä yaşamak için.

§ 11. Sadä cümlä. Annatma, soruş hem izin cümlelär

Sadä cümlä – maanayca hem gramatikayca baalı birkaç yada taa çok laf, angıları göstererlär bir dolu fikir. Sadä cümlä kimär kerä düzülü bir laftan da.

Örnek: *Sıcaktı. Biz yaklaştık gölün boyuna. Hepsimiz sevinärdik güneşli havaya hem gölün duruk suyuna. Soyunduk da atlادık su içinä.*

Cümlelerin var **baş payları** hem **ikincili payları**. Cümlelerin baş payları – **subyekt** hem **predikat**, ikincili payları – **tamannık, bellilik, hallık**. Subyekt hem predikat cümlelerin **gramatika temelini kurêrlar**.

Neetä görä sadä cümlelär var üç türlü: **annatma, soruş** hem **izin**.

Annatma cümlä deniler o cümlelerä, angıları annadêrlar, söleerlär nesä. Annatma cümlelerin sonunda **nokta koyulêr**. (.)

Örnek: *Güzün günnär gittikçä kusalêr. Aaçlardan sarı yapraklar silkinerlär. Kimär kerä alçak erlerä sabaalän duman düşer. Kimi kuşlar uçêrlar sıcak taraflara.*

Soruş cümlä deniler o cümlelerä, angıları göstererlär bir soruş, onnarın yardımınan sorulêr nesä. Soruş cümlelerin bitkisindä **soruş nişanı koyulêr**. (?)

Örnek: *Ne isteersin almaa büün panayırdan? Var mı paran? Uşaklar, siz nereyi kaçêrsınız? Acaba, taa yorulmadınız mı?*

İzin cümlä deniler o cümlelerä, angıları göstererlär lafedenin yalvarmasını, istemesini, nasaatını ya sınırlamasını. İzin cümlelerin bitkisindä taa sık nokta koyulêr.

Sadä cümlelär **sölemäk sesinä** (intonaŋıyaya) görä olur olsunnar **duygulu hem duygusuz**. Açan bu cümlelär **duyguyan** söleniler, onnarın sonunda **duygu nişanı koyulêr**. (!)

Cümlelerä karakteristika

Sadä cümlelär intonaŋıyasına görä olur olsunnar te bu shemada:

- 1) . 2) ? 3) ! 4) ?!

S/v №	Örnek cümlä	Neetä görä	İntonaŋıyaya görä
1.	Gagauziya – bizim duuma erimiz hem paalı Vatanımız.	annatma	duygusuz
2.	Ne gözäldir Bucakta yaz geceleri!	annatma	duygulu
3.	Uşaklar, okuyun evdä bu annatmayı da cuvap verin soruşlara.	izin	duygusuz
4.	Badi Miti, ya çal bir türkü musaa-firlerä!	izin	duygulu
5.	Tutêrsınız mı gagauz adetlerini ay-ledä?	soruş	duygusuz
6.	Aşırıya heptän mi gidersiniz yaşamaa?!	soruş	duygulu

1. Aşaadaki teksttän yazın ayırı sadä annatma, soruş, hem izin cümleleri. Annadın onnarın durguçluk nişannarı için.

Kim nicä işledi

Şkolada³ uroklar bittiynän¹, klasa girdi küüdän bir fermer da dedi:

- Başçamızda pek çok kırmızı patlacan var, yardım ediniz toplamaa, ödek olacek.
- Kayılız, kayılız bölä işä! – baarardılar şkolacılar.

Ama Stepu Dragan, duvar gazetasının redaktoru, hepsindän hızlı baardı:

- Kayılız, hepsimiz gidecez, korkmayın!

Fermer gitti, ama Stepu ansızdan dedi:

- Vasi Çolak var nicä gelmesin bizim-nän. O pek haylaz çocuk!

Şkoladan çıktıynan, Stepu uz gitti Çolak Vasinin evinä!

- Bän hazırlanêrım gitmää başçaya³, şindi tez gidecäm, sade isteerim eski ruba giimää üstümä, – dedi Vasi.

– Bravo, Çolak! Bän artık istärdim seni gazetada kötulemää. Ama şindi seni metedecäm. Sän nasıl işleyecän?

– Nasıl başkaları. Angı işi buyuracaklar, onu da yapacam.

– Hadi, git, zerä geç kalacan, bän dä gazetayı hazırlayacam! Sän dä, iştä geldiynän, annadacan, kim nasıl işledi.

Stepu kaldı yalnız, başladı yazmaa annatma gazetaya deyni.

Dört saattan sora geldi iştä Vasi Çolak.⁴

– E, nasıl işledilär şkolacılar? – sordu Stepu.

– Pek islää, çalıştı hepsi, – dedi Vasi. – Bän bu iş için şiir dä yazdım. Te onnar:

Başçaya hepsimiz gidelim!

Teklif etti Stepu.

Hepsi işä çıktı,

Sade Stepu evdä kaldı.

– Bu ne? – annamadı Stepu.

– Bu şiirlär senin duvar gazetana deyni.

2. Yukarkı resimä bakıp, annadın, kim nicä işledi. Başça işini Stepu sever mi?

3. Annadın kendi bakışınızı: kimi taa çok beendiniz: Vasiyi mi osa Stepuyu mu? Neçin?

4. Yukarkı teksti okuyun üzlerä görä.

5. Aşaadaki laflarlan kendiniz düzün da yazın annatma, soruş, izin duygusuz hem duygulu cümleleri: *patlacan toplamaa, kazanı doldurdum, para kazandım, geeri kalmamaa, hava pek sıcaktı, biz sevindik.*

§ 12. Cümlelerin baş payları

Subyekt hem **predikat** – cümlelerin **baş payları**. **Subyekt** deniler cümlelerin o baş payına, angısı gösterer, kimin için hem ne için söyleniler cümledä. **Subyekt** cevap eder soruşlara: **kim? ne? kimnär? nelär?**

Örnek: Üülenädän **bulutlar** göktän kaybelde. Nelär kaybelde? **Bulutlar** – subyekt.

Subyekt var nicä olsun **lafbirleşmesi** dä, deyelim: **Däduylan babu** yaşardılar mercimek evindä (masaldan). Yaşardılar **kim? Däduylan babu** – subyekt.

Predikat deniler cümlelerin o baş payına, angısı gösterer, ne yapêr subyekt, ne olêr onunnan, ne sölenir subyekt için. **Predikat** cevap eder soruşlara: **ne yapêr (subyekt)? ne eder? kimdir? nedir o?**

Örnek: Er tavşamnarı **kaçırdılar** aulun içindä. Er tavşamnarı **ne yapardılar? Kaçırdılar** – predikat. Vani **çobandır**. Vani **kimdir? Çobandır** – predikat.

Predikat cümledä var nicä düzülü olsun bir laftan, ozaman o sayılêr **sadä predikat**, yada – iki-üç laftan, ozaman o sayılêr **kathı predikat**.

Örnek: Kırlangaçlar gökâ **üçtular**. **Üçtular** – sadâ predikat.

Vasi büün şkolaya **alatlardı gitmää**. **Alatlardı gitmää** – katlı predikat, düzülü iki laftan.

Subyektlän predikat – cümlelerin gramatika temeliyidir.

1. *Aşaadaki teksti yazın, cümlelerdä subyektlarin altlarını bir çizgiylän çizin, predikatların – iki çizgiylän.*

Gagauzların kulturaşı

Dünnedä yaşêêr çok türlü halk. Herkez halkın temeli – dil hem kultura.

Gagauzların da kulturaşı yaşêêr hem ilerleer. Şindiki vakıtta avtonomiyamızda çalışêr kultura evleri, bibliotekalar. Kasabalarda hem küülerdä açık resim hem muzıka şkolaları. Çadırdä bulunêr Gagauz millet drama teatrusu. O taşıyêr M. Çakirin adını. Komratta işleer oyun ansamblleri "Kadınca" hem "Düz ava". Moldovada biliner bizim yortularımız "Hederlez", "Kasım", festival "Gagauz türküsü" hem başka konkurslar. Anılmış kultura zaametçileri Stepan Kurudimov, Marina Radış, Pötr Vlah hem başkaları bütün dünneyä gagauzları bildirdilər.

2. *Aşaadaki laflardan cümlä düzün, ekleyerek onnara etişmäz lafları. Cümleleri teftelerü yazın, cümlelerdä baş paylarının altlarını çizin.*

1. Çöşmenin, suyu, içtik,
2. Başçasında, şkolanın, kazmaa,
3. Yolun, boyunda, fidannar,
4. Güneşli, sevindirdi, hava,
5. Göktän, kara, bulutlar,

3. *Aklnıza getirin, aşağıdaki soruşlara cevap verin:*

1. Söläyin, angı cümleler sadâ sayılêr. Örnek verin.
2. Annadın sadâ cümlelerin soyları için (çeşitleri için). Verin örnek, annatma, soruş hem izin cümleler için.
3. Sadâ cümlelerin arasında taa nasıl cümlä var onnarın sölemäk sesinä görä? Örneklerdä gösterin.
4. Angı nışannar koyulêr sadâ cümlelerin bitkisindä? Örneklerdä gösterin.
5. Angı soruşlara cevap ederler cümlelerin baş payları? Örnek veriniz.
6. Baş paylardan kaarä, cümlelerin kalan paylarına nicä deniler? Kendi örneklerinizdä gösterin.
7. Nasıl deniler o cümlelerä, angıları duyguyulan söylenilerler. Örnek verin.

4. *Düşünün da kendiniz düzün üçär sadâ annatma izin hem soruş cümlä, onnarı yazın, subyektleri hem predikatları bulup, altlarını çizin birär hem ikişär çizgiylän.*

5. *Düşünün da kendiniz düzün beşär sadä cümlä, onnarı tefterlerinizä yazın, cümlelerin ikincili paylarını bulup, altlarını çizin.*

§ 13. Cümlenin ikincili payları

Baş paylarından kaarä, sadä cümlelerin başka payları da var. Onnar cümlenin **ikincili payları sayılêr**. Cümlenin ikincili payları – **tamannık, bellilik, hallık**.

Obyekti gösterän hem hal soruşlarına cuvap edän (saabilik haldan kaarä) cümlenin ikincili payı **tamannık** sayılêr.

Örnek: Vani **musaafirini** (kimi?) geçirdi sokaa. Peti aldı **kiyadını** (neyi?) masa üstündän. Bu **aaçta** (nedä?) çok şefteli var. Pınardan **su** (ne?) getirdim.

Obyektin nışanını gösterän da soruşlara **nesoy? angı? kimin? neyin? kaçınıcı?** cuvap edän cümlenin ikincili payı **bellilik** sayılêr.

Örnek: **Eni** evin yanında vardı bir **alçak** sundurma. **Angı** evin? **Eni** – bellilik; nesoy sundurma? **Alçak** – bellilik.

Hallık cümlenin ikincili payıdır, angısı gösterer nicä, nezaman, neredä hem ne neetlän iş olêr. Hallık cuvap eder soruşlara: **neredä? näünü? näündan? nezaman? neçin? ne neetlän? kaç kerä?** hem başka.

Örnek: **Deredä** uşaklar tynak tuttular. **Neredä? Deredä** – hallık. **Dün** yaamur yaadı. Yaadı **nezaman? Dün** – hallık.

Tamannıklar, belliliklär, hallıklar var nicä cümlelerdä düzülü olsunnar birkaç laftan da. Bölä ikincili payları läüzüm bulmaa dooru soruş koymasınan.

Örnek: 1) Biz bekledik musaafirleri **bir saat kadar**. Bekledik **nekadar? Bir saat kadar** – hallık, düzülü üç laftan.

2) **Bir tafta erinä** koyulurdu pardı. Koyulurdu **nereyä?** – **bir tafta erinä** – hallık, düzülü üç laftan.

3) Komuşuların uşakları birisinä **bir zararlık** ta yapmazdı. Yapmazdı ne? – **bir zararlık** – tamannık, kurulu iki laftan.

1. *Aşaadaki laflarla kurun da yazın birär sadä cümlä, angılarında olsun baş hem ikincili payları. Onnarın altlarını çizin.*

Başçayı kazdılar, taşımaa yardımnadılar, avşamadan okudu, hızlı yazardı, geniş yol, dooru söledi, yorulunca gezindi, zarar yapmazdı, gözleri kamaştı, biyaz gölmek, kırmızı fistan, çemrek oynardı.

2. *Aşaadaki teksti okuyun, adını belli edin. Paylara bölüp, tefterlerä yazın. Soruşları dooru kullanarak, bulun onda cümlelerin baş hem ikincili paylarını.*

payaklar
aalem

*Dermenin içindä Karanfilin kalpaa dolaştı payaklara.*⁴ O sildi gözlerini tozdan hem payaktan da oturdu bir örmä pata.

Karagandi dedi:

– Sän oturma, git da getir çuvallarını, zerä vakıdı kaybederiz boşuna!

Karanfil bu teklifi dä beklärdi. Tezicik indi aşaa da taşıdı birär-birär çuvallarını yukarı. Sora o boşalttı ekini çuvalardan kaplara, da un üüdülmää başladı. Karanfil, genä o pata oturup, sordu:

– Bey, Karagandi, sän *bulgarlardan*³ çekilersin. Kim seni üüretti aalemi laflan saplamaa?

Karagandi sildi gözlerini tozdan hem payaklardan, neçinki onnar sarkardı kiriştän, süvendän, orta direktän. Sora o *annattı*¹:

– Bän te bu dermendä küçüktän taa lafçı oldum, neçinki tätü-mamu gidärdi işä, beni dä dermenä, däduya yollardılar. Burayı gelärdi türlü insan, türlü dildä laf işidilirdi. Bän dä kapardım onu-bunu, da sora te bän islää üürendim birkaç dildä lafetmää. Vardı insan dolay küülerdän: bulgarlar, moldovannar, ruslar, çingenelär. Çak Ukrainadan gelirdilər musaafirlär un üütmää... (*M. Kuyumcuya görä*)

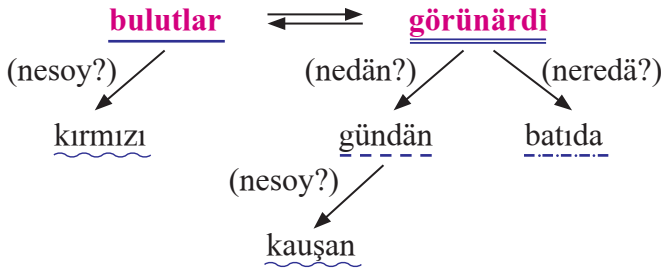
3. Aşaadakilä sadä cümleleri teftelerä yazın, onnara sintaksis analizi yapın, baş hem ikincili payların altlarını çizin.

1. İlkyazın bizim ana tarafımız gözäl eşerer. 2. Çalışkan çiftçilär geniş kırlarda pek käämil işleerlär. 3. Bu vakıtta da küçük uşaklar şkolalarda üürenmeyi brakmêêrlar. 4. Güzün şkolacılar yardım ederlär büüklerä bereketi toplamaa.

Sadä cümleyä sintaksis analizini yaparkan, cümlä paylarını te bölä çizin:

_____ – subyekt; = = = = = – predikat;
- - - - - tamannık; ~~~~~ bellilik; - . - . - . - hallık.

4. Kauşan gündän batıda kırmızı bulutlar görünärdi.⁴

§ 14. Sadä hem katlı cümlelär

Gagauz dilindä sadä cümlelerdän kaarä, var katlı cümlelär dä.

Katlı cümlä düzülü iki ya birkaç sadä cümledän da gösterer bir katlı fikir. Onda olur olsun iki yada taa çok gramatika temeli.

Örnek: Bir gün **çoban aydêêr** koyunnarı çayıra otlatmaa. Yavaş-yavaş **koyunnar etişerlär** islää otlara. **Koyunnar otlarmışlar, çoban oturarmuş** bir ceviz aacın altında. **Çoban dinnener**, ama **köpeklär sürüyü bakêr**.

Bitki iki cümlä katlı, var ikişär gramatika temeli, düzülü iki sadä cümledän. Sadä cümlelär kendibaşına, onuştan bölä katlı cümlelerä deniler **dalsız katlı cümlelär**.

Sadä cümlelär dalsız katlı cümlelerdä var nicä birleşsinnär **baalayıcılarlan** ya **baalayıcısız**. Onnarın shemaları: 1) [], []. 2) [], **ama** [].

Açan sadä cümlelär diil kendibaşına da biri-birinä sıkı baalı, onnarın birisi sayılêr **baş cümlä**, öbürü dä **dal cümlä**. Bölä cümleyä deniler **dallı katlı cümlä**.

Örnek: Bir dä **yaamur başlamış çisemää**, **onuştan çoban sarınmış** yaamurluuna. Açan **yaamur dinmiş**, genä **güneş çıkmış**. (*Masaldan*).

Bu cümlelär ikisi dä **dallı katlı**. Onnarın var baş hem dal cümleleri. İkinci cümledä baş hem dal cümlelär baalı biri-birinnän baalayıcıylan **açan**.

Baş cümlä – **genä güneş çıkmış**, ondan läüzım koymaa soruş: **nezaman genä güneş çıkmış?** Cuvap: **Açan yaamur dinmiş** – bu dal cümlä, annadêr baş cümleyi.

nezaman?
↓

Dallı katlı cümlelerin sheması: (**Açan...**), [].

1. *Aşaadakilê cümleleri yazın. Sadä hem katlı cümleleri bulup, gramatika temelini gösterin.*

Koyunnar kaybelmiş. Ne yapsın çocuk şimdi? Başlêêr aaramaa hayvannarı, ama doz-dolayda can-cun yokmuş. Gider, gider çocuk da görer, ani nesä uzakta biyazı-yêr. Canı seviner çocuun, ne kaçarak etişer o erä. Ama aldatmış onu gözleri, neçinki o görmüştü biyaz taşları. Acaba, nereyi kaçtılar bu koyunnar?!

Oturêr çocuk erä da başlêêr aalamaa. Ama umut onu hiç brakmêêr. Girişer o çocuk kaçınmaa oyanı-buyanı, tırmaşêr aaca, ama bişey görämeer... Sansın erä girmişlär o koyunnar!

Vakit geç olêr, tombarlak ay göktä yukarı çıkêr. Bulutlar kaymışlar, ay aydınlatmış ortalı. Aaçlardan hem yamaçlardan erä düşärmışlär uzun gölgelär, uzakta sa canavarlar uluyarmışlar... Bir topal canavar çocaa yaklaşêr.

(“**Üsüz çocuk**” halk masalından)

2. *Aşaadakilê teksti okuyun, katlı cümleleri bulup, çıkarın teksttän da ayırı onnarı yazın.*

Açan ilkyaz gelir, havalar islää *yısınêr*¹. Kızlar çıkêrlar küüyün kenarına da girerlär büük çukurun içinä bakırlarını doldurmaa suylan. *Çukurun içindä bir pınar var*⁴. Pınarın sereni yok. Su *yakında*¹. Kızlar sade uzadêr kolunu, onnarın bakırları tezicik suylan dolêrlar. Bu su **sebepli** suymuş, ondan insan **imdat** görürmüş. Bu suylan kızlar yıkanêrlar, benizleri biyaz olsun hem yanakları kırmızı olsun deyni. Sora burayı karılar gelir, bu sebepli suylan uşaklarını yıkêêrlar, onnar saa olsunnar hem hastalanmasınnar deyni. İnsan annadêr, ani orada kesilmiş, kıyılmış çok askerci, angıları küüyü *duşmandan*³ kurtarmış.

(“**Sebepli su**” legendasından)

Sebep – priçina, motiv, maana;

sebepli su (folkl.) – diri su, ilaç suyu;

imdat – yardım, kurtarmak, ilaç.

3. Aşağıdaki laflarla düzün birkaç katlı cümle. Bu cümleleri yazın, birinâ sintaksis analizini yapın.

Çok, gün, lüzgâr, şkola, açlar, dostum, kardaşım, üredici, izmetçi.

4. Aşağıdaki teksti bir-iki sıra okuyun, adlayın. Kapayıp kiyadı, kendi laflarınızla annadın, kullanın sadâ hem katlı cümleleri.

Biz başça içinâ girdik. Bir balaban, eşil dallı dut aacın altında vardı taftadan kurulu masa. Bu masanın dolayında görünürdi alçak skemnelâr. Biz o skemnelerâ oturduk, taazâ, pak soluk başladı raatlık vermâ bizâ. Ev saabisı getirdi da koydu masanın üstünâ bir sepet alma, angıları kırmızıydı hem gözâl kokardı. Bu vakıt lüzgâr durdu, güneş çıktı. İzman edân adam bizi braktı, neçinki işidildi köpâän baulaması. Başçaya taa bir musaafir geldi. Biz onu tanıdık. O – bu ev komuşusunun çocuydu.

5. Soruşlara cevap edip, yukarkı örnâä görâ anadın sevgili köşeniz için. Kullanın teksttâ sadâ hem katlı cümleleri.

- Var mı aulunuzda biz sevgili köşâ?
- Neredâ o bulunêr?
- Ne tertiplâr var orada?
- Nesoy geçirersiniz vakıdı?

TESTLÄR

1-inci test. Cümlelerin angı paylarına deniler **baş paylar**?

1. Belliliklerâ, tamannıklara, hallıklara.
2. Subyektlân predikata.
3. Çiftli laflara.

2-nci test. Angı cümlelerâ deniler **duygulu cümle**?

1. Bir uzun cümleyâ.
2. İki-üç yada taa çok sadâ cümlelerdân düzülü cümleyâ.
3. Annatma, soruş hem izin cümlelerâ, angıları duyguylan sölenelâr.

3-üncü test. „Ekin ekâr **adam** yaamur isteer“.

Bu cümledâ nışannı laf angı cümle payıdır?

1. subyekt
2. predikat
3. tamannık

4-üncü test. „Dün erken komuşulardan bir muzıka sesi bizim aulumuza üüştü“. Bu cümlelerin **predikatu** angısıdır?

1. bir muzıka sesi
2. dün erken
3. üüştü

5-inci test. „Tatlı dil yılânı da deliindân çıkarır“ cümledâ angı laf **tamannık**?

1. tatlı dil
2. yılânı

3. deliindän

6-nci test. „Gagauzlar koruyêrlar eski adetleri“. Bu cümledä angı ikinci payları yok:

1. tamannık
2. hallık
3. bellilik

7-nci test. „Eveldän kalmış bizä türkülär, masallar, maanilär“. Angı cümlä payı var nicä güzel-letsin bu cümleyi?

1. hallık
2. tamannık
3. bellilik

8-inci test. „Belli edin katlı cümleyi:

1. Regional bibliotekada geçer buluşmaklar, viktorinalar, prezentaşiyalar.
2. Muzeydä toplu dokumentlär göstererlär yaşamayı hem açıklêêrlar bizim istoriyamızı.
3. Unikal eksponatlar var Beşalma muzeyindä, nereyi havezlän gider şkolacılar da, bilgiçlär dä.

9-uncu test. Aşaadaki cümlelerin angısında ikincili pay yoktur?

1. Guguşlar ev üstünä kondular.
2. Lüzgär çıktı.
3. Çin sabaalän duman düştü yamaçlara.

10-uncu test. Aşaadaki cümlelerin angısında tamannık var?

1. Güz çabuk geldi.
2. Uşaklar artık hazırlanardılar şkolaya gitmää.
3. Vani çantasını dostuna verdi.

11-inci test. Aşaadaki cümlelerin angısında bellilik var?

1. Kasabanın en geniş sokaandan bir uzun avtobus geçärdi.
2. Üülenä dooru hava yısındı.
3. Kışın günnär kısalêr.

12-nci test. Aşaadaki cümlelerin angısında hallık var?

1. Güzün erken karannık çöker.
2. Birdän biyaz tombarlak tolu başladı yaamaa.
3. Biz koyunnarı otladardık.

13-üncü test. „Aaç tauk bir tenä düşündä görärmış“ cümledä angı laflar cümlelerin gramatika temelyidir?

- a) tauk görärmış; ä) aaç tauk; b) tenä görärmış; c) düşündä görärmış.

14-üncü test. „Koyunnar baayın yanına geldilär“ cümledä nişannı laflar angı cümlä payı olêrlar?

- a) Tamannık.
- ä) Hallık.
- b) Bellilik.

ADAM HEM ONUN YAŞAMASI

Tekst

§ 15. Tekst

TEKST – o bir bölük cümlä, maanayca hem gramatikayca baalı biri-birinä.

Tekstin var bölä nişannarı:

* **Tekst** – o bir yazılı baalantılı söz.

* **Tekst** bir cümledän yok nicä düzülü olsun, o düzüler en az iki-üç yada taa çok cümledän, angıları baalı biri-birinnän onnarın maanalarına hem strukturalarına görä.

* **Teksttä** gösteriler lafedenin neeti, öz fikiri, oluşlar.

* **Tekstä** var nicä koymaa **ad**, angısı açıklêer onun temasını yada öz fikirini.

* **Dooru kurulmuş tekstin** herkerä bütünnüü var – çeketmesi, temel payı hem bitkisi.

Tekstin payları: tekstin var çeketmesi, temel payı, bitkisi. Bundan başka, tekstin var adı, teması, öz fikiri.

Tekstin ilk payı – çeketmesi. Burada sölenler, ne için teksttä laf gidecek.

Tekstin temel payında bulunêr bütün oluşlar, nelär olmuş, belli olêr hepsi personajların yaptıkları, kim kimi enseêr, kim taa aşaa kalêr, kim kazanêr, kim kaybeder hem başka.

Tekstin bitkisindä annadılêr, neylän biter işlem, çıkış yapılêr hepsinä oluşlara.

Örnek için alalım gagauz halk masalını “**Tamah garga**”.

Bu tekstin çeketmesi: “Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş, varmış bir garga. O tamahmış hem cansızmış, kimseyi acımazmış: zavalının da aazından bitki bukacını alırmış, hastanın da ilacını içärmış...”.

Tekstin temel payında annadılêr, nicä garganın tamahlı git-gidä taa büük olêr. Garga çalısinın erinä somunu alêr, sora, somunu verip, öküzü alêr, öküzü verip, gelini alêr. İnat garganın tamahlı hiç bitmeer.

Tekstin bitkisi – masalın sonunda veriler çıkış, annadılêr, nicä bir genç çocuk gargayı tüfeklän “kurşuna urmuş da gelini kurtarmış”.

Adı masalın – “**Tamah garga**”.

Bu tekstin teması – bitmâz tamahlık, inatlık. Okuyarkan masalı, herbiri annêêr, ani teksttä annadılêr diil garganın, ama insanın tamahlı için.

Tekstin öz fikiri – tamah olmamaa, yaşamakta pek tamah olduynan, var nicä canını da kaybedäsin, nicä garga kaybetmiş.

Tekstin herbir payı eni sıradan çekediler (abzať).

1. Teksti strukturaya görä kaç paya var nicä bölmää?
2. Ne sölenêr tekstin **çeketmesindä**? Örnek verin.
3. Ne annadılêr tekstin **temel payında**? Örnektä gösterin.
4. Ne gösterer tekstin **bitkisi**? Verin örnek.
5. Ne üürendiniz tekstin adı, teması hem öz fikiri için?

1. *Aşaadakı cümleleri okuyun. Söläyin, tekst mi bu osa diil mi? Bulup ona ad, yazın.*

İlkin biz severiz o eri, neredä biz duumuşuk hem büümüşük. Adam en ilkin tanıyêr kendi evini, aulunu, başçasını. Aklında tutêr başçanın herbir çiçeklik erini.

Canımız, üreemiz hiç bir kerä dä unutmayacak ana evimizi, uşaklık oyunlarımızı, şkolaya yolumuzu. Biz beeneriz aul boyunda büüyän salkım aacını, küüyün orta erindän geçän derecii, çöşmelerin duruk sucaazını. Bölä çekeder ana tarafına sevdä.

1. Söläyin, bu cümlelär düzer mi tekst osa düzmeerlär mi? Tekst nişannarını seçip, argumentleyin.
2. Angı tema birleştire bu cümleleri?
3. Nesoy var nicä adlamaa bu teksti?
4. Avtorun öz fikiri neydir? Ne istedi avtor etiştirtmää bizä?
5. Bulun teksttä da okuyun o lafları, angıları gösterer avtorun sevgisini ana tarafına.
6. Ne neetlän avtor kullanêr lafları *beeneriz derecii, çöşmelerin sucaazını*.
7. Kendi laflarınızlan açıklayın ana taraf hem vatan temasını, kullanarak teksttän kimi cümleleri.

2. *Aşaadakı teksti okuyun, ona ad koyun. Bulun da okuyun onun çeketmesini, temel payını hem bitkisini.*

Bir kerä gecä, sabaaya karşı, bän uykudan ansızdan uyandım. Bana göründü, ani bän saar oldum. Uyanıp, bän kapalı gözlän döşeklerdä çok vakıt seslendim, sora annadım, ani bän diilim saar, bana ölä göründü, onuştan ki dışarda büük usluluk oldu. Butürlü uslulaa bizdä deerlär „ölü” usluluk. Öldü yaamur, öldü lüzgär, başçada öldü fışırıtı.

Bän açtım gözlerimi. Beyaz safk içersini doldurmuş. Bän kalktım döşektän da yaklaştım pençereyä – kaardan aulun herersi biyazdı. Dumannı göktä, pek yukarda, yalnız durardı tombarlak ay, onun dolayanda yalabıyardı uzun, sarı şafklar. Acaba, nezaman ilk kaar yaadı? Bän saatların yanına yaklaştım. Ölä aydınnıktı, ani gördüm hem annadım vakıdı. Saat ikiydi gecä. Bän uyumaa başladıydım gecä yarısı, saat 12-dä. Ölä, ki sade iki saadın içindä erin üstü bölä gözäl olmuş, bim-biyaz kırlar, daalar, başçalar.

Pençeredän bän gördüm, nicä bir büük, boz kuş bir aacın dalına kondu. Aacın dalı sallandı, ondan kaar başladı silkinmää. Kuş daldan yavaşacık kalktı da uçtu başka erlerä, ama o daldan kaar dökülärdi, nicä yaamur sinciri. Sora genä herersi sus oldu.

Uyandı Ruvim dostum. O da, pençereyä bakıp, kahırlı dedi:

– İlk biyaz kaar pek yaraştı bu erlerä!

Kaardan biyaz, donadılmış er benzärdi bir biyaz duaklı gelinä.

(K.G. Paustovskiä görä)

3. *Teksti dooru hem demekli okuyun, annadın içindekisini yakın bu tekstä.*

Pençerä (II-nci payı)

el
başça

Açan açardı abrikoslar, o pişmandı, neçin onnarın pençereleleri diildi yakın aaçlara. Koli istärdi aaçların *yapraklarına*³ etişmää elinnän, koparmaa bir *çiçeciklän*¹ birkaç yapracık, canı çekärdi kokmaa onnarı, ama, yazık, etişämäzdi... Açan sa meyvalar oldular, onun aklına ayın-açık geldi, nasıl ileri, ayakları varkan, o dostlarınnan, girip onnarın başçalarına, koparardılar aaçlardan sap-sarı, kıp-kırmızı olmuş meyvaları, sora, gidip derä boyuna, günä karşı iyärdilär zerdelileri, almaları, yaymannanarak... Ama bunnar hepsi gelärdilär, nasıl masaldan. Onun genä yaşları gözlerindän çıkardı, ama o, yaşlarını silip, savaştı, kimsey görmesin onnarı.

*Çocukak okuyardı kiyat*⁴. Ama kiyatlar da kurtarardılar onu bir vakıdadan. Kimseycik dünnedä yoktu nicä yardım etsin, açan çekedärdi acımaa ayakları, angıları yoktular.

Bir can salt unutmazdı onu – anası. O savaştı oolcaazına ilinnetsin yaşamasını: satın alardı türlü kiyatları, dergileri, meraklı oynamaları ona deyni, ama kendisi her gün gidärdi işä. Onuştan bu uşaa kalardı sade pençerä. İleri onun vardı dostları. Ama onnar peydalanmazdılar. Bitki vakıtlarda o sevärdi siiretmää bulutları. Bulutlar olardı te netürlü: insan üzü, maşına, dallı aaç, çiçek, taliga... Yorulup, o uyuyardı. Sade uyuyarkan, unudardı kendi kahırını...

(S. Bulgara görä) (Sonu var)

4. Okunmuş teksttâ bulun aşaadakı soruşılara cuvap. Düşünün da yazın o cümleleri, angıları cuvap olêrlar soruşılara:

1. Neyâ pişman olardı çocuk, açan abrikoslar açmaa başlardı?
2. Abrikosların çiçeklerinâ bakarkan, neyâ canı çekârdi çocucaan?
3. Açan aaçların meyvaları olardılar sap-sarı ya kıp-kırmızı, Koli neyi aklına getirârdi?
4. Nicâ ikramnardı çocuk dostlarını?
5. Neçin dostları gelmäzdir dolaşmaa Koliyi?
6. Neçin çocucaan gözlerindän yaşları akardı?
7. Ne iş daadardı cocucaan kahrını?
8. Kim hiç unutmazdı çocucaa?
9. Neçin ona kalardı sade pençerä?
10. Nezaman çocuk unudardı kendi kahrını?

5. Annadın kendi bakışınızı, aşaadakı soruşılara cuvap ederäk:

1. Nasıl düşünersiniz, var mı nicâ demää Kolinin dostlarına, ani onnar haliz dost?
2. Kimâ hem nasıl çocuk iilik yapardı, ayakları saakan?
3. Nasıl annêersınız te bu söyleyişi: “**Haliz dost belada tannêr**”?
4. Nasıl düşünersiniz, neçin Koli, yaşlarını gözlerindän silip, savaşırdı, kimsey görmesin onnarı?

6. Bu tekstin planını kurun da yazın. Plana görâ annadın tekstin içindeliini sıradan, sora kısından.

7. Aşaadakı teksti „Kuş südü” okuyun, onun çeketmesini, temel payını hem bitkisini bulun. Herbir payı adlayın, planı yazın. Tekstin içindeliini plana görâ annadın.

Kuş südü

kapu
islää

Adama, angısı çok türlü imeklerden atılêr, kimär kerä deerlär, gülümseyeräk: „Beki, sana kuş südü verelim?”

Sayılêr, ani kuşlarda süt yok. Ama kimi kuşlarda süt bulunêr. Bakın, neylän doyurêrlar ev guguşları kendi küçük yavrularını. Açan bu küçüräk guguşçuklar yımirtalardan çıkêrlar, ilk günnerdâ ana guguşlar onnarı doyurêrlar kuş südünnän! Bu vakıt ana guguşların buazında peydalanêr biyaz südâ benzeyän kaşa. Ona insan-nar deerlär: „Gugušta var kuş südü”. Yavrularına deyni ev guguşlarında kuş südü bulunêr 18 gün sıravardır, yaban guguşlarında – taa da çok vakıt.

Küçük guguşçuklar sokêrlar gagalarını anasının buazına da ölä doynêrlar kuş südünnän.

8. Aşağıdaki teksti okuyun demekli, duygulu, koyun tekstin bu III-üncü payına taa bir ad, onun temasını hem öz fikirini açıklayın.

Pençerä

(III-üncü payı)

... Bir kerä üülendän sora kimsä kapuya urdu. Kolinin anası iştäydi, yoktu kim açsın kapuyu.

– Kim o? Kapu açık...

Eşil boyada³ kapu açıldı, da içeri girdi bir kız. O giyimniydi kısa etekli şkola fistanınnan, onun kıvrak boyu yapardı kız taa büyük, nekadar vardı halizdän. Kula saçları hem maavi gözleri içersini şafklan doldurdular. Kız getirdi² içeri nasılsa gözal koku, nesoyso bir dışar taazesi. Çocuk iltän denämedi onun gözlerindä korkuyu, ama, açan hesap aldı bunu, kendinin dä içindä bir acı duydu. Uzun kirpiklär, kara kaşlar hem o kuşku bakış kestilär çocuun soluunu. *Ama bu arada kız aldı kendini elä.*⁴

– Zamannêersın!

– Kebetêersın!

– Sän Cıvırlıga Koli mi?

– Bänim.

– Çok islää. Benim adım Tanä... Nestä, beni yolladılar şkoladan, söyleyim sizä, ani biz pazara gelecez sana yardım etmää hazırlamaa uroklarını.

– Bana yardım etmää mi?

– Sana!

Da onnar ikisi dä güdüllär. Sora kız oturdu onun yanına, çantasını açıp, bir kiyatçık oradan çıkardı.

– Oku te bu kiyadı, eer beenirsän.

Cıvırlıga aldı kiyadı. Alarkan, istämeyeräk diidi kızın elinä. Onnar sustular biraz.

– Hadi, bän gidecäm, – dedi kız. – Pazara gelecez. Kal saalıcaklan!

– Saalıcaklan! – dedi çocuk, da onun gözleri yalabıdı sevinmeliktän.

Kız çıktı, brakıp içerdä bir parça ilkyazı... (S. Bulgara görä)

9. Yukardaki “Pençerä” tekstin (III-üncü payında) bulun çeketmesini, temel payını, bitkisini, ayırı-ayırı okuyun onnarı. Annadın onnar için.

10. Yazın kendi bakışınızı: dooru mu yaptı Tanä, ani geldi dolaşmaa Cıvırlıga Koliyi? Nasıl düşünersiniz, kim yolladı Taneyi, kiyat götürsün Cıvırlıga Koliyü?

§ 16. Tekstin düzülmesi (teması, öz fikiri)

abzağ
problema
mikrotema

Nasıl üürenildi başlanğı klaslarda, **tekstin teması** gösterer, **ne, nelär** için annadılêr, angı problemalar kaldırılêr, açıklanêr.

Örnek: zaamet için (zaamet teması), ilkyazın gözellii için (natura teması), dostların yardımını için (dostluk teması), ayledä yaşamak için (aylä teması), Vatan

için (ana taraf teması). Bu temalara görä şkolacılar var nicä kendileri birär tekst kursunnar.

Herbir temanın olur olsun **küçük mikrotemaları** da. Herbir mikrotema büyük, geniş temaylan barabar teksttä açıklanêr. Geniş temalar taa sık baalıdır tekstin **adınan**.

Tekstin öz fikiri gösterer, angı düşünmeyi isteer inandırmaa avtor, angı çıkışı isteer yapmaa.

Örnek: yukarda sıralanmış temaların öz fikirleri var nicä olsun: “adamı bakêr zaamet”, “ana tarafından paalı yoktur”, “dostluun büyük faydası vardır”, “ayleyi sevän ii adam olur”, “Vatan çekeder evinizin aulundan”.

Öz fikir kimär kerä tekstin adınan baalı.

Bir tekst kendiniz düzmää istärseydiniz, läözım tutasınız aklınızda, ani **tekst** – o bir bölük cümlä, baalı biri-birinnän bir temaya görä hem öz fikirinä görä.

Cümlelär teksttä biri-birinä uygun baalantı. Deyecez, herbir ikinci cümlä dayanêr birinci cümlelele maanasına hem verer eni informaşıya, angısı yardımneêr açıklamaa tekstin öz fikirini. Hep ölä baalanêr üçüncü, dördüncü hem taa başka cümlelär onardan ileri bulunan cümlelerä.

Tekst butakım läözım düzölsün: ilkin olur yazmaa tekstin adını, planını, sora onnara görä yazmaa türlü oluşlar için, açıklamaa onun temasını, çeketmesini, temel payını, bitkisini.

Tekstin planını düzmää deyni, läözım:

- bölmää teksti birkaç maanalı paylara görä,
- bulmaa o payların baş fikirlerini,
- o baş fikirlerä koymaa birär kırsadan cümläylän ad,
- yada teksttä bulmaa payların baş fikirlerini gösterän cümleleri,
- yazmaa o cümleleri, nicä planın punktlarını.

1. Tekstin teması ne gösterer?
2. Geniş tema nicä açıklanêr teksttä?
3. Neyä deniler tekstin öz (baş) fikiri? Örnek söläyin.

1. *Aşaadakı teksti yazın, annadın, nicä o kurulu, koyun ona ad, bulun onun çeketmesini, temel payını, bitkisini, öz fikirini.*

Dışarda işidildi kedilerin üüsek sestä mäulaması. *Bän baktım pençeredän⁴*. Komuşu evin ardında, balaban açın dalında, otururdu iki kedi, aacın altında sa kaçınırdı bir büyük köpek. O yarım *saat¹* kadar brakmadı kedileri, insinnär aaçttan erä. Tezdä geldi köpään saabisi da kooladı onu evinä. Ama kedilär çok vakıt taa oturdular aacın *dalında³* hem hep bakardılar o tarafa, nereyä kaçtıydı onnarın düşmanı.

2. *İlerledin aşaadakı teksti, yazın onu tefterlerinüzä.*

Bän açtım pençereyi da gördüm, ani gökü kaplamıştı kara-boz bulutlar. Gün hiç görünmüzdi...

3. Aşaadaki tekstin temasını hem öz fikirini bulun da söläyin, sora, onun adını koyup, tefterlerä yazın.

Saksana insan deer “biyaz yannı”. Hem dooru da, ani saksanın iki yanında da tüüceezleri dübüdüz biyaz. Ama onun kafası, kanatları hem kuyruu ölä kara, nasıl gargada. Pek gözäldir saksanın kuyruu – uzun, uz, oklava gibi. Hem kuyruu onun diil dübüdüz kara, ama biraz da eşilä bakêr. Gözelcäydir bu saksan kuşu! Hem hiç duramêêr bir erdä, hep uçêr daldan-dala, sık-sık takırdadarak gagasının, gür sesinnän. Onuştan insan düzmüş bu kuş için te bölä laf çevirtmesi: “Saksan sakır-sakırdar, edi bin aaç kıpırdar”.

4. Aşaadaki tekstin adını koyun, paylarını adlayın, sora tefterlerä onu yazın. Bulun da söläyin onun temasını hem öz fikirini.

Fevralın bitkisinä yakın o ayazlar, ani bir ay tuttuydular, heptän yımışadı-lar. Birkaç gün avşam üstü duman düştü, gecä vakıdı ufacık yaamur pufkurdu. Kaar heptän yımışadı. Sular boşandı. Derelerdän bulanık sular buzlan karışık çayırlara akardı. Büük buz parçaları, köprülerin direklerinä dayanıp, yıvın olardı.

Bu zaman uşaklar gelän kuşları pek bekleerlär. Onnar karakuşlara aaçlar üstündä taftadan evcäöz yapêrlar. Şkolanın başçasında herbir aaçta ikişär-üçär karakuş evceezi koyulu durêr. (N. Tanasoglu)

5. Aşaadaki temaların birisini ayırıp, yazın tefterlerinizä kısıdan tekst:

1. Baa bozumunda. 2. Göldä yıkanmak. 3. Şkola yolunda.

saksan
oklava

Tutunuz aklınızda!

Tekstin teması hem öz fikiri birdän-birä açıklanmêêrlar. Herbir büük hem geniş teksti var nicä bölmää küçüräk parçalara, abzağlara, angıllarında açıklanêrlar onun küçük temaları, mikrotemaları. Ama tekstin parçaları, abzağları arasında da var maana hem gramatika baalantıları. Açan cümlelerin arasında yok maana baalantısı, onnar **tekst** düzmeer. Teksttä cümlelär arasında baalantılar **tekrarlamak lafların, aderliklerin, sayılıkların, sinonimnerin, antonimnerin, baalayıcıların hem payıcıkların** yardımınnan düzüler.

Mikrotema – pek küçük temacık.

6. Okuyup teoriya materialını, annadın, nasıl baalantılar var tekstin parçaların hem abzağların arasında, nicä onnar gösterilerlär yazmakta.

7. Aşaadaki cümleleri okuyun. Onnarı, biri-birinä dokuşturup, inandırın: angıllarına tekst denilmöz, angıllarına da – denilir. Neçin? Tekst kuran cümlelär angı laflarlan biri-birinä baalydır? Onnarın altlarını çizip, geçirin teksti tefterlerä.

I. Lambu gitti dereyä yıkanmaa. Okumak kiyadın paası beş ley yapardı. Tefterlerdä lääzım yazmaa kıvrak hem yannışlıksız.

II. Küüyün kenarında vardı sua yarlar. Onnar yazın, büük yaamurlardan sora, dolardılar suylan. Bu yaamurlara küüdeki uşaklar pek sevinirdilär, neçinki sıcak havalarda gidärdilär orada yıkanmaa.

8. *Aşadaki teksti okuyun demekli, duygulu, bölün onu birkaç parçaya mikrotemaların açıklanmasına görä. Parçaların hem abzağların maana hem gramatika baalantılarını bulun, onnar için annadın.*

Pençerä

(IV-üncü payı)

sokak
kırma

Koli tırmandı pençereyä da siiretti, taa kaybelincä aaçların arasında bu incä hem kıvrak kızçaaz. Ertesi günü anası kaldı iştan da başladı hazırlanmaa pazar için. Hazırladı türlü tatlılıklar, pişirdi kırma.

Geldi pazar. Çocuk, pinip pençereyä, siiredärdi sokaa. Yorulduynan, yattı, sora baktı-baktı. İşidip bir ses sokakta, o çabuk başlardı bakmaa her tarafa.

– Mamu, git bak sokakta, bekim, onnar *unuttular*¹ bizim evimizin nomerini, – yalvarardı Koli. Anası gitti sokaa, sora genä geldi.

– Yok kimsey, oolum.

– Sän islää mi baktın?

– Baktım, oolum.

– E, yola çıktın mı?

– Çıktım.

Anası gitti kuhneyä da çıkmazdı oradan. Oldu saat altı avşamnen. *Kırma çoktan suudu*⁴.

Dışarda oldu karannık, ama kimsey ölä dä urmadı kapuya.

– Soyun rubalarını, oolum! – girip içeri, dedi anası.

– E, gelirsälär?

Koli soyunmadı. Onnar oturdular, taa bir saat kadar bekledilär.

– İyecän mi kırma? – sordu anası.

– İstämeerim, – dedi Koli.

Doorudan da o bişeycik istemäzdi. Anası yattı uyumaa, Koli sä tırmandı genä pençereyä da sokaa bakardı. Ama gündüz görünän kıvrak salkım aaçları gelirdi ona, nasıl bir sıra büük kırkayaklar gibi, insannar da – böcek gibi. (S. Bulgara görä)

1. Neçin tekstin adı “Pençerä”?

2. Neçin Kolinin gözleri pençeredä kaldı? İstärdi mi o dostlarını görmää, onnarın yardımına sevinmää? Neredän belli olër onun istemesi?

3. Var mı nicä demää Taneyä, ani o cana yakın kızçaaz? Neçin?
4. Acaba, Tanä hep bölä kendini götürürsä, büüdüynän, nesoy olur?

9. Yazın kendi bakışınızı:

1. Olur mu demää, ani Koli Cıvırliga, büüdüynän, olacek **üürenik, cana yakın, iilik yapan, neetindän atılmaz hem çetin tutan kendisini** bir adam?
2. Neredän belli olêr, ani Koli sevärdi iilik yapmaa hem istemäzdi göstermää kimseyä kendi kahırını?

10. Düşünün, üürenin kendi bakışınızı sölemää:

1. Tanenin erindä olaydınız siz, nicä yapacedınız?
2. Kimä taa çok canınız acıyêr – Kolinin mamusuna mı osa Koliyâ mi?
3. Kimä maana bulêrsınız?
4. Neyä üüreder sizi bu annatma “Peñçerä”?

§ 17. Tekstin içindekisini diiştirmäk

İşlärkän tekstlän, kimär kerä läözım olêr onu diiştirmää. Taa sık te ne diiştiriler: annadıcının üzü; oluşların zamanı; annatmanın başlantısı ya sonu h.b.

1. *Aşaadaki teksti okuyun dooru, duygulu, demekli. Annadın teksti, onun içindeliini diiştirerek: ilkin kendi laflarınızlan, kullanarak aderlii I-inci üzdä “bän”, sora – kendi laflarınızlan, kullanarak aderlii III-üncü üzdä “o”.*

Daada büük yaamur

şafklı
yaamur

Açan bän küçüktüm, beni daaya² mantara toplamaa yolladılar. Bän daaya etiştım, mantaraları topladım, evä gitmää istedim. *Ansızdan herersi karannık oldu.*⁴ Yaamur çeketti yaamaa, hem gök gürlledi. Bän korktum da bir meşä aacın altına oturdum. Çimçirik³ çaktı ölä şafklı, ani benim gözlerim kamaştı. Bän yumdum gözlerimi. Neseydi çatırdadı benim kafam üstündä, gümbürdedi, sora nesä urdu benim başıma. Bän düştüm da ölä kaldım, yaamur durunca. Açan kendimä geldim, aaçlardan³ su damnardı, kuşların cıvıldaması ötärdi hem güneş çıkmıştı. Balaban bir meşä aacı kırılmıştı. Aaçın içindän tütün çıkardı. Benim dolayanım aaç parçalarınınan doluydu.

Rubalarım dübüdüz yaştı, güüdemä yapışırdı. Kafamda bir şiş vardı da biraz acıyardı. Kalpaamı¹ bulup, mantaralarımı aldım da evä kaçtım. Evdä kimsey yoktu. *Dolaptan*³ bir parça ekmeğ alıp, soba üstünä pindim.

Açan uyandım, soba üstündän gördüm, ani benim mantaralarımı kaurmuşlar, sofraya koymuşlar da imää isteerlär. Bän sordum: “Siz ne, bensiz mi iyersiniz?”

Onnar dedilär:

– Sän neçin uyuyêrsın, ya? Tez gel da sän dä i! (L. Tolstoy)

Meşâ aacı – gürgen aacı, pelit aacı.

2. Bu tekstin planını kurup, tefterlerä yazın.

3. Aşaadaki teksti dooru hem demekli okuyun, onun içindekisini annadın. Koyun ona ad. Bu tekstin öz fikirini bulun. Teksttän bir dialog ayırı okuyun.

Üürenici Boboçel şkoladan evä geldi pek şen hem güleräk:

– Şkolada büün pek şendi hem fasıldı!

– Ya, annat, – dedi anası.

– İlkın bän ne kaldı geç kalayım! Açan bizim köpecik Lavra şkolaya kaçarak etişti, orada artık bir sürü pali vardı. Karagöz Petrikanın köpecii Lupuşor, iki kardaşın palicii Vulkan hem köpek Tuzik artık orada kaçınardılar.

Çocuun mamusu braktı işlerini bir tarafa:

– Da sora ne oldu?

– Birinci uroon aralında köpeklär saklanbaç oynadılar! Lavra saklanardı, Lupuşor hem Tuzik onu aarardılar. Sora geldi sıra bu köpeklerä saklanmaa, ama Lupuşor hem Tuzik annamazdılar, nereyi saklansınar. Biz savaştık yardım etmää onnara, ama tezdä çan urdu.

– Ama taa sora ne oldu?

– Büük aralıkta köpeklär ne kaldı düüşsünnär! Lupuşor abandı Tuziin üstünä, Tuzik tä diildi korkaklardan, kalaannan itirdi Lupuşoru. Sora neçinsä onnar ikisi Lavraya takıldılar. Ama bizim Lavra – bir büük, balaban köpek, ondan diil pek kolay tutunmaa.

– Da ne, düüşmedilär mi?

– Yok, düüşmedilär!

– Da neylän hepsi bitti?

– Bişeylän, oynastılar.

– Ama köpeciklär üürendilär mi nesä?

– Elbetki! Üürendilär hepsini, ne läázımdı.

– Angılarını?

– Te, deyelim, üürendilär, neydir o – **işlik**.

– E, ne o – **işlik**?

– Laf, angısı işlemi gösterer. Deyelim, **kaçınmaa, atlamaa, oynamaa, dalamaa** – bu laflar hepsi „**işlik**”.

Üürenicinin anası buna pek şaştı:

– Ya, ne fasıl iş! Bütün küü dolu köpeklän, çoyu oyany-buyany kaçınêrlar, ama kimsey annamêêr, ani onnar artık bilerlär, ne o – **ışlık** (*İ. Druțaya görä*)

§ 18. Tekst çeşitleri (söz tipleri)

*sebepler
pelikan*

Tekst lâazım uygun düzülü olsun dil tarafından. Tekst hem söz olur olsunar üç tiptä: **annatma, yazdırma, fikirlemä.**

Annatma tekst açıklêêr bir olayı, **işlemin** sıradan-sıraya ilerlemesini, örüyüşünü.

Yazdırma tekst gösterer obyektin, oluşun, naturada kartinaların nışannarını, açıklêêr insannarın patredini hem başka özelliklerini.

Fikirlemä tekst annadêr türlü düşünmeclär için, gösterer **işlemin, oluşların sebeplerini.**

Örnek: I. Annatma tekst. Pelikan kuşu alatlayarak çıktı suyun kenarına da başladı gelmää bizä dooru. Yolca o gördü bir balıca, açtı büyük gagasını, aldı aazına balıcaa, başladı çakırdatmaa gagasının, baarak “uêk”. Sora o başladı erindä düünmää kanatlarının hem tepinmää bacaklarının, angıları ördek bacaana benzärdilär. (*K. Paustovskiyä görä*)

II. Yazdırma tekst. Bulanık suyun üstündä üzärdi bir büyük, balaban kuş. Onun tüüleri günä karşı yalabıyardılar, türlü boyada olurdular: limona benzärdilär, sora turuncu boyaya dönärdilär. Onun kafasına sansın birisi yapıştırmıştı uzun gagasını hem bir dä kırmızı deridän torba.

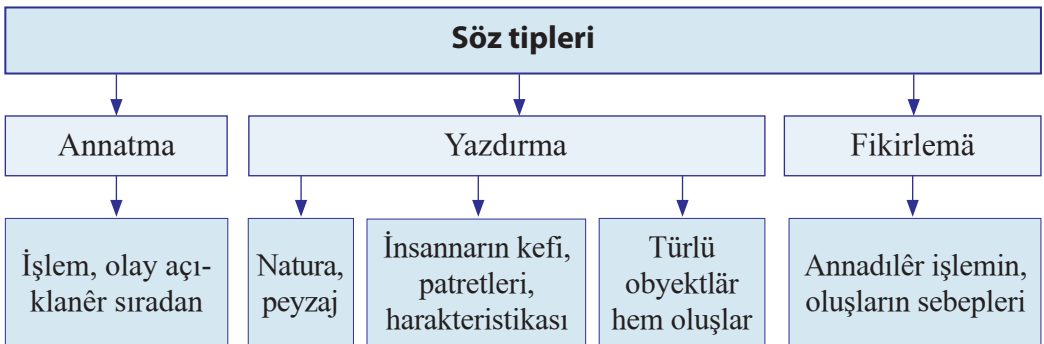
III. Fikirlemä tekst. Pelikannar su içinä dalmaa bilmeerlär. Neçin? Bu şaşılacak işi bölä annadêrlär: pelikannarın kemikleri hem derileri arasında var çuvalcıklar, angıları dolu soluklan, da çuvalcıklar brakmêêrlar kuşu, su altında üzsün. Bu üzerä pelikannar su altında duramêêrlar.

Ama bir uzun teksttä var nicä olsun **karışık annatma, yazdırma** hem **fikirlemä** elementleri. Bölä tekstlerdä elementlerin biri temel olêr, taa sık **annatma** payları temel olêrlar, kalanı yardımcı sayılêrlar.

İşlem – obyektin, insanın işi;

pelikan – lelek gibi bir kuş, lelää benzär kuş.

1. Okuyup paragrafi, annadin:

1. Ne gösterer **annatma** tekst? Annadin, neçin I-inci tekst “**Pelikan için**” annatma tekstiydir?
2. Angı tekstlär **yazdırma** sayılêr? Kendi fikirinizi söläyin, neçin II-inci tekst “**Bulanık suda üzän kuş**” yazdırma tekstiydir?
3. Angı tekstlär **fikirlemä** sayılêr? Nasıl düşünersiniz, neçin III-üncü tekst “**Pelikannarın suya dalmaması için**” fikirlemä sayılêr?
4. Var mı nicä bir teksttä olsun **annatma, yazdırma** hem **fikirlemä** elementleri?

*ercäüz
kaar*

2. Aşaadaki teksti tefterlerinizdä yazın, söläyin, angı tiptän bu tekst.

Tavşam yolu aykırıldı, yoldan taa sık kızak geçärdi. Tavşam kendi eski iniinä geldi, taa yukarda ercäüz ayırdı, kaarı eşeledi. Eni deläa dooru geerisinnän yattı, kulaklarını arkasına yattırdı da açık gözlän uyukladı. (L. N. Tolstoy)

- Çiidem** – kaar altında büüyän çiçek;
zümbül – ölä çiçek, gıağint;
inik – delik, berloga;
menevşa – fialka (çiçek).

3. Aşaadaki tekstin adını koyun, tefterlerinizdä onu yazın. Belli edin nısannarı da söläyin, angı tiptän bu tekst. Ekläyin taa 2-3 cümlä bu tekstä.

Mart girdi. Göktä bulutlar aralanmaa başladılar. Baalarda, kelemä erlerdä, aaçların yanında **çiidemnär** kaar altından çıkmaa başladılar. Güneş çıktıkça, onnar kauk gibi açêrlar. Hep bu vakit açêr **menevşalar, zümbüllär** hem başka çiçeklär... (N. Tanasogluya görä)

4. Aşaadaki teksti okuyun, adlayın, onun tipini belli edin. Kendinizdän 3-4 cümlä uygun ekläyin, yazdırıp tavşamu. Teksti yazın.

Boz tavşam kışın küüyün kenarında yaşardı. Ačan geçä oldu, o bir kulaanı kaldırdı, seslendi. Sora öbürünü kaldırdı, bıyıklarını düzeltilti, kokaladı da geerki bacakları üstünä kalktı. Sora derin kaar üstündä atladı bir-iki kerä, genä geerki bacakları üstünä oturdu da bakınmaa çeketti... (L.N.Tolstoy)

§ 19. Annatma

Annatma teksttä gösteriler işlemnerin hem oluşların sıradan geçmesi, açıklanêr onnarın örüyüşü. İşlemnerin, oluşların ilerlemesi var nicä etişsin konflikt erinä (dartışmak, düüş, uzlaşmak erinä), angısına deniler **kulminațiya**. Bölä tekstlerdä kullanılêr uygun laflar, demeklär, laf çevirtmeleri, söyleyiş, **ürük** fikirlär, angıları göstererlär dilin zenginini.

Annatma tekst var nicä saymaa gagauz halk masallarını, cümbüşlerini, dastanarını, gagauz yazıcıların annatmalarını.

At – beygir;

kulminaŋiya – işlemin en üüsek eri, tepesi;

ürük – burada: uygun, demekli, käämil sölenän.

1. Angı tekstlerä annatma tekst deniler?
2. Ne gösterer annatma tekstlär?
3. Aklınıza getirin annatma tekstlerin adlarını – gagauz halk masalların, gagauz yazıcıların annatmaların adlarını.
4. Nasıl düşünersiniz, şkolacıların yaratmalarına hem takrirlerine var mı nicä demää, ani onnar annatma tekstiydir?

1. Teksti teŋterlerdä yazın, annadın bu tekstin tipini.

Zena sabaalän pek erken uyandı. O kalktı, *giidi*¹ fistanını, taradı saçlarını da kaldırdı *döşekleri*³.

Sora o yıkadı ellerini, üzünü, dişlerini. Geçti kuhneyä. Orada o idi sabaa ekmeeni, içti çay da hızlandı şkolaya gitmää.

Ama öbür odadan masa üstündän çantasını alırkan, o annadı, ani anası-bobası yok evdä, işä, bezbelli, gitmişlär. Masa üstündä vardı bir kiyatçık, angısında anası yazmıştı: “Zena, şkolaya gideceykän, doyur piliçleri”.

2. Aşaadaki teksti yazın, annadın, bu nesoy teksttir? Sadä hem katlı cümleleri belli edip, gramatika temellerini çizinin.

yortu
yaş

Bän aklımda tutêrim benim duuma günüm yortusunu. Açan bän on yaşımı doldurduydum, benim kafadarlarım bizä geldi. Onnar beni kutladılar, kulaklarını çektilär. Bän dä onnarı gözlemäylän konukladım. Sora bän onnara verdim çay hem konfeti. Dostlarım idilär benim saalım için da teklif ettilär, gidelim oynamaa. Biz çıktık sokaa da türlü-türlü oynannarı oynadık: çelik, kaçma top, futbol.

(*M. Kuyumcuya görä*)

3. Aşaadaki teksti „Karşıgelmäk” okuyun, annadın, nicä onun işlemi hem oluşları açıklanêr. Var mı nicä demää, ani o annatma tekst?

Karşıgelmäk

Köpecik Kaştanka bir gübürlü içeri girdi, geeri bakarak hem yavaşacık salarak. O sansın duyardı, ani kiminnänsä karşı gelecek. İçeri girdiynän, bu köpecik korkudan geeri sendellendi. Uz ona dooru bir boz kaaz gelirdi, uzun ensesini hem kafasını erä bükerek, kanatlarını yayarak hem gagasının dalamaa savaşarak. Bu kaazın yanında, bir kaba yorgancın üstündä, bir biyaz kedi yatardı. Kaştankayı

gördüynän, bu kedi kalktı, arkasını kamburlattı, kuyruunu hem tüülerini yukarı kaldırttı da başladı hırıldamaa.

Köpecik taa da pek korktu, ama istämedi korkusunu göstermää da taa üüsek seslän çeketti salmaa. Sora, salarak, hızlandı kedinin üstünä. Kedi taa kamburlattı arkasını da bacaannan Kaştankanın kafasına urdu. Kaştanka geeri kaçtı, dört bacak üstünä yattı da, kafasını uzadıp kediyä dooru, taa hızlı başladı salmaa. Bu vakıt kaaz, geeridän yaklaşıp, uruverdi gagasının köpään sırtına. Kaştanka kalktı da bu kaazın üstünä hızlandı... (A.P. Çehova görä)

4. *Düzün da kısadan yazın bir annatma tekst. Onun teması: "Ceviz aacın gölgesindä dinnenmäk".*

§ 20. Yazdırma

Yazdırma tekstlerdä yazdırılêr türlü obyektlär, naturadan kartinalar, onnarın nişannarı, gösteriler adamın, personajların patreleri ya karakteristikası, veriler oluşların türlü **özellikleri**. Yazdırma tekst açıklêr, *nesoydur predmet? netürlüydür o?*

Gagauz yazıcıları taa sık yazdırma tipindä tekst kurêrlar, açan onnar isteerlär naturanın güzelliini göstermää. Şkolacılar da olur kendibaşına yazdırma tekstleri, yaratmaları düzsünnär, bir kartinaya ya bir resimä bakarak. Yazdırmalı yaratma yazılêr, kimi personajların patredini açıklayarkan.

Örnek için alalım yazdırma teksti “Laalä”

*Bizim başçamızda erkencä bir laalä açmıştı.*⁴ Çiçek kırmızıydı, ama yırdan o benzärdi bir sarı-kırmızı yalıncaa, angısı sansın şıladı otlar arasında. Çiçään incecik, uzun yapracıkları açıktılar, ama her taraftan dik, kaskatı dururdular. Çiçään dibindä vardı bir damnacık su, angısı günä karşı yalabıyardı. Çiçek lüzgerciktan yavaşacak sallanardı iki tarafa, sansın bişeyä düşünürdü... Yoktu nasıl mayıl olmayasın bu çiçää!

Özellikleri – kendilikleri.

1. Ne annadılêr yazdırma tekstlerdä?
2. Nezaman yazılêr yazdırma tekstlär? Örnek verin.

1. *Aşaadaki teksti tefterinizä yazın, adlayıp onu. Annadın, angı tiptän bu tekst. Bulun cümleler-dä baş hem ikincili paylarını, onnarın altlarını çizin.*

Bizim başçamızda kirez aacı çiçek açtı. Biyaz, büüceräk çiçeklerdän aacın dalları görünmeerlär. Havalar pek sıcak. Tezdä çiçeklerin biyaz yapracıkları erä düşeceklär, da onnarın erinä aacın dallarında küçücük eşil kirezçiklär peydanaceklar. Onnar gün-gündän olêrlar hep taa tombarlak hem büüceräk, sora kirezlär dübüdüz sararêrlar, yavaş-yavaş kızarêrlar, sora da kırmızı olêrlar.

2. Aşaadaki teksti okuyun. Annadın, angı tiptän bu tekst.

kelemelär
ayırık

Tarafım diişer

Evellär Bucak bir **çol** tarafmış. Siirek otlayacaklardan kaarä, az bişey büüyärmış onun **uvalarında**.

Açan bizim dedelär erleşmiş Bucakta, sökmüşlär o **kelemeleri**, sürmüşlär, paklamışlar tarlaları **ayırıktan**, **buzaalıktan**, yaban **yulafından** da çeketmişlär booday, papşoy, **mercimek**, arpa, yulaf ekmää, baa koymaa, fidan dikmää.

Yavaş-yavaş Bucaan **şekili** diişmiş, gözellenmiş **engin** meralar, yapınmış küülär.

Şindi Bucak – tanınmaz toprak. Baalar, meyvalar, tarlalar – nekadar gözün kaplayabilir. *İnsan büük bereketlär büüder Bucakta.*⁴ Büük gelir verer baalarlar, başçalar. Hepsini bunu insannar kazandı, işçi milletlär – gagauzlar, bulgarlar, mol-dovannar hem taa başka halklar, angıları büük dostlukta *yaşêêrlar* biri-birinnän.

(G. Gaydarci)

Darsık – can sıkiletli;

çol – boş uva;

ayırık – ölä ot, pırey;

buzaalık – ölä ot;

mercimek – fasülä soyundan bir toom;

uva – ölä er, neredä bişey büümeer;

şekili – forması, üzü;

engin – geniş, pek büük;

kelemä – işlenmedik kır, sürülmedik.

3. Yukarkı “*Tarafım diişer*” tekstin temasını hem öz fikirini bulun, onnar için kendi fikirinizi yazın.

4. Aşaadaki teksti „*Göldä*” okuyun. Belli edin, angı tiptän bu tekst.

Göldä

İhtär kaazlar, görüp bizim motorlu kayıumızı, başladılar oyanı-buyanı şüpeli gezinmää. Bir kaaz ensesini uzattı bıçılara dooru. Bana göründü, ani bu kaaz söledi bıçıların kulaana: „Çabuk saklanın su altına!”

Ana kaazlar gökä kalktılar da başladılar uçmaa doz-dolay göl suların üstündä. Biz bıçılara yaklaştık. Bıçılar o saat kaybeldilär su içindä.

Bän dooru annamışım, ne sımarladı onnara ihtär kaazın birisi. Biz çok baktık suya, ama bıçıları görämedik. Su içindän onnar üzeräk çıktılar taa gölün öbür kenarına yakın, bizim kayıumızdan hayli yırak. Biz onnarı braktık, aydadık kayıumızı ötää. Ana kaazlar tezicik kondular bıçıların yanına. (*İ.S. Mikitova görä*)

Kayık – rusça: lodka.

5. Resimä bakıp, birär kısıdan tekst yazınız, açıklayın te bu temayı: „Neçin bän severim natura gözelliini?” Tekslerdä kullanın söyleyişleri: „Gözellik dünneyi kurtarır”,

„İncä zanaat çirkinnii enseyär!“ „İncä zanaatlık çekeder aulumuz başçasından, küü kenarından“ hem başka.

§ 21. Fikirlemä

Fikirlemä tekst taa sık gösterer sebepleri, ne için hem ne üzerä yaratmada, tekstä personajlar türlü-türlü kendilerini kullandılar, neçin kimi işlar olêr ya olmêêr yaşamakta, nedän çekiler olaylar hem başka diişilmeklär. Fikirlemä tekst cuvap eder soruşlara *neçin olêr bişey? dooru mu oldu? nicä läüzım olsun? neçin?*

Şkolacılar da var nicä fikirlemä tekst düzsünnär, cuvap edärkän okunmuş yaratmanın bitkisindä bulunan soruşlarına.

Fikirlemä tekstlerdä yazıcılar çok kerä kendi bakışını göstererlär yaratmanın teması hem öz fikiri için. Kendi bakışlarını direklemää deyni, onnar vererlär türlü fikirlemä, argumentli düşünmeklerini.

Örnek: N. Tanasoglundun annatması "Bucak, Bucak..."

Şkolaçılardan da isteniler, ki onnar da bilsinnär yazmaa **fikirlemä yaratma hem fikirlemä takrir.**

1. Neyi gösterer fikirlemä tekstlär?
2. Ne neetlän kullanêrlar yazıcılar yazdırma hem fikirlemä tekst paylarını?

1. Okuyun bu parçayı, söz tipini belli edin. Var mı nicä saymaa onu tekst? Angi nişannara görä?

Kim diiştirer tarafımızı?

Gagauzların ana tarafı yıl-yıldan diişer. Neçin mi? Neçinki onnar pek severlär ürenmeyi, okumayı, bilgiyi. Kiyatçılık gagauz milletinä hatırlıymış taa eveldän. Şindi gagauzların arasında var agronomnar; insannarı, hayvannarı, kuşları alıştırıcı doktorlar, injenerlär, bilgi işçileri hem başka zanaatçılar.

Onnar hem çok taa başkalari kiyat okumasından bilgi edenerlär, da o bilgilärlän yaşamayı ilinnetmää savaşêrlar.

2. *Yaraştırın yukarkı teksti „Tarafım dîşer” bu tekstlän. Ne iş onnarda birtürlü? Neyä läüzim kiyatçılık? Ne kuvet verer o? Kapayın kiyadı da yazın aklınızdan, nicä gagauzların ana taraflı yıl-yıldan dîşer.*

3. *Hazırlanın, koyulu soruşlara toplayın cuvap-material.*

- Nelär dîşti tarafımızda bitki 10–15 yıl?
- Ne kuruldu gagauzlara deyni? Nesoy status verdilär halkımıza?
- Vatanımızın adı nesoy?
- Angı simvollar gagauzlarda var?
- Bilim-üretim uurunda ne eni açıldı gagauz uşaklarına?
- Kim gagauzlara yardımcı olur ileri dooru?
- Nelär yapabilirsiniz, ki yaşamayı ii tarafa dîştirmää?
- Nesoy ilerleyecek bizim avtonomiyamız gelecek vakıtta?
- Kim cuvapçı olacek bizim topraamız için?

4. *Kullanarak sözlüktän lafları hem toplanılmış haberleri, bir yaratma yazın “Gagauziyanın kuvedi” verili planın punktlarına görä: 1. Bucak taraflı büün. 2. Gözäl hem akıllı uşaklarda Gagauziyanun kuvedi. 3. Dostlukta tarafımız ilerleyecek.*

Sözlük: Avtonomiya, Moldova Respublikası, Gagauz Eri, Halk Topluşu, Bakannık komiteti, baş kasaba, Komrat Devlet Universiteti, izmet etmäk, patriot, Vatan, ana toprak, bayrak, gerb, gimn, üürenmişlik, deputat, milletlär, halklar arasında annaşmak, birlik, dostluk, zaamet, yardım.

5. *Okuyun şiiri "Kaval", annadın kendi laflarınızlan, ne duygular uyandırêr kaval.*

Kaval

yırak
büü

Bu bürüncük sesi dünneyä näändan olur gelsin?
Angı fasıl işä bu demet duyguları olur benzesin?
Anı gelerlär canıma boldan?
O ses garip, özgä, usul işidiler,
alıp bir kolundan seni cennet başçasında² o gezdiret.
Oradan da getirip, fasıl düşlär sana söleer.
Hava döner, döner, döner...
Sansın açmış lüläkalar, güllär¹,
sansın suya inerlär sürülär.
Sora yırak erdän³ lüzgär üfleer,
Hava döner, döner, döner...
Sansın bütün dünnä dolmuş
açık çiçeklän... Sana da ne läüzim
doyum ekmeklän, açan
hava döner, döner, döner?...
Açan dünnä gözällän serpili,

sân dâ kaval sesinnän semeli.
Aalêêr o seninnän barabar
hem dâ güler, hasta cannara da
o mehlem döker,
Hava döner, döner, döner...
Eer varsaydı aslı büülär
bu *dünnedä*³,
Haliz kavaldır te o, ani
büüleer, büüleer, büüleer...

6. Aşaadaki soruşlara cuvap veriniz.

1. Lääzım mı insana doyum ekmeklän, açan dünnä gözällän serpili hem sân dâ kaval sesinnän semeli? Cuvap edin şiirin sıralarınnan.
2. Sıralayın şiirin laflarınnan, angı gözelliklär var kaval sesindä?
3. Neçin kaval sesini seslärkän, insan doyunmaktan da vazgeçer?
4. Bulun sırayı, angısı gösterer, neyä çevirer insanı kaval sesi?

Cennet – ray;
mehlem – ilaç.

7. „Neçin muzıka lääzım insana?“ Verili temaya düzün plan da yazın bir mini-yaratma. Hazırlayın cuvapları aşağıdaki soruşlara da kullanın işinizdä.

- Gagauzların yaşamasında muzıka nekadar sık öter?
- Angı sıralarda muzıka öter?
- Neçin muzıka lääzım insana?
- Nesoy instrumentlerdä gagauzlar severlär çalmaa?
- Sizin senseledä muzıkacı var mı?
- Vardır mı gördüğünüz yakından bir muzıka instrumentini?
- Sizä muzıkadan var mı fayda? Sevindirer mi o sizi?
- Var mı nicä demää, ani muzıka yardım eder insana yaşamaa?

Sözlük: kemeçä, gayda, daul (doba), şennendirer, çirtma, oynadêr, üreemi doldurêr, canım çeker, uslandirêr, kef, aaladêr, kadınca, duygulu, garmoşka, kaval.

8. Yazınız da alınız hesaba: kiyat bilmeyän adamın yaşaması zengin dâ olsa varlık tarafından, ruh tarafından o diil dolu, o – fukaaraydır!

Tutunuz aklınızda!

Televizor, kino, radio, kiyatlar, gazetalar, natura, muzıka, oyun, resim, literatūra – hepsi bunnar hem herbir incä zanaat insana hep ölä lääzım, nicä soframızda karnımızı doyumak için iyentilär.

9. Düşünün da açıklayın fikrinizi yazıda "Ne verer adama bilgi"?

TESTLÄR

1-inci test. Neyä tekst deniler?

1. Bir katlı cümleyä.
2. Bir sadä cümleyä hem iki-üç lafbirleşmesinä.
3. İki yada taa çok cümleyä, angıları baalı maanalarına görä hem gramatika kurallarına görä.

2-nci test. Tekstin öz fikiri taa sık neredä açıklanêr?

1. Tekstin çeketmesinä.
2. Temel payında.
3. Bitkisinä.

3-üncü test. Tekstlerdä angı laflar düzerlär cümlelerin maana hem gramatika baalantılarını?

1. Dialekt lafları.
2. Baalayıcılar, aderliklär, payıcıklar, sinonimnär, antonimnär.
3. Başka dillerdän alınma laflar.

4-üncü test. Tekstin abzafları nicä baalı?

1. Lafibrleşmelerinnän.
2. Mikrotemalarına görä, cümlelerin maanalarına görä.
3. Bir laf grupasınnan.

5-inci test. Teksttä abzafların nicä strukturası?

1. Var çeketmesi hem bitkisi.
2. Düzülü lafbirleşmelerindän.
3. Kurulu frazeologiya laflarından.

6-ncı test. Angı dilä taa yakın gagauz dili?

1. Türk dilinä.
2. Azerbaycan dilinä.
3. Türkmen dilinä.

7-nci test. Angısıdır gagauz dilinin eni funkşiyası?

1. Milletlär arasında lafetmäk dili.
2. Gagauziyanın ofițial dillerin birisiydir.
3. Gagauzların lafetmäk dili.

8-inci test. Neydir bir teksttä en tecil?

1. Tekstin bir abzaflı.
2. Tekstin bitkisi.
3. Tekstin öz fikiri.

9-uncu test. Tekst, o – neydir?

- a) O bir uzun cümlä.
- ä) O birkaç lafbirleşmesi.
- b) O bir baalantılı söz, angısı birkaç yada çok cümledän kurulu.

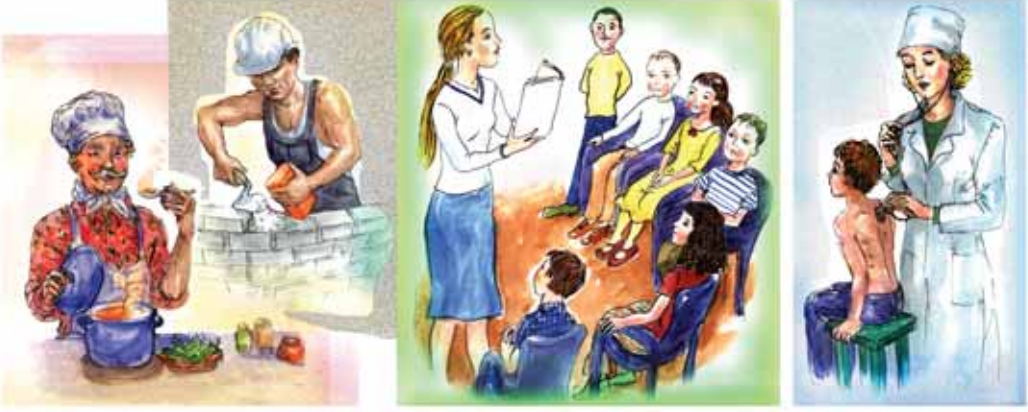
10-uncu test. Nicä tekstin adı yada başlı läüzım olsun?

- a) Tekst olur mutlak başlıklı, onun nişanı temasını ya öz fikirini gösterebilir.
- ä) Tekstin başlı hiç yok nicä olsun.
- b) Tekstin adı var nicä uymasın onun içindeliinä.

Tema 5.

ZANAAT ADAMIN YAŞAMASINDA

Fonetika hem grafika. Orfografiya

1. Yukarkı dördüncü resimä bakıp, yazın bir annatma tekst, angısının adı olsun "Saa ol, doktor!" yada "Bolniçada". Cuvap verin aşaadakı soruşlara:

1. Neredä doktorlan karşıgelmäk² olêr?
2. Neçin doktor sesleer taa bir kerä bolniçadan çıkan cocucaa?
3. Kimi o korumaa savaşêr?

2. Yazın, ne bilersiniz doktorların işleri için, açıklayın te bu fikiri: "Doktorun zanaatı pek lüzüm".

3. Kalan resimnerä bakıp, annadınız, ne bilersiniz üüredicilerin, ev düzücülezin hem aşçuların zanaatları için.

4. Annadın, neredä çalışêrlar analarınız-bobalarınız, başka hısumnarınız? Angı işi onnar yapêrlar? Sän angı zanaatı taa çok beenersin?

5. Aşaadakı uygun sözlere zanaat için okuyun, onnarı aklınızda tutun.

- Edeneçän zanaat, olacan kanaat.
- Zanaatsız adam sakattır.
- Senin yoksa zanaatın, aalemin yok kabaatı.

6. Duygulu hem demekli okuyun. Aklınıza getirin, angı soruşlara cuvap ederlär adlıklar. Bulun da söyleyin adlıkları.

Onu metet!

Kim erkendän kıra gider,
Topracı derin sürer,
Kim haydadı keskin puluu
Hem çektı çok susuzluu;

Kim ekin büüttü uygun,
Üüttü bulgur, käämil un,
Kim pişirdi kaba somun,
Bu beterä oldu yorgun... –
Ona saalık sän dua et,
Ekmek için onu metet!

S. Koca

7. Çıkarın bu peettän da yazın temel formada o adlıkları, anguların maanası gösterer şunu: a) çiftçilik avadannu; b) ekmek; c) fiziolocik duyguları. Sıraları doldurun yakışıklı adlıklarla sözlüktän.

Sözlük: Çörek, diiren, açlık, yorgunnuk, borna, malay, orak, kolaç.

8. Bulun peettä uzun vokallan hem ikili konsonnan lafları.

§ 22. Söz sesleri. Vokal seslär

Fonetika – dil bilgisinin bir payı, angısında üüreniler söz sesleri, onnarın özelli hem dönmesi.

Gagauz dilindä var 41 ses, onnarın arasında 20 vokal ses hem 21 konson ses.

Vokal seslär te bunnardır: [a], [á], [é], [e], [ı], [l], [o], [ó], [u], [ú] – dar (diil uzun); [aa], [ää], [êê], [ee], [ii], [oo], [öö], [uu], [üü] – uzunnar. Uzun vokal sesleri yazıda gösteriler ikişar bukvalarla, ama ses onnarda birdir.

Vokallar açık seslän söylenilerlär. Gagauz dilindä var iki türlü vokal seslär:

1. **İncä** – [ä], [e], [i], [ö], [ü]. Onnar sansın inceleder, yımışadêr yanında bulunan konsonnarı iki taraftan da: göz [g'öz'], bel [b'el']; gez, çöz, keskin, kemik, sörpeşik, lüzgär.

2. **Kalın** – [a], [ê], [ı], [o], [u]. Onnarın yanında duran konsonnar çetin söyleniler. **Örnek:** alma [alma], aralık [aralık], sızıntı [sızıntı], yazêr [yazêr].

1. Fonetikada ne üüreniler?
2. Kaç ses var gagauz dilindä?
3. Sölayın vokal sesleri, diil uzunnarı.
4. Sıralayın uzun vokal sesleri.
5. Angı seslerä deniler incä vokallar? Kendi örneklerinizdä bulun.
6. Angı seslerä deniler kalın vokallar? Örneklerdä gösterin.

1. Aşaadaki tekstin parçasını teftelerä yazın. Laflarda vokal hem konson sesleri bulun. İncä hem kalın vokal seslerin altlarını çizizin bir hem iki çizgiciklän.

kaarcaazlar
biyaz

Kaar yaayêr!

Dışarda büün taa sabaaländan kaar başladı yaamaa. Gökün yukarsı, bulutların aşası sansın doldu küçüräk, tombarlak kaarcaazlarla. Poyrazdan lüzgercik kaar-

caazları uçurdardı, türlü-türlü döndürärdi, erä düşürdärdi. Tezdä biyaz kaar örttü sokakta kara yolu. Evlerin üstleri, eşiklerin basamakları, aullar hem sundurmalar bim-biyaz oldular.

2. Aşaadaki laflarda uzun vokal sesleri bulun, çizin onnarın altlarını, düzün o laflarlan beş cümlä da tefterlerä yazın.

Aacın dalları, aar ük, biyaz kaar, maavi gök, taazä piinir, dooru sölemää, küçük ool, iilik yapmaa, oyunu siiretmää.

3. Aşaadaki teksti okuyun. Bölün onu birkaç paya, adlayın onnarı. Plana görä annadın tekstin içindeliini. İncä vokallı hem kalın vokallı lafları bulup, onnarı tefterlerinizdä ayırı yazın.

Günün birindä bän gidärdim derä boyunda yolcaazdan da bir gümä altında bir kirpi gördüm.

Kirpi dä beni gördü, tezicik sarımp, bir yumak gibi oldu. Bän dürttüm onu çizmenin ucunnan.

Kirpi üfkelendi da kendi iinelerinnän urdu çizmemä. Bän çizmännän itirdim kirpiyi derä içinä. Kirpi su içindä açıldı da derenin öbür kenarına başladı üzümää.

Kirpi benzärdi bir motkurcaa, sade onun arkası doluydu diil çitinaylan, ama iinäylän. (M. Prişvinä görä)

§ 23. Konson seslär

Nasıl üürendiniz, gagauz dilindä var 21 konson ses.

Konson seslär te bunnardır: [b], [c'], [ç'], [d], [f], [g], [h], [j], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [s], [ş], [t], [t'], [v], [y'], [z].

Sesin çıkmasına görä onnarın arasında var şamatalı hem sonor seslär. Sonor seslär bunnardır: [l], [m], [n], [r], [y']. Şamatalılar olur olsunnar **sesli** hem **sessiz** konsonnar:

1. **Sesli konsonnar** – [b], [c'], [d], [g], [j], [y'], [l], [m], [n], [r], [v], [z].

2. **Sessiz konsonnar** – [ç'], [f], [h], [k], [p], [s], [ş], [t], [t'].

Konsonnarın arasında var **çiftli** hem **çiftsiz**.

Çiftli konson sesleri: [b] – [p], [c'] – [ç'], [d] – [t], [g] – [k], [j] – [ş], [v] – [f], [z] – [s]. Kalanı çiftsizdir.

Konsonnarın taa çoyu – [b], [f], [g], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [s], [v] söylenilerläri iki türlü: ya **çetin**, yada **yımışak**.

Açan bu konsonnarın yannarında razgeler kalın vokal sesleri – [a], [ê], [ı], [o], [u], ozaman onnar **çetin** söyleniler. **Örnek:** [karpuz], [dondurma], [burada] – bu laflarda hepsi konsonnar çetin söyleniler.

Açan sa bu konsonnarın yannarında bulunêr incä vokallar – [ä], [e], [i], [ö], [ü], onnar **yımışak** söyleniler. **Örnek:** kömür, kelebek, kertikli – bu laflarda hepsi konsonnar **yımışak** söyleniler: [k'öm'ür'], [k'el'eb'ek'], [k'er't'ik'l'i].

Konsonnar [c'], [ç'], [y'] her zaman yımışak.

1. Kaç konson ses gagauz dilindä var?
2. Sıralayın sesli konsonnarı. Neçin onnara **sesli** deniler?
3. Söläyin sessiz konson sesleri. Neçin onnara **sessiz** deniler?

1. Aşaadaki lafları tefterlerä yazın, konsonnarın altını çizin. Angı konsonnar lafların maanalarını başka-başka yapêr? Kendinizdän 2–3 örnek bulun da yazın.

Aba – aga, tut – dut, kosa – koza, kök – gök, adım – adın, günä – gümä, düü – tüü, giriş – kiriş, kes – ses, toz – boz, saç – kaç.

2. Aşaadaki teksti tefterlerä yazın, 5–6 laf konsonnarlan bulun, sesli konsonnarın altlarını çizin birär, sessiz konsonnarın – ikişär çizgiciklän.

İnek hepsinä vermeer süt

İnek fermasında beni koydular kaymakları hem sütleri taşımaa. Bu işi bän bilärdim, onun kolayını aldıydım. Ama onnarı erinä getirdiynän, läüzımdı koşulayım türlü işlerä. Başka işlerä fermada bana zorcaydı alışmaa. Bän diildim sınaşık hayvancılää. Bezbelli, onuştan, ani bobamda evdä bir inektän kaarä, başka bir dä mal görmediydım. Taa uşaklımda yazın otladardım inää, ama ozamandan beeri yoktur hayvannarı baktım.

Geldiydi sıra Altayda işlemää inek fermasında brigadir. Ozaman seftä denedi-ydim saamaa bir inek, ama başa çıkaramadıydım. Sakına-sakına çekettiydım hayvanı saamaa, ama bir dä damna süt inek vermediydi.

(S. Ekonomova görä)

1. Angı tiptän bu tekst?
2. Ne annadêr avtor?
3. Neçin inek vermedi süt?
4. Kolay mı hayvan bakmaa? Neçin?
5. Ne zorluu var bu zannatın?
6. Sıralayın bu zanaatın ii taraflarını.
7. Kim var nicä ayırsın hayvancılık zanaatını?
8. Siz nesoy zanaat kendinizä düşünersiniz ayırmaa?
9. Kimdän gördünüz ya işittiniz bu zanaatı?
10. Annadın kendi yaşamanızdan bir olay, nicä seftä denediyniz yapmaa bir işi.

3. Aşaadaki lafları tefterlerä yazın, çetin hem yımışak sölenän konsonnarı bulun, onnarın altlarını birär hem ikişär çizgiciklän çizin. Annadın, neçin onnar yımışak ya çetin sölenilerlär:

var – ver;
bayır – bir;

foyda – fidä;
kalmaa – gelmää.

4. Laflara **taazü, samannık, ekmek, gözlemü** yapın tefterlerinizdä fonetika analizi. Yazın, kaç bukva hem kaç ses var herbir lafta, bulun herbir lafta kalın – incä, uzun, urgulu – urgusuz **vokalları**; sesli – sessiz, çetin – yımışak hem ikili **konsonnari**.

§ 24. Vokal garmoniyası

Gagauz dilindä, nicä dä başka türk dillerindä, laflarda kullanılêr ya salt kalın vokallar, yada salt incä vokallar. Eer lafin ilk kısmında varsaydı kalın vokal, öbürlerindä dä hem lafin afikslerindä dä läüzüm olsun kalın vokallar.

Örnek: kar-puz-lar, ço-tuk-lar, uşak-lar-ımız-da hem başka.

Açan sa lafin ilk kısmında incä vokal bulunêr, kalan kısmında da incä vokallar läüzüm olsun.

Örnek: şı-rit-lär, el-le-rin-dä, ütü-le-mää, gün-ne-rim hem başka.

Bu kurallara deniler vokalların garmoniya kanonu.

Vokal garmoniyası bozulêr alınma laflarda.

Örnek: a-teş, i-nan, ra-di-o, ta-li-ga, lää-zım, maa-vi hem başka.

Kimi katlı laflarda vokal garmoniyası yoktur.

Örnek: karagöz, ilkyaz, delikanni, nekadar, nezaman, näanı hem başka.

1. Aşaadaki soruşlara cevap hazırlayın, okuyup kuralları.

1. Angı laflarda kullanılêr salt kalın vokal? Kendi örneklerinizdä gösterin.
2. Angı laflarda kullanılêr salt incä vokallar? Örnek veriniz.
3. Söläyin bikaç alınma laf, angılarında vokal garmoniyası bozulêr.
4. Gagauz dilinin angı laflarında vokal garmoniyası yoktur?

2. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın. Bulun o lafları, angılarında vokal garmoniyası bozulêr, onnarın altlarını çizirin. Annadın, neçin onlarda yok vokal garmoniyası.

1. Ayledä o uşakları beenerlär, angıları analarını-bobalarını sesleerlär. 2. Maavi göktä yoktu hiç bir bulutçuk ta. 3. Gagauzların eski adetleri pek gözäldir. 4. Maalemizdä çok dostum var. 5. Kati davaları kolay hesapläêr. 6. Miti anasını sevindirdi, deyip, ani şindän sora uslu oturacak uroklarda. 7. İlkyazın süütlär çabuk eşerer. 8. Yolda karagöz kızçaaz yardım edärdi bir ihtär däducaa torbasını taşımaa. 9. Çin sabaalän gökün gündüusu tarafı kıp-kırmızı olmuştı. 10. Günbatısı tarafından lüzgär bizä dooru gelirdi.

3. Aşaadaki lafları ayırın, bakarak kalın hem incä vokallara, da yazın iki grupaya vokal garmoniyasına görä:

Ayva, aşçı, aşaa, güüdä, güreşmää, datmaa, denemää, evelki, zararsız, enilemää, zarzavatçı, dinnenmää, zeedelemää, düümää, köken, korkmaa, kelebek, korunmaa, köpürmää, körpä, paalı, örtü, örümää, sabaaki, sayfa, terlemää.

4. Aşağıdaki teksti okuyun, onun içindekisini kısıdan annadın, bulun o lafları, angularında vokal garmoniyası yoktur:

Harman işi

Birkaç gündän sora vekil teklif etti, alayım üstümä harman işlerini. Harman vakıdı da sürtärdi iki-iki buçak ay. Hayli vakıt geçärdi, toplayınca hem erleştirincä teneyi. Yulaf geç olardı da biçilärdi biraz eşilli. Onun tenesini atardık yıvından-yıvına, ani kızmasın. Kurutmak tehnikası dayma bozulardı da etiştirämäzdi terekeyi kurutmaa. Boodaylan iş kolaydı, çünkü ekilärdi az.

Bu işä halizinä yapıştıydım. Gündüz işlärdim karlırlan, ani saurardılar terekeyi. Gecä vakıdı taa çok adamnarlan işlärdim. Taşıyardık ekini ambara. Kaçınması çoktu, çünkü olurdu kimi bozgunculuk tehnikada. Ama harmanda çalışardım bütün havezlän.

(S. Ekonomova görä)

1. Harman vakıdı ne zamandır?
2. Ne işär yapılér bu vakıt?
3. Kim kırdä işleer, ki terekä büütmää?
4. Kır işlerini bilersiniz mi?
5. Kolay mı kırdä bütün gün işlemää?
6. Nicä ilinnener kır işleri?

5. Aşağıdaki "Telefonda lafetmäk" dialogu ilerledip, yazın, çizeräk vokal garmoniyasız lafları.

- Alo, seläm! Kirana, sänmiysin?
- Bänim, bänim, Oli, bän seni tanıdım!
- Pek islää, istedim sormaa sana, Kirana, neçin dün gelmedin şkolaya?
- ...

6. Düşünün da yazın tefterlerä 10 laf, angularında olsun sade kalın vokal hem taa 10 laf, angularında sade incä vokal, 10 laf, angularında yok garmoniya.

§ 25. Konson garmoniyası

Gagauz dilinin laf diişilmesindä hem kurulmasında işleer konson garmoniya kanonu. Te onun özü: açan lafın kökü biter sesli konsonnan ya vokallan, ona yamanêr afiks, angısı hep sesli konsonnarlan çekeder.

Örnek:

akıl – akıl-ı; pınar – pınar-dan; ev – ev-lär;

kır – kır-lar; al – al-dı; bir – bir-dän; hava – hava-da; teknä – tekne-dä.

Açan lafın kökü biter sessiz konsonnarlan, onun diişilmesindä hem kurulmasında yamanêr afiks, angısı çekeder hep sessiz konsonnarlan.

Örnek:

ak – ak-tı; biç – biç-ti; kaç – kaç-tı; kiyat – kiyat-sız; ses – ses-siz; pat – pat-tan;
iş – iş-tän; kuş – kuş-çaaz.

1. Aşaadaki lafları tefterlerinizä yazın, lafların afikslerini bulun da annadın konson armoniyası için.

kökennär
taş

Baa – baalar, taş – taşlar, taştan, demir – demirdän, sülük – sülüktän, çamur – çamurdan, laana – laanadan, aul – aullar, kuş – kušta, erik – eriktä, dip – diptä, dam – damnar, gün – günnär, don – donnar, duman – dumannar, köken – kökennär, raat – raatsız, bulut – bulutsuz.

2. Verili söleyişleri yazın, çıkarın nişannı lafları, bölün onnari kısımnara da annadın, nasıl korunêr konson armoniyası.

1. Su içenä yılan da **dokunmaz**. 2. Ucuz malın dadı az, paalı alan **aldanmaz**. 3. Varsa ekmään, ver **ekmekçiä**. 4. Adam **dostsuz**, nicä insan **umutsuz**. 5. Bilgisiz yaşamaa – sade eri **kaplamaa**.

3. Verilmiş laflara ekläyin türlü uygun afiksleri konson armoniyasına görä.

Örnek: daul – daulda, eşik – eşiktän.

Aul, pat, ev, çüven, kuzu, erik, eşek, aaç, dana, duvar, otluk, el, kol, susak, kilim, pınar, kazan, armut, alma, dal, buz, sincir, çatırık, sepet, gün, bayır, tavan, kiriş, tauk, çiçek.

4. Laflara ekläyin läüzımnı afiksleri konson hem vokal armoniyasına görä.

Örnek: somun – somundan, ekmek – ekmektän, yaprak – yapraklı.

Odun, gübür, kilit, baa, ip, elek, toloka, küü, kasaba, şefteli, soluk, omuz, diz, karpuz, gök, kirez, süt, sülük, kazık, susak, biber, kemik, taş, uşak, dost, toz, hayvan, filcan, horoz, çölmek.

5. Aşaadaki teksttä bulunuz o lafları, angıalarında bütün armoniya, angıalarında armoniya bozulêr. Adlayın teksti. Annadın, nicä siz geçirdiniz Eni Yıl yortusunu.

dal
tel

Biz Eni yıl için şkolada hazırladık bir çamcaaz. Gözellettik onu türlü oyuncaklarlan. Dallarına kaar erinä astık pamuk. Kızçaazlar dizdi türlü yalabık tellär, sora koyduk çama bir uzun gırlända çok elektrika lampacıklarınnan. Açan üüredicimiz bay Todur elektrika şafkını ekledi, bizim çamcaazımız sansın dirildi. Uşaklar karşıladılar çamda şafkları "yu-u-u!" baarmaklarınnan.

Çamın dolayında oynadık, şennendik, bilmeycä söledik. Bizim beşinci klasın Eni Yıl yortumuza geldi Ayaz Dädu da. Onu biz tez tanıdık – bizim fizkultura üüredicimiz giyinmişti Ayaz Dädunun rubalarını. Çuvalından o hepsimizä çok baaşış verdi. Yortumuz meraklı, gözäl geçti.

§ 26. Alfabet

Gagauz dilinin alfabeti 1993-üncü yılda latin grafikasına geçirildi. Alfabetä herbir sesä veriler birär bukva. Herbir bukvanın var kendi eri. Gagauz dilinin alfabetindä var 31 bukva. Te netürlü onnar erleştirili:

1. Aa	5. Çç	9. Ff	13. İi	17. Mm	21. Pp	25. Tt	29. Vv
2. Ää	6. Dd	10. Gg	14. Jj	18. Nn	22. Rr	26. Ŧŧ	30. Yy
3. Bb	7. Ee	11. Hh	15. Kk	19. Oo	23. Ss	27. Uu	31. Zz
4. Cc	8. Êê	12. Iı	16. Ll	20. Öö	24. Şş	28. Üü	

Büük bukvalar **Ä** hem **Ê** lafların başlantısında kullanılmêêrlar. Uzun vokal seslär gösteriler ikili bukvalarlan – **aa, ää, ee, êê, ıı, ii, oo, uu, üü, öö**.

Onuştan laflarda: torba – 5 ses, 5 bukva [torba];

lüzgär – 6 ses, 6 bukva [l'üz'g'är'];

yaamur – 5 ses, ama 6 bukva [y'amur], neçinki uzun ses [**ā**] ikili bukvaylan gösteriler.

Uzun ses [**ō**] yazılêr iki vokallan sade bir lafta – *ötöögün*: 6 ses, 7 bukva [öt'ōg'ün'].

dal
tel

1. *Aşaadakı lafları alfabet sıralında yazın:*

Üülen, fırın, çalgıcı, şüpelı, ııran, harman, unutmamaa, tıkız, sütleş, razgelmää, piriñç, okumaa, nezaman, maaza, lelek, kısaltmaa, yabancı, işçi, inanmaa, zee-delemää, cümbüşçü, jurnal, enidän, dışarda, girmää, baalamaa, adamaa, vagon, laalä.

2. *Aşaadakı lafları yazın, vokal bukvaların altlarını çizın, kendiniz çıkış yapın, neçin bu lafların maanaları başka-başka olêrlar. Düüzün onnarlan beşär cümlä.*

Dar – dur, dört – dürt, bol – bal, gez – göz, dil – dal, yaka – yıka, sor – sür, güç – geç.

3. *Aşaadakı lafları tefterlerä yazın, konson bukvaların altlarını çizın, söläyin, angı konsonnar bu lafların maanalarını diiştirelrêr. Nişannı laflarlan cümlä yazın.*

Aba – ada – aga, koza – kosa, tut – dut, adını – atını, adam – adım, günä – gümä, düü – tüü, suumaa – kuumaa.

4. *Verili zanaat adlarını alfabetä görä tefterä yazın, uygun bukvaları nokta erinä yazın. Düüzün 3-4 cümlä sevdi zanaatlarınız için.*

Trakt...rist, inc...ner, d...rmenci, üür...dici, agr...nom, k...mbayanacı, vet...rinar, s...tıcı, m...necer, baac..., t...rzi, yur...st, odunc..., j...rnalist, şof...r, ilaç...ı, çöşm...ci, b...rber, pıncarc..., kuy...mcu.

5. *Okuyun bilmeyceleri. Birär bukva diiştirip, tanıyın, nelär saklı bu laflarda. Cuvapları yazın, konson sesleri çizın.*

1. İlk bukva diişiler:

1) **g** bukvaylan o herbir çiçeklii gözelleder, **k** bukvaylan – neredä Pepeleşka oynamaa sever;

2) **g** bukveylan o güneştän bizi koruyêr, **b** bukveylan o insanın toplu yaşamak erini gösterer;

3) **t** bukveylan ona sofrada banêrlar, **b** bukveylan – kışın ayazda sularda tutulêr;

4) **d** bukveylan – orada çok aaç var, **b** bukveylan – orada çok üzüm var.

2. Ortada bukva diişiler:

1) **k** bukveylan onu nacaklan yarêrlar, **r** bukveylan onunnan düünä insanı caarêrlar;

2) **l** bukveylan denizdä kalkêr duvar gibi, **m** bukveylan hayvana koyulêr nışan gibi;

3) **e** bukveylan sincirdä baalı gezer, **ü** bukveylan sabunnu su üstündä üzer;

4) **t** bukveylan imää bişey gösterer, **ş** bukveylan neylän imää gösterer.

§ 27. Konson dönmesi

Gagauz dilindä lafların bitkisindä bulunan **p, t, ç** konsonnar lafın başka formasında vokalların önündä dönerlär **b, d, c** konsonnara.

Konson dönmeleri.

Örnek:

P – B	
kap – kabın – kabım; dip – dibi – dibinä;	cöp – cöbün – cöbünä; cuvap – cuvabın – cuvabına;
T – D	
git – gidecek – gidiniz; dat – dadêr – dadında;	dört – dördü – dördüncü; şirit – şiridi – şiridä;
Ç – C	
uç – ucu – ucunda; çekikç – çekici – çekicä;	aaç – aacı – aaca; genç – genci – gencä.

Yabancı (alınma) laflarda da var kolay olsun bölä dönmelär, ama yazmaa läüzüm te **butakım**:

klub – kluba – klubta; zavod – zavoda – zavodlar; bank – bankın – bankta hem başka.

1. *Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın, bulun o lafları, angılarında konson dönmesi var, o konsonnarın altlarını çizirin.*

1. Eni dolap kuhneyä sımadı. 2. *Buz dolabına bän dondurmayı koydum*⁴. 3. Bir büyük kap verdilär bizä, üzümünän onu dolduralım deyni. 4. Biz kazannarlan getirdik üzümneri da o kabın içinä döktük. 5. Çuvalın dibi sökülmüştü. 6. O fiçiya läüzüm dip erleştirilsin. 7. Aaç üstünä konmuştu *surcıklar*¹. 8. Aacın *dallarını*² kırmaa olmaz. 9. Biz diiliz alışık cöpsüz don taşımaa. 10. Gezinmä çok vakıt, ellerini cöbündä tutarak.

2. *Aşaadaki lafların formalarını diiştirin ölä, ki olsun konson dönmeleri. O lafları tefterlerä yazın, konsonnarın altlarını çizerek.*

Kiyat – kiyadım;
kilit – kilidä;
çekiç – ... ;
hesap – ... ;

saat – ... ;
kireç – ... ;
süt – ... ;
tokat – ... ;

kolaç – ... ;
kanat – ... ;
piliç – ... ;
armut –

§ 28. Vokal dönmesi

Gagauz dilindä te bu vokal dönmeleri var:

1. **ä – e; ää – ee**

Lafların formalarını diiştirärkän, urgusuz vokal **ä** hem **ää** döner **e** hem **ee** vokallara (urgu altında **ä** dönmeer **e** vokala: seslä – sesläyin, sölä – söläyin).

Örnek: gecä – gecelär; evdä – evdekilär; piliçlär – piliçleri; seslä – seslemäa, sesleer; bän – beni hem başka.

Urgusuz uzun vokal **äa** uzun **ee** vokala döner.

Örnek: güvää – güveeniz.

2. **a – ê**

Vokal **a** döner **ê** vokala sade işliklerdä şindiki zaman formasında.

Örnek: başla – başlê-êr; toplä – toplê-êr; atla – atlê-êr hem başka.

1. *Aşaadaki cümleleri teftelerä yazın, bulun da çizin o lafları, angularında vokal dönmesi var.*

1. Uroktan çıktıynan, beklä kafadarını da bilä şkoladan evä gidiniz. 2. Biz her gün bekleriz, güneşli, sıcak hava olsun. 3. Gelmä bizä oynamaa ozaman, açan bän uroklara hazırlanêrım. 4. Dostum, çok vakit biri-birimizä gelmemäa yakışmaz. 5. Tellär geriliydi iki aacın arasında. Biz denämedik telleri, neçinki karannık artık çökärdi. 6. Getirmä bana kötü haber. 7. Urokta tez getirmeerim aklıma te o kuralları, angularını okuduydum evdä. 8. Musaa firliktä kendi prost nazlarını sakla. 9. Kim saklêêr aalemdän kısmetini, ona insan maana bulêr. 10. Hadi, başla resinnemäa! 11. Vasi başlêêr yazmaa tekst.

Naz – inatlık, prost tabeet.

2. *Okuyun teksti da adlayın onu. Ayırđ çıkarın da yazın o lafları, angularında vokal dönmeleri olêr.*

Simucuklarda varmış on keçi. Kışın keçilär başlamışlar olaklamaa. İlkin peydalanmış iki alaca olacık.⁴ Onnarın annicıklarında varmış birêr biyaz nışan, nicä yıldız. Damda üşümesinnär deyni, onnarı almışlar kufneyä. Kufnedä onnar ölä şamata kaldırmışlar, sansın orada on-onbeş kukona üüsek ökçeli emeniylän gezinêrmış. Olacıkların gözçeezleri nicä güven yalabıyarmışlar. Onnar ölä diriymişlär, ölä şevik, ölä zulüm, ani birersi kalmazmış. Pençerä üstünä dä pinêrmışlär, sobanın üstünä da tırmanarmışlar...

İlkyazın, hava yısındıynan, sürüyü çıkararmışlar otlatmaa. Uroklardan sora Simucuk güdärmiş onnarı tolokada. Bir avşam, keçleri aula kapadıynan, çocuk demiş bobasına:

– Bän artık şkolaya gitmeyecäm. Keçileri sabaalendän güdecäm.

– Neçin, oolum? – sormuş bakası.

– Bän isteerim keçici olmaa. Ne läözüm bana şkola?

Şkolasız keçici olabilärsin, – demiş bobası, – ama adam olmayacan, uşaam.

(K. Vasiliogluya görä)

1. Ne gelmiş Simunun aklısına?
2. Neçin o ölä istemiş?
3. Ne demiş Simuya bobası? Açıklayın onun laflarını.
4. Nicä düşünersiniz, bundan sora Simu ne karara geldi?
5. Neçin läözüm ilkin şkolayı başarmaa da sora zanaat ayırmaa?

§ 29. İkili konsonnar

Gagauz dilindä lafları kururkan yada formalarını diiştirirkän, onnarda var nicä peydalansın **ikili konson**.

İkili konson gagauz laflarında yazılêr ozaman, açan lafin **kökü** yada **temeli** konsonnar biter, afiks tä hep bu konsonnar başlanılêr.

Örnek: attı topu: **at** – kök, **-tı** – afiks;
uzun kollu çocuk: **kol** – kök, **-lu** – afiks;
yummaa gözlerimi: **yum** – kök, **-maa** – afiks;
şennik yapmaa: **şen** – kök, **-nik** – afiks;
odunnuk balabandı: **odun** – kök, **-nuk** – afiks;
duttan inmää: **dut** – kök, **-tan** – afiks.

Tutunuz aklınızda!

Başka dillerdän alınma lafların kökündä gagauz dilindä ikili konsonnar yazılmeêr.

Örnek: kasa, milion, gram, ton, grupa, programa, kolona, kurikulum, presa, komerçiya, gramatika hem başka.

Bu kuralın dışında kalêr arab-pers dillerindän alınma laflar, angularında yazılêr ikili konsonnar.

Ornek: Allaa, dünnä, millet, vallaa, maşalla hem başka.

Kurikulum – programa;
maşalla – bravo.

1. Aşaadaki cümleleri teftelerä yazın, uygun bukvaları hem afiksleri erleştirip. Laflarda ikili konsonnari çizin.

izmetçi
samannık

1. İlkyazın güneşli havalarda ekin... kırda tez eşerelär. 2. Sport meydanında şkolacı, kaldırıp kol...ını yukarı, topu tuttu. 3. Bizim klas... izmetçilär her gün paklêêlar. 4. Çocuklar, iki grup... bölünüp, futbol oynamaa başladılar. 5. Saman... altında bümüş mantarcık. 6. Bük sepet... vardı elli alma. 7. **Yallara**, ballara, keçi pindi dal...a (türküdän). 8. Vasi bozuk radio a...aratını düzdü. 9. Gezintidä bizi yol...ar türlü sapa erlerä götürdü. 10. Açan sän bizä gelmişin, o saat...a bän yoktum evdä.

Yalak – ölä kap, angısından hayvannar su içerlär.

2. Aşaadaki lafları teftelerinizä yazın, bulun onnarda konson dönmelerini, dönän konsonnarın altını çizin.

Armut – armu...u – armu...lar;
cuvap – cuva...ım – cuva...a – cuva...lar;
renk – ren...i – ren...ä – ren...li;
cenk – cen...in – cen...ä – cen...çi;
çekiç – çeki...i – çeki...lär;
süt – sü...ü – sü...çü;
tokat – toka...ın – toka...ta.

3. Aşaadaki cümleleri teftelerinizä yazın, noktaların erinä koyun läüzimni konsonnari.

- 1) Nasti yardım eder anasına ka...ları yıkamaa.
- 2) Açların ka...uunu soymaa olmaz.
- 3) Kuhneyä koyduk bir dola...çık. Dola...ı usta yaptı.
- 4) Bakırın di...i delinmiş. Bakıra läüzim di... .
- 5) Stadionu gi...medik. Läüzim gi...elim evä.
- 6) Bu soruşa cuva... verin. Cuva...ı bekleirim.
- 7) Gençecik oldum, gari... oldum.

4. Düzünüz birär cümlä aşağıdaki verili laflarlan, angılarında var konson dönmeleri: **uç - ucu, uçluk**. Cümleleri yazın.

§ 30. V konsonun dooru yazılması

Konson v adetçä dilimizdä yufka işidiler, kimär kerä dä heptän düşer. Eni kural-larımıza görä lafların taa çoyunda v konson yazılêr.

V konsonu läüzim yazmaa mutlaka te bu laflarda: av, avcı, avlanmaa; suvazla-maa, suva (duvarı suva), tavşam, avşam, avşamnamaa; duvarcık, savsak, güvää, çüven, düven, hava.

Kural dışında: v konson yazılmaz te şu laflarda: **suan, kuan, duak, tauk, daul, aul, kaun, sua** (diil derin) **suamaa** (paçalarını), **autmaa, aurt, kauş, kauşmaa, saurmaa, saurgun**.

aaramaa
yallara

1. Aşaadaki cümlelerdä laflarda kaçırılmış bukvaları dooru yazın:

1. Komratta muzeydä üürenicilär görmüşlär bir eski dü...en. 2. Varlı läüzım koru-
maa, onu olmaz sa...rup-saçmaa. 3. Sport meydanına her a...şam toplanêrlar çocuklar.
4. Lüzgerli havada a... şammen sivri sineklär kaybelerlär. 5. Kim iki ta...şamin ardı-
na kacêr, hiç birini dâ tutamêêr (söleyiş). 6. A... elinä, de... elimä, gel, kuş, gu...
eçimä (oyunda saymak). 7. Gün ka...şunca, karannık çöküverdi. 8. Üç gün oldu
ha...a yaamurlu gider. 9. Derä su...ydı, ama balık vardı çok. 10. Küçük kardaşımı
biz masallan a...durduk. 11. Bu yılın bütün a...lumuzu su...n ektik.

2. Aşaadaki laflarlan birär cümlä kurun. Bu lafların dooru yazılması için annadın.
Tavşam, avşam, duvarcık, suannar, tauklar.

raametli
yaanı
anatar

§ 31. **H** konsonun dooru yazılması

Gagauz dilindä **h** konson pek yufka işidiler. Yazmakta yannışlık olmasın deyni,
läüzım bilmää te bu kuralları:

1. Kimi lafların başlantısında **h** konson, yufka da işidilsä, mutlak läüzım yazıl-
sın:

Örneklär: hava, hayır, hatır, havez, hepsi, hızlı, hayvan, hamut, hazır, haber,
hayır, hergelä, hal, hep, horoz, hem, havez, harman, haşlak, haşlama, hafta, hasta,
haylak, hardal, haylaz, haram, haranı (büük çüven).

2. Bu kuraldan dışarı çıkêr te bu laflar, angıların çeketmesindä **h** yazılmêêr:
aş, aşçı, angısı, angıç, acı, acımsı, aslı, en, engeç, eer (baalayıcı), **endezä, elbet**
(elbetki), **oloy, izmet, arpa, astar, armut, arşın, ayva, oruç**.

3. Başka dillerdän alınma laflarda ortadan **h** düşmüş da zamandaş gagauz dilindä
yazılmeêr:

pelivan, anatar, laana, raamet, yaanı, raametli, maasuz, zaamet.

Ama bu kuraldan da kimi laflar dışarı çıkêrlar: kahır, mahkul, ahır, **ahenk**.

4. Lafın sonunda **h** konson yazılmêêr: **sabaa, paa, islää**. Ama var iki-üç laf,
angılarını läüzım aklında tutmaa: **siläh, şah, günah**.

Ahenk – şennik.

1. Yazınız tefterlerä birkaç cümlä laflarlan – **hafta, armut, kahır, horoz, anatar, yaanı** da annadınız **h** konsonun dooru yazılmasını.

2. Hallayınız tefterlerinizdä birlik yada çokluk sayısında lafları:
haber hem hayvan.

3. Aşağıdaki teksti teftelerinizä yazın, neredä lâüzim, **h** konsonu koyun da çiziz. Annadın **h** konsonun dooru yazılması için.

Zanaat ayırmaa hazırlanmak

Bän ?azırlanêrim kendimä zanaat ayırmaa.⁴ Küçüktän üürenerim yapmaa o işleri, angıları üreemä uyêr. ?erzaman hava sıcak olduynan, bän büük batüma yardım ederim türlü işleri yapmaa: eşil kartofilerin sıralarından ?ardalları yolmaa, ?armanın boyunda otları kurutmaa, pınardan su ?ızlı getirmää. ?aftada üç kerä biz su dökeriz *patlacannarın*³, biberlerin, ?ıyarların köklerinä. Bizim pınarın suyu ?iç diil ?acı. Büüyümnerä ?ep lâüzim su taşımaa, ozaman onnar tez *kökleşerlär*¹. Bu işleri bän büük ?avezlän yapêrim. Pek severim başça çiçeklerini otlardan kurtarmaa, fidannarın köklerini kazmaa, onnarın kimisini batümnan bilä ?aşlamaa. Şkolayı bitirdyinän, isterim gitmää üürenmää agronom. Bän pek beenerim toprakta işlemää, çiçek ?aşlamaa, zarzavat hem emiş büütmää.

4. Aşağıdaki laflarlan kurun da yazın lafbirleşmelerini, verilmiş örneklerä bakarak. Annadın **h** konsonun dooru yazılması için.

Hava, hasta, hatır, hepsi, hıyar, haşlak (çay), hamur, haylak, anatar, laana, zaamet, maasuz, kahr, (çin) sabaa.

Örnek: hava – havaya sevinmää; hasta – hastayı dolaşmaa.

§ 32. **Y (yot)** konsonun dooru yazılması (lafın çeketmesindä)

1. Bukva **y (yot)** lafların başlantısında yazılêr kalın vokallarlan.

Örnek: yardım, yımırta, yorgan, yumak, yaarin, yuurmaa, yuurt.

Kuraldan dışarı çıkêr laflar: yâr, yârim (sevgilim). Bu laflarda incä vokalların önündä **y (yot)** yazılêr.

2. Gagauz dilindä lafetmektä incä vokallan çekedän laflar dayma yotlu sölenilerlär, ama yazıda bu **y (yot)** gösterilmeer, **yazılmêr**.

Örnek: el (kol), el (yabancı birkimsey), ev, er, edek, elek, emeni, elä, ek, elli, elsimää, em, emmää, ekmää, ekmek, ekin, ilik, iışı, iilmää, iiri, iyä, ikona, ikram, ilaç, ilerki, ön, öbürü, ödek, öz, ördek, ökçä, ölçü, ötää, örtü, özek, ötmää; üzük, üzümää, ütü, üülen, üürenmää, üz (surat), üklük, üüsek.

1. Kendibaşıma düziin cümlä, kullanarak aşağıda verili lafları. Üürenin bu lafları dooru yazmaa, çiziz onnarın altını.

Ekmek, ilik, ikona, el, ilaç, ikram, iiri, üülen, üzük, üüsek.

2. Örnek verin kalın vokalların **y (yot)** konsonnan dooru yazılması için.

3. Incä vokalların **y (yot)** konsonnan dooru yazmasının örneklerini verin.

ilik
ilaç
iiri

4. Söläyin, angı laflar ilk kuraldan dışarı çıkêrlar? Düzün onnarlan cümlä, cümleleri tefterlerinizä yazın.

5. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizä yazın. Bulun da annadın, angı lafların başlantısında y (yot) läüzüm yazılsın, angularında da yazılmêêr. Orfogramaları çizin.

1. Sırcıklar ev ?üstünä kondular. 2. Büük yaamurdan sora sokaan orta ?rindän sel gitti. 3. Kaynadılmış yaanıdan mamu çorba ?aptı. 4. ?abancı tarafta insanın çoyu beenmeer ?aşamaa. 5. Küçüklär her zaman ?ol vererlär büüklerä hem ihtärlara. 6. Kuşların ?uvalarını olmaz bozmaa. 7. Yazın göldä, deredä ?ıkanmaa läüzüm sade sıcak havalarda. 8. Gök gürlemesi ?ıraktan-?ıraktan işidildi. 9. Ol utancak, yorganı-na görä uzan. 10. Dostum almış şkolaya iki kaynanmış ?ımırta. 11. ?ortuda biz dinnendik hem şennendik.

6. Verili lafbirleşmeleri tefterlerä geçirin, noktalar erindä, läüzümsaydı, yazın bukvaları V, H, Y. Çizin orfogramaları.

Büüklerä ...atır gütmää, aptekadan ...ilaç almaa, çü...endä su yısıtmaa, ...amur yuurmaa, ...ımırta kaynatmaa, bostanda ka...un imää, ...oruç tutmaa, musaafirlerä ...ikram yapmaa, yakıcı su...an paklamaa, islää ...aber yollamaa, sarı çiçekli ...ardal, beygiri ...edek almaa.

7. Verili laflara antonim bulun da yazın. Orfogramaları çizin.

Alçak – ..., ufak – ..., tauk – ..., yavaş – ..., gelin – ..., derin – ..., sabaa – ..., şeremet – ..., saa – ..., döşek – ..., büün – ..., tatlı – ..., kötülük – ..., duumaa (güneş) – ...

§ 33. Kısım. Urgu

Laflarda seslär sölenmeerlär ayırı, birär-birär, ama düzerlär küçük-küçük laf parçalarını, onnar **kısım** saylêr: **ma-kaz**, **ma-kaz-lar**, **tuz-luk**, **tuz-luk-lar**, **lüz-ger-ler-dän**.

Kısım – lafın bir payı ya paycaazıdır. Onnar bir vokal sestän hem birkaç konson sestän düzüler. Vokallar var nicä bir setän düzsünnär kısmı, konsonnar yalnız kısım düzämeer. Herbir kısımda mutlaka läüzüm olsun bir vokal ses: **o-tur** (**o** – ilk kısım, bir vokal sestän, **ur** – kısım, üç sestän: iki konson, arada da bir vokal **u**).

Çok kısmınnı laflarda kısmın birisi taa sesli hem taa hızlı sölenir, bölä kısmınara deniler **urgulu** ya deeriz, ani o kısım **urgu düşer**.

Gagauz dilindä urgu taa sık düşer lafın sonunku kısmına.

Örnek: a-kıl-lí, üü-re-di-ci, kır-mı-zí, bu-lút, ör-dék, ca-na-vár, a-rí, bés, ýol, süt, gül, sés.

Ama pek siirek kimi laflarda urgu olur düşsün ilk kısım da: sés-et-mää, sá-bur-lu, má-mu, má-sa, lé-lek, kí-zak, dü-dük.

Uzun vokallar düzerlär bir kısım: aaç, baar-maa, büük-lär, mu-saa-fir.

Herbir kısımda läüzüm olsun mutlaka bir vokal. Laf **dart** düzülü dört sestän, ama kısmı salt bir, neçinki salt bir vokalı var (**a**).

Alınma laflarda urgu kalêr o kısımda, angısına o düşer öz dildä. **Örnek:** škó-la, a-rif-mé-ti-ka, má-sa, lé-lü, çi-çu, bá-tü hem başka.

Katlı laflarda urgu bitki kısıma düşmeer. **Örnek:** né-za-man, né-çin, né-re-yi, né-re-li, né-çin-ki, né-tür-lü, hér-ke-rä, né-ta-kım, kız-kar-daş.

1. *Aşaadaki lafları tefterlerä yazın, koyarak onnara urgu nişannarını hem bölüp kısımnara.*

sızıntı
süpürücü

Taşımaa, taşlık, yaamur, taraşlamaa, sızıntı, süpürücü, sallanmaa, sabunnamaa, raatlanmaa, pişman, piinir, nişannamaa, samannık, maalä, mezä, meşä, memleket, kuytulanmaa, körpä, koşmaa, köken, kotlon, korunmaa.

2. *Aşaadaki lafların urgularını diiştirin, alın hesaba, ani onnarın maanaları da bu üzerä diişerlär. Annadın bu lafların maanaları için, düzeräk lafbirleşmelerini.*

Örnek: haşlamá – haşláma.

Alma – alma, koyun – koyun, kimsey – kimsey, kalın – kalın, koyma – koyma, bişey – bişey, birerdä – birerdä, bireri – bireri, sabaa – sabaa.

§ 34. Kısım urgusu hem logika urgusu

Lafta kısmın birisini sezlän ayırmasına urgu (kısım urgusu) deniler:

Länka, Panti, mali, alma, biber, laana, papşoy.

Cümledä sezlän (maanayca) en önemni lafın ayırmasına logika urgusu deniler:

Vasiyä aldılar eni kiyatları. Maniyä satın aldılar eni kiyat. Sandaya školadan verdilär bu eni kiyatları.

1. *Okuyun teksti. Açıklayın, neylän başkalanêr kısım urgusu logika urgusundan nişannı laflarda.*

- 1) **Maşi** üürener pek islää.
- 2) **Koliyä** almışlar biçikleta.
- 3) Çuvalları dermenä **taligaylan** götürmüşlär.
- 4) Petri yapmamış **evdeki işlerini**.
- 5) Uşaklar oynêêrlar **şkolanın** aulunda.

Bulun dooru intonațiya hem ses üüseklii nişannı kısımnarı hem lafları okumaa, açıklayarak (inandırarak) kendi dooruluunuzu.

2. *Okuyun testleri. Bulun dooru cuvap, inandırarak kendi dooruluunuzu. Angı sırada kural dooru? Yazın dooru cuvabı tefterinizdä, argumentleyeräk kendi cuvabınızı.*

a) Lafa, angısı sölenür üüsek sezlän, logika urgusu deniler.

ä) Cümledä sezlän bir lafın ayırılmasına logika urgusu deniler.

b) Lafa, angısı cümledä maanaya görä taa önemni hem başka lafların arasında sezlän aqşentlener, logika urgusu deniler.

§ 35. Lafların sıradan-sıraya geçirilmesi

Yazmakta kimär kerä läözım olêr lafları sıradan-sıraya gecirmää. Ki bu işi dooru yapmaa, läözım kuralları bilmää.

1. Bir sıradan başka sıraya laflar geçiriler sade kısım-kısım.

Örnek: ga-ga-uz, el-di-ven, çe-kir-gä, ba-lık-çı, ka-ra-göz, bu-lyon.

2. Birkısımını lafları olmaz bölmää da geçirmää başka sıraya. Birkısımını laflar kalır bütün ya o sırada, ya bütün geçirilir öbür sıraya.

Örnek: kurt, kuş, ad, sırt, sır, saa, suuk, zeet, uur, diil, çii, süüt, saa, kaar.

3. Kimi ikikısımını lafları da olmaz bölüp-geçirmää sıradan-sıraya, eer o lafın ilk kısmı sade bir vokal sestän düzülüsä.

Örnek: adım, akıl, ateş, aul, ani, açan, ayak, ocak, oya, aalem, üülen, iki-le-mää (ama diil i-ki-le-mää) üülen-nik (diil üü-lennik), eşek (diil e-şek), elek (diil e-lek) hem başka.

4. Sıradan-sıraya lafları yazmakta geçirärkän, uzun vokalları olmaz ayırmaa biri-birindän.

Örnek: maa-za (diil ma-aza), maa-vi (diil ma-avi), laa-lä (diil la-alä), mu-saa-fir (diil mu-sa-afir) hem başka.

5. Laflarda bulunursa ikili konson, onnarın birisi kalêr, öbürü geçiriler eni sıraya.

Örnek: an-na-maa, dat-tım, kes-sin, tüt-sün-när, ör-sün-när.

6. Olmaz bölmää da geçirmää sıradan sıraya abreviaturaları, kısaltma ölçü laflarını hem annaşılmış kısaltmaları.

Örnek: BMO (Birleşik Milletlär Organizaçiyası), 5 kg, 30 km, 10 sm, 2015 yıl hem başka.

1. *Aşaada verili lafları yazın, çizgiçiklän bölup kısımına ölä, nicä läözım geçirmää onnari sıradan-sıraya.*

koraylık
şennik

Patlangaç, süpürmä, bilmeycä, etiştirmää, karanfil, çiçek, papşoy, puluk, anatar, kitemää, üürenmä, kesä, para, dooru, kaavi, ölçü, taliga, lüzgär, yımırta, kiyat, kollar, şennik, samannik, koraylık, onnar, tellär.

2. *Aşaadaki lafları tefterlerinizä yazın, annadın, var mı nicä onnari sıradan-sıraya yazmakta geçirmää. Eer olmazsa, söläyin – neçin?*

küülär
ennär

Adam, erik, gül, tuz, kırk, amur, aalem, kaç, git, gez, otur, kor, kaar, kaaz, göl, üç, uşak, üülen, üüsek, iinä, inek, inan, inat, imää, iiri, iki, iışı, aaz, aaç, acı, azar, auç, aurt, oya, olak, ödek, öküz, ömür, ötää, ot, 50 kg.

3. *Aşaadaki lafları bölün kısımına ölä, nicä olur onnari sıradan-sıraya geçirmää. O laflarlan yazın lafbirleşmesi, örnää kullanarak.*

Örnek: Sarmısaklamaa – sar-mı-sak-la-maa paçayı;

sarsalamaa, saurtturmaa, çekettirmää, seslettirmää, sivriltirmää, sallamaa, kollamaa, siiretmää, tamannamaa, annaşabilmää, hallamaa, ünümää, üütmää, üüseltmää, topallamaa.

§ 36. Laflara fonetika analizi

Fonetika analizini yapmak için lââzım ilkin lafı bölmää kısımnara da sölemää, kaç kısımnıdır bu laf, bulmaa urgulu kısmı, kısımnarı paylaşırmaa seslerä da herbir sesä karakteristika vermää.

Lafta **yaa-mur** var iki kısım, urgu düşer ikinci kısım – yaa-mur.

İlk kısımda (**yaa-**) var bir konson **y (yot)**, yımışak sesli bir dä vokal ses [ā] uzun, kalın vokal (burada ses bir, ama bukva iki, neçinki uzun vokal iki bukvaylan yazılêr, ama bir ses gösterer).

İkinci kısım (**-mur**) düzülü üç sestän, herbir bukva gösterer bir ses: [m] – sesli, çetin; [u] – kalın vokal, urgulu; [r] – sesli konson, çetin.

Yazılı fonetika analizi

Çadırda büük yaamur¹ yaadı.

Yaamur¹ – yaa-mur

y – [y'] – kon., sesli, yımışak;

a > [ā] – vok., kalın, uzun, urgusuz;

m – [m] – kon., sesli, çetin;

u – [u] – vok., kalın, urgulu;

r – [r] – kon., sesli, çetin;

6 bukva, 5 ses.

Göz¹ korkêr, ama ellär yapêr. (Söleyiş)

Göz – göz

g – [g'] – kon., sesli, yımışak;

ö – [ö] – vok., incä, urgulu;

z – [s'] – kon., sessiz, yımışak;

3 bukva, 3 ses.

1. Yapın yazılı fonetika analizi laflara: ildü, küüleri, çotuk.

TESTLÄR

1-inci test. Aşaadaki lafların angılarında vokal garmoniyası var? Annadın, neçin var.

1. Dondurardı.
2. Etiştirmedik.
3. Yalvarardılar.
4. Lââzım.

2-nci test. Aşaadaki lafların angısında vokal garmoniyası yok? Annadın, neçin yok.

1. İnsan.
2. Razgetirmää.
3. Taliğa.
4. Sevindirmää.

3-üncü test. Gagauz alfabetindä kaç bukva vardır?

A) 25

Ä) 30

B) 29

C) 31

4-üncü test. Gagauz dilindä urgunun eri adetçä lafin angi kısmında bulunur?

1. Lafin sonunku kısmında.
2. İlkinci kısmında.
3. İkinci kısmında.

5-inci test. Aşaadaki lafların angısında urgu yanniş koyulu?

1. Zambák.
2. Şeftelí.
3. Armút.
4. Çekerdék.

6-ncı test. Aşaadaki örneklerdä bulun, angi laf dooru kısmnara paylaştırılmış?

1. Dipt-ä.
2. Al-tı.
3. Bild-ırkı.
4. Çoc-ucak.

7-nci test. Aşaadaki verili cümlelerin angısında var yanniş yazılı laflar.

1. Komrat – Gagauziyanın baş kasabasıdır.
2. Taraklıda bulgarlar yaşêr.
3. Bis bostandan getirdik birkaç karpuşuk.
4. Ördeklär deredä sessiz üzärdilär.

8-inci test. Aşaadaki lafların angısı dooru yazılı.

1. Demeycek.
2. Çürüyecek.
3. Yüülen.
4. Oroz.

9-uncu test. Aşaadaki sıralarda lafların angıları vokal garmoniya kanonuna uymaz? Neçin?

- a) Kalem, biyaz, taksi, asker.
- ä) Sarı, soluk, sokak.
- b) Neredä, herkez, neçin, pınar, tarla.

10-uncu test. Aşaadaki lafların angısında var sade sesli konsonnar?

1. Çukur.
2. Tekerlek.
3. Keçi.
4. Garaj.

11-inci test. İslää düşünüp, bulun o lafi, angısı aşaa yazılı sade sessiz konsonnarlan.

1. Danacık.
2. Süt.
3. Becerikli.
4. Otuzuncu.

KÜÜ HEM ONUN ANILMIŞ GÖRÜMNÜ ERLERİ

Söz stilleri

1. Yukarkı resimä bakıp, aşağıdaki soruŖlara cevap yazın:

* Bu resimä nelär görersiniz?

* Bu küüyün sokaklarını beenersiniz mi? Neçin?

* Bu küüyün evleri nasıldır? Taa ne bu sokaklarda var?

* Sizin küüyünüzün neresindä Ŗkola, tükän, kultura evi hem poŖta bulunêr?

* Siz küüyünüzü seversiniz mi? Neçin?

* Ne o küü zenginnii?

* Var mı nicä demää, ani küü – naturanın göbää?

Ŗ 37. Söz stilleri (bütündän tanışmak)

Uzun vakıtta düzülü da belli bir sferada insanın sözleşmesindä kullanılan dil kolaylıkların sistemi stil sayılêr. Cümnä yaşamakta türlü hesapta erleştirili tekstleri kullanêrlar her tarafta: bilim, ofital izmet, artistik hem yaradıcılık, yaşayış uurlarında.

Herbir stilin var ayrı karakteristikası:

a) kullanılmak sferası;

- b) temel funktıyası;
- c) dil özellikleri;
- d) speçifik formaları (janraları).

Alarak hesaba sözleşmāk neetini (birkimseylān konuşmaa-lafetmāā, birkimseyā bişey annatmaa, birkimseyi bişeyā özendirmāā), belli ediler iki soy stil – lafetmāk stili hem kiyat stili.

Lafetmāk stilindä geçer hergünkü lafetmāk evdekilärlän, sokakta insannan, yakın kişilärlän ya başka birkimseylän diil ofițial erlerdä.

Kiyat stilin birkaç çeşidi var: bilim stili, ofițial izmet stili, publişistik stili hem artistik stili.

Bilim stili kullanılêr bilim sferasında. Bu stildä yazılı bilim araştırmaları, monografıyalar, ürenmāk kiyatları, konferenşiyalarda dokladlar, bilim artikolları. Bölä tekstlerdä kullanılêr bilim termineri: *klasifikaşıya, gipotenuza, gramatika, kvadrat, konson, metafora* h.b.

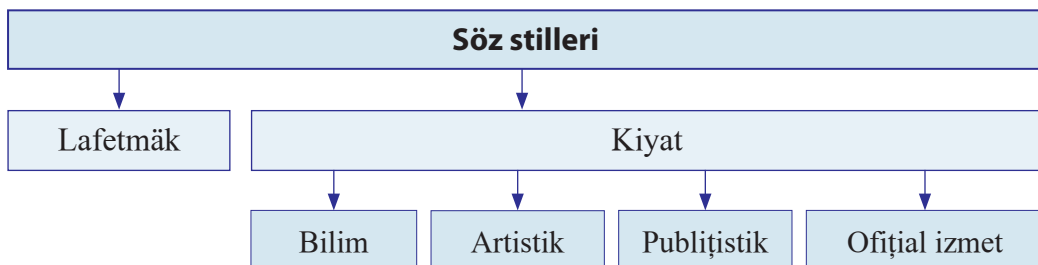
Ofițial izmet stili administrativ, ofițial devlet izmetindä kullanılêr. Bu stildä yazılı zakonnar, instrukşıyalar, bildirim, ofițial dokumentlär. Bölä tekstlerdä ofițial terminnär kullanılêr: *kuvetlär; cuvapçılık, bakannık, protokol* h.b.

Publişistik stili kullanılêr cümnä-politika sferasında. Bu stildä yazılêr gazetalarda cümnä yaşamaktan haberlär, jurnallarda artikollar; radio hem televizion kolverimnerindä haberlär, diskusiyalar, büyük toplantılarda danışmaklar publişistik stilindä düzüler. Bölä tekstlerdä taa sık kullanılêr laflar: *vatandaşlar, gagauz oolları, parlament, dooruluk, ana tarafımız, küülü insannar, soşial yardımı, erindeki kuvetlär* h.b.

Artistik stili kullanılêr artistik literaturasında. Bu stildä yazılêr bütün türlü janralarda (roman, uzun annatma, kısa annatma, peet, poema h.b.). Artistik tekstlerindä avtor türlü dil kolaylıklarınnan okuyucuları duygulandırêr, onnarın düşündürer, milletlik annayışını hem patriotluk duygularını oluştürêr.

Diil ofițial erlerdä – neofițialnaya obstanovka;
nasaatlar – dokladlar, tekliflär;
kolverim – peredaça, vıpusk;
dilekçelär – zayavleniya, yalvarım kiyatları;
bildirim – obyavlenie;
rapor – otçöt, doklad.

2. Aşaadaki teksti "Benim küüyüm" okuyun, onun içindeliini annadın. Çıkarın da yazın teftərə 1–2 sadä cümlä, 1–2 dä katlı. Gramatika temelini göstereın. Bulun da okuyun o cümleleri, angularında var virgül, annadıp durguçluk nişannarını. Söz stilini belli edin.

tükän
panayır
maalä

Benim küüyüm

Bän pek severim bizim küüyümüzü. Burada yaşêêr anam-bobam, kardaşlarım, kızkardaşlarım, malim hem hısımnarım.

Çayır boyunda bulunan küüyümüzü sarêr alma hem şefteli başçaları, gür baalarlar. Küüyün ortasında, bir balabanca erdä, biyazyêr bizim büük klisemiz. Onun çan ötmesi, pazarlarda, yortularda, küüyün herbir maalesindä, sokacında işidiler. Kliseyâ yakın şkolamız hem kultura evimiz bulunêrlar. Şkolanın yanında stadionumuz hem poliklinikamız.

Küüyümüzü iki paya bölerlär bir derecik hem bir dä geniş asfalt yol. Küüyümüzde gezän avtobuslarla başka küüerä hem kasabalara var nicä gitmää. Küüyün sokakları uzun, sokak boyları dolu salkım, vişnä, ceviz aaçlarının hem gül başçalarının. Onnar sansın gömmüşlär balabanca, biyaz kireçli hem şiferlän örtülü evleri. Evlerimizde var elektrika şafkı, gaz hem telefon.

Yaz vakıdı küüyümüz pek gözäl, onun renkleri küüyün insannarını hem musaa-firlerini sevindirer.

3. Aşaadaki dialogları lafetmak stilinde ilerledip-yazın.

I.

– Vani, sän neredä yaşêêrsın?

– Küüde.

– E, küüyünüzün adı nicä?

– ...

II.

– Kati, senin anan neredä işleer?

– Küü panayırında.

– E, senin?

– ...

4. Annadın sizin küüyünüz için, cuvap edip soruşlara:

1) Söläyin, beenersiniz mi kendi küüyünüzü? Neçin?

2) Neredä bulunêr küüyünüz?

3) Nesoy görümnü erlär var?

4) Neylän anılêr küüyünüz?

5) Evlär, sokaklar hem yollar küüde nesoydur?

5. Yazın kısından tekst, açıklayın temayı: "Küüyümdän paalı, gözäl erlär bu dünnede yoktur", "Küüyümüzün gözäl hem görümnü erleri".

Yardımcı laflar: duuma erim, küçük vatanım, senselelär, geniş kırlar, tavlu topraklar, baalar, çiftçilär, küü muzeyi, saygılı vatandaşlar, akıllı gençlär.

6. *Çiftçilik zanaatından laflarlan düzün da sora yazın bir küçüräk tekst:* traktorcu, booday, papşoy, kombayna, uzun başaklar, kırda, çayırda, sarı koçannar, getirmää, saurmaa, ükletmäa hem başka.

§ 38. Lafetmäk stili

Lafetmäk stili kullaniêr o tekstlerdä, angularında gösterili içerdä, sokakta, aulda hem başka diil ofițial erlerdä sözleşmäk. Lafetmäk stilin var te bölä nişannarı:

* o kullaniêr insanın komuşularınnan, hısımnarınnan, kafadarlarınnan hem başkalarınnan lafetmesindä;

* bu lafetmenin neeti – sölemää biri-birinä haber, düşünmäk, sayıklamak;

* lafetmäk var nicä olsun iki yada birkaç kişi arasında;

* lafetmäa deyni ayrılêr bol, serbest, en annaşılı laflar.

1. Angı söz stilinä deniler lafetmäk stili?
2. Angı stillerä deniler kiyat stili? Sıralayın.
3. Söläyin, angı tekstlerdä kullaniêr lafetmäk stili?
4. Var mı lafetmäk stilin nişannarı? Söläyin onnarı.

1. *Aşaadaki teksti demekli okuyun. Çıkarın da yazın cümlelerin gramatika temellerini. Söläyin, angı stildä yazılı bu tekst. Neçin?*

Malimiz

*kutlamaa
baaşlamaa*

Pazardı. Vasi otururdu sokakta, aul boyunda skemnedä. Onunnan yannaşık oturardılar Todi hem Mani, kardaş-kızkardaş, Vasinin komuşuları.

Vasi dedi:

– Dün gördüm sizin malinizi, o başçada gezinirdi. O taa diil okadar ihtär, sansın saa-seläm, bana bir alma verdi.

– Bizim mali pek ilik yapmaa sever hem o pek yalpak, – dedi Todi.

– Biz onu pek severiz, o bizä çok masal annadêr! – üündü Mani.

– Siz malinizä yardım edersiniz mi? – sordu Vasi.

– Elbetki, biz malimizä yardım ederiz başçada işlemää, çiçekleri yıslamaa, – dedi Todi.

– Ama siz unutmêrsınız mı kutlamaa malinizi yortularlan hem onun duuma gününän? – genä sordu Vasi.

– Yok, unutmêêrız. Biz her zaman onu kutlêêrız, yortularda malimizä çiçek baaşlêêrız, – dedi Mani.

2. *Yukardaki "Malimiz" tekstin temasını hem öz fikirini bulun da söläyin.*

3. *Yukarkı "Malimiz" tekstindän çıkarın da yazın birêr annatma, soruş hem izin cümlä. Bu teksti rollara görä okuyun.*

4. *Kendiniz kurunuz bir kısa dialog lafetmäk stilindä te bu temaya görä: "Bizim komuşularımız".*

5. Aşağıdaki teksti “**Tekerlek**” okuyun demekli hem duygulu.

laabım
rendelemää

Tekerlek

Kiru artık beşinci klasta üürenardı, o pek sevardı kendi Miyäli dädusunu. Onun boyu balabandı, elleri büüktü hem kaavyıdı. Dädunun sıkılı yumuruu bir kuzu kafasına benzardı. Kiru şkoladan geldiynän, ilkin gidardı dädusunun iş odasına da o saat bulurdu, ne lafetmää sevgili Miyäli dädusunnan:

– Dädo, – sorardı Kiru, – neçin bizim laabımız “Tekerlek”?

– Laabımız, Kiru, bizim zanaatımızdan geler. Taa benim dädüm da ustaymış. Te bän dä hep ustalıklan uruşêrim: düzerim taliga, kapu, pençerä hem başka taa ustalıklar yapêrim. Hep bu zanaatı te senin boban da kullanêr hem te sän dä, şkoladan geldiynän, ilkin benim yanıma gelersin.

– Beenerim, nasıl sän yönêrsın, rendeleansın, – dedi Kiru, – bizim üüredicimiz dä söleer, ki zanaat, o nicä bir altın blezikmiş. Ama islää zanaatçı olmaa deyni, läözümüş ilkin çok şkolada üürenmää, çok kiyat bilmää.

– Elbetki, oolum, çok bilmäk, derin kiyatçılık – zanaatın temeliydir. Te bizim dä aylemizin eski zanaatımız taliga düzmäk, buradan da laabımız kaldı “Tekerlek”. Küüdä taligasız çiftçi – nicä adam elsiz-ayaksız.

2. Yukardaki tekstä, nasıl düşünersiniz, angı stili taa çok kullanmış avtor: artistik osa lafetmäk stilini mi?

3. Yukardaki teksti annadınız kendi laflarınızlan, bulunuz onun öz fikirini.

4. Düşününüz, olur mu sayalım, ki bu tekst üüreder; nasıl läözüm zanaat ayırmaa.

5. Annadın, netürlü zanaat ayıraceniz siz, büüdüynän.

§ 39. Artistik stili

Artistik stili kiyat stillerindän birisiydir. O kullanılêr artistik yaratmalarında: annatmalarda, şiirlerdä, masallarda, dastannarda. Bu stildä olur gösterilsin yaratmalarda yaşamaktan türlü insannar, olaylar. Bundan başka, bu stillän yazıcılar açıklêêrlar okuyuculara kendi duygularını. Bu stildä kullanılêr emoşiyalı laflar hem laf çevirtmeleri: epitetlär, yaraştırmaklar (uydurmalar), metaforalar hem başka.

Artistik stillindä yazılı **tekstlerdä** kullanılêr türlü uygun laflar: **epitetlär, metaforalar, yaraştırmaklar (uydurmalar), alegoriya, giperbola**, türlü lafbirleşmeleri, laf çevirtmeleri. Bölä laflar **artistik kolaylıkları** sayılêr.

Epitet – o bir predmet, insan, oluş için nişanı laf, angısı açıklêêr onnarın maanasını, vererek süret hem emoşiya.

Örnek: **delikanni** çocuk – genç çocuk; **altın** adam – pek islää adam, **bitmäz** ömür – uzun ömür, **alaca** kahır – büük kahır hem başka.

Metafora deniler o laflara, angıları **çekimni** annamasında kullanılêrlar. Metaforada obyektlerin ya oluşların karakteristikası, benzeşmesi gösteriler. Metafora nasıl bir bütün resim verer kolaylık yazıcıya pek kırsadan söylemää kendi duygularını ya düşünmesini.

Örnek: lüzgerin **kanatları** (uydurun: horozun kanatları);
üreemä **aar çöktü** (prost oldu);
gözümä **ilişti** (gördüm);
canımı **yaktı** (gücendirdi);
yaamurdan sora başça **güler** (taazelendi, eşerer);
tutuştı dannar (kızardı).

Uydurma – artistik sözün ölä bir forması, angısında yannaştırılêr, uydurulêr iki obyekt, iki işlem yada iki görüm biri-birinä.

Uydurma lafların arasında var nicä olsun maana baalantısı **gibi, kadar, nica** hem başka lafların yardımınan.

Örnek: 1) Ona yaklaştı **dev gibi** adamnar. (Masaldan). 2) Kafam **demirli kadar** oldu. 3) Tilkinin paşoyu – **altın gibi** tenelär. (Masaldan). 4) O küçük kardaşını ölä sevärdi, **nicä guguşlarını seversin**. 5) Yaamur yaklaştı, göktä bulutlar oldu kara, **nicä kömür**.

Alegoriya – birkimsey için ya bir predmet için başka türlü sölemä. Deyecez, fabulalarda türlü hayvannar için, kuşlar için annadılêr, ama biz annêrız, ani orada insannar için söz olêr.

Örnek: açan deerlär: "**Sän keçıysın**", biz annêrız: "Sän inatsın"; açan deerlär: "**Sän tilkiysın**", biz annêrız: "Sän şiretsın";

Giperbola – **büülmäk**, artistik sözün ölä bir forması, angısı pek büük yapêr predmetleri, kahramannarı, işlemi. Büülmäk taa çok masallarda, söyleyişledä kullanılêr.

Örnek: Pıtıraşın **bir gözü elek kadarmış**. (Masaldan).

Dev adamı, **taşı sıksın, suyunu çıkaraceymış**. (Masaldan).

Geler Cumaa-Babusu, **bir çenesi – erdä, öbürü – göktä**. (Masaldan).

İşlem – deystvie; **urumnar** – greklär;
fabula – basnä;
kahraman – geroy, personaj;
uydurma – yaraştırmak.

1. Yukarkı kuralları okuyup, cuvap verin aşıadadı soruşlara.

1. Neydir o **epitet**?
2. Angı laflara **metafora** deniler?
3. Angı laflara **uydurma** deniler?
4. Neyä deniler **alegoriya**, neyä dä – **giperbola**?

2. Aşıadadı cümleleri yazın, onnarda metaforaları, epitetleri, uydurmaları bulun, o lafların altlarını çizin.

sessiz
aalem

1. Bän küçük kardaşımı akıla koydum, sımarladım, içerdä şımarmasın. 2. *Attım*¹ bir taş *yamaca*³, urdum bir kuş alaca (maanidän). 3. Yalpak kuzu iki anadan emärmış (söleyiş). 4. Su uyuyur, duşman uyumaz (türk söleyiş). 5. Yaban ördekleri ölä sessiz üzärdilär, sansın onnarı sade lüzgercik aydardı. 6. *Ateş yanmayan erdä tütün olmaz*.⁴ 7. Çayır boyunda derä yayıldı. 8. Yazı bilän birerdä kaybelmäz. 9. Lüzgär esmeyincä, yapraklar kımıldamaz. 10. Eni elektrik lampası gün gibi yalabıttı içersini. 11. Keskin bıçaklan ekmää pay ettilär. 12. Yortuda adamnar keskin şarap içtilär. 13. "Lafetmä yannış, aalem gülecek, duvarların da var kulakları", – dedi bana mamu.

3. *Okyuyn teksti. Bulun artistik kolaylıklarını. Annadın, neçin kimisinä deerlä; ani «elleri altın».*

Mamunun elleri altın

Bir gün Länkacık iştmiş dädusundan, ani onun mamusunun elleri altın kesärmış. Kızçaaz bilärmış asrtık, ne o altın. Bobasının kolunda yalabıyarmış altın saat. Mamusunun kulaklarında hem parmaklarında altın küpelär hem üzük sarararmışlar.

Länka uzaktan-uzaa başlamış gözletmä, nezaman mamusu altın kesecek. Ama uşak sade görärmış, nicä mamusu bir parça hamurdan gözäl-gözäl gözlemelär, plaçıntalar, ekmeklär yaparmış. Bir parça plattan gözäl-gözäl rubacıklar ona hem kardaşçına dikärmış. Bir şamar kadar erdä gözäl-gözäl patlacannar, biberläär büü-därmış... Ne dä elinä almasa – kısa vakıdın içindä gözäl işläer olarmış.

Sade birkaç yıldan sora, açan biraz büümüş hem akıllanmış, Länkacık annamış bu lafların derin maanasını.

(K. Vasilioghuya görä)

4. *Aşaadaki teksti dikat okuyun, annadın sıracıklan onun içindekisini.*

Küülerdä anmak adetleri

baaşış
ikona

Bizim küülerimizdä ihtärlar çok severläer kendindän sora bir anmak brakmaa. Taa evellerdän onnar düzärdilär çöşmä, pınar, köprü, gidärdilär Hacılaa. Hacılık sayılär İerusalim tarafları, neredä İisus Hristos yaşamış, sora ölümdän dirilmiş da göklerä kalkmış. Hacılıktan gelän insannarın adları da **Hacı** kalarmış. Te neçin şindi dä küülerimizdä var laaplar "**Hacı**", "**Hacıoğlu**"; var adlar **Hacı** Tanas, **Hacı** Kirçu, **Hacı** Petri. Ama, kim yapardı bir pınar, çöşmä, köprü, onnarın da adlarını taşardı bu yapıntılar. Deyelim, kimi küülerdä te bu adlar var: Kara Paninin pınarı, Moda Todurun çöşmesi, Petruş İlienin köprüsü.

Bundan başka, gagauz küülerindä anmak için türlü baaşışlar veriler. Baaşış olur kliseyä dä yapılsın. Kongazda kliseyä deyni ihtärın birisi, ani varmış parası, yaptırmış resimciyä bir ikona, resimnettirmiş onu klisenin bir duvarına, altında da yazdırmış adını, ki o da unutulmasın. Hep anılmak için eveldän kalmış adet – yapmaa allahlık: kesmää kurban, bir bua da, onu pişirip, doyurmaa bütün küüyü. Bunun-

nan diil sade ayırı insannar, çorbacılar anılêrlar, ölä bütün küülerimiz dä anmakta bulunêrlar.

Anmak, anılmaklar – onnar ömürün uzanmasıdır.

Dikat – kuşku;
allahlık – büyük kurban.

köprü
çöşmä

5. *Annadınız, ne beendiniz bizim eski gagauz ihtârların adetlerindän:*

- Neçin onnar çalışêrlar düzmää türlü büyük işlär – çöşmä, pınar, köprü?
- Onnar yalnız bir kişiyä mi izmet ederlär?
- Sizin küüyünüzdä dä var mı butürlü anılmak yapıları (pınarlar, çöşmelär)?
- Yazın onnarın adlarını tefterlerinizä.
- Neylän anılêr sizin küüyünüz?
- Annadınız küüyün hatır yapan adamnarı için.

§ 40. Annatma tekstlerin kurulması

Annatma tiptän tekstlär annadêrlar olayları, işlemi sıraylan biri-biri ardına. Annatma tekst olur olsun lafetmäk stilindä ya artistik stilindä.

Annatmak teksti düzüler bir maasuz shemaya görä: tekstin ceketmesi, işlemin düünü, sora ileri doorusu, taa sora kulminaşyası, bitkidä dä işlemin çözümesi.

1. *Aşaadakı teksti okuyun, onun içindekisini annadın, tekstin planını düzüp, tefterlerinizä yazın.*

İki kafadar

*Vladi hem Miti üürenärdilär beşinci klasta.*⁴ Onnarın evleri¹ yırahtaydılar biri-birindän, ama şkolada bu uşaklar her gün biläydilär. Tanıştıydılar taa birinci klastan, açan onnarın üürediciykası oturttuysa uşakları yanışık ilerki sıraya. Miti şkolada taa ilk *gündän*³ gösterdiydi kendisini açık hem becerikli, Vladi sä biraz aar başlıydı, ama usluysa. O üürenmektä kimi işleri zorca annardı hem verilmiş şkola işlerini oya yapardı da, geeri kalmasın deyni, hep bakardı kafadarının tefterinä. Miti havezlän yardım edärdi Vladiyä, nasıl becerärdi: verärdi, yazsın ondan hazır hesaplanmış davaları, kimi sıra kendisi yapardı Vladinin işini.

Üürediciyka Mitiyi sıkça azarlardı, neçinki o hepsindän ileri klasta işini başarıp, çekedärdi şımarmaa. Üürediciyka annardı, ani Mitinin Vladiyä yardım etmesi bu şevik uşaa biraz uslandırardı, da sölediydi Mitiyä, ani kafadarın işini yapmak, ona hazır hesapları göstermäk – diildir haliz yardım hem dä haliz dostluk. Vladiyä läüzüm göstermää sade yolu, da o kendisi hesaplasın davalarını.

Miti annadıydı üüredicinin nasaatını, da kafadarlar başlıydılar herkez kendi-başına taa islää üürenmää. İkiisi dä birtakım notaları kabledärdilar. İşlerini klasta

hem evdä bilä yapardılar. Şkolada üürenicilär mayıl olardılar Mitiylän Vladinin dostluuna.

Şevik uşak – çemrek uşak, şeremet uşak;
işlem – deystvie, işin örüyüşü.

1. Kimi beendiniz Vladiyi mi osa Mitiyi mi? Neçin?
2. Neçin Mitiyâ kimär kerä uroklarda takaza olurmuş?
3. Nasıl busoy iilik olur körlük getirsin? Söläyin kendi düşünmenizi, verin ölä bir örnek.
4. Nasıl annêersınız te bu söyleyişin maanasını: "Kuşlar belli uçmakta, insannar da – dostlukta".

2. *Bulunuz bu tekstin stilini. Neredän belli, ki o artistik stilindä?*

3. *Bulunuz da okuyunuz bu artistik tekstindä "İki kafadar" onun çeketmesini, sora düününü, taa sora uzanmasını, kulminaşiyasını hem çözüntüsünü.*

4. *Aşaadaki teksti "Kirpicik" okuyun, onu birkaç parçaya bölün maanalarına görä, parçalara ad yazın. Sora uydurun sizin planınızı aşaadaki düzülmüş plannan.*

Kirpicik

Çin-sabaalen benim yancaazımda kimsä kımıldattı aaçlardan erä düşmüş yaprakları. *Çatırdadı bir kuru dalcaaz.*⁴ İşidildi fişirtı. Bän bakındım da gördüm, ani iki adım aşırı bendän kaçardı küçüräk, boz bir kirpi. Onun iinelerindä² vardı birkaç eşil, tombarlak almıcık. Kirpi girdi büyük otlar altına da çokça vakit orada eşindi, bezbollahi, erleşirdi. Birazdana o çıktı otlar içindän da gitti nereyisä kendi işinä. *Tezdä*¹ geeri döndü, getireräk bu sefer küçüräk daa armutçuklarını. Bir minut kadar kirpi şüveli baktı bana dooru, dürüp kaşlarını, sora girdi kendi deliinä. Açan çıktı oradan, o genä baktı bana kendi küçük gözçeezlerinnän. Açan dübüdüz aydınnandı, kirpicik geldi üç almaylan, yaklaştı bana pek yakın da sansın pufurdadı. Bölä o teklif etti beni, gideyim alma imää. Almalar durardı saplı onun *iinelerindä*³.

Ertesi günü hepsi enidän tekrarlandı. Kirpicik sansın yanaşmıştı taşımaa bana imeelik – getirirdi ba alma, ba armut.

(Ü. Zbanaşkiyâ görä)

Bu teksttä var üç maana payı, üç mikrotema, onuştan, onnara ad koyduynan, tekstin planı te bütürlü olur:

1. Yaprak fişirtısı.
2. Nasıl kirpicik imeelik kendinä hazırlardı.
3. Ertesi günü.

§ 41. Obyekti yazdırmak

Yazdırma tekstlerdä türlü obyektlerin, naturada kartinaların nişannarı açıklanêr, adamın, personajların partretleri ya karakteristikası veriler hem oluşların türlü özellikleri gösteriler. Kullanıp türlü dil kolaylıklarını, bölä tekstlerdä avtor laflan yazdırêr insanı, hayvannarı, naturayı, predmetleri h.b.

Yazdırma teksttä gösteriler, **nesoydur, netürüydür bu** obyekt.

insanı yazdırmak: siması, üzü-gözü, bakışı, saçları, sözü, giyimneri, karakteri (tabeeti), ürää, boyu, örüyüşü h.b.	hayvannarı yazdırmak: görümü, güüdesi, gözleri, burnusu (kalaa), derisi (tüüsü), tabeeti h.b.
Yazdırma tekst	
naturayı yazdırmak: hava (açık, yaamurlu, dürük, bu- lutlu, çiskin), gök, güneş, bulutlar, aaçlar-çiçeklär, dolaylık, renklär h.b.	predmetleri yazdırmak: görüsü, material, rengi, forması (tom- barlak, köşeli, uzun), yapılması (kon- struktıyası), faydası, özellikleri h.b.

1. *Bulunuz aşıada verili teksttä obyektin yazdırılmasını. Söläyin o obyekt, sıralayın onun nişannarını.*

Benim en sevgili oyuncaam

Ne islääydi o vakıt, açan bän küçüktüm! Ne şendim bän hem ne kısmetliydim, açan kabledärdim baaşış! Anam savaşırdı sevindirmää beni türlü-türlü işlärän. Açan bän tamannadım beş yaşımı, benim duuma günümä anam baaşladı bana gözäl bir ayıcık. Bän pek beendim ayıcı, çünkü bän onu benzedärdim te o ayacaa, ani gördüm benim en sevgili multiimdä «Umka». Bän onun da adını koydum Umka, da yalpak-yalpak deyärdim ayıcaa Umkacık.

O biyaz benizdäydi, tüülüydü, büüktü, benimnän bir boydaydı. Ensesindä baalıydı pembä şirittän gül gibi bir bant. Bän hep bakardım, bozulmasın o bant, da dayma-dayma doorudardım şiridi. Umkanın gözçeezleri karaydılar, burnucuu kopçacık gibiydi, aazçaazi da pemdäydi. Benim ayıcım türkücük tä çalardı, açan bastırdım onun arkasına. Bän onu pek koruyardım.

Umka benim en yakın dostumdu. Bütün maaledä en kısmetli duyardım kendimi. Hepsinä istärdim göstermää, ne käämil oyuncaam var. Bir erä bän onsuz gitmärdim. Oynardım onunnan içerdä dä, aulda da, sokakta da. Uyumaa da yatardım sade onunnan, sevärdim onu, deyärdim ona «İ gecelär!».

1. Ne iş için laf gider bu teksttä?
2. Belli edin söz tipini hem kullanılmış söz stilini. İnanırın kendizi.

3. Kaç paya var nicä bu teksti bölmää?
4. Payları uygun adlayın, kullanıp tekstdän cümleleri.
5. Verili plana bakın, sizin planınızlan uydurun.
6. Punktların sıralını doorudup, uygun bir plan düzün.
7. Okuduktan sora plana görä teksti annadın, takrir yazın.

Plan

1. Benim gözäl ayıcım Umka.
 2. Umka benim dostum.
 3. Sevgili baaşış küçüklüümdä.
2. *Okuyun aşıadaki teksti. Söläyin, ne yazdırılêr bu tekstdä.*

Anastas

Anastas hiç alatlamazdı. O becerärdi kendi zanaatını – aaç ustalını. Kolları onun kaaviydilêr. Nacak hem rendä onun elindä sansın kendileri işlêrdilêr. Auçlarında derisi çetindi, nicä taş, iineyi sapla, batmayaceydi.

O balabandı. Sergendän läözımnı işlerini skemnesindä otururkan, yukarı uzanıp, alabilêrdi.

İşini yapardı oya, ama havezlän hem çok ii. Bu adam çok lafetmeyi dä sevmêzdi. Eer ona gelän insannar başlarsalar çenä çalkamaa, o o saat deyêrdi: "Ya, dostlar, bitirin lafı da bakalım işimizä! Çok laf – dermendäydir!"

1. Teksti paylara bölün, planını düzün.
2. Herbir payı adlayın.
3. Plana görä bölüp teksti, tefterlerä yazın da abzaşları gösterin.
4. Kurup uygun plan, düzün bir annatma tekst da yakın senselerinizdän bir insanı yazdırın.

3. *Düzün ev hayvannarı için (sizin er tavşamnarnız ya keçileriniz için) yazdırma. Bu yazdırmada uygun lafları kullanın.*

4. *Bir kısa annatma sizin baalarınız için ya başçanız için yazınız. Annatmada yazdırma elementlerini kullanın.*

Ş 42. Türlü söz tiplerin bir tekstdä kullanılması

Annatma, yazdırma, fikirlemä söz tipleri siirek kullanılêrlar tekstlerdä ayırı-ayırı. Onnar taa sık kullanılêrlar yaratmalarda biri-birinnän baalı. Bu üç türlü söz tipi olur kullanılsın barabar yazıda hem lafetmektä. Bir tekstdä var nicä olsun annatma hem yazdırma, annatma hem fikirlemä elementleri.

Eer yazıcının varsa neeti, çeksin okuyucunun bakışını bir obyektä, ozaman teksttä olur kullanılsın **annatma** hem **yazdırma** elementleri karışık. Tekstin bitkisindä var nicä olsun **fikirlemä** elementleri. Herbir yazıda ya lafetmektä söz tipleri lääzım kullanılsın ölçüylän, uygun hem erindä.

Bölä tekstlerdä temanın hem öz fikirin arasında lääzım olsun baalantı, bir taraf-tan. İkinci taraftan, baalantı stilin hem söz tiplerin arasında, hem dä koyulmuş neet lääzım sıraylan uzansın, açıklansın. Cümlelär teksttä lääzım olsun dooru düzülü hem sıkı, logikalı baalı biri-birinnän.

1. *Okuyun teksti. Belli edin söz tipini hem kullanılmış söz stilini.*

Resimci

Resimci Gümüslü molberti arkasında daa *içinä*¹ girdi. Güzdü. Sarılıgıt hem kırmızı-sarı yapraklar taa hepsi düşmemiştilär. *İlin lüzgercik onnarı usulcuunnan sallardı bitär güneşli güz havasında.*⁴

Gümüslü buldu en uygun köşeyi da kurdu **molbertini**, açtı boyalarını. Çetkacık elindä, o gözlerinnän aarardı, angı taraftan çeketsin.

Birkaç saattan sora bän dä geldim Gümüslünün yanına. O beni hiç sansın görmedi, okadar derin dalmıştı işinä. Bän uzaktan baktım onun o resim bezinä – daayın bir köşesi artık geçmişti biyaz *kiyada*³.

Molbert – resimcinin çantası.

1. Kimin için laf gider bu teksttä?
2. Tekstin obyektı adam osa natura mı?
3. Angı söz tipleri burada karışık?
4. Bulun annatma elementlerini.
5. Bulun da sıralayın yazdırma elementlerini.
6. Angı söz stilindä yazılı bu tekst?

2. *Aşaadaki teksti okuyup, koyun ona ad. Düzün plan, bölün abzaçlara da yazın tefterä. Doldurun teksti uygun hem yakışıklı cümlelärän.*

I

*saçak
kıvrak*

Guguş okadar gözäldi! Kıvrak kafacında vardı taracı hem çübü. Boynusunda en-sesindän sırtına dooru tüülär ateş gibi yanardı. Kuyruunu o yayardı geniş süpürgä gibi dä sürürdardı erdä. Ama nasıl guurdardı o! Uçup saçak üstünä, orada iildip-kaldırdardı kafasını, sansın mitani yaparak, gezinirdi öbür guguşların yanında, şişirärdi guşasını da çıkarardı türlü seslär. İltän "vakır-vakır", sora "gu-gu-gu-u-u-uu", uzadıp-uzadıp sesini, dönärdi bir oyanı, bir buyanı. Sonunda, kaldırıp kafasını, bitirirdi türküsünü, nicä ştenada bir artist.

1. Bu tekstin nesoy karakteri var? Angı tiptän bu tekst?
2. Angı cümlelerdän belli olêr yazdırma? Okuyun yazdırmalı cümleleri.
3. Annatma elementlerini okuyun.
4. Angı söz tipi tekstin temelindä? Neçin olä sayêrsınız?

3. *Okuyun teksti da adlayın. Kendiniz son payını düşünün. Düzin tekstin planını da yazın teŧterä.*

Bän koyduydum neetimä ölçeyim, ne kadar hızlı kaçabilecäm. Ölçtüm bizim auldan ikinci çatıraadan beşüz metra, koydum orada nişan erinä bir taş da, bakıp sekundomerä, kopettim.

Bakêrım, benim yanım sora kaçêr bizim kara köpeemiz dä. O sansın alınmıŧtı benimnän yarışmaa. O kara sivri gözlerinnän, bana bakıp, uzun ayaklarınınan atlayarak, önümdä kaçardı. Bendän çok taa hızlı etiŧeceydi çatıraa, ama istemäzdi bendän uzaa ayırılısın da braksın beni çok geeridä.

(Sonunu yazın)

1. Tekstin avtorunda ne neet var?
2. Angı tiptän bu tekst?
3. Angı cümlelerdän belli olêr annatma?
4. Annatma elementlerini okuyun.
5. Başka söz tipindän bu teksttä var mı elementlär? Okuyun yazdırmalı cümleleri.
6. Angı söz tipi tekstin temelindä? Neçin olä sayêrsınız?

4. *Okuyun teksti. Angı söz tiplerindän elementlär kullanılêr? Var mı bu teksttä dialog? Annadın, vardır mı gördüünüz, nicä yaamur gelir. Sıralayın yaamur nişannarını.*

Yaamur nişannarı

Yaamurlan türlü inannı nişannar baalı. Gün buluda kauŧêr, tütün erä yayılêr, kır-langaçlar aŧaada uçêr, aullarda horozlar vakıtsız öter, bulutlar göktä uzanêrlar – hepsi bunnar yaamura karşı, yaamurun nişannarı. Ama hemen yaamurun önündä, makar ki bulutlar taa sarmadılar gökü, duyulêr taa belli-belersiz nemniin soluması. O, olmalı, çekiler oradan, neredä artık yaamur yaadı.

Ama te artık başlêêr atıŧtırmaa ilk damnalar. Halk lafı "atıŧtırêr" islää gösterer yaamurun peydalanmasını, açan taa siirek, büyük damnalar brakêrlar tozlu yollarda hem evlerin örtülerindä kendi izlerini.

Sora yaamur hızlanêr. Taman te ozaman çıkêr fasıl bir koku topraktan, angısı henez yıslandı yaamurdan. Bu koku çok tutmêêr. Onu diiŧtirer yaş ot kokusu, angısı taa pek keskin kokuydur.

Nasıl da olsa yaamur büyük mü, küçük mü, onun başlantısında insan deer yalpak: "Yaamurcuk, yaamurcuk geldi", "Yaamurcuk otları yıkêêr" (K. Paustovskiyä gorä)

5. Bu tekstin adı hem onun öz fikiri uygun mu? Annadın onnar için. Yapın bu tekstä analiz: açıklayın tipini, stilini, temasını, öz fikirini, düzülmesini h.b.

§ 43. Tekstä analiz

Bir tekstä analiz yapmaa deyni, onu okuyup, läázım sölemää:

1. Onun temasını, öz fikirini, tipini (annatma mı, yazdırma mı, fikirlemä mi).
2. Eer teksttä varsa üç tipin dä elementleri, ozaman läázım bulmaa, angı tip temel olêr, angı tip taa çok kullanılmış.
3. Bulmaa tekstin stilini: lafetnäk mi, bilim mi, artistik mi, publiştik mi, ofițial izmet stili mi.
4. Bulmaa, eer varsa, monologu ya dialogu.
5. Bulmaa tekstin olaylarını, personajlarını, sölemää, uyêr mı tekstin adı onun içindekinä.

1. Aşaadaki teksti "Horoz" okuyun. Annadın onun düzülmesini. Nesoy söz tipleri burada karışık? Kurup tekstin planını, yazın teflerä.

Horoz

Bizim horoz pek gözäldi. Onun ensesi doz-dolay kızardı, sansın asmışlar boynusuna kırmızı sedef. Boz arkasında ufacık, biyaz benekleri vardı, gür kuyruunda gözäl dururdu onun uzun, tombarlak kara-maaviyâ bakar tüüleri.

Ama ne käämil seslän o karşıardı sabaayı! İlkin damın içindä işidilirdi onun kanatların urmakları. Sora horoz çetin, üüsek seslän çekettirärdi türküsünün bir payını. Türkünün ikinci payında onun sesi inärdi aşaa, "ku" sesi yavaş çıkardı, ama o onu uzadardı kendi "ku-ku-ri-gu" türküsünän.

Benekleri – tombarlak biyazçıkları.

2. Aşaadaki teksti "Kaaazlar için" yazın, annadın, angı söz tipindä o yazılı. Var mı söz tiplerin karışması burada? İnandırın.

Kaaazlar için

Kimisinä kimär kerä deelär: "Ahmak, nicä kaaaz..." Pıksa kuşlar arasında kaaazlar – en akıllıdır bu dünnedä.

Kaaazlar tanıyêrlar ev saabisini onun örüyüşündän. Deyelim, geler çorbacı neredänsä gecenin bir geç vakıdında kendi evinä.

İşidiler örümesi sokakta, o yaklaşêr portaya, açêr onu, kapêr, girer auluna – kaaazlar susêrlar, sansın onnar hiç yokmuş. Ama açan bir yabancı insan girer aula – kaaazlar o saat bir büyük gürültü kaldırêrlar: "Ga-ga-ga! Ga-ga-ga! Acaba, kimdir bu yabancı bizä gelmiş?"

(A. İ. Kuprinä görä)

3. Okuyun teksti. Temasını hem öz fikirini belli edip, adlayın onu. Verili shemaya görä tekstä analiz yapın.

Bizim ev durêr yamaçta. Bän birinci klastaydım, açan diktiydım bu räbinacı sokakta tokatçın yanına. Büüdü räbinacık – hiç denämedim. Ama unutmêırım da onu. Yazın, evdä bulunarkan, her hafta birär-ikişär kazan su şindi da kökünä dökerim. O da bana borçlu kalmêêr: yıl-yıldan büüyer, dallanêr, gözellener.

Güzün, karşı yamaçta baaları bozarkan, bizim evi pek kolay bulmaa. Yanımızda räbinacık o kızıl salkımnarınnan nicä fener durêr, bizim evi gösterer.

(K. Vasiliogluya görä)

1. Kiyat tükenindä lafederlär. Okuyun da bu sözä karakteristika verin.

– Zaman hayır olsun!

– Hayır olsun, kızlar-çocuklar! İsteersiniz almaa mı bişey? Buyurun!

– Bän istärdim alayım sizdän bir kiyat, neredä Kongaz küüyün istoriyası yazılı.

Var mı sizdä o?

– Da, o kiyat vardı, ama satıldı. Yazık, ama şindi yardım edämeyecäm sana, kızçaazım!

– Bän dä isteerim sorayım, Tomayın istoriyası için kiyat var mı?

1. Neredä, angı durumda söz gider?
2. Kaç kişi sözä katılêr?
3. Butakım formada söz nesoydur?
4. Nesoy etiket kurallarını lafedennär kullanêr?
5. İlerledin bu sözleşmeyi da rollara görä diri dialog hesabında gösterin.
6. Sizin küüyünüz için var mı kiyat, türkü? Annatma formasında doludan açıklayın bunu.

TESTLÄR

1-inci test. Neredä lafetmäk stili kullanılmêêr?

1. Sokak lafetmesindä.
2. İçer konuşmasında.
3. Dostların sözleşmesindä.
4. Gazeta yazılarında.

2-nci test. Aşaadakilardan angısı diil kiyat stillerin bölümündän?

1. Billim stili.
2. Artistik stili.
3. Ofițial-izmetçilik stili.
4. Lafetmäk stili.

3-üncü test. Nasıl olur düzölsün obyektin yazdırılması?

- a) Verilsin obyektin temel nışannarı.
- ä) Sölensin obyektin adı.
- b) Sölensin, nicä hem neredä işlem gider.

KASABA HEM ONUN ANILMIŞ GÖRÜMNÜ ERLERİ

Leksika

1. Yukarkı resimä bakıp, yazın kısından bir tekst "Gagauz Erin baş kasabası". Kullanın teksti „Komrat kasabası”.

2. Aşaadaki teksti "Komrat kasabası" okuyun, onun içindeliini annadın.

Komrat kasabası

*halk
seçimnär*

Var Gagauziyada birkaç kasaba, ama *onnarın*¹ arasında Komrat ayrılêr. O büün – gagauzların Avtonom bölgesinin baş kasabasıdır. Komratta irmi edi bin insan yaşêr².

*Komratta bulunêr Gagauziyanın Başkanatı.*⁴ Hep bu kasabada toplanêr Gagauz Erin halk deputatları. Onnar yaşamakta serbest seçimnerdä ayrılêrlar da düzerlär "Halk Topluşunu". Bu Topluş – Gagauziyanın en üüsek buyurucusu, o kabul eder erindeki kanonnarı. Onuştan onun evinin üstündä hem Başkanatın evindä saurulêr Gagauz Avtonom bölgenin bayraa.

Büük Vatan cengindän sora Komrat kasabasının üzü başladı diişilmää. Onun **şekilini** käämil, kıvrak binalar, evlär gözelletilär. Eni zavodlar, fabrikalar, tükenär, alış-veriş merkezleri, türlü yaşamak yapıları kasabayı donattılar. Kasabada

industriya zonası kuruldu: demir-beton zavodu, ekmek kombinatı, konserva zavodu hem taa çok başka fabrikalar. Komradın elektrik merkezi kendi şafklarını verer diil sade Bucak tarafına, ama başka aşırı devletlerä dä.

Pek meydannı *kasabanın*³ poliklinikası. Burada var nicä bir gündä bin insan kabul etsin, ilaçlanmak proşedurasını yapsın.

Komratta türlü meraklı erlär var: kasabayı gözelleder onun orta erindä bulunan üüsek klisä, onun yanında eşil park hem meydan. Komrat çoktan oldu Gagauziyanın bir bilim, üüretim hem kultura merkezi. Burada 1991-inci yılda kuruldu gagauzların ilk üüsek şkolası – Komrat devlet universiteti. Bu universitettä üürenerlär diil sade Gagauziyadan, ama bütün Moldovadan genç olannar hem kızlar. Diil uzakta bulunêr M. Cakirin adına pedagogika koleci.

Kultura tarafından da Komrat pek anılmış. Kasabada var resim galereyası, türkü hem oyun ansamblleri "Kadınca" hem "Düz ava", muzıka şkolası, P. Draganovun adına regional biblioteka h.b.

Burada çok yıl oldu muzey çalışêr, neredä var türlü eksponatlar Bucak tarafı için hem onun istoriyası için.

Komrat büüler, düzüner, gagauzlara deyni o bir *beenilmiş*¹, sevgili kasaba. Komrat için türlü legendalar sölenir, türkülär çalınêr, şiirlär yazılêr. Komrat artık bütün dünnedä biliner.

Başkanat – zaabitlerin evi;

şekli – üzü, görümü;

binalar – büyük, meydannı, kıvrak evlär.

3. Söläyin kendi bakışınızı: neçin Komrat kasabası artık biliner bütün dünnedä?

Annadın Komradın meraklı erleri için. Ne var nicä göstermää bu kasabanın musaafirlerinä?

Var mı gittiiniz Komrada? Gittiysäydiniz, annadınız, ne taa gördünüz orada? Ne okudunuz başka kiyatlarda yada gazetalarda Komrat için?

4. Sän angı kasabada yada küüdä yaşêêrsın? Annat kendi yaşamak erin için.

5. Saa tarafta bulunan resimä bakıp, cevap verin aşaadaki soruşlara:

*meydannar
muzeylär*

– Neçin Kişinöva deerlär, ani o Moldova Respublikanın baş kasabasıdır?

– Onun büyük sokaan adı nicä? Neyi hem kimi var nicä görmää bu sokakta?

- Neredä bulunêr Ştefan çel Marenin monumenti?
- Kişinöv kasabasının en büyük meydanı neredäydir?
- Annadın Kişinöv kasabası için, kullanarak te bu lafları: **Millet Toplantısı Büyük meydanı, Opera hem balet teatrusu, kinoteatrular, muzeylär, universitetlär, parklar, üüsek, gözäl kasaba** hem başka.

7. *Aşaadaki dialogu ilerledin, annadarak kendi kasabanız için.*

- Mişa, sän neredä yaşêrsın?
- Komratta.
- E, senin batün?
- Kişinöv kasabasında.
- Sän var mı gittiin Kişinöv kasabasına?
- Yok taa. Bän bu yazın orayı gidecäm. E, sän nereyi yaza gidecän?

§ 44. Gagauz dilinin leksikası

Leksika – dilin söz zenginii, zebillii.

Gagauz dilin leksikasına girer lafetmektä hem yazıda kullanılan hepsi laflar.

Leksikanın var temel fondu. Bu fonda girer te o kök laflar, ani kullanilêrlar hergünkü yaşamakta, angılarının bizim dilimiz ayırılêr başka dillerdän. Bu laflar sayılêr gagauz dilinin özü, temel lafları. Onnarın taa çoyu bir kısmını: **git, al, gez, ev, ot, diş, çok.**

Temel laflardan kaarä, leksikaya girer kimi eni laflar da, kimi komuşulardan, yabancılardan alınma laflar da.

Arab hem pers dillerindän alınma laflar: **ateş, adam, adet, aalem, asker, vatan, dünnä, zaamet, insan, kalä, kurban, laap, maalä, haber, hava, şarap, maavi, sabaa, memleket, millet, milli, serbest** hem başka.

Bulgar dilindän geçmiş gagauz dilinä te bu laflar: **mamu, tätü, baka, batü, uyçu, çiçu, kaku, bulü, lelü, kiraşa, dädu, babu, unuka.**

Român dilindän alınma laflar: **plaçinta, hırleşt, mamaliga, papşoy, furkulişa, guşa, balan, paraliya** hem başka.

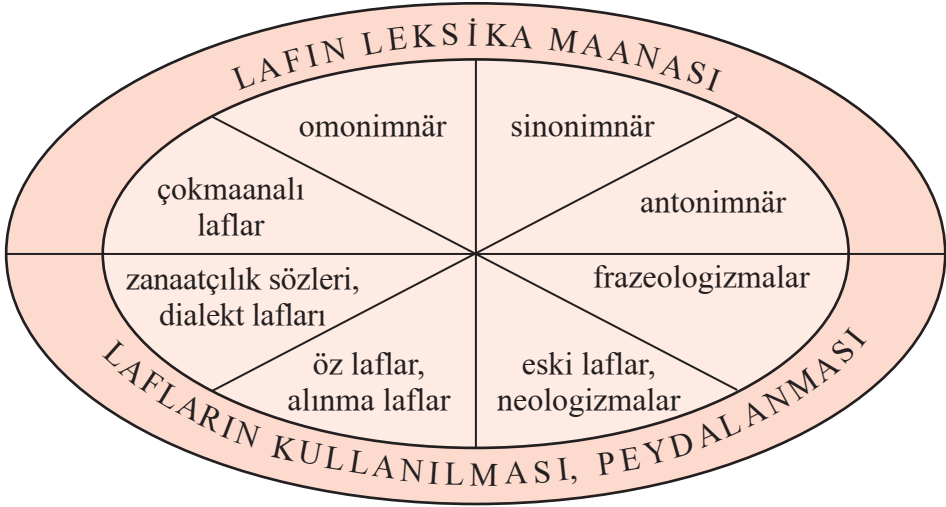
Grek dilindän alınma laflar: **ayazma, klisä, yortu, vaatiz, stavroz, panayır, karanfil** hem başka.

Rus dilindän geçmiş gagauz dilinä te bu laflar: **taliga, svatu, kloçka, krivat, kuhnä, dever** hem başka.

Bundan başka, gagauz dilinä düz ara peydalanêr eni laflar (neologizmalar), onnar literatüra dilini tamannêêr eni terminnêrlän. **Örnek:** kosmos, uçak, sayfa, şiir, televizor, radio, buz dolabı, gimnaziya, kompyuter, internet, halk, serbest, girgin, kahraman, personaj, şannı hem başka.

Gagauz dilinä var siirek kullanılan laflar (arhaizmalar) hem dialekt lafları. Arhaizma örnekleri bunnardır: **ahenk, düven, gözer, oka, arşın, mih** h.b.

Gagauz dilinin leksikasını shemada var nicä göstermää butakım:

Tutunuz aklınızda! Alınma lafların taa çoyunda vokal garmoniyası bozulêr.
Örnek: kiyat, insan, krivat, semiçka, koliva, anteri, biyaz, bulü hem başka.

Kahraman – geroy;
girgin – kaavi, kuvetli, korkmaz;
şanni – tanınmış, anılmış;
serbest – bol, kendibaşına;
gözer – kalbur;
arşın – ölä ölçü;
mih – odun enser;
urum – grek; surata – kuma, druşka.

1. Aşaadaki lafları iki direcä yazın, annadın, angıları öz gagauz lafları, angıları da – başka dillerdän alınma laflar.

baş
kır

Ekmek, tuz, buz, taş, su, süt, puluk, ot, ateş, dün, urum, ikram, mezar, demokra-tiya, telefon, film, kır, daa, gök, oruç, vaatiz, devlet, torba, teklif, musaafir, diş, kaş, baş, yıldız, dök, çöz, kes, koy, al, git.

2. Aşaadaki lafları tefterlerä yazın, eni hem eski lafları ayırı gösterip ayırı direciklerdä.

Gün, üülen, üklü, avaz, gömeç, sebep, tamah, hamel, brigada, traktorcu, buz dolabı, şofer, mehanik, at, kara, sarı, eşil, dut, armut, tokat, varmaa, gitmää, uçakçı, agronom, arkadaş, archeolog, astragan, kosmonavt, astar, aşçı, fren.

Avaz – eho;
gömeç – kuan yuvası;
sebep – priçina;
hamel – pek sıkı, doymaz almaa;
at – beygir;
varmaa – gitmää;
arkadaş – kafadar;
aşçı – imekleri yapmaa bilän;
fren – tormoz;
astragan – karakul.

3. *Yukarkı laflarlan – avaz, sebep, hamel, at, varmaa, arkadaş, aşçı, astragan, fren düzün lafbirleşmesi, yazın onnarı tefterlerä, bakarak örnä. Örnek: avaz – avazı işitmää.*

4. *Aşaadaki başka dillerdän alınma laflara hem katlı laflara urguları erleştirin, yazıp onnarı alfabet sıralında.*

dünnä
kaavi

Soba, baka, tätü, kaku, draginku, unuka, daskal, devlet, aylä, sayfa, asker, zaamet, insan, hava, cendem, şeytan, eniştä, kaynata, kaynana, aga, kardaş, *kız-kardaş*², biblioteka, bomboni, her zaman, *osaat*¹, otakım, otürlü, busoy, nesoy, butürlü, herbir, birkaç, biraz, ötäända, ötüögün.

5. *Cümleleri yazın tefterä, bulup hem gösterip alınma lafları, arhaizmaları.*

Tren etişti Besarabkaya. Te pısladı miyaklar, da tren durup-dondu garada. Kolçı kaptı iki büük valiza da yan-yan götürdü onnarı çıkışa dooru. 2) Çok kerä bu toprak bereketi verer sana iki elinnän, ama kimi kerä paylaşırêr onu gramnan... 3) Galä ayırıldı suratalarından hem dostlarından da gitti üürenmää Kişinöva. 4) Sakınarak, lomcaazlan trıkladarak önünü, Dimu aga ayırıldı gölün ortasına dooru. O korkusuz bastı buza, ani biraz çatırdadı, ama kırılmadı. 5) İki gündän sora kouyp torbaları taligaya, yapıp bojilerimizi, yollandık Kaula. Gidirik büük komfortlan. Bizi götürärdi Hacı dädu iki kara zabun beygirciklän. 6) Kardaşlardan en büüyü, Vasi batimiz, gözäl bir çocuktu, käämil hem becerekli futbolcuıdı. 7) Stolovada koydular önümüzä üçärüz gram ekmek, birär çanak fasülä çorbası, iki kaşık kaşa malay darısından hem birär filcan çay. 8) Yısıdardık camalı sazlan, ani getirärdik bir buçuk kilometra sırtımızda şkoladan, düşeräk hem doldurarak kaluşlarımızı kaarlan. 9) Şofer sapıtmıştı kendini maşınadan bir tarafa, ki birkimsey onu görmesin. 10) Ey, bulüler, aalamaklan başa çıkamayacez. Hadi çalalım bir türkü da biraz şenenelim! 11) Ükledip maşınayı 1500 boş eni çuval hem kaldırıp orayı lisapedimi, bän dä tırmandıydım kamiona.

(S. Ekonomova görä)

§ 45. Dialekt lafları

Gagauzlar yaşêêr Moldovanın üülen tarafında – Bucakta. Kimi gagauz küüleri en aşaaada, kimileri Bucaan duu tarafında. Onnarın ana dili gagauz dilidir.

Gagauz dilinin temelini düzer cümnä kullanılan laflar, angılarını hepsi gagauzlar birtürlü söleerlär hem birtakım anêêrlar. Deyecez, lafları **gök, ana, lüzgär, imää, tuz, su, inek, güneş, kara** h.b. hepsi gagauzlar islää bilerlär hem birtürlü annêêrlar.

Ama kimi küülerdä insan kendi lafetmesindä kullanêr ölä lafları, ani sade onnarın küüyündä yada onnarın dolayında annaşılêr. Bölä laflar **dialekt lafları** sayılêr: **ayne (ayna), paçora (paçavra), bahçe (başça), ben (bän), salata (hıyar)** hem başka.

Makar ani gagauzların yaşamak erleri diil okadar uzak biri-birindän, ama gagauz dilindä belli Valkaneş dialekti gem Komrat-Çadır dialekti.

Valkaneş dolayın hem Avdarma küüyün dialektindä kimi laflar kendiyçä söleniler: **gidiy, yazıy, oturiy, evde, size, bahce, buura, sırça** hem başka.

Çadır hem Komrat dialektindä hep bu lafları söleerlär başka türlü: **gider, yazêr, oturêr, sän, bän, evdä, soba, başça, kurkan** hem başka.

Bir iş paalı, ki her tarafta gagauzlar, angı dialekttä dä lafetseleer, biri-birini gözäl annêêrlar. Onuştan olur demää, ki ana dilimiz – bir bütün dildir, angısının var kendi yazısı, dooru yazması hem okumak kuralları. Hem o git-gidä hep taa zenginneeer da girer literaturalı dillerin arasına.

Gagauz dilinin literatüra hem yazı normasını kurmakta temelä koyuldu Komrat hem Çadır dialekti.

Çok zamannar yanniş sayıldardı, ani gagauz dili dä bir başka dilinin dialektiymiş, ama bu yannişlık şindi artık dooruduldu. Gagauz dili kendibaşına bir dildir. Onun var kendi gramatikası, yazmak kuralları hem kendi dialektleri.

Buura – kurkan;
sırça – pençerä şişesi;
eteklik – yubka;
baht – kismet;
salata – hıyar;
morkva – morkova;
camal – soba.

1. Aşaaadakı cümleleri yazın, onnarda dialekt laflarını bulup, altlarını çiziniz: _____

auç
acı

1. Mani alıy yaş abayı da koyı onu camalın üstünä kurutmaa. 2. Bir aucu, sazlıkların içindä gezärkenä, görüi bir yaban ördii ördeciklärinnän. 3. Açan sabaalän çok uyêrsın, iki bahtın biri olur: ya hızlı hazırlanıp, dostlarınnan bilä urokların

çeketmesinâ etiştirecân, yada o günü şkolaya hiç gitmeyecân. 4. Ben size gitmää böön istâmeerim. 5. Bu adam gücülâ topallayarak gideyor. 6. Acı salata imää olmaz. 7. Auldan sarı morkuli hem eşil suan çıkardık. 8. Balaban, biyaz kartoli çiçeklerini böceklâr etiştirämemiş imää. 9. Bana diktirdilâr eni eteklik.

2. *Sizin küüyünüzdü lafetmenin dialektlerinnän beşâr cümlä yazın, sora, onnarı, okuyup, doorudun literatura formasına.*

3. *Aşaadakı cümleleri yazın, dialekt laflarını bulun, onnarın altlarını çizin; dialekt lafin literatura formasını söläyin.*

1. Anam sofrayı kaldırdı, çinileri sıcak suylan yıkadı. 2. Küçüräk görünmâz camal büük içersini islää yısıdırdı. 3. Pençerenin sırçasından güneş urdu içeri. 4. O kırmızı almayı alıy elinâ da veriy dostuna. 5. Komuşuların uşakları dar sokacıktan gidii şkolaya. 6. Sen bize böön gelecân mi? 7. Salata toomnarı aprel ayında erâ ekiler. 8. Orıy olmaz gitmää! 9. Küçük kızçaaz anasının kucaanda oturuyor.

4. *Okuyun teksti. Dialekt laflarını bulun, onnarın laflarını literatura formalarını söläyin. Dialekt lafların söz payı olduunu belli edin, ayırı direciklerâ yazın.*

Tudorka

Bir vakıtlar varmış, bir vakıt yokmuş. Yaşarmış bir küüde bir kızçaaz. Adını koymuşlar Tudorki. Anasında-bubasında o birmiş, çocukları yokmuş.

Geçiy vakıt, kız büüiyiy. E, te bu vakıt o küüden alarmışlar çocukları slujbaya, armataya. Angı adamın da yokmuş oolu, alarmışlar adamı kendini.

– Baba, – deyiy kız, – senin erine ben gidecem. İç kahırlanma, epsi islää olacak. Yaptır bana bir kat ruba, çocuk rubası: kırk ilmää iliklensin, kırk ilmää de çözülsün. Em alasın bana bir biigir, da ben gidecem atlı.

Bubası yaptırıy ona bir kat ruba. Giiniy kız da, pinip biigire, yollanıy atlı.

(Masaldan bir parça)

§ 46. Lafların maanaları. Birmaanalı hem çokmaanalı laflar

Laf neyi gösterirsä – o onun leksika maanasıdır. Laflar birmaanaylan hem birkaç maanaylan olur.

Çokmaanaylan olan laflar sayılêr **çokmaanalı laflar**.

Birmaanaylan olan laflar sayılêr **birmaanalı laf**.

Örnek: Çokmaanalı laflar: kiyat – 1) odundan yapılma material, angısını yazmaa yada başka işlâr için kullanêrlar: **yazmak için kiyat, kiyat para, kiyat atmaa;**

2) bireri dikili tiparlama kiyat sayfaları: **şkola kiyadı, kiyat okumaa, çoksayfalı kiyat;**

3) birkimseyâ yazılı danışmak: **kiyat kabletmää, dostuna kiyat yazmaa;**

4) bilgi, gramota: **kiyat bilmää, kiyat bilân;**

5) oynamaa kiyat (karta): **kiyat (kiyatçık) oynamaa.**

Birmaanalı laflar: küp – büük üüsek toprak kap. **Borç kurmaa küp.**

1. Yazın, aşağıdaki cümlelerde çokmaanalı, dişili maanalı hem birmaanalı lafları bulun, o lafların altlarını çiziniz, maanalarını annadin.

şıldır
gidännär

1. Bu eski üüsek ak kavaklar küçüklüümü aklıma getirdiler. Çöşmedän yavaş akar suya dedim: "Ak, sucaazım, ak!" 2. Mamu sımarladı bana bir çanacık fasülä ayırmaa da kaynatmaa. Şkolayı taa bitirmediyän, üürenicilär ayırêrlar kendilerine zanaat. Gagauziyada herbir küü Halk Topluşuna birär deputat ayırêr. 3. Aar hastalıktan malimiz ilaçların yardımınan alıştır da şindi ii duyêr kendini. Kim isteer saalını kaavilemä, lääzım alışsın suuk suylan yıkanmaa. 4. Ay şıldır gün gibi. Bir ay geçti, nasıl görüşmedik. 5. Dostum gün aşırı gelirdi bizä. Aşırı küüdän musaafirlär yortuda yoktular. 6. Geçän yıl güzün suuklar erken bastılar. Otlar içindä gezärkän yalnayak, çocuk bastı kupriva üstünä. 7. Bu kiyatta kaç annatma var? Kaç benim yanımdan! 8. Turistläer istedilär pinmä bir dik bayırın tepesinä. İstärsän körpä aaç islää kökleşsin, fidannarı güzün dik. 9. Gölmeemä en diktilär. En küçük parmaamı eldivenin içinä sokamazdım. 10. Diş acısına zor dayanmaa. Sarmısak dişä dâ bir ilaçtır. 11. Bizim klastan arkadaşımız artık dooruldu hastalıktan da her gün gezer şkolaya. Altıncı uroktan sora üürenicilär çıktılar şkoladan da dooruldular evä. 12. İiri aacın meyvası tatlı. En iiri teneleri ayırdık toomnuq için.

Ak – biyaz;
iiri aaç – buruk aaç;
iiri tenä – büyük tenä;
tenä – booday tenesi.

2. Aşağıdaki teksti "Olacıklar" yazın, birmaanalı hem kimi çokmaanalı lafları bulun, onların altlarını çiziniz. İlerledin teksti da annadin, nicä Soni uşaklara olacıkları gösterdi. Yazdırın olacıkları.

Olacıklar

Bizim keçi bu ilkyazın enikledi iki olacık.⁴ Onnar küçüktülär, ama pek gözäldilär hem yavaştılar. Birkaç gün bizim içerin köşesindä durdular. Benim kızıkardeşim Soni ikinci klasta üüener. Geldii gibi şkoladan³, o olacıkları² doyurêr, aaç durmasınar deyni, sora o bu küçük keçiciklärlän oynêr. Gezdirer onnarı, alıp kucaana, sever.

Soni pek istärdi alsın olacıkları şkolaya, ama mamu dedi, ani olmaz, neçinki keçicikläer şkolada engel edär üürenmä!

– Uşaklar istärsä, – sımarladı mamu, – gelsinnär dâ bizdä evdä olacıkları görsünär, sevsinnär.

– Acaba, kaç kişi gelecek bizä? – sordu Soni.

3. Aşağıdaki verili laflarlan kurun lafbirleşmesi yada cümlä, neredä genä bu laflar olsun, ama onların maanaları başka türlü olsun: dişili, kıynaş. Lafbirleşmelerini yazın, kullanarak örnä.

Taş, acı, derin, gülmää, ateş, bozuk, bulmaa, taşımaa, uçmaa,
Örnek: Evelki eski kasabalarda yollarda **taş** döşeli. O hiç bir **taş** ta annamadı, ne okudu kiyatta.

4. *Aşaadaki teksti "Fidan dikmektä" yazın, cümlelerdä subyektlari hem predikatları bulun, onların altlarını çiziniz.*

Fidan dikmektä

*Biz üüreneriz beşinci klasta.*⁴ Bu ilkyazın bütün klasımızlan fidan diktik. *Üüredicimiz*¹ hazırlamıştı küçük fidancıkları. O günü hava sıcaktı. Bän hem *kafadarım*² Radi kuyu kazdık.

Kızlar *pınardan*³ su taşıdılar. Sora hepsimiz kuyucuklara fidancıkları gömdük. Klasımızda herbir kişiye diktik birär fidan. Hepsi tutulsunnar deyni, biz onları koruyacez, köklerinä dayma su dökecez.

5. *Yazınız kısıdan tekst ana tarafı için, açıklayın te bu temaları: "Anaya hem Vatana canımı da kâr verärim", "Vatandan gözäl er dünnedä hiç yoktur".* *Tekstlerdä kullanınız kimi çok maanalı hem birmaanalı lafları.*

§ 47. Sinonimnär, antonimnär, omonimnär

Birtakım yada yakın-yakın maanalı laflar **sinonim** sayılêr.

Örnek: taş – kanara; gezmää – örümää; sölemää – demää; kantar – çeki; pak – temiz; girgin – ürekli, kıyak; işçi – çalışkan.

Birtürlü yazılan laflar, angıların maanaları başka-başka, **omonim** sayılêr.

Örnek: **aaç** (fidan), **aaç** (imemiş); **gül** (çiçek), **gül** (sevin); **kör** (görmöz), **kör** (kesmeer); **dil** (gagauz dili), **dil** (aazında).

Karşı maanalı laflar **antonim** sayılêr.

Örnek: kara – biyaz; yavaş – hızlı; küçük – büyük; gecä – gündüz; yaz – kış; açmaa – kapamaa; üşümää – yısınmaa; yaş – kuru; derin – sua; buruk – uz.

1. *Aşaada laflara bulunuz sinonim da onları çiftlän yannaşık yazınız tefterlerinizä.*

evel	–	beygir	–	direk	–
varlıklı	–	dart	–	üşümää	–
gitmää	–	sus	–	taş	–
yaşlı	–	yaşamak	–	çıbık	–
çendelä	–	dooru	–	kıyak	–

2. *Kendiniz sinonim laflarlan düzün cümlä. Cümleleri tefterlerinizä yazınız.*

3. *Okuyun cümleleri. Angı laflara uyacak, bulun sinonim, omonim hem antonim, sora onları yazınız tefterlerinizä, aşağıdaki örnekleri kullanarak.*

*Yalpu yamacında çobannar düzmüş bir perdä koyunnara.*⁴
Bizim pençeredä var tanteli perdä.
Kurunun yanında yaş ta yanêr.
Kim söz verer, o lafında läüzüm dursun.
Aulun direkleri uz koyuluydular.
Daalar bizim büyük zenginimizdir.
Yaz vakıdını hepsi sever.
Duvar da saat hiç durmêr, gider, bizim ömürümüzü ölçer.
Yavaş işleyecän, az kazanacan.
İlkyazın havalar yısındı, günnär uzadı.

Örneklär: perdä – koyunnara aul;
perdä – pençereyâ asmaa;
söz – laf (sinonimnär);
kuru – yaş (antonimnär).

4. Yazın cümleleri tefterlerinizä, cizeräk o maanayca benzeyän lafların atlarını hem açıklayarak, neylän benzeşerlär hem neylän başkalanêrlar o laflar.

1. Katinin bakası işleer kırdä, ama mamusu çalışêr başçada. 2. İnsannar toplardılar küüyün meydanına. 3. Küülülär läüzümdü ayırsinnar kendilerine çoban hem sırtmaç. 4. Güdücülerdän istenärdi sade çalışkannık hem hayvannarı sevmäk. 5. Uşaan ökçesinä batmış çökelek, da o başlamış aalamaa. 6. Biraz sızladıktan sora uşak uslanmış.

§ 48. Neologizmalar hem arhaizmalar

Herbir dil erindä durmêr. O genişlener, enilener, yaşêr ölä, nicä yaşêr o dili kullanan halk. En pek belli olêr diişilmeklär dilin leksikasında, laf zebilliindä. Bilim hem tehnika gelişmesinnän girer dilä eni obyektlerin adları da. Deyelim, **televizor, traktor, kosmos, kompyuter, internet** – onnara koyuldu ad, da peydalandı eni laflar.

Dildä eni peydalanan laflara deniler **neologizma**.

Gagauz dilindä neologizmalar: **uçak, buz dolabı, ders, kombayna, patırdak, Vatan, bilim, şair, lişey, şiir**.

Neologizmalar var nasıl gelsinnär yabancı dillerdän yada dilin kendi morfemalarından düzülsünnär. Te nasıl geldi gagauz dilinä **aeroplan** – o uçêr, dedilär ona – **uçak**.

Yabancı dillerdän bizim dilimizä geldi çok laflar rus dilin yardımınnan, ama rus dilinä dâ onnar geldillär taa başka dillerdän, onuştan oldular internaşional laflar. **Örnek: atom, raketa, şkola, klas, istoriya, telefon, faks, politehnik, aviatiya**. Şindiki vakıtlarda gagauz dilinä türk dilindän laflar geçer.

Örnek: aylä, devlet, memleket, millet, serbest, sayfa, kanon, okul, tekrar. Türk dilinä dâ kimi laflar arab hem pers dillerindän yamanmışlar.

Ama dilimizdä var ölä laflar da, ani eskimişlär da artık lafetmektä siirek kullanılêrlar, onnara deniler **arhaizma**.

Örnek: **miyak** – kama, **yurtluk** – duuma er, **dargın** – üfkeli, **ipek** – bürüncük, **varmaa** – gitmää hem başka.

Bilim – bilgi;
şair – peetçi, peet yazan;
devlet – gosudarstvo, stat;
memleket – taraf, yurtluk;
millet – naıya;
kanon – zakon;
okul – şkola.

1. Angı laflara neologizma deniler?
2. Neçin kimi laflar dildä siirek kullanılêrlar? Ne üzerä onnar eskiyerlär?
3. Neçin hem neredän dilimizä eni laflar geler? Verin örnek.

1. *Üürenin, neydir o neologizma hem arhaizma lafları.*

2. *Düşünün da yazınız tefterlerinizä beşär neologizma lafları da düünüz onnarlan birär cümlä.*

3. *Dilimizdä neologizmaların yolunu annadın, neredän taa çok neologizmalar gagauz dilinä gelerlär? Nasıl dil kendisi eni peydalanan obyektlerä eni ad düzer? Verin örnek.*

4. *Yazınız verili çümleleri da bulunuz onnarda neologizmaları.*

1) Radar tertipleri kosmostan sesleri işitmişlär.

2) Biz düzdük birkaç cümlä, koyduk virgülleri da sora bulduk subyektleri hem predikatları.

3) Maşınanın motoru vazgeçärsä, kötü olur.

4) Bän aldım beş dondurma da koydum onnarı buz dolabına.

5) Dumannı havada uçaklar kalkmadılar.

6) Traktorcular gecä dä işledilär.

7) Beşinci klastan çocuklar medişina komisiyasını geçtilär.

8) Gramatika derslerindä üürendik adlıkları, nışannıkları hem işlikleri.

5. *Yazınız cümleleri da bulunuz onnarda arhaizmaları.*

1. Varna gibi kalä yoktur, içindä tımarı çoktur (türküdän). 2. Biz küçükkän düvendä çekinirdik. 3. İsakçadan çıktı bir gemi eni, sırma dümeni (eski türküdän). 4. Eni vakıtlarda eni şiihlär hem eni eserlär düzüldü. 5. Geçmişimiz Orhon taşlarında

yazılı kalmış. 6. Allahlıkta mancalar haranılarda kaynarmış. 7. Muzeydä gördük aaç kaşık hem bir eski güveç.

Timarı – temizlii;
dümen – rul’;
eserlär – yaratma işlär;
haranılar – büük kaplar;
İsakça – kasabanın adı;
Allahlık – ölä yortu, kurban yortusu;
sırma – yalabık tel.

§ 49. Profesional lafların hem terminlerin kullanılması

Gagauz dilindä ölä laflar var, angılarını bir zanaatta izmetçilär kullanêrlar. Bir profesiyada kullanılan sözlär **profesional lafları** sayılêr. Başka türlü bu laflara **termin** deerlär. Deyelim, çobannar, çilingirlär, muzıkacılar, matematikacılar, uçakçılar hem başkaları kendi izmetindä ayırı lafları kullanêrlar. Gagauz dilindä hepsi profesional laflar hem terminnär taa aaraştırılmadı, onnarın kimisi başka dillerdän alınêr.

Gagauz dilin literatūra formasında profesional izmetçilär te bu profesional lafları hem terminleri kullanêrlar:

Çilingirlär: körük, örs, topuz, nal, mih, demir, ateş, kıvılcın hem başka.

Çobannar: tırla, çendelä, kamçı, kırığa, toyaga, saamal, toklu, şişek, bobana.

Matematikacılar: plüs, minus, sayı, azaltmaa, çokaltmaa, paylaşırmaa, katlamaa hem başka.

Mediñnada: hasta, diagnoz, salgın, sirop, ilaç h.b.

Muzıkada: forte, alegro, opera, süita, portativ;

Hayvancılıkta: kuli, koyun, toklu, tırla;

Tehnikada: raketa, robot, kompyuter.

Ama matematikada, algebrada, geometriyada, trigonometriyada; geografiyada, istoriyada, himiyada, uçaklıkta, yapıcılıkta, tehnikada hem başka sferalarda gagauz dilindä terminnär hepsi taa yoktur.

Onnarı bilgi izmetçileri üüredicilerin hem üürenicilerin yardımınan läözüm aaraştırıp-düzsünêr.

Aaraştırmaa – izlemää;
kıvılcın – çakmaktan çıkan ateşçik.

1. Aşaadaki profesional lafları yazın, söläyin, angı zanaattan bu laflar. Taa 2–4 termin kendinzdän ekleyin.

piinir
taazä

1. Solumaa, ulaşmaa, terlemää, termometra, hasta, zabun, saa-sem.
2. Gül, laalä, zurna, zümbül, lüläka, zambak.

3. Sırlık aulu, koyun piiniri, inek südü, iışimik, taazä nur, geniş sayvan, genç sırtmaç.

2. *Düşünün da kendibaşınıza yazın, angı profesional lafları hem terminneri var nicä kullansınar te bu izmetçilär:*

1. Baalarcılar:
2. Yazıcılar:
3. Balıkçılar:
4. Çiftçilär:

3. *Aşaadaki cümleleri yazın, zanaatçıların profesional laflarını bulun, onların altlarını çiziniz.*

1. Çobannar saamal koyunnarı başka sürüyä geçirdilär. 2. Poyrazdan suuk lüzgär esärdi. 3. Aptekadan hastaya on şpriț aldım. 4. Kara denizdän Türkiyeyä, gemidä üzeräk, etiştik. 5. İnformatika uroklarında biz kompyuterdä üürendik yazmaa. 6. Trendä çok pasajir vardı. 7. Kosmosta soluk yoktur. 8. Tükendän satın aldık süt, iışimik hem kaymak. 9. Bän bobamnan seftä Kişinöv kasabasına uçaklan etiştim. 10. Miti tebeşirlän taftada bir cümlä yazdı.

4. *Aşaada verili annatmayı okuyun. İlerledin teksti da tefterlerinizä yazın. Profesional lafları teksttän çıkarın da ayırı bir diziyä yazın.*

Yalpu deresindä

Biz aldık tükendän leska ipi hem gega da gittik Yalpu gölünä balık tutmaa. Biz dizdik gegalara dadamıkları da attık oltaları suya. Ama bizim kırmızı başlı dalmazlarımız hiç oynamazdılar. Yanımızda bir dädu atmıştı suya aayı da sık-sık çıkarırdı iiri-iiri sazannarı. Biz sade açık aazlarlan mayıl olardık komşumuza.

Dalmaz – oltanın suda görünür eri;
dadamık – balıklara aldangaç iyinti;
olta – pardıylan ip balık tutmaa deyni.

§ 50. Frazelogizmalar

Frazelogizma otürlü bölünmüz lafbirleşmesi, angısının var bütün bir maanası, sade toplu birerdä sölenirkän. Frazelogizmanın laflarını biri-birindän yok nasıl ayırmaa, onnar artık kaluplanmış birerdä da bir maana göstererlär. Herbir lafı ayırı-ayırı alırsak, onların bütün maanası kaybeler.

Frazelogizmalar pek benzeerlär söyleyişlerä, ama herbir söyleyiş frazeologizma olmaz, neçinki kimi söyleyişlerin ayırı-ayırı da var annamaları. Frazelogizmayı sa bölärsäk laf-laf, başlankı maanaları bozulêr.

Örnek: Yola-izä gelmeer – sayılêr, uymêêr, yakışmêêr.
Yıldıza kement atêr – sayılêr, pek büük zoru var bişey için.

Urdum-duymaz – demäk, pek zor annêêr, kalın kafalı.

Baklayı aazımdan kaçırdım – söledim bir zeedä laf, yanıldım laflan.

1. *Aşaadaki frazeologizmaları yazın. Onnarın maanalarını annadın, yukarda örneklere bakıp.*

Kesemdä lüzgär eser.

O kendinä kuyu kazêr.

Peti, görüp ateşi, dona kalmış.

Keskin fikirli adam.

Başladım enser kesmä.

O insan ooluna hiç toz konduurmêêr.

2. *Aşaadaki frazeologizmaları annadın verili örnä göre.*

Örnek: Dilli düdük – Bölä deerläer o insana, kim çok boşuna lafeder.

Ateş almaa gelmiş –

Bol elli –

Dili çözüldü –

Eli altın keser –

Ceeri beş para yapmêêr –

İçerleri – arabaylan dön –

Gittim dostuma gam daatmaa –

TESTLÄR

1-inci test. *Aşaadaki angı cümledä arhaizma vardır?*

1. Tosunnar acemiydiler, yılma tutamazdılar, da tekerläer mıyak koymuştular.
2. Evel insannarı düünä çotraylan çaarardılar.
3. Güneşli havaydı, güneş urmuştu evin pençerelerine.

2-nci test. *Aşaadaki neologizmaların lafbirleşmelerin angısı cuvap verer te bu soruşa: „Kosmostan sesleri kim olur işitsin“?*

1. Radio izmetçileri. 2. Radarlarda çalışannar. 3. Televiziya zaametçileri.

3-üncü test. *Gagauz diline eni laflar neredän taa çok gelerläer?*

1. Halkın sokak lafetmesindän.
2. İnsanın diil ofişial sözündän.
3. Bilimdän, tehnikadan, literaturadan, incä zanaattan.

4-üncü test. *Neredä taa çok korunmuş gagauz dilinin eski lafları?*

1. Ev işlerinde. 2. Halkın folklorunda. 3. Alış-verişte.

5-inci test. *Kim taa çok arhaizmaları kullanêr?*

1. Küçük uşaklar. 2. Genç çocuklar, kızlar. 3. İhtärlar.

6-ncı test. *Lafın “aar” bulun diişili maanalarını?*

1. Aar çuval; 2. Aar taş; 3. Aar laf.

7-nci test. Aşaada lafın „açık“ angı lafbirleşmelerindä dooru, diil diişili maanası?

1. Açık kapu. 2. Açık maavi gök. 3. Açık ürekli adam.

8-inci test. Angı zanaattandır bu laflar: iinä, iplik, makaz, yama, astar, üsük?

a) Balıkçı zanaatından; ä) Terzi zanaatından; b) Başçıvancılardan.

9-uncu test. Kim bu lafları taa sık kullanêr? Otur, seslä, tekrarla, yaz, oku, unutma, uslu dur, şımarma, elini kaldır.

a) Çobannar; ä) Terzilär; b) Üüredicilär.

10-uncu test. Nacak, enser, çekiç, rendä, testerä, iyä, keser – bu laflar angı zanaattandır?

a) Alış-verişçilikän; ä) Aaç ustalından; b) Çiftçilikän.

11-inci test. Angı laflara deniler sinonim?

a) Afikssiz laflara; ä) Birtakım maanalı hem yakın maanalı laflara ; b) Uzun vokallı laflara.

12-nci test. Aşaada verili çiftli lafların angıları sinonimdir?

a) Ak – biyaz; ä) Tuz – buz; b) El – lüzgär.

13-üncü test. Angı laflara deniler omonim?

a) Angıları söleniler birtürlü, ama maanaları başka-başka.
ä) Angıların maanalarını zor annamaa.
b) Angılarında var konson dönmeleri.

14-üncü test. Aşaada verili lafların angısına olur sinonim bulalım?

a) Samannık
ä) Canavar
b) Yorgan

15-inci test. Frazelogizma „Bela kardaşınnan geldi“ ne sayılır?

a) İki bela birdän geldi.
ä) Bela ansızdan geldi.
b) Bela beklemäzkän geldi.

16-nci test. Aşaada verili üç sıra laflardan angı sırada alınma laflardır?

1. Ekmek, tarak, un, dermen, otuz, göz, tepä, diz, bilek;
2. Kapu, arpa, öküz, deniz, dana, ot, koyun, keçi;
3. Hırleç, paraliya, konson, çiçu, lelü, batü.

17-nci test. Söläyin, gagauzçanın angı bölümündän aşağıda verili laflar?

Dikä, sergan, bomboli, göriy, çamaşır, lüläka
1. arhaizma sözlüündän; 2. terminologiyadan; 3. dilin leksikasından.

18-inci test. Angı sırada bulunêrlar sinonimnär?

1. Kiyat, yazal, tefter.
2. Kırmızı, al, pembä.
3. Hızlı, yavaş, uslu.

19-uncu test. Antonimneri bulun.

1. Gecä, gündüz, karı, koca.
2. Gitmää, vermää, almaa, bakmaa.
3. Alma, armut, zerdeli, kirez.

SAALIK HEM SPORT

Lafın yapısı. Laf kuruluşu. Orfografiya

1. Aşağıdaki teksti okuyup, ona ad koyun, sora annadın onun içindekisini.

Sport insana saalık verer! Sportlan sän zanaatlaşacan, çok yıllar yaşayacan! Adamın işindä sport yardımcı olêr. Sport adama kuvet verer, taa çetin elli hem kaavi onu yapêr. İnsannarın herbiri isteer, ki onun teni dâ, ruhu da saa hem gözâl olsun! Onuştan şkolacılar taa küçüktän her sabaa gimnastika sınışlarını lâüzım yapsınnar, sora belädän suylan yıkansınnar.

Şkoladan geldiynän, yaarınkı uroklarına hazırlanıp, oyanı-buyanı kaçınsınnar, futbol yada voleybol oynasınnar. Hem bu gimnastika işlerini onnar yazı-kışı lâüzım yapsınnar. Bundan başka, yazın pek ii tıynaklarda, göllerdä yıkanmaa, biçikletalarda gezinmää, başka sport oyunlarınınan iilenmää. Ozaman uşakların saalı taa bu yaşta zeedelenecek, kefi taa ii olacek, fikirleri dâ ilerleyecek!

§ 51. Lafın morfemaları – kök hem afiks

Gagauz dilindä laflarda iki türlü morfema var: **kök** hem **afiks**. Türk dillerindä afikslär biri-biri ardı sora eklenilerlär lafa (kökâ). Ön afiksleri (pristavki) türk dillerindä hem gagauzçada yoktur.

Kök – lafın öz morfeması hem diişilmâz payı. Lafın leksika maanası köktân çekiler. Kök var nicä yalnız bir laf olsun. Afiksiz laflar denk olêrlar köklân.

Örnek: ev, aul, baş, taş, kış, al, git, gez, er, gök, su, dur, kaç.

Birkısımnı, sade köktân düzülü, lafların taa çoyu gagauz dilindä öz türkçedän. Ama gagauz dilindä var nicä olsun ikikısımnı ya üçkısımnı köklâr dä.

Örnek: a-yak, doo-ru, bu-lut, yıl-dız, e-di, se-kiz, kır-mı-zı, ba-la-ban.

Afiks – lafın yardımcı payı, angısı eklener kökâ. Onnarın taa çoyuna urgu düşer.

Örnek: kız-lar, kız-ın, kız-a, kız-ı, kız-da, kız-dan; ver-mää, ver-er, ver-di, ver-ecek, ver-miş hem başka.

Burada laf payları **-lar, -ın, -a, -ı, -da, -dan, -mää, -er, -di, -ecek, -miş** afiks sayılêr.

Gagauz dilindä var birtürlü köklü laflar, angıların kökü birdir. Bölâ laflar sayılêr senselâ. **Örnek:** iş, iş-le-mää, iş-çi; yaz, yaz-ı, yaz-ıcı, yaz-dır-ma. Bu laflar senselâ, onnarın kökleri **iş, yaz**.

Gagauz dilindä lafların **temeli** var nicä olsun afiksiz, ozaman o denk olêr köklân. **Örnek:** dün, ev, geç, sus, otur, al, bak, süt, çek.

Temel var nicä olsun afiksli. Bir lafta olur olsun birkaç afiks, ama lafların **temelinä** girer sade laf kuran afikslâr. **Örnek:** yolcu-lar, beki-ya, kiyatçılık-lan.

Morfema – lafın payı, parçası.

Aşaadaki shemayı tefterlerä yazın da onu aklınızda tutun. Lafın morfemaları yazmakta gösteriler butakım:

∩ lafın kökü.

∩ laf kuran afikslâr, forma kuran afikslâr hem laf diiştirân afikslâr.

Örnek:

∩
aullarda

∩
görüşmâk

∩
daalık

∩
daalıklarda

∩
bereketli

∩
kaçındı

∩
gitmeer

∩
bakıp

1. Aşaadaki laflarda bulunuz afiksleri da ayırın onnarı köklerden bir çizgiylân; lafları tefterlerä yazın.

Aaçlar, *insannık*, oturdu, geldi, susuz, başlık, başta, *başsız*, şkolada, baalar, kırı, deredä, sayêr, çözmüş, getirdi, annamaa, *lüzgerdän*, kapalı.

Örnek: Aaçlar – aaç – lâr;

2. Aşaadaki cümleler yazın. Nısannı lafların kökünü hem afiksini gösterin.

1. Bân yazdım bir **şiiir**, onu verdim **gazetaya**.

2. **Yaz** – **yılın** bir zamanıdır.

3. Çok **gezân** çok **iş bilir**.

4. Kim **çalışkan** hem **çalışêr**, o çok **yaşêr**.

3. Verili örneklerdä bulunuz kökleri hem afiksleri. Düzün 4–5 cümlä.

Taştan köprü, derin derä, tarlalarda ekinnär; altın kaşıklar; parçadan oyuncaklar; masalın kahramannarı; Petrinin fıkraları; avcıların cümbüşleri; oturdular okumaa; imää almayı; geçti sokaktan; gözdän geçirdi; kiyadı resimnedi, pardı aullar.

Örnek: Şeremet kızçaazlar,

4. Aşaadaki lafları tefterlerinizä yazın. Gösterin onnarın köklerini hem afikslerini.

Kuş, kuşun, kuşlar, kuşu, kuşta, kuştan; armut, armudun, armudu, armuttan; ool, oolun, oollara, oolumuz, oolda, ooldan; kaç, kaçmışım, kaçmışılar; gözlükleri, kes, kesmişin, tuttunuz, al, aldım, aldılar, aldık, aldınız.

5. Aşaadaki lafları tefterlerä yazınız, noktaların erinä uyar afiksleri ekläyin.

Üüren ..., oku..., yaz..., kiyat..., tefter..., şirit..., iş..., köpük..., baş..., çekerdek..., ses..., ger..., gör..., kalk..., annat... .

Örnek: Üürener, üürenmää.

§ 52. Afikslär

Gagauz dilindä laflarda var sade iki soy morfema – kök hem afiks. Kök diişilmäz bir morfemaydır: *bilmäü*, *bilgi*, *bilmeycä*, *bildirim*, *biler*, *bilim* h.b. Kök lafın öz morfeması sayılêr da onun leksika maanasını gösterer.

Afikslär sä gagauz dilindä birkaç funktıya tamannêrlar: eni laf kurêrlar, lafın ayırı bir formasını kurêrlar, lafı diıştirerlär. Buna görä dä afikslär üç türlü var:

1) laf kuran afikslär (onnarın yardımınnan kurulêr eni laflar, angları eni leksika maanasını kableder): *ot – ot-luk*, *tiken – tiken-nik*, *çiçek – çiçek-li*, *türkü – türkü-cü*, *ekmek – ekmek-siz*, *dün – dün-kü*, *kes – kes-kin*, *kır – kır-ık*, *tuz – tuz-la*, *ses – ses-lü* h.b.;

2) forma kuran afikslär (onnarın yardımınnan lafların ayırı formaları kurulêr, ama leksika maanası diişilmeer):

adlıkların küçüldek forması (afikslär *-caaz*, *caaz*, *-cäüz*, *-çäüz*, *-cık*, *-cik*, *-çık*, *-çik* h.b.): *gül – gül-cäüz*, *kuş – kuş-caaz*, *kiyat – kiyat-çık*, *yaamur – yaamur-cuk*;

adlıkların hem işliklerin çokluk sayısı (afikslär *-nar*, *-när*, *-lar*, *-lär*): *insan – insan-nar*, *bilim – bilim-när*, *urok – urok-lar*, *lişey – lişey-lär*; *üürener – üürener-lär*, *yazêr – yazêr-lar*, *sesledi – sesledi-lär*, *okudu – okudu-lar*;

işliklerin infinitiv forması (afikslär *-maa*, *-mäü*): *yaz – yaz-maa*, *topla – topla-maa*, *üüren – üüren-mäü*, *sil – sil-mäü* h.b.

Forma kuran afiksleri butakım var nicä tablişada göstermäü:

adlıkların küçüldek forması (-caaz, caaz, -cäüz, -çäüz, -cık, -cik, -çık, -çik h.b.)	adlıkların hem işliklerin çokluk sayısı (-nar, -när, -lar, -lär)		işliklerin infinitiv forması (-maa, -mäü)
	adlıklar	işliklär	
1	2	3	4
gül – gül-cäüz	insan – insan-nar	üürener – üürener-lär	yaz – yaz-maa

1	2	3	4
<i>kuş – kuş-caaz</i>	<i>bilim – bilim-nür</i>	<i>yazêr – yazêr-lar</i>	<i>topla – topl-maa</i>
<i>tefter – tefter-cik</i>	<i>urok – urok-lar</i>	<i>sesledi – sesledi-lär</i>	<i>üüren – üüren-mää</i>
<i>kiyat – kiyat-çık</i>	<i>yazıcı – yazıcı-lar</i>	<i>okudu – okudu-lar</i>	<i>sil – sil-mää</i>
<i>yaamur – yaamur-cuk</i>	<i>liṭey – liṭey-lär</i>	<i>bilecek – bilecek-lär</i>	<i>düşün – düşün-mää</i>
<i>kömur – kömur-cük</i>	<i>gün – gün-nür</i>	<i>oturacak – oturacak-lar</i>	<i>aara – aara-maa</i>

3) laf diiştirän afikslär (onnarın yardımınnan laflar hallara hem üzlerä görä diişiler, sayılér, lafların gramatika maanası diiştiriler): *stadion, stadion-un, stadion-a, stadion-u, stadion-da, stadion-dan* h.b. Laflar diiştiriler, ki cümledä onnar biribirinä gramatikayca uygun baalaşsınnar da annaşılı söz düzsünnär.

Örnek: *Klasa girdi üüredici. Hepsi uşaklar klasta kalkıtlar. Üüredici metetti bütün klası. Urok bittiyänän şkolacılar çıktı klastan.*

Gagauz dilindä çok sıra olér ölä, ani bir lafta razgeler türlü afikslär – laf kuran da, forma kuran da, laf diiştirän dä:

siiretmää sportçuları (sport- – lafın kökü, -çu- – laf kuran afiks, -lar- – forma kuran afiks, -ı- – laf diiştirän afiks);

su dökmää fidancıklara (fidan- – lafın kökü, -cık- – forma kuran afiks, -lar- – forma kuran afiks, -a- – laf diiştirän afiks).

Laflar (adlıklar)	Lafın morfemaları				
	kök	laf kuran afiks	forma kuran afiks		laf diiştirän afiks
			küç.f.	çok.f.	
<i>masalcıya</i>	<i>masal-</i>	<i>-cı-</i>	–	–	<i>-ya</i>
<i>masalcıkları</i>	<i>masal-</i>	–	<i>-cık</i>	<i>-lar-</i>	<i>-ı</i>
<i>peetçeezi</i>	<i>peet-</i>	–	<i>-ceez (çääz)</i>	–	<i>-i</i>
<i>peetçilerdän</i>	<i>peet-</i>	<i>-çı- -</i>	–	<i>-ler (-lär)</i>	<i>-dän</i>
<i>türkücüktä</i>	<i>türkü-</i>	–	<i>-cük-</i>	–	<i>-tä</i>
<i>türküçülerä</i>	<i>türkü-</i>	<i>-cü-</i>	–	<i>-ler- (lär)-</i>	<i>-ä</i>
<i>annatmalardan</i>	<i>annat-</i>	<i>-ma-</i>	–	<i>-lar-</i>	<i>-dan</i>
<i>bilgileri</i>	<i>bil-</i>	<i>-gi-</i>	–	<i>-ler- (-lär)</i>	<i>-i</i>
<i>noktacıklara</i>	<i>nokta-</i>	–	<i>-cık-</i>	<i>-lar-</i>	<i>-a</i>

1. Aşaadaki köklerä laf kuran afiksleri ekläyin da eni lafları yazın, morfemaları gösterin.

Yol, odun, kat, kiyat, duvar, baa, say, kürk, baş, yaamur, süt, su, tuz.

Örnek: Yol – $\widehat{yolc\hat{u}}$,

2. *Aşaadaki lafların arasından eni kurulu lafları ayırın lafkuran afikslileri gösterin.* İştâ, şkolada, bozuk, doldur, demirdän, demirci, kuşçaaz, kuşu, kuşku, evci, evä, taşlar, taşçı, taşlık, adamnar, adamnik, kızgın, kuvetli, kuvedi.

Örnek: $\widehat{\text{Bozük}}$ (boz),

3. *Aşaadaki cümleleri yazın, laf duiştirän afikslän lafları bulun, onnarı nişannayın.*

1. Biz anaya hem halkımıza izmet ederiz. 2. Halkımızı çok severiz. 3. Gagauz halkın kendi Avtonom bölgesi var. 4. Bizim ana küülerimiz Bucakta. 5. Bu erlerä gagauzlar erleşmişlär çoktan. 6. Bucak kırlarında büük ekin bereketleri olêr. 7. Ana tarafımızı pek severiz.

4. *Aşaadaki teksti tefterlerä geçirin. Noktaların erinä uygun afiksleri koyun, soylarını belli edin.*

Kış gel.... Şkola ... başça... kaarlan örtülü... Güzün başça ... biz paklê..., kaz... Şindi başça... fidannarın... yaprak... yok. Onnarın dal... kaarlı. İlkyaz geldiynän, biz genä başça... işle... Aaç ... çiçek aç..., onnarı düşmeer kopar... Kurakta aaç ... köklerinä läözüm olacek su dök...

5. *Aşaadaki adlıkların küçüldek formasını kurun. Dördär laflan birär cümlä aylä için kurun.*

maaza
çotuk

Mamu, mali, kardaş, kaku, batü, aylä, ev, oda, soba, aul, aaç, çotuk, yol, maaza, fiçı, tavan, baca, kilim, masa.

Örnek: Mamu – mamucük.

6. *Aşaadaki kökleri hem temellerä laf duiştirän afikslerini koyun da dooru yazın cümleleri.*

1. Bän beş ... klas... üürener ... 2. Biz ... klas... var çok üürenici. 3. Görgi ... boba ... geldi şkola... 4. Bän yaz ... tafta ... beş cüm ..., yanniş... yapmadım. 5. Bizim aul ... var çok tauk, ördek hem kaaz.

7. *Kendiniz bulunuz çok afiksli lafları da yazınız onnarı tefterlerinizä, belli edip soylarını. Düzinüz onnarlan beşär cümlä.*

8. *Aşaadaki cümleleri yazın, nişannı lafları morfemalara bölün çizgi aşırı. Kökleri hem afiksleri gösterin.*

1. Odanın içersi aaç taftadan döşeliydi.
2. Kaazlar baarişlarinnan uşakları erken uyandırdılar.
3. Gün aşırı eni haberlär Komrattan gelärdi.
4. İlk kaardan sora yollar oldular pek kaygınc.
5. Gün urmuştu pençerenin şişesinä.
6. Lüzgär esärdi poyrazdan.

Örnek: Bän yislêrim başçada ($\widehat{\text{başça-dâ}}$) çiçekleri ($\widehat{\text{çiçek-lêr-î}}$).

9. *Aşaadaki cümleyi yazın, herbir lafin morfema strukturasını gösterin, yukarki shemayı kullanarak.*

Biz pek severiz yazın göllerdä yikanmaa hem ešil çimenciktä kaçınmaa.

10. *Aşaadakilaf ların morfema strukturasını gösterin yukarkı shemaya görä.*

ot
saman

Otlarda, piliçlerin, samannık, dalcaazlarında, yazmaa, bakmıştılar, alaceydı, sesleer, oturmuştu, gidip, almıştı, kumnuklarda, iyerlär, ekmään.

§ 53. Laf kuruluşu

Gagauz dilindä laflar kurulêrlar laf kuran afikslerin yardımınnan yada lafları katlamak esabınnan.

Örnek: balık – balık-**çı**, hayvan – hayvan-**cı**

yazı – yazı-**cı**, kay – kay-**ık**

kızkardaş – (kız+kardaş); karagöz – (kara+göz)

lafetmää – (laf+etmää), afetmää – (af + etmää)

Lafa kuruluşça analiz

1. Lafi çizgiçik aşırı morfemalara (afikslerä) bölmää: **dost-luk-ta**;

2. Bu köklän senselä lafları bulmaa: **dost, dostça, dostlaşmaa**;

3. Senselä lafların kökünü bulmaa: **dost**;

4. Laf kuran afiksi (-leri) bulmaa: **-luk**;

5. Katlı laflarda sadä kökleri dooru belli etmää: **ilkyaz – ilk + yaz: metetmää – met + et** h.b.;

6. Lafin leksika maanasını açıklamaa: **dost** – canına yakın te o insan, kimä inan var, kimä hazırsın yardım etmää, kiminnän lafin uyêr;

7. Laf düştirän afiksleri bulmaa: **-ta** (erlik halın afiksi).

1. *Aşaadakilaf ları iki direcäü pay edin: ilkinä yazın laf kuran afikslerinnän lafları, ikincisinä dä – laf düştirän afikslerinnän lafları. Afiksleri grafikayca gösterin. Örnek: demircî, tepedân.*

Onnuk, başlık, çalgıcı, demirdän, kilimnär, adamnık, lüzgerlär, günešli, almayı, armuttan, çölmekçi, kazma, kazmak, kazmada, küllük, mezarlık, oturdu, kalktı, sustu, iştan, yaamurluk, auldan, pınara, tokatçık, beygiri, topladı, gösterdi, gözalcä.

2. *Sözlüktä verili lafları tablițaya erleştirin söz payları olduklarına görä. Etişmeyän söz paylarını kendiniz düşünün da tablițayı çalışın doldurmaa. Örnek:*

Adlık	Nişannık	İşlik
toz	tozsuz	tozamaa
?	şışeli	şışelemää
çizgi	çizili	?
taazelik	?	taazelemää

Sözlük: yakmaa, döşek, ufalamaa, kızgın, köstek, dip, kapattırmaa, gün, köşeletmää, küstürmää, çamur, soluksuz, giyim, taralı, yakacak, küsü, döşeli, ufak, kuvetsiz, diplemää, kapan, giyimni, dörtköşeli, güneşletmää, kızmak.

Kayık – lodka.

3. Okuyun aşıadaki lafları. Bölä laflar nicä sayılêrlar? Direcik formasında tefterä yazın, belli edip onnarın kurulmasını. Örnek: ilkyaz – ilk + yaz.

İlkyaz, karakuş, körsinek, göktaş, çayotu, suaacı, açığöz, kırkayak, delikanni, günbatısı, butürlü, birkaç, birkimsey, herbiri, afetmää, zapetmää, siiretmää, yoketmää, saletmää, yazabilmää, tutabilmää, alabilmää, göräbilmää, pazertesi, cümertesi.

4. Aşıadaki laflardan eni lafları düzünüz.

Baa, demir, iş, şkola, sar, üüren, çizi, pak, eşil, soy, taş, saat, saman, koray, ot, ürek, genç, göz, kasaba, küü, ev, tuz, yol.

§ 54. Gagauz orfografiyasında temel prințiplär

Orfografiya – bu laf grek dilindän çekiler (**orfos** – dooru, **grafiya** – yazmak). Gagauzçada dooru yazmak için hepsi kurallar toplu birerdä gagauz dilinin orfografiyasıdır.

Gagauz dilinin ilk orfografiya kuralları düzüldü kiriliğa grafikasında 1957-nci yılda. Bu işi tamannadılar rus türkologu Pokrovskaya L.A. hem bilim aaraştırma institutunda çalışan D.N. Tanasoglu. İlk orfografiya kuralları diildilär dolu hem taman, ama onnarın yardımınnan oldu kolaylık belli etmää orfografiya normalarını gagauz dilindä yazmakta.

Gagauz dilinin orfografiya temeli – fonema prințiptidir. Bu sayılêr, ki herbir sesä (fonemaya) ayırı bukva var.

Gagauz dilinin orfografiya prințipleri dayanêrlar fonetika-morfologiya prințiptinä dä. Bu sayılêr – lafı nasıl söleeriz, işideriz, ölä dä yazêrız.

Gagauz dilindä laflar düzülerlär türlü afikslerin yardımınnan, angıları yamanêrlar lafların köklerinä. Ana dilinin laflarında (taa çoyunda) var vokal seslerin hem konson seslerin **garmoniya zakonnarı**. Bu zakonnara görä laflara erleşerlär afikslär.

Örnek: ev-de-ki-le-ri, so-ra-ma-dı-lar.

Vokal hem konson garmoniyası bozulêr sade te bu razgelişerdä:

1. Başka dillerdän alınma laflarda: **ateş, kiyat, taliga, maşına, bordey.**

2. Kath laflarda: **ilkyaz, lafetmäk, nekadar, nääni.**

3. Kimi işlikerdä: **oturacak, alacak, kaldıracak, toplayaceydi.**

Kimi lafların dooru yazılması için kullanılêr başka prințiplär.

Laflarda **aaz** (aazın dili), **aaç** (diil tok), **aaramaa, yaarin, kaar** hem başka korunmuş dilin evelki eski türk uzunnukları.

Uzun vokallar yazılêrlar arap hem pers dillerindän alınma laflarda. **Örnek: läâzım, maavi, kaavi, saat, islää, musaafir** hem başka.

1. *Üürenin kiyatsız sölemää, neydir o orfografiya, açıklayın onun temel printiplerini.*

2. *Sıralayın o lafları, angularında vokal garmoniyası bozulêr:*

1. Angı yılda kabledildi gagauz dilinin eni orfografiya kuralları?

2. Neydir o fonema printipi?

3. Kaç bukva bilersiniz gagauz dilinin özel sesleri için, söläyin onnarı.

3. *Okuyun gazetalarda "Ana sözü" ya "Gagauz sesi" birkaç yazı da doorudun orada, eer varsa, yannış yazılı lafları.*

4. *Yazınız altışar cümlä dostlarınız için yada dostluun faydası için. Bulun kendi kaçırılma yannışlıklarınızı, eer varsalar o cümlelerdä.*

5. *Yazınız folklordan alınma aşaadaki cümleleri, nişannanmış lafların dooru yazılmasını annadınız.*

Kongaz gölü **dalgalı**, git **başımdan** kalpaklı.

Dülsin benim yaşımda, durma benim karşımda.

Kaar yaayır kepek gibi, yapışır ipek gibi.

Ayranım buydur, yarısı suydur.

Orak **vakıdında** kosalar **paalı** olur.

At ölürsä, ko emdän ölsün.

Denizin kenarında dalga da olur.

Demir sıcakkan **düülür**.

Güneş **şılacaktır**, otlar eşerecek.

Yabancılıkta gezdim, ama **evimi, anamı** unutmadım.

İpek – bürüncük;

ayırmaa – seçmää.

6. *Aşaadaki cümleleri yazın, nişannanmış lafların dooru yazılmasını annadın.*

Paalı **musaafirlär** çok **aarlık** yapmaz.

Masalın hem **türkünün** saabisi yokmuş.

Kızçaaz **alat-kıpt** etişmiş genä evinä.

Çadır **merasında** var en ii işlenir tarlalar.

Çumay tarafında **baalarlar** çok bereket vererlär.

§ 55. Afikslerin dooru yazılması (vokal garmoniyasına görä)

Afikslerin dooru yazılması baalı ses garmoniyasına: ana-**lar**, tepe-**lär**, kuzu-**yu**, sürü-**yü**, adam-**ı**, sincir-**i**, tuz-**u**, köprü-**dä** hem başka.

Bu örneklerdän görüner, ani afikslerin vokalları kökün vokallarına görä olêrlar kalın yada incä. Köktä kalın vokallar varsa, afikstä dä kalın vokallar olacek. Köktä incä vokal varsa, afikstä dä incä vokal olacek.

Bundan başka, afikslerin vokalları sıralanêrlar kökün bitki vokalına görä.

Örnek: boba-**lar**, ev-**lär**; adam-**nar**, aul-**da**, gün-**när**, ev-**dä**, toprak-**lan**, beş-**län**, al-**êr**, ver-**er**.

1. Aşaadaki lafları tefterlerinizä yazınız, noktalar erinä **-lar** yada **-lär** afikslerini koyun.

Demir ..., tırtıl ..., daa..., ayak..., deniz..., saat..., tefter..., tenä..., orak..., aaç..., elek..., söz..., fabrika..., gazeta..., traktor..., ürek..., direk..., aul..., kiyat..., çiçek..., enser..., duvar..., çocuk.

2. Hep o yukarda lafları yazınız, koyup onnara soruş "neyin?".

Örnek: demir-**in**, tırtıl-**ın**, daa-**yn**, aya-**an** hem başka.

3. Aşaadaki lafları **kimä?** hem **neyä?** soruşlara görä duiştirin, uyan afiksleri ekläyin:

Kimä?

İnek –
Ördek –
Ekmek –
Çölmek –
Araba –
Tarak –
Çotuk –
Köprü –

Neyä?

İneklär –
Ördeklär –
Ekmeklär –
Çölmeklär –
Arabalar –
Taraklar –
Çotuklar –
Köprülär –

4. Aşaadaki lafları tefterlerinizä yazınız, noktalar erinä **-êr**, **-er** afiksleri koyunuz. Afikslerin önündä **y** (yotu) dooru yazınız.

Al..., ver..., tut..., git..., gül..., aç..., koy..., del..., taşı..., koru..., kaç..., gi..., duu..., say..., solu..., iç..., i..., yarış..., geç..., otur... .

5. Aşaadaki afikslerä uyar kökleri bulun, lafları tefterlerinizä yazınız: **-di**, **-dı**, **-du**, **-dü**, **-lık**, **-lik**, **-luk**, **-lük**, **-acek**, **-ecek**, **-êr**, **-er**. Morfemaları belli edin.

§ 56. Afikslerin dooru yazılması (konson garmoniyasına görä)

Konson garmoniyasına görä afikslär var ikişär variantlı:

a) **sesli konsonnan** başlanan afikslär.

ä) **sessiz konsonnan** başlanan afikslär.

a) Lafın kökü **vokallan** yada **sesli konsonnan** bitärsä, afiks **sesli konsonnan** başlanêr.

Örnek: boba-**da**, kedi-**dä**, köprü-**dä**, adam-**da**, er-**dä**, göz-**dä**, av-**cı**, ev-**ci** hem başka.

ä) Lafın kökü **sessiz konsonnan** bitärsä, afiks **sessiz konsonnan** başlanêr.

Örnek: kuş-**ta**, erik-**tä**, dip-**tä**, şkafta-**ta**, iş-**çi**, rus-**ça**, kürk-**çü** hem başka.

Ama var razgeliş kuraldan dıŖarı: kökün sonunda varsa **sesli z** konson, onun ardına yazılêr **sessiz konsonnu** afikslêr **-ça, -çu** hem başka: kızı**-çaaz**, diz**-çääz**, göz**-çü**, tuz**-çu**, gagauz**-ça**.

1. *AŖaadakı laflara -da, -ta, -dü, -tü afiksleri ekläyin.*

Baalar – , masa – , ses – , dolap – , dam – , gün – , küü – , sürü – , kapu – , dal – , tel – , kirpi – , buz – , biz – , siz – , karannık – , elek – , taŖ – , dip – , diŖ – , kuru – , laf – , sundurma – , dermen – , salkımnık – .

2. *AŖaadakı laflara -ca, -ça, -cü, -çü, -cı, -çı -ci, -çi, -cu, -çü afikslerini koyun da tefterlerinizä yazınız.*

Român – , kadın – , demir – , türk – , izmet – , saat – , odun – , türkmen – , dermen – , yaban – , karpuz – , kürk – , yol – , süt – , ekmek – , karpuz – .

§ 57. Afikslerin dooru yazılması *m* hem *n* konsonnan bitän laflarda

Lafın kökü bitärsä **m** yada **n** konsonnan, ozaman yazılêr afikslêr: **-nar, -när, -nän, -nan, -nı, -ni; -nu, -nü, -nik, -nik, -nuk, -nük.**

Örnek: adam – adamnar (diil adamlar), suan – suannı (diil suanlı),
üzüm – üzüm**när** (diil üzümlêr), kan – kannı (diil kanlı),
un – un**nu** (diil unlu), kurum – kurum**nu** (diil kurumlu),
dam – dam**nar** (diil damlar), Ŗen – sennik,
gün – gü**nnän**, kum – kum**nuk**,
saman – samannan, üzün – üzüm**nük**.

1. *AŖaadakı -lar, -nar, -lär, -när afiksleri ekläyin verili laflara da onnarı tefterlerinizä yazınız:*

alma – ,	cam – ,	kır – ,	un – ,	köken – ,	çiidem – ,	er – ,
altın – ,	üzüm – ,	genç – ,	ihtär – ,	olan – ,	on – ,	el – ,
kaŖık – ,	çan – ,	kilit – ,	keremet – ,	göz – ,	gün – ,	kol – ,
tavŖam – ,	ördek – ,	keçi – ,	koyun – ,	erik – ,	aul – ,	baŖça – .

2. *AŖaadakı laflara -lık, -nık, -lik, -nik, -luk, -nuk, -lük, -nük afikslerini ekläyin da tefterlerinizä yazın.*

var – ,	buz – ,	bin – ,	kısım – ,	üç – ,	iki – ,	dokuz – ,	don – ,
üzüm – ,	bez – ,	ay – ,	yudum – ,	adım – ,	kül – ,	tiken – ,	düün – ,
adam – ,	kuan – ,	kum – ,	tütün – ,	seren – .	on – ,	saman – ,	eski – .

§ 58. Alınma lafların dooru yazılması

Gagauz dilindä başka dillerdän alınma lafların kökleri yada temelleri başka-başka olmaz, ama diiŖilmektä yada düzülmektä onnar gagauz afikslerini kabul ederlêr. Bu afiksleri var nicä görmää haliz bulgar, rus, moldovan hem internaŖional laflarında:

a) **bulgar** hem **rus** laflarında: **dädu-nun**, **batü-ya**, **çiçu-dan**, **taliga-nın**, **toloka-dan**.

ä) **moldovan** laflarında: **mamaliga-ya**, **slanina-dan**, **plaçinta-çı**;

b) **internatıonal** laflarında: **respublika-nın**, **klas-ta**, **progres-in**, **istoriya-da**, **ekonomika-dan**, **rezultat-tan** hem başka.

Alınma lafların afiksleri vokal garmoniyasına görä eklenerlär, **uydurarak kendilerini kökün** yada **temelin bitki kısmın vokalına**.

Örnek: **ilaç-çı**, **läüzim-nı**, **ateş-tä**, **gramatika-da**, **personaj-lar**, **karanfil-lär**, **insan-dan**, **mali-nin**, **dädu-nun**, **çiçu-dan**.

1. Aşaadaki alınma lafların afikslerini bulun, onnarı çizgicik aşırı yazın, annadın afikslerin dooru yazılması için.

Adetlär, aalemdän, Vatanım, zaametın, kaledän, laaplar, kurbanlar, maalelär, haberlär, memleketin, milletlär, serbestir, adamdır, tütüdän, bakamın, bulünün, uçudan, unukamın, kirağanın, ayazmayı, klisedä, yortuya, vaatizlik, keremettän, panayıra, suvatular, kumilär, kuhnedän, ayozlar, anatarlar, paraliyadan, plevniktän, kumidä.

2. Aşaadaki cümleleri yazın, onnarda alınma lafların altlarını çizin, afikslerin dooru yazılması için annadın.

1. Adam sınaşık insannık arasında yaşasın. 2. O dostlaşêr zor vakıtta başka vatandaşlarınan. 3. En sıkı dostlaşmak türlü milletlär arasında olêr zor vakıtlarda: revolütiyalarda, cenk vakıtında, açlık yıllarında (*G. Gaydarçı*). 4. Salt dostlarlan yannaşık, kol-kola tutunup, olur kolayı demokratiyayı düzmää, büyük bereket toplamaa, kelemä sökmää, eni elektrostanıyaları kurmaa, kosmosu zapetmää. 5. Balaban açlar kırmızı keremetlän örtülü evleri dübüdüz sarmıştılar. 6. Krivatta eşil hem mor yorgannar döşeliydi. 7. Tolokanın boyundan yol geçärdi. 8. Bibliotekadan en meraklı kıyatları alıp, evä getirdim. 9. Bän dädümnän malimi haftada iki kerä dolaşêrim.

3. Aşaadaki alınma laflara soruşları "kimdä?", "nedü?" koyup, onnarın afikslerini dooru yazın.

Kaku, batü, mamu, tütü, draginku, unuka, adet, lelü, babu, muzıka, Allaa, asker, kalä, kurban, hesap, haber, dünnä, zaamet, aylä, devlet, klisä, oruç, sayfa.

Örnek: lelü – lelü-da.

1. Aşaadaki laflardan sadä hem katlı lafları ayırın, onnarın düzülməsi için hem dooru yazılması için annadın.

*Çiçeklik*², köprü, başlık, buyıl, dooruluk, beşlik, üzlük, *buzkıran*², razgelmä, dur, kaç, nası-nicä, imdat vermää, türlü-türlü, kat-kat, çaarış-baarış, kendibaşına, dörtköşelik, yazıverdi, sıra, çoban, işlä, alçak, parça-parça, yavaş-yavaş, azar-azar, siiretmää, aul, kol, can, başka-başka, osaat, dop-dolu, lafetmäk.

4. Bakın bu resimnerä. Neylän zaanatlaşêr uşaklar? Verer mi fayda bu işlär uşakların saalına? Annadın, siz netürlü kaaviledersiniz saalunızı hem angı sport çeşidi en sevgiliydi.

Sözlük: sport çeşidi, güreş, kaçmak, yarışmak, sinir, ensemää, kaavileşmää, sınaşmaa, yorulmaa, futbol, atlamak h.b.

TESTLÄR

1-inci test. Aşaadaki laf sırasının angısında var laf diiştirän afikslär.

1. Yazal, resim, tefter, kiyat.
2. Adımna, ateşli, aulsuz, odunnuk.
3. Almanız, suya, pınardan, kuşun.

2-nci test. Aşaadaki laf sırasının angısında var laf düzän afikslär.

1. Komuşular, hısımdan, aulların, ekmektän.
2. Armut, erik, üzüm, zerdeli.
3. Kemeñceci, papşoyluk, samannık, yazıcı.

3-üncü test. Angı sırada katlı laflar için dooru yazılı?

- a) Bir kök hem birkaç afiks.
- ä) Bir kök hem iki afiks.
- b) İki kök hem afiks.

4-üncü test. „Yaz-ı-lar-da“ lafın nişannı olan afiksin çeşidi angısıdır?

- a) Laf düzän afiksi.
- ä) Laf diiştirän afiksi.
- b) İşliin afiksi.

5-inci test. „Buralarda“ lafın afikslerinä görä ayırılmasının doorusu angısıdır?

- a) Bu-ra-lar-da.
- ä) Bura-lar-da.
- b) Bur-a-lar-da.
- c) Bura-larda.

6-ncı test. Lafın „kiyat“ kaç maanası var? Doorusunu bulun.

1. Bir maanası.
2. İki maanası.
3. Üç maanası.

ADAM HEM AYLÄ

Morfologia. Söz payları

1. Resimä bakıp, cuvap verin soruşlara, açıklayın kendi bakışlarınızı.

1. Ne görseniz bu resimdä?
2. Kaç can var bu ayledä?
3. Ne vakıt aylä toplanêr bireri?
4. Neredä onnar bulunêrlar bütün gün?
5. Annadın, ne yapêr avşamnän herkezi ayledän?
6. Uşaklar sesleer mi anayı-bobayı?
7. Nicä düşünersiniz, nesoy annaşmak bu ayledä?
8. Ne verer aylä insana? Kısmetli mi bu aylä?

2. Kendi aylenez için bir kısa yaratma yazın "Bizim aylä", açıklayarak soruşları.

- Kaç can varsınız ayledä?
- Neredä çalışêr anan-boban?
- Sän kaçınıcı uşaksın ayledä?
- Var mı kardaşın-kızkardaşın?
- Kim sendän taa büyük? Kim taa küçük?
- Büyükleri sesleersin mi? Neylän onnarı sevindirersin?

- Küçükleri bakêrsın mı? Neylân onnara yardım edersin?
- Evdä ne iş yapêrsın? Ne iş için cevap edersin?
- Angı vakıdı en pek seversin ayledä?

§ 59. Söz payları

Morfologiya – gramatikanın bir bölümü, angısında üüreniler söz payları. Gagauz dilindä hepsi söz payları üç bölük kurêrlar.

1. **Kendibaşına** söz payları.
2. **Yardımcı** söz payları.
3. **Duygular** hem ses uyduran laflar.

Dilimizdä 6 **kendibaşına** söz payı vardır: 1) **adlık**, 2) **nışannık**, 3) **sayılık**, 4) **aderlik**, 5) **ışlık**, 6) **ishallık**. Bu söz payları kendibaşına soruşla cevap ederlär da cämlä payı olabilerlär.

Te 3 **yardımcı** söz payı: 1) **ardlaflar**, 2) **baalayıcılar**, 3) **paycıklar**.

Yardımcı söz payları soruşlara cevap etmeerlär, cümlä payı olamêêrlar. Onnar yardım ederlär cümleyi gramatikayca dooru kurmaa.

Ayıru bulunêr **duygular** hem **ses uyduran** laflar. Onnarın yardımınnan lafedenin duyguları cümledä gösteriler.

1. Neydir o morfologiya?
2. Gagauz dilindä kaç kendibaşına söz payı vardır? Onnarı sıralayın.
3. Kaç yardımcı söz payı siz bilersiniz? Söläyin onnarı.
4. Ne neetlân **duygular** kullanılêrlar cümledä?

Kendibaşına söz payları

Nr. s/v	Kendibaşına söz payları	Soruşlar	Örneklär
1.	Adlık	kim? ne?	adam, çocuk, insan, kız, uşak h.b. ev, güneş, yaamur, derä, fidan h.b.
2.	Nışannık	nesoy? netürlü?	eşil, çiçekli, dar, tombarlak, iışı h.b.
3.	Sayılık	kaç? nekadar? kaçınıcı?	beş, irmi, otuz dört, sekizinci, birinci h.b.
4.	Aderlik	kim? ne? nesoy? netürlü? angı? nekadar?	bän, siz, o, bu, hepsi, herekezi, kimisi, birkimsey, bişeycik, kendi h.b.
5.	İşhallık	nicä? nezaman? neredä? nereyi? neredän?	geç, dün, bıldır, orada, ileri, geeri, oyanı, aykırı-buykuru, aşaaadan, buradan h.b.
6.	İşlik	ne yapmaa?	üüretmää, işlemää, saymaa, yazmaa h.b.

Yardımcı söz payları		
Ardlaflar	Baalayıcılar	Paycıklar
için, kadar, beeri, görä, dooru, gibi h.b.	hem, ama, da, ba, yada, açan, makar, ki, zerä, ani, eer h.b.	mı, mi, mu, mü, ko, diil, en, taa, hadi h.b.

Duygucular hem ses uyduran laflar	
Duyguculr	Ses uyduran laflar
Of! Vai! Ogo-go-go! A-a-a! h.b.	Trak-truk, lup-tup, pırıl-pırıl h.b.

1. Aşaadaki teksti „Zaamet” okuyun, onun içindeliini annadın.

Zaamet

Gagauzlar – işçi insannar. Onnar eveldän çok ii bilerlär, ani zaamet adamı doyurêr, büüder, ilerleder, saalık verer. Kim çok işleer, onda gelir dâ çok olêr. Gagauzlar utanêrlar evdä haylak durmaa. Onnar herbir işi severäk, havezlän yapêrlar. İlkyazın, yazın, güzün onnar gömülü işlän. Kırları, tarlaları sürerlär, baalarları, başçaları kazêrlar, ekinneri, ekip-büüderlär. Kim yazın ter döker başçalarda, baalarda, güzün onnarı meyva, zarzavat hem üzüm bereketleri sevin-direr. İşçi insannarın aullarında var nicä görmää cok koyun, hayvan, tauk, ördek, kaaz, pipi hem başka kuş, angılarını onnar, sulayıp-besleerlär. İşçi insannar kendi zaametini saymêêrlar, zaamet tä insana kısmet getirer. Boşuna demeerlär:

– Zaametlän kısmet kol-kola gezerlär.

– Zaamet adamı Adam yapmış.

– Adamın paası işinä görä.

2. Çıkarın teksttän da ayırı yazın söz paylarını. Soruşları koyup, herbir bölümdän lafları söz payı gibi belli edin.

1. İnsanı gösterän laflar;

2. Kuşları, hayvannarı gösterän laflar;

3. Başka predmetleri (olayları) gösterän laflar;

4. Kır işlerini gösterän laflar.

Örnek: Olayları gösterän laflar (ne?): zaamet, gelir – adlık.

3. Aklınıza getirin söz paylarını. Sözlüktän lafları kullanıp, doldurun verili tablişayı.

Adlık (kim? ne?)	Nişannık (nesoy? netürlü?)			İşlik (ne yapmaa?)
	renk	forma	başka nişan	
hıyar	eşil	uzun	sulu, pütürekli	imää
kalpak	kara	üüsek	kıvırcıklı, sıcak	başına giinmää

Sözlük: tebeşir, örtünmää, oynamaa, sarı, yalabık, üç ayaklı, kalın, taftada yazmaa, kaba, imää üstündä, incecik, uzun, köşeli, top, iışı, sarı-mor, biyaz, datsız, tombarlak, sivri uçlu, dikmää, limon, sofrä, yorgan, çelik, kırmızı, imää, maavi.

4. *Okuyun teksti. Belli edin temasını da, adlayıp onu, tefterä yazın. Nişannı cümlelerä sintaksis analizi yapın.*

Başardıynan kırda işleri, beni yolladılar islemää tokta. Lääzımdı taşımää sırtlan terekeyi harmandan ambara yada saurmaa onu. Nem yulaf kızardı yıvında⁴. Kon-toracılar korkardılar, ani terekä kızacak da bozulacak. Hayvannar aç kalaceydılar.

Kär o avşam bän toplandım da gittim harmana⁴. O gecä üç karı hem bän saurduk yulafı. İkimiz çevirärdik veyalkayı, birimiz doldurardı koşu, dördüncüsü dä ayırdardı pak teneyi.

İş gidärdi islää. Gündän-günä istärdik taa zeedä kazanmaa. Kimär kerä oyalanardık saat beşädän. Bana taa zorca gelärdi, çünkü gündüz dä çalışardım. Savaşardım kazanmaa da bişey-bişey edeneyim giimää sırtıma.

(S. Ekonomova görä)

5. *Yukarkı resimä bakıp, kısından bir tekst yazınız. Temayı „Angı işi bän taa çok severim?“ açıklayın, teksttä kullanın söyleyişi „İş yapmaa, üürenmää utanma, haylaz olmaa, bişey bilmemää utan!“*

§ 60. Adlık

1. Adlık – söz payı, angısı predmetleri adlêêr. Adlık cevap eder soruşlara **kim? ne? Çocuk, dädu, kıyat, ev.**

2. Adlık diişiler hallara hem sayılara görä.

3. Adlıkların var **diişilmäz** nişannarı (cannı – cansız, adetçä – kendili) hem **diişilän** nişannarı (sayı, hal, saabilik forması).

4. Cümledä adlık hertürlü cümlä payı olabilir (taa çok kerä subyekt yada tamannık olêr).

1. *Okuyun teksti. Bulun öz maanasını.*

Pazar

*sabaalän
artık
sımarlamaa*

Büün cumertesi. Mamuyulan baka taa sabaalendän¹ iştän tutundular. Mamu içerleri paklêêr, baka da kartofileri çıkarêr.

Kardaşım Vani, angısı üçüncü klasta üürener, aldı topu da çıktı sokaa oynamaa. Bän dä, alıp kıyadı, taman oturaceydım okumaa. Bir dä işiderim mamunun sesini¹:

– Sofi kızım, ya git tã al lafkadan ekmek, bir parca saa yaası hem şeker, zerã artık yok neylãn çay içmãã.

Bãn aldım çantayı, gittim **lafkaya**¹ da aldım hepsini, ne sımarladıydı mamu. Kalan parayı koydum pençerã setinã. Evã gelincã, bakêrım, Vani dã işã koşulmuş: bakaylan kartofı çıkarêr.

1. Nezaman aylã barabar evdã işlemiş?
2. Ne işlãr o günü yapılmış?
3. Dooru mu yapmışlar çocuklan kızçaaz, ani evdekilãrlãn barabar işlãn tutunmamışlar? Neçin?
4. Nicã, neylãn gün bitmiş?
5. Sizin aylelerinizdã nicã geçer bu günãr?
6. Siz dã yardım edersiniz mi ayalenizã?
7. Tekstã var laflar, angıları türlü şeylerin adlarını göstererlãr. Sölayin, angı söz payı o laflar, angıları **kim?** hem **ne?** soruşlara cuvap ederlãr.

2. Yazın cümleleri, ekleyerek onnara ikişãr-üçãr adlık, angıları uyêrlar maanalarına görã. Angı söz payıdır onnar? Angı halda durêrlar o adlıklar?

Örnek: Yabanı, tilki, kirpi – yaban hayvannarı.

1. Çayır, derã – **dolay dünnedãn obyektlãr.**
2. Lüzgãr, kaar – **natura oluşları.**
3. Yortu, yangın – **oluşlar.**
4. Adam, üürenici – **insan.**

Okuyun taa bir kerã yapılmış işi da açıklayın, ne o predmet? (Neyã deniler?)

3. Kóyun tekstin adını. Angı adlık bu tekstã taa çok kerã tekrarlanêr? Neçin? Yazın. Açıklayın nişannı adlıkların hallarını. Çizin onnarın altlarını, nicã cümlã payı.

ferma
saamaa
cömert

En paalı bu dünnedã – **mamu.**

Mamu işleer fermada, saayêr inekleri⁴. İneklãr çok süt versinnãr deyni, **mamu** onnarı islãã *doyurêr*¹, vakıdında sulêêr. Erleri dã ineklerin herkerã pak hem kuru.

Mamunun pek ii ürãã var. O – pek bol hem cömert insan. O nicã magnitlãn insanı kendisinã çeker. **Mamu** nicã güneşçik, angısından sıcak diil sade bizã, ama hepsinã.

1. Kimin için sölenir bu tekstã?
2. Neredã işleyãrmış uşaan mamusu?
3. Neçin onun mamusu etiştirãrmış çok iş yapmaa?

4. Ne üzerä evdekilär hem başkaları da severlär bu insanı?
5. Ne gözelleder bu karıyı? Neçin?

4. *Kóyun tekstin adını. Bölün teksti abzaflara. Herbir abzaftan çıkarın o lafları, angıları göstererlär şeylerin adlarını hem cevap ederlär soruşlara kim? ne?*

*babucuk
torun (unuka)
şofer*

Bir babucuklan torunu taman geçärmişlär köprünün üstündän, açan onnarı, etişip geeridän, toz içindä brakêr bir maşına. **Şofer**³, durgudup maşınayı, kabinasından kâr **azarlamış**² ta babuyu, ani yavaş gezer.

Çocukak işitmiş, nicä şofer gücendirmiş onun babusunu, da hızlanmış maşınaya:

– Özenmeyin başka kerä ihtärlara sesinizi kaldırmaa!

Şofer gülmüş bu laflara da demiş:

– Ya ne girgin çocuksun sän!

Şoferin önündä durarmış bir on-oniki yaşında çocukak. Miti hazırmış korumaa, arka olmaa babusuna. Şoferä ayıp gelmiş da o yalvarmış babuya hem çocucuaa, afetsinnär onu.

Özenmää – denemää.

1. Nicä götürmüş kendisini çocukak, açan azarlamışlar onun babusunu?
2. Siz dä çalışêrsınız mı arka olmaa ihtärlara, hastalara hem küçüklärlä?
3. Sizinnän dä vardır mı olduu bölä bişey? Annadın.

5. *Okuyun. Kóyun tekstin adını. Açıklayın kendi küçük Vatanızın güzelliini hem paahlıını. Yazın, ayırarak çıkış abzaftını. Koyun etişmäz virgülleri, açıklayın, neçin koydunuz onnarı.*

*angısı
zerdeli
bir kerä bilä*

İlktän taa biz severiz o eri, neredä biz duuduk hem büüdük. Adam en ilkin tanıyêr kendi evini, başçayı (meyvalı) da tutêr aklısında herbir alma yada zerdeli aacını, herbir yolcaazı. Adamın ürää bir kerä bilä unutmayacak ana evini, uşaklık oyunlarını hem şkola yolunu. Biz severiz salkım yada ceviz aacını, angısı *büüyer*¹ ana evin yanında, susuz Bucak *dereciini*², kendi küü sokaanı. Adam bir kerä bilä unutmêêr¹ kendi aylesini, anasını-bobasını, kardaşlarını hem *kızkardaşlarını*², dädusunu hem babusunu, ilk uşaklık dostlarını... Bölä hem bundan çekediler sevda ana tarafına, kendi Vatanına.

6. Okuyun teksti seslän. Aazdan söläyin (nasaata bakarak), nesoy söz payıdır teksttä nişannı laflar. Gösterin fikirlemenin (düşünmenin) sıralunu bölä laflarlan: en ilkin, ikinci, üçüncü... Çıkışı gösterin laflarlan: ozaman; çikêr, ani; geldik karara, ani.

Aazdan cuvabın örnää. Lääzım bulmaa, nesoy söz payıdır laf *daada*. En ilkin, bu laf gösterer seyin adını (*ne? daa*); ikinci, vokallan bitän (*daa*) durêr birlik sayısında, erlik halda; üçüncü, cümledä *daada* – hallık. Çikêr, ani *daada* (*daa*) – adlık.

*maymun
sallanmaa
yuva*

Kartal hem maymunnar

Sıcak taraflarda, bir gür **daada**, yaşarmışlar **maymunnar**. Daalarda onnar gezärmışlär **aaçların** üstündä, atlayarmışlar daldan-**dala**, sallanarmışlar dallarda, oynarmışlar.

Bir gün küçük **maymuncuun** biri pinmiş aacın çak tepesinä, tutunmuş bir kaavi daldan da başlamış sallanmaa. Ansızdan onun üstünä abanmış bir büyük kartal. O salvermiş *maymuncuun*² sırtına keskin tırnaklarını da artık *hazır*¹ götürmää onu kendi **yuvasına**. Ama maymuncuk **acıdan** hem **korkudan** çirkin baarmış...

1. Neredä yaşarmış maymunnar?
2. Nicä onnar vakıdı geçirärmışlär?
3. Ne razgelmiş bir gün küçük maymuncuklan?
4. Nicä bu olmuş?
5. Ne düşünersiniz, ne vardı nicä olsun maymuncuun çirkin baarmasından sora?
6. Sanki kurtulabildi mi zavalı maymuncuk?
7. İlerledin (bitirdin) bu teksti kendi görüşünüze görä.
8. Tekstin planını düzün, takrir yazın.

§ 61. Adetçä hem öz adlıklar

Bizi, herbir adamı sarêr çok türlü predmetlär: derelär, küülär, kasabalar, kızlar, çocuklar, adamnar, karılar, kiyatlar... Bunnar – adetçä adlıklar.

Çok predmetlerin bütündän adını gösterän laflar adetçä adlık sayılêr: *ev, aylä, masal, adam, uşak, senselä, ay, gün, yıl, ot, karpuz, resim, akıl, lüzgär, bakış, kosmos, dünnä, dostluk, serbestlik, deniz...*

Ama dünnedä çoyun adetçä adlıkların var kendi adı, ki onnarı yakışsın birtürlü predmetlerin arasında tanımaa, öbürlerindän ayırmaa. Onuştan herbir derenin kendi adı var (*Yalpu, Prut*); herbir kızçaazın kendi adı var (*Vari, Oli*); herbir insanın, yazıcının kendi adı var (*Nikolay Baboglu, Dimitri Kara Çoban*); herbir küüyün kendi adı var (*Tülüküü, Satılık-Hacı*).

Herbir adetçä predmetin kendi adını gösterän laflar **öz adlık sayılêr**.

Öz adlıklar birkaç bölük var, da hepsi onnar büyük bukveylan yazılêr.

1) **İnsanın adını, soy adını hem sokakça laabını gösterân adlıklar:** Mihail Çakir, Dionis Tanasoglu, Petri Çebotar, Koltuklu Görgi, Sofi İvanoglu, Todur Palamarci, Kristular, Ormancılar; Mihay Eminesku, Dimitri Kantemir, Grigore Vieru, Aleksandr Sergeevic Puşkin, Vasiliy, İlya, Sofya, Aristotel, Gomer, Vilyam Şekspir h.b.

2) **Küülerin, kasabaların adlarını gösterân adlıklar:** Komrat, Kişinöv, Avdarma, Dezgincä, Tomay, Baurçu, Çok-Maydan, Çukur-Mincir, Bucak, Çadır-Lunga, Tarakliya h.b.

3) **Geografiya, astronomiya obyektlerin adlarını gösterân adlıklar:** Nistru, Prut, Yalpu deresi, Volga, Enisey, Kara deniz, Karpat bayırları, Evropa, Rusiya, Balkannar, Kodru, Poyrazdaki Buzlu okean, Saman Yolu, Kervan Yıldızı, Büyük Araba, Küçük Araba h.b.

4) **Literatura yaratmalarından, masallardan, miflerdän personajların adlarını gösterân adlıklar:** Kelcä-Külcä, Dimitraş-Pıtraş, Ayı-Kulak, Cumaa Babusu, Dünnä Gözeli, Topal Şeytan h.b.

5) **Ayozların hem yortuların adlarını gösterân adlıklar:** Ay Boba, Ay Vasil, Ay Yordan, Sveti Petri, Sveti Görgi; Eni Yıl, Kolada, İspas, Moşa, Paskellä, Troița h.b.

1. *Okuyun. Bulun teksttä öz adlıkları da açıklayın, ne göstererler onnar (geografiya adını mı, insan adını mı osaydı hayvan adını mı). Söläyin, angı yaratmadan bu parça hem kim onun avtoru. Öz adlıkların altlarını çizin.*

panayır
ozaman

Bay Yorcı Çoban pindi *eşeenä*¹ da dedi ooluna:

– Gani, bän giderim panayıra, sana bişey-bişey alacam ...

– Naşey alacan, ba bakacık, sölesänä?

– Geldiynän, görecän.

– Ačan sölämeersin, al beni dä ozaman seninnän. Bän pek isteerim göreyim Bolgrad panayırını.

– Olmaz, – dedi Yorcı, – panayırdan var çok şeylär³ almaa. Evä dooru eşek bizi taşıyamaz, ona aar gelir.

2. *Alfabet sıraluna görä yazın beşär anılmış gagauz yazıcısı, resimcisi, kompozitoru hem kurun onnarlan birär cümlä. Öz adlıkların altlarını çizin.*

3. *Verilmiş öz adlıkları okuyun, ayırı-ayırı bölüklerä yazın: soy adı hem adı gösterenleri, hayvan adlarını gösterenleri; geografiya adlarını gösterenleri.*

Beşalma
Eniküü

Vasi Filioglu, *Bozka*¹, *Eniküü*², Balkannar, Afrika, Andruş, Sırtmaç, Kazayak, Dimitri Gagauz, Petri Çebotar, Valkaneş, Çaydar, Nikolay Tanasoglu, Kiriet-Lunga, *Beşalma*², Yalpak, Fena, Çakal, Tamah, Moldova, Kara Çoban, Bozka.

4. *Örnää görä kendinizdän bulun beşär öz adlık da yazın.*

Kasabalar: Soyadlar:
Derelär: Hayvan adları:
Göllär: Küülär:

Örnek: Küülär: Kopkuy, Karbaliya, ...

Öz adlıklar yazılêrlar büük bukvyaylan. Kiyatların, dergilerin, gazetaların, resimnerin, spektaklilerin, kolhozların, gemilerin adları h. b. yazılêrlar büük bukvyaylan kaviçlar içindä: roman "Uzun kervan", dergi "Sabaa Yıldızı", gazeta "Ana sözü", peet toplumu "İlkyaz", "Bucakta sabaa", kolhoz "Pobeda", gemi "Maksim Gorkiy" h.b.

5. Okuyun. Noktaların erinä koyun yakışıklı öz adlıkları.

taraf
port
dergi

1. Kiyadın adı Tarafımızın adı ... ("Bucak", Bucak). 2. ... kendi sularını götürer Kara denizä². Eni derginin adı ("Nistru", Nistru). 3. Gemi ... girdi porta.⁴ Romanı ("Uslu Don", Uslu Don) yazdı ... ("Mihail Şolohov", Mihail Şolohov). 4. ... – meraklı bir gagauz romanı. Çöllüktä gidärkän, biz ... gördük ("Uzun kervan", uzun kervan). 5. ... artık duudu. Geçän hafta çıktı ... ("Sabaa Yıldızı", Sabaa Yıldızı).

6. Kurun ayağınız için bir dialog, neredä kullanılsın türlü kendili adlıklar. Öz adlıkların altlarını çizin, becerin açıklamaa onnarın dooru yazılmasını.

- Miti, sizin ayağınızda kaç kişi yaşêr?
- **Bizim ayağımızda², Todî, yaşêr¹ beş kişi.**⁴
- Kim onnar ya, Miti, sölesänä?
- Dona mamu, Vasi baka, İlişka batüm, Vasilka kakum hem bän, Miti.
- Angı küüdän siz geldiniz Komrada?
- Biz gelmişik burayı ne zamansaydı Kurçudan.

aylä
küü

§ 62. Cannı hem cansız adlıklar

Gagauz dilindä adlıklar bölünerlär iki bölümä: **cannı** adlıklar, angıları cuvap ederlär soruşa **kim?** (**mamu, doktor, işçi, horoz, inek**) hem **cansız** adlıklar, angıları cuvap ederlär sorsa **ne?** (**ev, yazal, kiyat, hava, aaç, lüzgür, yıldız, kış, bukva**).

1. Çıkarın ayırı bir bölümä cannı adlıkları, öbür bölümä dä cansızları. Yazın, herbir bölümdän ikişär laflan birär cümlä kurarak.

üürenici
kaşık
kıraça

Batü, er, başak, nal, mıh, karı, mamu, lelü, tauk, domuz, eşek, kız, uşak, üürenici, enser, tavan, boya, kaşık, kuşak, maşa, kuzu, ördecik, olak, agronom, dädu, eniştä, çiçu, komuşu, araba, düven, çakmak, kiraça.

2. Aşaadaki teksti tefterlerinizdä yazın, cannı hem cansız adlıkları bulun, onnarın altlarını çizin.

ana-boba
saalık

Vasinin annatması

Bizim *aylemizdä*¹ üç uşak var. Üçümüz dä anayı-bobayı sesleeriz, serbestlii severiz, şkolaya gideriz⁴. Biz islää üüreneriz, pazarlarda kliseyä³ gideriz, Allaha dua ederiz, saalık versin herbirimizä.

İşlenir günnerindä biz, şkoladan geldiynän, yardım ederiz anaya-bobaya içer hem aul işlerini yapmaa. Herbir iştä büük batümüz yardım eder bana hem küçük kızkardaşımıza². Açan aylemizdä birisi hastalanêr, ona aptekadan ilaç alêriz. Her gün biz uroklara hazırlanêriz, sora pek severiz türlü artistik kiyatlarını okumaa.

3. *Okuyun. Kóyun parantezaların içindä bulunan adlıkları läüzümni formada, açıklayarak dooruluunuzu. Canın hem cansız adlıkları ayırı diriceklerä* yardım
sofra
izmet
yarka
çıkarpı-yazın.

Üülen ekmää

Sofi babu baktı (saat). Vakit ikiydi. Piliç mancası da artık hazırıldı. Simu oolu hem gelini Maşi (aul) (baa) bozardılar. (Mani) Töpacık onnara yardım *edärdilär*². – Simu, Maşi, haydin imää! – baardı babu.

(Simu) hem (Maşi) ellerindä vardı birär kazan üzüm.

Hepsicii indilär kapu önünä, *ykadılar*² ellerini. Sofra artık kuruluydu dut (aaç) altında. Makar ki Maşi herkerä izmet edärdi Sofi *babuya*³ hem ayleyä, ama *büün*¹ babu almıştı elinä bu işi. (Simu) (Maşi) oturdular (sofra). İştän sora yarka mancası pek datlı görünärdi. (Mani) Töpacık demäzdir "datlı", ama "tatlı". Manca kâr ölä dä vardı. Sofi (babu) deyni bu en üüsek notaydı.

Verin cevap koyulmuş soruşlara.

1. Nesoy yıl zamanı için laf gider bu teksttä? Açıklayın dooruluunuzu. İnandırın.
2. Neredän belli, ani bu üülen ekmää? İnandırın teksttän.
3. Neçin Maninin hem Töpacının mamusu herkerä izmet edärmış Sofi babuya?
4. Sofi babuya deyni en büük nota neymiş? Neçin?
5. E, sizdä evdä nicä geçer? Yazılı formada annadın, nicä sizdä avsam ekmää geçer. Neylän siz yardım edersiniz sofrayı koymakta?

§ 63. Adlıkların kurulması

Adlıklar gagauz dilindä türlü kolaylıklarlan kurulêr. Gagauz dilindä adlıklar kurulêr taa çok sıra türlü afikslerin yardımınnan. Adlık var nicä kurulsun may herbir söz payından.

I. Adlıkların afikslän kurulması:

1) **adlıktan adlık:** *bostan-cı, dost-luk, saman-nık, gün-cü h.b.;*

2) nışannıktan adlık: *serin-nik, güzel-lik, ihtâr-luk* h.b.;

3) işliktän adlık: *oku-mak, karar-tı, kıp-ım, gör-üş* h.b.;

4) aderliktän adlık: *kendi-lik, bişey-lik* h.b.;

5) sayılıktan adlık: *bir-lik, beşer-lik, on-nuk* h.b.;

6) işhallıktan adlık: *çok-luk* h.b.;

7) ses uyduran laflardan adlık: *fışır-tı, tupur-tu, gürül-tü* h.b.

II. Gagauz dilindä adlıklar kurulêr laf katlanmasınan – katlı adlıklar. Onnarın arasında birkaç türlü katlı laf var:

1) Birinci bölüm katlı adlık çiftli laf sayılêrlar. **Çiftli laflar** – ölä katlı laflar, angıları kurulu iki yada birkaç biri-birindä denk olan kendibaşına temeldän. Önnar çizgicik aşırı yazılêr: *ana-boba, alış-veriş, tuz-ekmek, tuz-buz* h.b.;

2) İkinci bölüm katlı adlık türlü söz payların birleşmesindän kurulduklar:

a) nışannık + adlık: **karakuş** – kara + kuş, **delibaş** – deli + baş, **altop** – al + top h.b.;

b) sayılık + adlık: **ilkyaz** – ilk + yaz, **kırkayak** – kırk + ayak, **uçayak** – uç + ayak, **dörtköşelik** – dört + köşelik h.b.;

c) adlık + adlık: **tepägöz** – tepä + göz, **kızkardaş** – kız + kardaş, **suaacı** – su + aacı, **pazertesi** – pazar + ertesi h.b.

3) Üçüncü bölüm katlı adlıklar katlı işliklerdän kurulduklar: **lafetmäk** – lafetmää (laf + etmää), **metetmäk** – metetmää, **siiretmäk** – siiretmää h.b.

Adlıkların kurulması

Adlıktan		Nışannıktan	Sayılıktan
<i>-cı, -ci, -çlı, -çi, -cu, -cü, -çu, -çü</i>	<i>-lık, -lik, -luk, -lük, -nik, -nik, -nuk, -nük</i>		
pınar-cı kemençe-ci yol-cu büü-cu kiyat-çı tüfek-çi puluk-çu süt-çü	bakır-lık terzi-lik papşoy-luk gül-lük saman-nık tiken-nik odun-nuk tütün-nük	saa-lık geniş-lik küçük-lük şiret-lik şen-nik yorgun-nuk kızgın-nık	iki-lik beş-lik üz-lük bin-nik on-nuk ikinci-lik

İşliktän			Ses uyduran laflardan
<i>-mak, -mäk</i>	<i>-ma, -mä</i>	<i>-ış, -iş, -uş, -üş, -ş, -k, -gı, -gi, -gu, -gü, -ım, -im, -i, -ü, -u</i>	<i>-tı, -ti, -tu, -tü</i>
yaz-mak annat-mak oyna-mak geçir-mäk üüren-mäk çevir-mäk düşün-mäk	kiy-ma sar-ma sızır-ma sür-mä	baar-ış, gir-ış, sor-uş, düü-ş, tara-k, sar-gı, çiz-gi, bur-gu, sür-gü, bas-ım, seç-im, diz-i, kork-u, ört-ü, küs-ü	kıtır-tı fışır-tı fisir-ti lumbur-tu tupur-tu gürül-tü

1. Verilmiş afikslärlän eni adlık kurun, tefterlerinizdä yazın.

Örnek: Kemeñçä – kemeñçeci, su – suluk.

1) -cı, -ci, -cu, -cü, -çı, -çi, -çu, -çü;

2) -nık, -nik; -nuk, -nük;

3) -lık, -lik; -luk, -lük;

4) -mak, -mäk;

Yardımcı laflar: kemeñçä, kül, bir, uzun, seslä, yalan, kum, sır, yıka, tuz, ii, kada, ergivan, baa, süpür, bostan, daa, şaka, girgin, i, odun, serin, aaç, göz, çift.

2. Okuyun. Verilmiş teksttä bulun başka söz paylarından kurulma adlıkları, açıklayarak onnarın laf kuran afikslerini.

bostancı
korkuluk
örselemä

Petri, bostancının oolu, bostanın ortasına koymuştu bir korkuluk. Petri bekçilik tä edärmış, çünkü gününä iki tarafa gezmäk bobasını pek örseleyärmış. Kär ihtärlük³ ta kendisini bildirärmış².

3. Yazın teksti. Ayırın da çıkarın o adlıkları, anguların kuruluşu butakımdır: kök+laf kuran afiks + hal afiksi. Belli edin, angı söz paylarından onnar kurulu, hem morfemalarını gösterin.

Biz daaldık Altayın türlü erlerinä. Maşınamız yavaş-yavaş çıkardı bizi düzlüktän bayıra. Eski Altay bayırları benzärdilär bir büük dalgalı denizä.⁴ Yollar proştı. Taşlıkta o maşına aarlıktan zor örüyärdi. Gidärdik rayon merkezinä Soloneşä, ani bir tarafta bayırlıkta bulunardı.

(S. Ekonomova görä)

4. Aşaadaki lafları dooru yazınız, açarak parantezaları:

Soruş (cuvap), el (ayak), çanak (çölmek), üç (köşelik), bayır (çayır), kurt (kuş), kız (kardaş), af (etmäk), ses (etmäk), kırk (ayak), ilk (yaz).

5. Aşaadaki afikslerä uyar kökleri bulun, onnarlan eni laf kurun, tefterlerinizä yazın, örnää kullanarak.

.....-çı-lık-nık-mak
.....-çi-lik-nik-mäk
.....-çu-luk-nuk-ma
.....-çü-lük-nük-mä

Örnek: laf – laf-çı, süt – süt-çü, ot – ot-luk ...

6. Aşaadaki lafların köklerinä verili afikslerdän birisini uydurup-ekleyin, eni lafları kurun da tefterlerä yazın: **-nık, -nik, -cu, -çı, -çi, -lık, -lik, -ma, -mä.**

Saman – ..., aaç – ..., kardaş – ..., sar – ..., taş – ..., baş – ..., kaz – ..., ör – ..., üülen – ..., var – ..., derin – ..., ekmek – ..., daul – ..., şarap – ..., zaamet – ..., erik – ..., alma – ..., yol – ..., çift – ..., balık – ..., sür – ..., izmet – ..., ekin – ..., fistan – ..., bin – ..., iki –

Örnek: Çiftçi – çiftçilik.

7. Aşağıdaki cümleleri yazın. Katlı lafları bulun, onların altlarını çizip, annadin, nicä onnar düzülyüdür.

1. Beşalma küüyü Komrat dolayında bulunêr. 2. Biz Dimitri Karaçobanın kısa annatmalarını pek beeneriz. 3. Beşgöz küüyündä hısımnarımız var. 4. Stepü üürener dokuzyıllık şkolada. 5. Çeşmäküüyündä yaşayan dostuma kiyat yazdım. 6. Kızkardaşım ilkyazın evin yanında çiçek dikti. 7. Kazayak – bir büyük gagauz küüsüydür.

8. Doldurun tablişayı örnää görä. Belli edin verili lafların söz payını, kökünü hem afiksini.

Kurulu laflar	Söz payı	Laf kuran afiks	Kök	Söz payı
yaamurluk	adlık	-luk	yaamur	adlık
kapak	adlık	-k	kapa-	işlik

Sözlük: şennik, kuşak, sargı, hayvancı, sızırma, beşlik, tupurtu, okumak, sözlük, eşillik, onnuk, üürenmäk, masalcı, seçim, giriş, uzunnuk, üzlük, süpürgä.

§ 64. Adlıkların hallanması

Adlıklar diişilerlär (hallanêrlar) hallara görä birlik sayısında da, çokluk sayısında da: **adam**, **adamın**, **adama**, **adamı**, **adamda**, **adamdan**; **adamnar**, **adamnarın**, **adamnara**, **adamnarı**, **adamnarda**, **adamnardan**.

Hepsi adlıklar bölünerlär üç hallanmak tipinä.

1-inci hallanmak tipinä girerlär adlıklar, angıları temel halda konsonnan biterlär, hem **k** konsonnan bitän birkısımnı adlıklar: *ev, tavan, yulaf, dal, dut, ay, dolap, kaz, dam, klub, diş, aaç, ük, gök*.

2-nci hallanmak tipinä girerlär adlıklar, angıları temel halda vokallan biterlär: *ana, derä, aylä, babu, köprü, deri, karı*.

3-üncü hallanmak tipinä girerlär çokkısımnı adlıklar, angıları temel halda **k** konsonnan biterlär: *kaşık, başak, kulak, barsak, karık, erik, delik, küllük, soluk, çiçek, elek*.

1. Okuyun. Bulun adlıkları, söläyin, angı hallanmak bölümünä girer onnar. Söläyin, angı halda durêrlar cümledä.

giinmäk
yaamur
aalamak

Gezinti

Bütün hafta hepsinin aazından sık-sık işidilärdi laf "gezinti". Bütün klas pazar günü lääızımdı gitsin gezintiyä.

Tä geldi pazar. Dimu uyandı erken da alatlan başladı giinmää.

– Nereyi, çocuun, alatlêersın? – gülümseyeräk, sordu çocuun mamusu.

– Gezintiyä, mamu. Ne bilmeersin mi?

– **Bilerim**², uşam, ama dışarda yaamur yaayêr.

Dimu hızlandı dışar kapusuna. Hava dürüktü. Belliydi, ani yaamur diil kısa vakıda. Annadıynan bunu, Dimu başladı *aalamaa*¹. Onun yaşları akardılar, nicä saçaktan sular.

Pazertesi günü dä Dimu kalktı erken. Kalktı döşektän, açtı pençereyi. İçersi birdän doldu güneşlän hem taazä sabaa soluunnan. Ama Dimu genä oturdu pençerä boyuna da başladı aalamaa pazarkısından taa beter.

– Ee, büün baari neçin aalêersın, çocuum? Ya bak ne gözäl gün! – şaşıp, dedi mamusu.

– Büün läözüm gitmää hırleflän, kuyu kazmaa, – aalayarık, dedi Dimu.

– Büün dä yaamur *yaayaydı*¹, ölä dä bilmeyeceydım, ani benim oolum – hay-laz.

Verin cuvap koyulmuş soruşlara.

1. Ne oluş için lafedärmişlär uşaklar bütün hafta?
2. Neçin Dimu başlamış aalamaa pazar günü?
3. Neçin Dimu aalamış pazertesi? Bu angı taraftan gösterer Dimuyu?
4. Bulun tekstin öz fikirini. Okuyun.
5. İsteersiniz mi benzemää Dimuya? Neçin? İlk abzafta adlıkların üstündä nişannayın, angı hallanmak bölümündä onnar.

§ 65. Konsonnan bitän adlıkların hallanması

1. Okuyun. Aazdan cuvap verin, angı adlıklar girerlär bu hallanmak tipinä hem neçin.

Hallar	Kahn vokallılar	İncä vokallılar	Afikslär
T.	duvar bulut	piliç göz	–
S.	duvar- ın bulud- un	pilic- in göz- ün	- ın , - un ; - in , ün
D.	duvar- a bulud- a	pilic- ä göz- ä	- a , - ä
G.	duvar- ı bulud- u	pilic- i göz- ü	- ı , - u ; - i , - ü
E.	duvar- da bulut- ta	piliç- tä göz- dä	- da , ta ; - dä , - tä
Ç.	duvar- dan bulut- tan	piliç- tän göz- dän	- dan , - tan ; - dän , - tän

Kimi adlıklarda, angıları biterlär sessiz konsonnarlan [p], [k], [t], saabilik, doorudak hem gösterek hallarda bu konsonnar dönerlär onnarın sesli eşlerinä [b], [g], [d]: *hesap* – *hesabın*, *hesabına*, *hesabını*; *cenk* – *cengin*, *cengä*, *cengi*; *tokat* – *tokadın*, *tokada*, *tokadı*.

Erlik hem çıkış hallarda afikslär -**da** (-**dä**); -**dan** (-**dän**) yazılêr o adlıklarda, angıları biterlär sesli konsonnan, ama sessiz konsonnan bitennerdä yazılêr afikslär -*ta* (-*tä*), -*tan* (-*tän*): *bakır-da* (-*dan*), *çukur-da* (-*dan*), *kaaz-da* (-*dan*), *ev-dä* (-*dän*), *göl-dä* (-*dän*); *süt-tä* (-*tän*), *şarap-ta* (-*tan*), *küp-tä* (-*tän*), *küf-tä* (-*tän*).

Dayı

*yolcu
yardınamaaa
problema
sebeP*

İlerki vakıtlarda Bucak tarafında yaşayarmış bir adam. Varmış onun üç oolu. Adam yaşamış, nekadar yaşamış, da sıra gelmiş ölmää. Toplamış adam üç oolunu yanına da demiş ölä:

– Geldi benim bitki *saadım*². Bän artık yolcuyum. Düşünerim, ani siz dä artık kaybelmeyeceniz. Yardımnayın biri-birinizä. Yaşayın birliktä. Ama bendän sizä te bu onedi koyuncuk. Bölün onnarı aranızda bölä: koyunnarın yarısını brakêırım büük ooluma, ortancasına brakêırım üçüncü payını, ama en küçüünä – sürünün dokuzuncu payını, – demiş dädu.

Demiş bu lafları adam da can vermiş. Ama oolları kalmışlar bir çözülmöz problemaylan. Bobaları demää – demiş, ama onedi bölünmeer ne ikiyâ, ne altıya, ne dä dokuza. Ne yapmaa? Nasıl pay etmää koyunnarı bobalarının sölediinä görä? Çok türlü düşünmüşlər oollar, ama ölä dä bu daavanın cuvabını bulamamışlar. Aralarında kâr kavgalaşmaa başlamışlar...

Bir gün geler dolaşmaa onnarı Miti dayıları. Annayıp kavgalaşmanın sebebini, deer ölä:

– Çekişmeyin boşuna. Bän verecän sizä kendimdän bir koyun da *işinizi*¹ kolayladacam. Sayın, ani sizdä artık onsekiz koyun.

Çeketmişlər kardaşlar bölmää onsekiz koyunu. Onsekizin yarısı – **dokuz**, üçüncü payı – **altı**, dokuzuncu payı – **iki**. Pek kolay bölmüşlər, kimseyi gücendirmemişlər.

– Ama şimdi toplayın bireri hepsini koyunnarı, – demiş dayıları.

Bölmüşlər kardaşlar **onsekizi**, ama toplamaa başladıyan, dokuzu, altıyı hem ikiyi – olêr **onedi**. "Şaşılacak iş! Yok nicä olsun!" – demişlər kardaşlar.

– Bän görerim, ani benim koyunum burada zeedä. Herkeziniz kabletti bobanızın brakılma koyunnarından kendi payını. Saalıcaklan, çocuklar!

Verin cevap koyulmuş soruşlara.

1. Nasıl bölmüş varlığını oolların bobası?
2. Kim hem nicä yardınamış çözmää bu problemayı?
3. Ya düşünün da bulun, neçin pay etmişlər onsekizi, ama topladıyan, Miti dayıların koyunu gelmiş zeedä! Açıklayın fikrinizi.
4. Yazın. İlk iki abzafta konsonnan bitän adlıkları çizin.

2. Okuyun teksti "Dayı". Dördüncü abzatan incä vokallı adlıkları bulun, aazdan onnarı hallayın. Yazın bu adlıkları tefterlerinizdä, hallayarak birlik sayısında.

3. Verilmiş laflardan ayırın sade konsonnan bitän adlıkları. Onnarın beşinnän kurun birär cümlä. Yazın kurulmuş cümleleri tefterlerinizdä, çizeräk adlıkların hal afikslerini.

*kafadar
bakış*

Köpük, koyun, daul, başak, em, kuzu, sakal, göz, kurşum, saz, öz, maana, kol, saat, bakış, saç, ömür, deri, akıl, mamu, eş, dost, kafadar, koç, keçi, dana, üzüm, zerdeli, armut, yazal.

4. *Hallayın verilmiş adlıkları birlik sayısında. Aazdan açıklayın ses dönmelerini hem onnarın dooru yazılmasını.*

Saç, yamaç, süt, dut, çorap, yuurt.

5. *Okuyun teksti. Parantezaları açıp, koyun lafları lăäzımını formada.*

*sallangaç
fazenda
birlikli*

Birlikli aylä

Bir pazar (gün), sabaa ekmeeni idiktän sora, baka baktı bana da, gülümseyip, dedi:

– *Büün*¹ pazar. Bän (iş) gitmeerim. Sän dä (şkola) gitneersin. Ne yapacez büün?

– Baka, – dedim bän, – sän geçän pazar da bana hep ölä sorduydın...

– Da sora ne? – sordu mamu.

– Bän dediydim (baka), ki yapsın bana bir sallangaç... Ama o bana dedi, ani gideriz fazendaya.

– Da sän ne beenmedin mi, ani (fazenda) gittik? – sordu baka.

– Pek *beendim*!² – dedim bän. – Ama neçin ozaman *sorêrsın*³, açan hep okadar kendiyesinä yapacan?

– O herkerä ölä yapêr, – ekledi mamu.

– Verilerim! Verlerim! – kaldırdı (kollar) baka. – Büün yapacez, nicä siz isteye-ceniz. Gittik mi fazendaya? Orada bizi artık olmuş şeftelilär bekler!

– Gittik! – bir seslän dedik mamuyan ikimiz.

Koyulmuş soruşlara verin cuvap.

1. Neçin tekstin adı "Birlikli aylä"?
2. Neredän belli, ani bobanın lafı bu ayledä herkerä geçer hem tamannanêr?
3. Sever mi aylä saabisi hem evdekilär çiftçilii, toprakta işi?
4. Neredän bu belli? Bulun cuvabı teksttä da okuyun.
5. Yazın teksti tefterlerinizdä, konsonnan bitän adlıkların altlarını çizeräk.
6. Angı halda durêrlar adlıklar *gün, iş hem kol*?

6. *Okuyun. Lafları koyun doorudak hem gösterek hallarda, nişannayarak onnarın hal afikslerini.*

Sözlük: Yamaç, kortmaç, but, saat, engeç, bulamaç, ip, saurgun, gelin, sergen, güreş, saman, tezek, üülen, avşam.

Örnek: D. yamacâ G. yamacî

7. *Angı sırada bulunêrlar konsonnan bitän adlıklar? Herbir sıradan birar laflan kurun cümlä, kullanarak bu adlıkları gösterek halda.*

– Üzük, köpük, basamak, kalpak, çilek.

– Gök, ip, meşin, horoz, papşoy.

– Çekirgä, yabanı, taliga, sürü, tolu.

8. Okuyun. Parantezaların içindä bulunan adlıkları kóyun lâázımnı formada. Açıklayın dooruluunuzu. Yazın cümleleri tefterlerinizdä, nişannayarak bu adlıkların afikslerini.

1. Biz pek severiz (kardaş), angısının var kendi (traktor). 2. (Klas) çiçeklär artık hepsi açtılar. 3. (Şopar) elindä vardı çok renkli kardaş. 4. Doktor ilaçlêr (Todur) kulaanı. 5. Mani kaldırêr (yorgannar). 6. Sıır (aul) var birkaç adam. Onnar çalışêrlar tutmaa (koç).

Adlıkların çokluk sayısı düzüler (kurulêr) **-lar, -lär; -nar, -när** afikslerin yardıminnan.

Çokluk sayısında adlıklar hepsicii hallanêrlar, nicä konsonnan bitän adlıklar: *enserlär – enserlerin, enserlerä, enserleri; karımcalar – karımcaların, karımcalara, karımcaları; uşaklar – uşakların, uşaklara, uşakları; köpeklär – köpeklerin, köpeklerä, köpekleri.*

9. Adlıkları kóyun çokluk formasına, gösterek halına.

Adam, dam, eşek, urok, kazma, diiren, saman, çiçek, bayır, daa, küü, demet, sammannık, **aaç**¹, baca, kır, hırleç, çoban, kuli, buzaa, piliç, kaaz, koç, **saadıç**¹, kumi, dayka.

Örnek: Adam – adamnär – adamnärî;

Verilmiş lafların beşinnän çokluk sayısında kurun birär cümlä da yazın tefterlerinizdä, çizerek altlarını.

10. Verilmiş adlıkları hallayın, hepsi morfemaları gösterin.

Cümlelär, koyunnar, **derilär**³, ekinnär.

§ 66. Vokallan bitän adlıkların hallanması

1. Okuyun materialı. Aazdan cuvap verin, angı adlıklar tablişada hallanêr.

Hal-lar	Kalın vokallılar			İncä vokallılar			Afikslär
T.	baka	tolu	buu	küpä	küsü	tüü	–
S.	baka- nım	tolu- nun	buu- yun	küpe- nin	küsü- nün	tüü- yün	-nım, -nun; -nin, -nün; -yım, -yun;
D.	baka- ya	tolu- ya	buu- ya	küpe- yä	küsü- yä	tüü- yä	-yin, -yün
G.	baka- yı	tolu- yu	buu- yu	küpe- yi	küsü- yü	tüü- yü	-ya, -yä -yı, -yu;
E.	baka- da	tolu- da	buu- da	küpe- dä	küsü- dä	tüü- dä	-yi, -yü
Ç.	baka- dan	tolu- dan	buu- dan	küpe- dän	küsü- dän	tüü- dän	-da, -dä -dan, -dän

Tabliřaya görä olur butakım ıkışları yapmaa:

1) kimi hal formalarında hal afiksi yotlan:

- uzun vokallan bitän adlıklarda saabilik halında afiks **-yın, -yin, -yun, -yün;**
- vokallan bitän hepsi adlıklarda doordak hem gösterek hallarda **-ya, -yä; -yı, -yi, -yu, -yü;**

-yi, -yu, -yü;

2) saabilik halda vokallan bitän adlıkların afiksindä ayırıcı **n** peydalanêr: tolu-**nun, küpe-nin;**

3) **ä** vokallan bitän adlıkların hallanmasında kıynaş hallarda vokal dönmesi olêr **ä//e:** küpe-yi, küpe-dä.

2. Okuyun teksti da adlayın onu.

*güüdä
kayık
bez*

En ilk gemi – o bir aaç güüdesiydi. Adam ona pinärmış atlı da varmış nicä derenin bir tarafından öbür tarafına üzeräk geçsin.

Vakitler geçmiş, da sora başlamışlar aacın iini oymaa. Olmuş kayık. Ama kayının hızlılını zeedelemäa deyini, başlamışlar kullanmaa kürekleri hem bezleri.

Büük bezli gemilär kimär kerä haftaylan durarmışlar erindä denizdä, bekleyeräk, lüzgär çıksın, yada **kayarmışlar**³ heptän başka tarafa.

Bitki-bitkiyä peydalanmış **buulan**¹ motorlu gemi, angısı varmış nicä gitsin, nezaman isteer hem nereyi isteer. Ama tanımayan çok natura oluşlarını ozamankı adam sanmış, ani onu şeytannar aydêr, da kırmışlar.

Sora peydalanmış buulan motorlu hem bezli gemilär. Ondan sora – taa başka türlü. Ama şindi denizlerdä hem okeannarda...

Koyulmuş soruşlara aazdan cevap verin.

1. En ilkin su üstündä nesoy gemi peydalanmış? Ne iş için kullanarmışlar onu?
2. Sora peydalanın gemi angı taraftan taa iimiş? Açıklayın fikirinizi.
3. Neçin buulan motorlu ilk gemiyi kırmışlar?
4. şindiki gemilär neylän başkalanêr ilerki gemilerdän?
5. alışın yazdırmaa şindiki gemiyi her taraftan. Yazılı cevap verin 4-üncü soruşa.
6. Koyun tekstin adını. Bitirdin.
7. Teksttä çizin vokallan bitän adlıkların altlarını, halını belli edin.

3. Okuyun. Konsonnan hem vokallan bitän adlıkları ayırı-ayırı söläyin. Yazın lafları iki bölüm virgöl aşırı. İki bölümdän dä birär laflan kurun cümlä, çizeräk adlıklarda afiksleri.

Koyunu, makazda, kaazın, ayleyä, maşanın, pençeredä, aulun, malinin, kakuya, sobadan, kahırı, meyvaya, zerdelidä, řeftelidän, däduunun, lelüda, suya.

4. Verilmiş adlıkları hallayın. İkisinnän kurun birär cümlä kır işi için.

Tarla, tenä, ayna, meřä, küsü, kirpi, Miti, Dimu.

5. Okuyun. Bulun teksttâ adlıkları, angıları konsonnan hem vokallan biter. Açıklayın aazdan, neylân başkalanêr onnarın hallanması.

*gür
daldırmaa
salvermäâ*

Ayıcıkları yıkamak

Gür daayın içindän derenin boyuna çıkêr anaç ayı iki şen ayıcıklan.

Mamuları tutêr ayıcığın birisini dişlerinnän ensesindän da başlêêr onu, daldırıp su içinä, çalpalamaa. **Ayıcık**² çıvdirêr, isteer boşanmaa, ama mamusu salvermeer onu, taa **islää**¹ yıkamayınca. İkinci ayıcık korkudan toparlanêr kaçmaa daa içinä. Ama mamusu onu etişer geeridän, şamarlêêr da sora – su içinä.

Ayıcıklar¹ ikisi dä çok kanaat kaldıydılar yıkanmaktan, çünkü o günü hava pek sıcaktı. Onnar sa yazı-kışı o kalın şubalarlan gezerlär. Su onnarı pek islää serinnettiydi. Vardı nicä genä ayıcıklar kaçınsınnar, oynaşsınnar, şımarsınnar.

Kanaat kalmaa – ii kefâ gelmäâ.

Verin yazılı cuvap koyulmuş soruşlara.

1. Yılın angı zamanı için yazılı bu teksttâ? İnanırın.
2. Neçin mamuları zorlan yıkamış ayıcıkları? Siz suyu seversiniz mi? Üzmää bilersiniz mi?
3. Yıkanmak – o sade serinnemäk mi? Açıklayın fikirinizi.

§ 67. **K** konsonnan bitân çokkısımnı adlıkların hallanması

1. Gözdän geçirin tablişayı. Annadın, nicä hallanêr adlıklar, angıları **k** konsonnan biterlär:

Hal-lar	Kalın vokallılar			İncä vokallılar			Afikslär
T.	toprak	saalık	soluk	döşek	kemik	kütük	–
S.	topra- an	saalı- ın	solu- un	döşä- än	kemi- in	kütü- ün	-an, -ın, -un; -än, -in, -ün (k düşer)
D.	topra- a	saala- a	sola- a	döşä- ä	kemä- ä	kütä- ä	-a, -ä, (k düşer)
G.	topra- a	saalı- ı	solu- u	döşä- ä	kemi- i	kütü- ü	-a, -ı, -u; -ä, -i, -ü; (k düşer)
E.	toprak- ta	saalık- ta	soluk- ta	döşek- tä	kemik- tä	kütük- tä	-ta, -tä
Ç.	toprak- tan	saalık- tan	soluk- tan	döşek- tän	kemik- tän	kütük- tän	-tan, -tän

K konsonnan bitän çökkısımnı adlıklarda saabilik, doorudak hem gösterek hallarda **k** konson düşer (bak tabliṭaya). Hep bu hallarda **k** konsonun önündä bulunan vokal **e** döner **ä** vokala (e//ä) (bak tabliṭaya).

-Ak, -ek kısımnarlan bitän adlıklarda doorudak hem gösterek halların formaları (afiksleri) birtürlüydür: *yumak* – (neyä?) *yumaa*, (neyi?) *yumaa*; *döşek* – (neyä?) *döşää*, (neyi?) *döşää* hem başka.

2. Verilmiş adlıkları aazdan koyun sade saabilik, doorudak hem gösterek hallarına, açıklayarak onnarın afikslerini.

Saalik, olacık, karık, yumak, damak, sülük, körük, koruk, soluk, **buluçuk**³, yastık, ipek, çiçek, irik, delik, arpacık.

Koruk – baa bozumundan sora çotuklarda kalan eşil üzüm pandalcıkları;
ipek – bürüncük ipli.

3. Okuyun. Parantezaların içindä duran adlıkları läüzümni formada koyun, dooru yazılmalarını inandırın.

kiriş
baça
çalkamaa

Dädu hem unukası

Dädu baa çotuklarını tellerä baalêr.⁴ Çotuklar kär üklü eşil üzümün.

– Dädu-u! – uzaktan baarêr unukası. – Düzsänä benim (biçikleta). Sinciri koptu.
– Düzeyim, Sandicik, ama gözlüksüz bişey görmeirim.

Sandicik kaçarak gider içeri gözlükleri **aaramaa**¹. Aarêr (içer), ama bulamêr. Aarêr (kufnä) – bulamêr. Aarêr bük (ev) (dolap) içindä, üstündä, (pat) altında – bulamêr. Bir dä aklısına geler, ani dädu ilersi (gün) tavanda (booday) çalkamış. Pinmiş (tavan). Ačan bakmış – (dädu) (gözlüklär) kirişin üstündä, (baça) boyunda yalabıyarmışlar.

Ačan Sandicik getirer tavandan **gözlükleri**³, dädu ona sorêr:

– Sandi, neçin sän dün aaramadın benim (gözlüklär), açan bän sana yalvardım, ama şimdi ölä pek tez buldun onnarı?

Sandicik sade kızarmış, ama cevap bu soruşa bulamamış.

Kiriş – balka, evin genişliinä koyulan tavana aaç güüdesi.

Verin yazılı cevap koyulmuş soruşlara.

1. Yılın angı zamanı için yazılı bu tekst? Neçin? İnandırın.
2. Neçin dädu tutunmamış düzmää unukasının biçikletasını?
3. Neredä Sandicik aaramış hem bulmuş däduunun gözlüklerini? Geniştan cevap verin, inandırarak tekstlän.
4. Beendiniz mi Sandicii? Neçin? İnandırın?

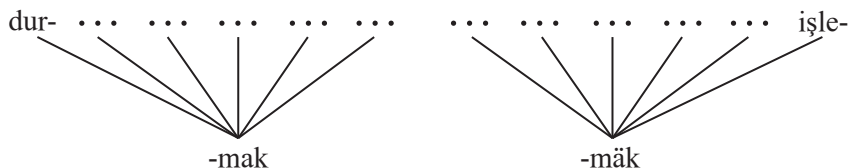
5. Nicä annêrsınız dädunun soruşunu?

6. Sizä dä evdä butakım soruşlar koyêrlar mı? Neçin?

4. Kısadan yazın birär tekst "Benim kardaşım" yada "Benim kızkardaşım", angısında k konsonnan adlıkların altlarını çizgin, açıqlayarak afikslerin dooru yazılmasını.

Kullanın te bu lafları läüzimni formada: **göz, saç kulak, surat, boy, tırnak, bakış, ayak, şen, akıllı, gözäl, pelik.**

5. Ekläyin adlıkların etişmäz parçasını.

§ 68. Adlıkların saabilik forması

Gagauz dilindä adlıkların var saabilik forması, angısı gösterer predmetin saabilisini üz tarafıdan: 1-inci, 2-nci ya 3-üncü üzün. Bu forma belli eder, kimin ya neyin predmet.

Adlıkların saabilik forması düzüler **üz** hem **sayı** afikslerin yardımınan.

Örnek: göz – göz-**üm**, kol – kol-lar-**ım**, el – el-ler-**im**-dä.

Adlıkların saabilik afiksleri (temel halda)

Üzlär	Konsonnan bitän	Vokallan bitän	K konsonnan bitän
Birlik sayısı			
1-inci	-ım (-im); -um (-üm)	-m	-am,(-äm); -ım (-im); -um (-üm)
2-nci	-ın (-in); -un (-ün)	-n	-an (-än); -ın (-in); -un (-ün)
3-üncü	-ı (-i); -u (-ü)	-sı (-si); -su (-sü)	-a (-ä); -ı (-i); -u (-ü)
Çokluk sayısı			
1-inci	-ımız (-imiz); -umuz (-ümüz)	-mız (-miz); -muz (-müz)	-amız (-emiz); -ımız (-imiz); -umuz (-ümüz)
2-inci	-ınız (-iniz); -unuz (-ünüz)	-nız (-niz); -nuz (-nüz)	-anız (-eniz); -ınız (-iniz); -unuz (-ünüz)
3-üncü	-ı (-i); -u (-ü)	-sı (-si); -su (-sü)	-a (-ä); -ı (-i); -u (-ü)

1. Verilmiş lafları kóyun saabilik formasında birlik sayısının 3-üncü üzündä.

Alma, yazal, göz, çanta, mantar, manca, burnu, aaz, horoz, diş, kızkardaş, boba, şkola, üüredici, kiyat, güneş.

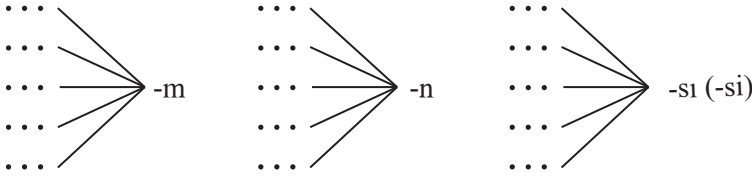

Bunnardan dört laflan kurun birär cümlä, onnarı tefterlerinizdä yazarak.

2. Verilmiş cümlelerdä bulun saabilik formasında duran adlıkları, açıklayarak, angı üzdä hem sayıda durêrlar.

1. Kaldırın **kollarınızı**¹ yukarı. 2. Gözleriniz açık olsun. 3. **Kolivermiş almasını** kardaşı-na.⁴ 4. Kırdan evä etişincä, ayaklarımız acıdı. 5. Anamı hem bobamı bän pek severim. 6. Kardaşım işleer traktorda. 7. Açıan bileceniz cuvabı, kaldırın ellerinizi.

3. Kóyun noktaların erinä adlık, ekläyin verilmiş afiksleri. Angı sayıda hem üzdä onnar durêrlar. Örnäü görä tefterlerä yazın.

Örnek: Ana^â (1 üz, bir. s.),

4. Aşaadaki adlıkları koyun birlik sayısında temel halda 2-nci üzdä.

Ana, üzüm, ensä, babu, eniştä, uşak, gök, yıldız, bulut, saalık, yaka, yaamur, kaar, yımırta, pınar, tokat, su, ekmek.

Yazın dört laflan birär cümlä. Açıklayın saabilik formasında bulunan adlıkların dooru yasılmasını.

§ 69. Saabilik formasında adlıkların hallanması

Konsonnan bitän adlıklar

Hal-lar	Kalın vokallılar					
	I (benim)	II (senin)	III (onun)	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	balım	balın	balı	dostum	dostun	dostu
S.	balım-ın	balın-ın	balı-nın	dostum-un	dostun-un	dostu-nun
D.	balım-a	balın-a	balı-na	dostum-a	dostun-a	dostu-na
G.	balım-ı	balın-ı	balı-nı	dostum-u	dostun-u	dostu-nu
E.	balım-da	balın-da	balı-nda	dostum-da	dostun-da	dostu-nda
Ç.	balım-dan	balın-dan	balı-ndan	dostum-dan	dostun-dan	dostu-ndan
İncä vokallılar						
T.	telim	telin	teli	gözüm	gözün	gözü
S.	telim-in	telin-in	teli-nin	gözüm-ün	gözün-ün	gözü-nün
D.	telim-ä	telin-ä	teli-nä	gözüm-ä	gözün-ä	gözü-nä

İncä vokallırlar						
G.	telim-i	telin-i	teli-ni	gözüm-ü	gözün-ü	gözü-nü
E.	telim-dä	telin-dä	teli-ndä	gözüm-dä	gözün-dä	gözü-ndä
Ç.	telim-dän	telin-dän	teli-ndän	gözüm-dän	gözün-dän	gözü-ndän

1. Okuyun cümleleri. Bulun saabilik formasında duran adlıkları hem açıklayın onnarın üzlerini, sayılarını, hallarını hem dooru yazılmalarını.

Bir vakıtlar Anton Pavloviç Çehov dooru demiş: "Adamda läüzim hepsi gözäl olsun: üzü dä, rubası da, canı da, fikiri dä".

Rubalarınız olsun ütüyä urulmuş. Koruyasınız kendi rubalarınızı hem ayak kap-larınızı, bakasınız, ki herkerä olsunnar pak. Siz artık kendiniz läüzim beceräsınız yıkamaa basmanızı, yakanızı, çoraplarınızı.

Urgusuz pozişiyalarda afikslerdä -lär-, -när- ä // e (vokal ä döner e vokala): gözläär – gözlerim, günnär – günnerim.

2. Okuyun. Söläyin, kim bu peetin avtoru. Bulun saabilik formasında adlıkları, üzünü belli edin.

Yardımcı

Bir gündä çok iş kurdum:
İneci sıra kuudum,
Giisileri yıkadım,

Kuşlara tenä attım.
Mamu dedi avşamsı:
– Mamunun yardımcısı!

Yazın peeti tefterlerinizdä, adlıkların altlarını çiziz, formalarını belli edin.

3. Adlıkları saç, dal, tuz hem kıyat koyun saabilik formasında da hallayın birlik sayısında. Adlıklarla kurun birär cümlä da yazın tefterlerinizdä.

Vokallan bitän adlıklar

Hal-lar	Kalın vokallırlar					
	I (benim)	II (senin)	III (onun)	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	katım	katın	katısı	kapum	kapun	kapusu
S.	katım-ın	katın-ın	katısı-nın	kapum-un	kapun-un	kapusu-nun
D.	katım-a	katın-a	katısı-na	kapum-a	kapun-a	kapusu-na
G.	katım-ı	katın-ı	katısı-nı	kapum-u	kapun-u	kapusu-nu
E.	katım-da	katın-da	katısı-nda	kapum-da	kapun-da	kapusu-nda
Ç.	katım-dan	katın-dan	katısı-ndan	kapum-dan	kapun-dan	kapusu-ndan

İncä vokallılar						
	benim	senin	onun	benim	senin	onun
T.	deräm	derän	deresi	sürüm	sürün	sürüsü
S.	derem- in	deren- in	deresi- nin	sürüm- ün	sürün- ün	sürüsü- nün
D.	derem- ä	deren- ä	deresi- nä	sürüm- ä	sürün- ä	sürüsü- nä
G.	derem- i	deren- i	deresi- ni	sürüm- ü	sürün- ü	sürüsü- nü
E.	derem- dä	deren- dä	deresi- ndä	sürüm- dä	sürün- dä	sürüsü- ndä
Ç.	derem- dän	deren- dän	deresi- ndän	sürüm- dän	sürün- dän	sürüsü- ndän

Vokal **ä** adlıklarda *derä* (*deräm*), *şişä* (*şişäm*), *küpä* (*küpäm*), *lülä* (*lüläm*) haldelerde (temel halden kaarä) döner **e** vokala (**ä** // **e**): *derä* – *deremin*, *deremä*, ... *şişä* – *şişemin*, *şişemä*, ... *lülä* – *lülemin*, *lülemä*.

4. *Okuyun masal parçasını. Bulun saabilik formasında adlıkları, açıklayın onların üzlerini, sayılarını, hallarını hem dooru yazılmasını.*

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş. Dädunun varmış bir kız, ikinci *babusunun*² da – bir kız. Dädunun kız her bir işini yaparmış vakıtlar, ama babunun kız kendi erini **dä** döşetmüzmiş. O mamusuna pek benzärmüş. Mamusu da işlerini hep dädunun kızına brakarmış, angısı taa karannıktan kendi *işlerindän*³ tutunarmış.

Yazın masal parçasını teftelerinizdä, açıklayarak saabilik formasında hepsi adlıkların formasını.

5. *Okuyun peeti, bulun saabilik formasında lafları, açıklayarak onların dooru yazılmasını.*

Yolum düştü ana tarafıma,
Serin soluu çekerim güüsümä;
Tä dönemeç, bitki yılma –
Da bän girerim küüyümä.
Sabaa durardı sak, açan
Koptu bir kart horoz sesi.

Sora, avaz olup ona,
Doldu çalgıylan herersi.
Ne erken bu orkestra uyandı?
Beni mi karşıleer Aydar?
Çalmaa ürääm dä yollandı
O horozlarlan barabar.

*güüs
dönemeç
yılma*

(P. Çebotar)

Yazın peetin laflarını, çizerek saabilik formasında adlıkların altlarını.

6. *Okuyun. Bulun saabilik formasında adlıkları, açıklayarak onları her taraftan.*

*zeedä
dedä
serbestlik*

Çoktan-çoktan Orta Aziyada, Aral denizin kırlarında, bizim oguz dedelerimizin varmış kendi devleti Oguzistan. O durmuş *ikiüz*¹ yıldan zeedä da sora bozulmuş.

Oguzların bir payı islam dinini kabul etmiş da kalmış oyanda. Bir payı da, kalkınıp, çıkmışlar Orta Aziyadan da geçmişlər rus kırlarına, Don hem Dnepru arasına.

Balkannara gelincä hem sora Bucak topraklarına erleşincä, halkımız çok zorluklar görmüş, türlü belalar geçirmiş. Ama bir kerä bilä kırılmamış, verilmemiş, kendi neetindän serbestlää etişmektän **atılmamış**³. Gagauzların büünkü avtonomiyası büük umut verer halkıma, ani gelecek vakıtlar, da tarafımız açacak, insan yaşayacak zengin hem kısmetli, halizdän serbest olacek.

Yazın teksti, her taraftan açıklayarak saabilik formasında adlıkları.

K konsonnan bitän adlıklar (karık, soluk; inek, sülük)

Hal-lar	Kalın vokallılar					
	I (benim)	II (senin)	III (onun)	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	karım	karın	karı	soluum	soluun	soluu
S.	karım-ın	karın-ın	karı-nın	soluum-un	soluun-un	soluu-nun
D.	karım-a	karın-a	karı-na	soluum-a	soluun-a	soluu-na
G.	karım-ı	karın-ı	karı-nı	soluum-u	soluun-u	soluu-nu
E.	karım-da	karın-da	karı-nda	soluum-da	soluun-da	soluu-nda
Ç.	karım-dan	karın-dan	karı-ndan	soluum-dan	soluun-dan	soluu-ndan
İncä vokallılar						
	I (benim)	II (senin)	III (onun)	I (benim)	II (senin)	III (onun)
T.	inääm	inään	inää	sülüüm	sülüün	sülüü
S.	ineem-in	ineen-in	inee-nin	sülüüm-ün	sülüün-ün	sülüü-nün
D.	ineem-ä	ineen-ä	inee-nä	sülüüm-ä	sülüün-ä	sülüü-nä
G.	ineem-i	ineen-i	inee-ni	sülüüm-ü	sülüün-ü	sülüü-nü
E.	ineem-dä	ineen-dä	inee-ndä	sülüüm-dä	sülüün-dä	sülüü-ndä
Ç.	ineem-dän	ineen-dän	inee-ndän	sülüüm-dän	sülüün-dän	sülüü-ndän

Adlıklada *kapak, olak, makak; erik, dedik, pelik, imik, eşik, ... k* konson saabilik formasında düşer: *kapa-am, ola-am, maka-am, eri-im, dedi-im, peli-im, imi-im, eşi-im*.

Temel halda saabilik formasında adlıklarda (*inääm, eşääm...*) urgu altında yazılêr **ä**, ama urgusuz pozitiyalarda (kalan hallarda) döner **e** vokala da olêr: *inääm-ineemin, ineemä, ineemi, ineemdä, ineemdän*.

11. Okuyun. Bölün saabilik formasında adlıkları üç paya: konsonnan bitennerä, vokallan bitennerä hem k konsonnan bitennerä. Aklınıza getirin, neredän bu yaratma parçası hem kim onun avtoru.

*şaşmaa, açıkgöz
kula, kurgaf*

Sokak şaşardı. Hepsicii mayıl olardı, açan sabaalän çıkardılar sokaa Todi, Gafi hem Simucuk. Çocukaklar ikisi dä karagöz, kurgaf, açıkgöz. **Kızçaaz**¹, Gafi, kulaca, pek **mamusuna**² benzeer, angısı baa brigadasında zvenevojka işleer. Makar ki Gafi üçüncüdüydi, Todi dä beşincidüydi, ama boyları kâr birtakım-dı. Simucuu alıp ortaya, üçü dä herkerä gidärdilär¹ yannaşık. Üçü dä pek kınak giyimniydilər: yakacıkları biyaz, rubacıkları ütüyä urulu, ayak kapları yalabiyêr... Todiylän Simucuk kepkacıklan gezärdilär, ama Gafinin tepesindä gözäl banta durardı.

Adını koyup, yazın teksti, saabilik formasında adlıkları açıklarak.

12. Aşaadaki adlıklardan kurun saabilik formasını da üçünü hallayın.

Maaza³, kuzu, yaprak, kazan, taş, yapaa, para, nacak, tırnak, **yumirta**³, kesä, çivi, ördek, pali, **çiten**¹, pelin, direk.

Üç bölümdän dä birär adlı saabilik formasında hallayın, tefterle-rinizdä yazın.

13. Okuyun. Aklınıza getirin şiirin adını hem onun avtorunu. Açıklayın her taraftan saabilik formasında adlıkları.

Ana dilim – tatlı bal,
Salkım çiçää kokusu;
Şırasını üklü dal
Vermiş gömeç dolusu.

Ana dilim – gevrek söz,
Uygun dizili sedef,
Ürük fikir ona öz,
Kefimä verir hep kef.

Ana dilim – gözäl ses,
Maanä-türkü avası;
Onu işidän herkez
Doymaz, geçmüz avazı...

Onsuz geçmüz hiç aaçlım,
Kuru kalar masalım;
Onsuz olmaz hiç saalım,
Kısır gezär akılım...

Yazın peeti, çizeräk saabilik formasında adlıkların altını.

§ 70. Yabancı dillerdän alınma adlıkların hallanması

Gagauz dilindä var çok laf, angıları alınma (gelmä) başka dillerdän. Elbetki, onnar girdilär gagauz dilinin leksikasına da oldular artık bizim: *radio, raketa, kosmos, antena, vitrina, taliga, krivat, mamaliga, apteka, alfabet, mera, kila, rubli, kilometra, milion* hem başka.

Hallanmayan laf gagauz dilindä yok. Hallanêrlar yabancı laflar da, angıları diil kurulu vokal garmoniyasına görä: *taliga, dädu, alfabet, vitrina, kila, rubli, milion*. Yabancı laflar hallanêrlar bitki vokala ya konsona görä hem bitki kısmın vokala görä.

Temel formada adlın bitki kısmında durarsaydı kalın vokal, vokal garmoniyasına görə başka kısımlarda da (afikslerdä) kalın vokal olacek: *radio – radionun, radioya, radioda; dädu – dädunun, däduya, däduyu; vitrina – vitrinanın, vitrinaya, vitrinayı; pelivan – pelivanın, pelivana, pelibanı* h.b.

Ama adlın bitki kısmında durarsaydı incä vokal, ozaman kalan kısımlarda da olacek incä vokallar:

alfabet – alfabetin, alfabetä, alfabeti; maalä – maalenin, maaleyä, maaleyi; aylä – aynenin, ayleyü, ayleyi; kartofi – kartofinin, kartofiyü h.b.

Hep bu kurallara görə hallanêr adlar da: *Nadi – Nadinin, Nadiyü, Nadiyi; Mişa – Mişanın, Mişaya, Mişayı, Maşi – Maşının, Maşiyä, Maşiyi.*

Hal-lar	İncä vokallı			Kalın vokallı		
T.	Todi	mali	Paşi	taliga	dädu	kilometra
S.	Todi-nin	mali-nin	Paşi-nin	taliga-nın	dädu-nun	kilometra-nın
D.	Todi-yä	mali-yä	Paşi-yä	taliga-ya	dädu-ya	kilometra-ya
G.	Todi-yi	mali-yi	Paşi-yi	taliga-yı	dädu-yu	kilometra-yı
E.	Todi-dä	mali-dä	Paşi-dä	taliga-da	dädu-da	kilometra-da
Ç.	Todi-dän	mali-dän	Paşi-dän	taliga-dan	dädu-dan	kilometra-dan

Doorudak hem gösterek hallarda vokalların arasında genä peydalanêr ayırıcı y (yot): *däduya, däduyu; taligaya, taligayı; Todiyä, Todiyi; Paşiyä, Paşiyi; Mişaya, Mişayı; Maşiyä, Maşiyi* (kuraldan dışarı: *batü – batünün, lelü – lelüya*).

Vokal **ä** döner **e** vokala (ä//e): *kalä – kalenin, kaleyä, kaleyi, maalä – maalenin, maaleyä, maaleyi; lülä – lüleyi, aylä – ayleyä.*

1. Verilmiş adlıkları hallayın, afiksleri açıklayın.

*Mamaliga*³, kino, zaamet, santim, furkulişa, şofer, alfabet.

zaamet
kismet

Hallanmış adlıkları yazın, afikslerin altlarını çizerek.

2. Verilmiş cümleleri teftêrê yazın. Hesap alın yabancı adlıkları, angularında vokal garmoniyası yok. Belli edin halları.

bildirmää
komşuyka
musaafir

1. Dädu koştı **taligayı**¹. 2. Baka oturttu Sandiyi eni **krivada**. 3. Bizim küüdän manastı-radan üç **kilometra**. 4. Saalık hem **kismet** sana, uşam! 5. Batü **zaamet** eder şkolada. 6. Mamu verdi komşuykaya **filcannan biraz** oloy². 7. **Musaafirlerimiz** artık geldilər. 8. **Padişaa** bildirmiş dolaylara, ani everer kızını.

Hallamakta **-lär, -nür** afikslerdä **ü** vokal **e** vokala döner saabilik, doorudak, gösterek, erlik hem çıkış hallarda:

T.h. iş-**lär**, gün-**när**;

S.h. iş-**ler**-in, gün-**ner**-in;

D.h. iş-**ler**-ä, gün-**ner**-ä;

G.h. iş-**ler**-i, gün-**ner**-i;

I.H. iş-**ler**-dä, gün-**ner**-dä;

Ç.h. iş-**ler**-dän, gün-**ner**-dän.

Daada islää dinnenmää. Burada uçuşêr kelebeciklär, sineciklär. Sevinersin gözäl çiçeklerä, türlü-türlü seslerä. Uşaklar deneerlär tutmaa renkli kelebecikleri.

§ 71. Adlıkların dooru yazılması

Hallayarkan adlıkları, afikslär eklenerlär sade vokal garmoniyasına görä. Adlın bitki kısmında kalın vokalsaydı – eklenän kısımnar (afikslär) da kalın vokallı olaceklar, ama bitki kısmında incä vokalsaydı – eklenän afikslär da incä vokallı olaceklar: *taliga – taligaların; Sofi – Sofilerä.*

Hallanmatka adlıklarda ses dönmeleri dä olêr: **ü – e, e – ä; ç – c, k – g, p – b, t – d:** *pirä – pireyi; direk – dirään, yamaç – yamaca, cenk – cengi, cöp – cöbümdä, tokat – tokada.*

Adlıklarda, angılarının bitki kısmında (**k** konsonun önündä durêr vokallar **ı, i, u** yada **ü**, doorudak halında kalın vokallar **ı** hem **u** dönerlär **a** vokala, ama **i** hem **ü** dönerlär **ä** vokala: *saalık – saalaa, soluk – solaa, eşik – eşüä, pelik – pelüä, üklük – üklüä, gözlük – gözlüä.*

K konsonnan bitän saabilik formasında adlıklarda konson **k** birlik sayısında düşer hepsindä hallarda: *yumak – yumaam, yumaan, yumaa; yumaam – yumaamin, yumaama, yumaami, yumaamda, yumaamdan.*

K konson düşmeer çokluk sayısında bulunan adlıklarda: *kabak – kabaklar – kabaklarım – kabaklarımın, kabaklarıma, kabaklarımı, kabaklarımda, kabaklarımdan.*

1. Verilmiş adlıkları **mekik, börek, çarık, gözlemä** hallayın, açıklayarak onnarın hal afikslerini hem inandırarak hallarda onnarın dooru yazılmalarını.

§ 72. Adlıklara morfolojiya analizi

Analiz planı:

I. Söz payı. Maanası.

II. Morfolojiya nişannarı:

temel forma (birlik sayısında temel hal); adetçä mi osa öz mü; cannı mı osa cansız mı; (diil mi saabilik formasında); hallanmak tipi, hal, sayı.

III. Sintaksis funktiyası.

Analiz örnää:

İlkyaz³ yılı doyrurêr.

Aazdan analiz.

İlkyaz – adlık.

En ilkin, gösterer yıl zamanın adını hem cuvap eder soruşa **ne?**

İkinci, temel forması – **ilkyaz**; var morfologiya nişannarı: adetçä, cansız, konsonnan bitän; burada kullanılır birlik sayısında temel halda.

Üçüncü, cümledä onun sintaksis funksiyası – subyekt.

(Yılı) doyrurêr (ne?) – ilkyaz.

Yazılı analiz:

I. **İlkyaz** – *adl.* (ne?)

II. T. f. – **ilkyaz**; adetçä, cansız, konsonnan bitän, birlik sayısında temel halda.

III. **(Yılı) doyrurêr (ne?) – ilkyaz** (subyekt).

1. Yazın cümleleri tefterlerinizdä. Yapın nişannı adlıklara morfologiya analizi.

1. Gençliktä³ ne yapacan – ihtärlıkta bulacan. 2. Herbir tencerä kapaanı bularmış. 3. Komrat – Gagauziyanın merkez kasabası. 4. Georgiğa armuda, Vlad ta kirezä³ pinmiş.

2. Verilmiş adlıkları hallanmak bölümnerinä pay edin. Herbir bölümdän birer adlıklan cümlä kurun, tefterlerinizdä yazın.

Koli, dädu, Mişa, Tanas, **kardaş³**, göl, güz, mantar, **saalık³**, varlık, hatır, gözlük, saz, olak, suan, arı, aaç, **yapr³**, ayak, kayık, ara, erik.

3. Diiştirin lafbirleşmelerini, uygun laftan kurup işlik örnää görä.

Yapmaa çatıda düünük, yaalamaa siniyi oloylan, masa üzünä bir lekä kaçırmaa, musaafirä ikram yapmaa, olmaa kara, vermää beygirä su, “of” demää kahırdan, birkimseylän dost olmaa, kaşıcaklan imää vermää uşaa, çatıyı taa uzun yapmaa, südä maya katmaa, bakıra kapak koymaa, dolu çiteni boş brakmaa, kaplarda ben yapmaa, toz kaldırmaa, arabaya saman üklü yıvmaa, bir ayaannan topal basmaa.

Örnek: koymaa mancaya tuz – tuzlamaa mancayı, ...

4. Verili işliklerdän alıp kökü, türlü afikslerin yardımınan eni adlık düzün. Tefterä yazın.

Adlıklar: döşemää; kapamaa; sevmää; örtmää; yazmaa; görünmää; kaymaa; sallanmaa; çizmää; yutmaa.

Örnek:

Adlıklar: kokmaa – kok + u – **koku**, ...

5. Düzün lafbirleşmesi, skobalarda verili lafları dooru formada kullanın, adlıkların halını belli edin. Bu lafbirleşmelerinnän kurun 1–2 uygun cümlä.

Şaşıрмаa (yol), vazgeçmää (üüsürmək), şişirmää (top), abanmaa (tokat), toplamaa (mantar), doyrurmaa (hayvannar), korunmaa (ateş), özlemää (uşaklar), çıkarmaa (pınar), tırmaşmaa (aaç), kokmaa (çiçek), kurtulmaa (bela), kaplamaa (kiyatçık), ürkütmää (piliç).

Örnek:

Korumaa (kiyat) – korumaa (neyi?) kiyadı (G.h.);

hatır gütmää (büüklär) – hatır gütmää (kim?) büüklerä (D.h.),

6. Uydurun köklerä verilmiş afikslerin birisini da düzün eni adlık örneklerä görä.

Kök	Afikslär	Kurulu adlık
bal	-lan/-caaz/-cı	?
kaz	-ma/-maa/-êr	?
ot	-dan/-suz/-luk	?
pelik	-çi/-cäk/-siz	?
göz	-lär/-lük/-lü	?
ört	-mää/-ülü/-ü	?
yaz	-ı/-ıcı/-ılı	?
çizmä	-ci/-li/-cik	?
kaz	-caaz/-maa/-ma	?
bas	-ılı/-k1/-maa	?

Örnek: İş + çi = işçi (adlık).

TESTLÄR

1-inci test. Angı laflar cuvap ederlär soruşlara kim? ne?

1. Kaavi, üüsek, akıllı.
2. Aylä, dädu, almak.
3. Üürenmää, yazmaa, okumaa.

2-nci test. Angı laflar göstererlär predmetlerin adlarını?

1. Hızlı, karannık, nem.
2. Beş, bän, yakın.
3. Başak, akıl, çiçek.

3-üncü test. Bu sıralarda öz adlıkları bulun.

1. Cadı-babu, Kubey, "Uzun kervan".
2. Tavşam, kirpi, tekä.
3. Kiyat, masal, dünnä.

4-üncü test. Adetçä adlıklar neredä?

1. Derä, deniz, kasaba.
2. Kişinöv, Komrat, Nistru.
3. Karpat bayırları, Bozka.

5-inci test. Angı sırada bulunêrlar canını adlıklar?

1. Taş, aylä, makaz.
2. Şkola, klas, çanta.
3. Üüredici, uşak, piliç.

6-ıncı test. Angı sırada adlıklar cuvap ederlär soruşa kim?

1. Darı, ekin, yımırta.

2. Ekmek, yaşamak, saalık.
3. İnsan, tavşam, doktor.

7-nci test. *Düzülü (kurulu) adlıkları bulun.*

1. Araba, taliga, cümbüş.
2. Bostancı, dostluk, güncü.
3. Saat, maymun, kilim.

8-inci test. *Angı sırada bulunêrlar adlıktan adlıklar?*

1. İhtârlık, serinnik, karartı.
2. Birlik, onnuk, binnik.
3. Duşmannık, keçici, baacı.

9-uncu test. *Angı adlıklar girerlär konsonnan bitän hallanmak tipinä?*

1. Kaşım, tavaya, baada.
2. Taukta, ayaan, arıdan.
3. Tavanda, kaarın, baldan.

10-uncu test. *Vokallan bitän hallanmak bölümün adlıklarını bulun.*

1. Tauk, basamak, yatak.
2. Hava, kaya, dayka.
3. Tiken, duvar, genger.

11-inci test. *Angı sırada bulunêrlar k kosonnan bitän çokkısımnı hallanmak bölümünä girän adlıklar?*

1. Daayı, enserdä, papşoy.
2. Döşek, soluk, yastık.
3. Klas, saz, pat.

12-nci test. *Angı adlıklar durêrlar saabilik formasında?*

1. Bobam, uşam, yaayım.
2. Adam, salkım, üzüm.
3. Buu, çii, tüü.

13-üncü test. *Bulun doorudak halında bulunan adlıkları.*

1. Soluu, yataa, eşää.
2. Pelää, yastaa, yataa.
3. Eşii, kazıı, kuyuyu.

14-üncü test. *Gösterek halında duran adlıkları bulun.*

1. Balı, puluu, dirää.
2. Yamaçta, küüyün, daldan.
3. Sabaaya, gecenin, ayda.

15-inci test. *Angı sıradakı laflara uyaceklar afikslär -caaz, -cääz?*

1. Kuş, süt, tokat.
2. Uşak, diiren, tırmık.
3. Bal, gül, gün.

16-nci test. *Angı sıradakı adlıklara uyaceklar afikslär -caaz, -cääz?*

1. Tuç, yuurt, iş.
2. Parmak, dal, em.
3. Gözlük, tırnak, damar.

DOSTLUK HEM DOSTLAR ADAMIN YAŞAMASINDA

Söz iletmesi

Saygılı dostlar!

Bu bölümde sizä veriler kolaylık kendi sözünüzü ilerledäsiniz yaratmalı işleri yazmakta. Ana dilindä serbest sözleşmäk kompetençiyası en önemniydir. Başarıp 5-inci klası, siz lääzım biläsiniz hem beceräsiniz okunmuş yada işidilmiş sözdän informaçiya annamaa, onun temasını hem öz fikirini tanımaa, plan kurmaa, tekstin strukturasını açıklamaa; dialog, annatma, yazdırma elementlerini tanımaa hem ayırmaa; dialog hem monolog kurmaa, kendi bakışını serbest argumentleyip-açıklamaa.

Verili işlär hem sınışlar yardım edir canabilerinizä yazılı sözdä şu becermekleri oluşturmaa:

– monolog hem dialog situaçiyasında sözdä ana dilini uygun kullanmaa; dooru, uygun, sıralı sözü düzmää; cümleleri logikayca hem gramatika tarafından dooru düzmää, kullanmaa türlü konstrukçiyaları;

– tekstlerä analiz yapmaktä lääzım biläsiniz hem beceräsiniz temayı, baş ideyayı, artistik kolaylıklarını bulmaa; tekstlerdän personajlara türlü dil kolaylıklarınınna karakteristika yapmaa, yazdırmaa, yaptıklarını kantarlamaa; avtorun hem kendi bakışını açıklamaa.

Ki söz kompetençiyanız ilerlesin, en ilkin te nelär mutlak lääzım yapmaa:

1) ana dilindä yazılı artistik literaturasını okumaa, kavrayıp en gözäl sözleri;

- 2) büyük yaşta insanların sözünü seslemää, uygun hem gözâl lafları aklında tutmaa;
- 3) dili aktiv hem dooru kullanmaa hergünkü sözleşmektä;
- 4) gagauz dilindä çok hem türlü harakterdä tekst yazmaa;
- 5) orfografiya kurallarını hem sözlükleri kullanmaa.

§ 73. Nicä takrir yazmaa

En ilkin, läüzüm düşünekli okumaa verilmiş teksti. Düşünüp, bulun tekstin temasını hem öz fikirini. Bu – temel. Bunsuz yok nicä yazmaa bir dâ cümlä, cünkü ne dâ yazmasanız – temaya uymaz.

İkinci. Mutlak läüzüm bulmaa dayanak lafları, angıları yardımdayacak sizä açıklamaa temanın içindeliini dâ, tekstin öz fikirini dâ.

Bu işi yaptıktan sora, **var nicä takririn planını** da kâr **kurmaa**. Buna deyni läüzüm bölmää teksti maanayca parçalara, angılarında herbirindä veriler birbişey için ayrıri informaşıya. Koyun herbir parçanın adını.

Varsaydı teksttä ölä laflar, angılarının maanalarını bilmeersiniz yada bitkiyädän annamêersiniz, – **bulun o lafların maanalarını sözlüklerdä** yada başka erdä.

Varsaydı teksttä ölä laflar, angılarının dooru yazılmasında var problema, – düşünüp, **bulun, angı kurallar olur açıklasın onnarın dooru yazılmasını**.

Bundan sora taa bir kerä dikat okuyun teksti, alarak hesaba, nasıl yazılêr ayrıri laflar hem laf birleşmeleri.

Takriri yazdıktan sora mutlak yapın ona kontrol, doorudarak kaçırılmış yanlışlıkları.

Takrirlär var nicä olsunnar **sıradan, kısadan, ayırmalı, yaratmalı** işlän.

Sıradan takrir isteer, ki teksttän bişeycik kaçırılmasın, yazılсын ufak-tefek işlär için dâ.

Kısadan takrirdä yazılmêer ufak-tefek işlär, ama en önemni oluşlar için yazılêr.

Ayırmalı takrir brakêr yazanı kendi annamasına görä yazılсын öncä belli edili işlär, oluşlar için.

Yaratmalı işlän takrir isteer yazandan, ki şeyleri, oluşları açıklayarken, kendi fikirini dâ, kendi bakışını da göstêrsin, kâr oluşların personajların yaptıklarını da kantarlasın.

1. Okuyun teksti "İki tamah ayıcık", bularak onda stil elementlerini (annatma, yazdırma, fikirlemä). Bölün teksti paylara, düzüp plan. Hazırlanın da takrir yazın.

İki tamah ayıcık

(Macar halk masalı)

İki küçük, tülü, ahmak ayıcık bulmuşlar bir parça kaşkaval. Şindi bilmeerlär, nicä onu pay etmää.

– Verin bän pay edeyim! – demiş bir kart, turuncu, şiret tilki da yapmış o kaşkavalı iki parça. Kâr kör olan da varmış nicä görsün, ani parçalar diilmişlär birtakım. Ahmak ayıcıklar, gördüynän bunu, kaldırmışlar şamata:

– Bir parça büyük, öbürü dâ küçük!

Haydutka, yalancı tilki onnarı hızlı uslandırmış:

– Uslanın, gözalciklerim, uslanın ahmacıklarım! Şindi bän onnarı birtakım yapacam.

Dalamış aaç tilki o büük parçadan hem ölä büük bir parça, ani şindi bu parça o öbüründän taa küçük kalmış. Tilki genä dalamış. Ama tamah ayıcıklar genä başlamışlar baarışmaa, çünkü parçalar genä diilmişlär birtakım.

Hesapsız tilki sık-sık dalayarmış ba o parçadan, ba bu parçadan ölä hızlı, ani ayıcıkların kara burnucukları tilkinin ardına bir parçadan hızlı öbür parçaya dönärmişlär. Tilki, görüp, ani yok kimdän korkmaa, islää doyunmuş. Kaşkavaldan kalmış sade iki küçücük, papşoy tenesi kadar parçacık.

– Tä şindi ikisi dä birtakım mı? – sormuş kalın üzlü tilki. – Makar ki küçücük parçalar, ama birtakım ikisi dä. Sofranız bereketli olsun! – gülmüş hayırsız hem naalet tilki da koşarak daaya kaçmış. Ayıcıklar sa kendi tamahlın beterinä kaşkavalsız kalmışlar.

Kim tamahlanêr, onnarlan herkerä ölä olêr.

Verin cuvap koyulmuş soruşlara.

1. Neçin ayıcıklar kabletmişlär tilkinin teklifini?
2. Bulun teksttä erleri, cümleleri, lafları, angıları yazdırêrlar ayıcıkları hem tilkiyi.
3. Neredän belli, ani tilki şiret, hayırsız hem naalet?
4. Nasıl annêersınız masalın bitki cümlesini? Angı stildän bu tekst: annatma, yazdırma osaydı fikirlemä mi? Bulun argument da inandırın dooruluunuzu.

§ 74. Nicä yaratma yazmaa

1. Yaratma yazmaa deyni, en ilkin yaratmanın temasını läüzüm düşünekli aklından geçiräsin (sayıklayasın, nelär girer bu temaya, nelär var nicä yazmaa, angı materiallar, informaşıya taa derindän açıklayacak bu temayı).

2. Kararlayın, angı stildä sizä taa pek yakışacak açıklamaa bu temayı. Akıldan geçirin, sayıklayın hem öz fikirini bulun.

Öz fikiri açıklamaa deyni, läüzüm bulasınız en uygun lafları, inandırıcı argumentleri, angıları düşündürecekler okuyucuyu.

Ki materialı sırayca kullanasınız, birbişey unutmayasınız, kaçırmayasınız, – kendinizä deyni plan kurun.

3. Karaya yazdıktan sora, mutlak okuyun yaratmanın ilk variantını hem fikirdän geçirin: uydu mu sizä käämil açıklamaa temayı hem öz fikiri. Eer görärsedyiniz, ani kimi cümleleri, kimi materialları vardı nicä yazmamaa, – çıkarın onnarı. Eer duyar-saydınız, ani kimi materiallar uymêrlar bu temaya, – çıkarın onnarı. Bundan sora görärsedyiniz, ani yaratmanın kimi erleri, kimi pozitşyaları kaldılar açıklanmadık,

yada yufka açıklanmış, sulu hem soluk, – zeedeläyin, ekläyin, doldurun ölä materi-
allarlan, ölä argumentlärlän, ölä laflarlan, angıları yaratmanızı birdän dirildeceklär,
yapaceklar onu parlak hem sıralı. Ama eer görärsediniz, ani tema bütün-bütünnä
açıklanmamış – doldurun, derinnedin, genişledin onu.

4. Yaratmaya hazırlanırken yada onu artık yazarken, unutmayın, ani paası onun
olmayacak, eer olmarsaydı onun dili uygun, kullanılmarsaydı onda türlü artistik dil
kolaylıkları: laflar da erli-erindä läözüm olsunar, maanayca da dooru kullanılsın-
nar, artistik tarafı da olsun üüsek uurda.

5. Eer biz koydusaydık (koyarsaydık) neet kimisä (neyisä) her taraftan göstermää,
açıklamaa onun nişannarını, – ozaman biz taa çok nişannıkları kullanêriz, cümleleri
birsoy paylarlan kullanêriz, şeyin nişannarını açıklamaa deyni, başka yazdırma
elementlerini kullanêriz. Bölä yaratmaya biz **yazdırmalı yaratma** deeriz.

6. Ama bizä läözımsaydı birkimseyi inandırmama, ani yaratmada açıklanan oluşlar
dooru, läözümünü, faydalı, ozaman biz çalışêriz taa çok ölä informațiya kullanmaa, angı-
sı bizi dä, başkasını da inandıracak. İnandırmak taa faydalı, taa etkili olsun deyni,
yaratmada taa çok läözüm bu oluşların sebepleri açıklansın, taa çok düşünmeclär, taa
çok fikirlemelär, taa çok çıkışlar olsun. Bölä yaratmaya, neredä açıklanêr oluşların
sebepleri, **fikirlemeli** yaratma deniler.

7. Başka yaratmalara, angıları birbişey için annadêrlar, oluşları açıklêêrlar, ama
onları yazdırmêêrlar genişän, onların sebeplerini göstermeêrlär, açıklamêêrlar,
annatmalı yaratma deniler.

Yaratmalar adetçä bitiriler yazanın bakışınnan, görüşünnän hem onun kantarlamasın-
nan, angısından taa çok kerä yazanın yaşamak pozițiyası da belli olêr.

1. Yukarkı resimä bakıp, bir yaratma yazın, ona ad koyun. Cuvap verin aşaadaki
soruşlara, kullanıp annatma hem yazdırma elementlerini.

1. Angı yıl zamanı resimdä gösteriler?
2. Nesoy hava dışarda?
3. Ne görersiniz?
4. Neredä razgeldi bu bela?
5. Ne aarardı uşaklar deredä (göldä)?
6. Angı moment gösterili?
7. Ne vardı nicä olsun bundan ileri?
8. Sanki ne var nicä olsun bundan sora?
9. Ne düşünersiniz, nicä bitişecek bu istoriya?
10. Var mı nicä demää, ani bu uşakların arasında haliz dostluk?
11. Kendinizä nesoy çıkışları yapêrsınız?

2. Aşaadaki söyleyişleri dostluk için tefterlerinizä yazın, onların maanalarını annadın.

1. İnsana deyni dostluk kâr nicä taazä soluk.
2. İi dostunu aklında tut, körlük yapanı unut.
3. Kendisi dost olacak, açan zorunda bulunacak.
4. Herkerä koru eni evini hem eski dostunu.
5. Dostun üzünä bakar, duşman sa – ayaana.
6. Kusursuz dost aarayan dostsuz kalır.

Sözlük: Dostlarımız, dost, dostlaşmaa, dostluk, dostsuz, dostçaazım, dostça (dostçasına), etmää, birkimsey, edinmää, yaşamaa, yardım etmää, kalmaa, hatırlamaa, aaramaa, gücendirmemää, kurtarmaa.

3. Annadın kendi dostunuz için:

- Kiminnän dostluk edersiniz?
- Doztunuzun görümü nesoydur? Yazdır patredini.
- Karakteri nesoydur?
- Neylän biri-birinizä yardım edersiniz?
- Düün plan da yazın bir yaratma “Benim dostum...”.

4. Annadınız, var mı sizin dä klasınızda dostlarınız, ne bilersiniz onnar için? Yazınız bir kısa annatma dostluk için. Orada olsun çeketmesi, düümüü, ilerlemesi, kulminaşiyası hem çözüntüsü. Tekstin teması olsun: "Dostluun paası belada belliydir".

Söz ilerletmesi için tekstlär

1. Okuyun, takrir yazmaa hazırlanın.

Bıyıklar hem kulaklar

Çoyu biler, ani işitmäk organı sade kulak. Ama bu diil dooru. Seslemää var nicä bıyıklarlan da, nicä molik (mol’); şkebäylän, nicä böceklär (sarança), kâr bütün güüdäylän dä, nicä balıklar hem engeçlär.

Hayvannar işiderlär islää. Ama denizdä meduzalar işiderlär ölä keskin, ani 15 saat öncä duyêrlar boranın yaklaşmasını!

Yarasa kuşu kulaklarinnan zından karannıkta "görür". Uçarkan, o sansın sıklık çalêr. Bu sıklık sesi, iliştıynän (dayandıynan) bir şeyä, döner geeri, da yarasa ku-laannan "görür", ani bu (deyecz ki) körsinek, ama diil kedi.

Bıyıklar için ne var nicä söylemää? Sade kimi adamnar *taşıyêrlar*¹ onnarı gözel-lik için. Ama hayvannar bıyıklarinnan türlü şeyleri yoklêêrlar. Balena balıkları (kitlär) *avlarını*³ yutmaa deyni, onu nicä süzecektän geçirerlär bıyıkların arasından, angıları bulunêrlar balena balın aazında. Bıyıkları kullanêrlar kâr duşmannarı korkutmaa da. *Tarakannar duşmannarını bıyıklarinnan korkudêrlar*⁴.

Yarasa kusu – kanatlı sıçan;
süzecek – çendelä.

Verin cevap koyulu soruşlara.

1. Dooru mu, ani sade kulak işitmäk (seslemäk) organı? Neçin? İnandırın.
2. Ne sölenir insanın hem hayvannarın seslemäk organnarı için?
Bulun cevap teksttä.
3. Bıyıkların nesoy funktıyası? Bulun cevabı da okuyun.
4. Nelär taa bilersiniz hayvannarın kulakları, bıyıkları hem kuyrukları için, tekstä ekläyin.

2. Okuyun teksti. Düziin onun planını. Yazın takrir, açıklayıp kendi bakışınızı bu oluşa.

Üç kafadar

*aralık
üülen
sessiz
yutmaa*

*Vitä kaybetmiş sabaa ekmeeni.*⁴ Büük aralıkta hepsi uşaklar iyärmişlär, ama sade Vitä durarmış bir tarafta.

- Sän neçin imeersin? – sormuş ona Koli.
 - Sabaa ekmeemi kaybettim...
 - Prost işlär, – demiş Koli, dalayarak **büük**¹ bir parça biyaz ekmek. – Taa üülenädän läüzim dayanasın.
 - Sän neredä kaybettin ya? – sormuş Mişa.
 - **Bilmeerim...**² – sessiz söylemiş Vitä da dönmüş onnara arkasinnan, ligalarını yudarak.
 - Sän, olmalı, cöbündä taşıyêrsın, ama läüzim **torbaya**³ koymaa, – akıl vermiş Mişa.
- Sade Volodi ona bişeycik sormamış. Gitmiş Vitenin yanına, saa yaayınnan ekmeeni yapmış iki parça da birisini uzatmış kafadarına:
- Al da i! – demiş.
- (V. Oseevaya görä)

1. Neçin Vitä kalmış sabaa ekmeksiz?
2. Ne sormuş Viteyä onun kafadarı Koli? Ne o demiş Viteyä?
3. Nesoy akıl vermiş Viteyä Mişa?
4. Ne yapmış Volodi, annadıynan, ani Vitedä yok sabaa ekmää?

3. Okuyun teksti. Planı kurun da yakın tekstü takrir yazın.

Bucak daaları

Bucak tarafımızda yok gür eşil daalık. Bu erlär taa çok dalgalı tepeli, daacaazlar siirek razgeler. Onnari da bizim dedelerimiz nezamansa dikmiş, büütmüş, korumuş. Şindi eşil meralara daa çorbacılıkları saabi oldu. Daacılar koruyêrlar aaçları zararcılardan, paklêêrlar daaları kuru hem çürük dallardan, bakêrlar yaban hayvannarı hem kuşları. Daa zaametçileri büüderlär körpâ fidancık da her ilkyaz boş erlerdä onnari dikerlär.

Bucak daalarında büüyêr meşâ, kayın, çam, kavak, salkım aaçları. Onnar büüyêrlär üüsek tâ, alçak ta, kalın da, incä dä, uz da, buruk ta. Daanık dallı hem geniş yapraklı meşâ batır gibi durêr yamaçlarda. Salkım aaçları da gercikleer üülen topraklarını.

Bizim daalarımızda açêr türlü renktä çiçeklär: maavi, kırmızı, pembâ, sarı... Burada yaşêêrlar yaban domuzları, yabanılar, tilkilär, tavşamnar, sıncaplar, kirpilär. Kuşlar da hep daalarda yuvalanêrlar: gargalar, aaçkakannar, kukumävkalor, buhular, duannar, pupuklar, saksannar. Yazın onnar gün birliindä baarêrlar, çalêrlar, öterlär.

Daa bir insan gibi yaşêêr: büüyêr, soluyêr, kaçınêr, türkü çalêr. Aaçlar da sansın topraan ak ceerleri. Onnar paklêêr soluu, koruyêr nemnii, kaavileder toprakları. Daalar adamın en büük dostuydur. Onnari läüzim korumaa!

4. Okuyun teksti. Yazın takrir, cuvap edip soruşa, kim läüzim korusun naturayı.

Naturayı korumak

«Lääzım mı korumaa naturayı?» – soracan sän. Naturayı lääzım korumaa, onu lääzım bakmaa. Bunsuz erdä taa zor olacek. Kirlenecek aer, zor olacek solumaa. İnsan hastalanacek da taa ileri kaybelecek. Derelerdä, göllerdä azalacek su. Heresi dübüdüz kirlenecek. Topraan üstünkü katı kayacek, da olmayacek nicä büütmää bereket. Daalar da kuruyacek.

Bütün memleketimizdä çalışêr daacılar. Onnar diil sade tutsunnar te onnarı, kim kırêr hem yok eder eşil fidannarı, öldürer kuşları hem faydalı daa hayvannarını. Daacılar dikerlär fidan, meyva aaçlarını. İlkyazın asêrlar kuş evceezlerini. Kuşlar orada yapêrlar yuva, erleşerlär da eni boy kuşçaaz çıkarêrlar. Da peydalanêr üzlêrlän koruyucu bizim daalara, kırlara, başçalara hem aullara.

Aer – soluk.

5. Çekedilmiş yaratmayı ilerledin.

Ne annattı ilkyaz selleri?

İlkyaz selleri lafederlär, bulbullêrlar, kaçıp-akêrlar. Herkezin kendi sesi var. Bir selcääz yarım seslän şırıldêr, öbürü bütün seslän uuldêr. Da herkezi kendi türküsünü çalêr. İstârsän annamaa daayın sekretlerini, otur da seslä, ne annadêr hem ne çalêr daa çöşmesindän sucaaz.

1. Sanki ne annadêr çöşmä selceezi? Yazın.
2. E karşıgeldiysä iki derecik? Birisi kasaba sokaklarından çıkmış, öbürü dä daadan? Çekedilmiş yaratmaya ekläyin bu iki dereciin dialogunu.

6. Okuyun teksti. Düzün plan da yaratma elementlerinnän takrir yazın.

Dik burnulu derecik

Bir derecik geçärdi daa boyundan aaçlar yanından, neredä büüyärdilär salkımnar. Onnar iilärdilär, bakınardılar suya, nicä aynaya, da şen-şen fışırdadardılar yapraklarınnan. Yapraklar da sansın uyudardılar dereciin boylarını. Açan da su geçärdi geniş tolokadan, kaazlar, ördeklär orada raat-raat yıkanardılar hem yavaşıcık üzärdilär. Küü içindän dä açan geçärdi, uşaklar deredä çırpınardılar, yıkanardılar, oynardılar. Eh, ne käämil derecikti!

Ama bir kerä te ne razgeldi. Dikleşti derecik da başladı gogorlanmaa. Vazgeçti akmaa da durgundu, durêr erindä, gitmeer. Sora da deer: «Bıktım bän kac-kaçmaa, istämeerim, ne salkımnar bana bakınsınar, ne kaazlar-ördeklär suda üzsünnär, ne dä uşaklar çırpınsınar. Bän lääzımsam birkimseyä, ko kendileri bana gelsin». Durdu-durdu-durdu... Yavaş-yavaş körlendi da molit oldu. Başladılar bu bataкта kur-

baalar baarmaa, da derecik kimseyä şansora diildi läözım. Sora heptän tükendi da kurudu.

1. Neredän geçärmış derecik?
2. Nesoy geçärmış dereciin yaşaması?
3. Ne oldu, ani dereciin yaşaması diiştı?
4. Neçin kurudu derecik?
5. Vardı mı nicä derecik taa aksın?
6. Nesoy ölä derecik lafeder?
7. Avtor kimä uydurêr derecii? Neçin?
8. Kendi bakışınızı açıklayın, ne fikirä getirer bizi bu oluş.

Sözlük: çırpınardılar, dik, dikleşmää, körlenmää, molit olmaa, tükenmää.

7. Okuyun teksti. Adlayıp, kendi laflarınızlan annadın da bu razgelişä bakışınızı açıklayın.

Bir çiftçinin traktoru kırılmış. Hepsi onun hem komuşuların denemekleri düzdürmää kırıklı boşunaymış. Bitki-bitkiyä çiftçi kararlêêr ustayı çaarmaa.

Gelmiş mehanik. Denemiş starteri çalıştırmaa, kaldırmış kapotu, bakmış içinä. Sora almış çokanı. Keezleyip, bir kerä urmuş motora da çekettirmiş onu. Motor pırtıdamış da başlamış işlemää, sansın hiç tä diilmiş bozuk.

Açan mehanik istemiş ödek, çiftçi şaşkın bakmış da dargın sormuş:

– Sän ne?! Neçin okadar çok?! Bir çokan urması için üz karbona mı isteersin?!

– Paalı dostum! – demiş usta. – Bir çokan urması için bän bir karbona alêrim.

Kalan doksan dokuz karbonayı alêrim kendi bilgilerim için, ani bän bildim, nereyi bir çokan urmaa, motorun bozuunu düzmää da traktoru çekettirmää.

1. Nesoy var niçä adlamaa teksti?
2. Bu tekstin öz fikiri nedir?
3. Neçin çiftçi düzämemiş kendi traktorunu?
4. Siz nicä düşünersiniz, dooru mu yapmış mehanik? İnandırın.
5. Verilmiş variantlardan angı ad taa uygun hem yakışık olacek bu tekstä:
 1. Haliz usta. 2. Bilgilär paalı eder. 3. Kim üürenmeer, o bilmeer.
 4. Traktorcu.
6. Teksti yakışıklı paylara bölün, planını düzün.
7. Yaratmalı takrir yazın, ekleyip kendi bakışınızı bu razgelişä.

8. Okuyun teksti. Yazın takrir. Bitkidä açıklayın, ne läözım yapmaa, ki toprak tavlu olsun da bereket versin?

Toprak-ana

Şkoladan evä dooru Anvarjon bakınıp-siiredärdi da hesaba alardı dolayda hepsini, ne gözünä ilişärdi yolda. Geldiynän evä, o danıştı anasına:

– Mamo-o-o, mamu!

– Sesleerim seni, kuzucuum.

– Sanki toprak bukadar işleri yalnız mı tutêr?

– Ölä zer, yalnız.

– Evlär... insan... tramvaylar... – hepsini o yalnız tutêr. Arkası acımêêr mı ya?

– Acımêêr.

– Da o hiç dinmeer dä mi?

– Yok, dinmeer. Ondan başka, toprak verer bizä okadar bereket. Ekmek, ani biz iyeriz, hep toprakta büüyer. Onuştan da biz deeriz ona toprak-ana.

Anasının bu laflarından sora Anvarjon başladı taa pek hatırlamaa topra. O annadı, ani toprak – en paalıydır, da kâr üfkän dä çıkırsa, olmaz ayaklarınınan urmaa hem çiinemää topra.

(İbragim Rahimä görü)

I. Tekstin süjetinä görä sorular:

1. Nredän nereyi gidärdi Anvarjon, açan siiredärdi dolayı?
2. Ne sordu Anvarjon anasına?
3. Mamusunnan lafettiynän, nelär annadı Anvarjon?

II. Tekstin strukturası için sorular:

1. Ne annadılêr tekstin ilk payında?
2. Ne söleniler annatmanın son payında?

III. Leksika tarafından sorular:

1. Angı manaada kullanılmış bu teksttä laf “kuzucuk”?
2. Annatmada kullanılmış lafın “hesaba almaa” maanasını açıklayın.
3. Bulun antonim lafa “üfkä”.

IV. Logika soruları:

1. Nelär verer toprak insana?
2. Neçin deerlär, ani toprak bizä bir ana gibi?
3. Biz korumarsak topra, ne var nicä olsun?
4. Ne läüzim yapmaa, ki toprak tavlu olsun da bereket versin?

LİTERATURA OKUMAKLARI

GAGAUZ HALK YARATMALARI

Folklor

Gagauz halk türküleri hem masalları, dastannar, söleyişlər, bilmeycelär – bu dedelerimizin anıt taşı, angısına biz arada-satta lääzım danışalım, baş ildeлим. Dedelerimizin ariflii, onnarın olduu hem onnarın girginnii yardımnamış istoriya oluşlarını geçmää dä, koruyup, büünkü günnerädän etiştirmää zengin dilimizi hem adetlerimizi, käämil kulturamızı hem ruhumuzu, angılsız biz oguzluumuzu kaybederiz.

Masallar, türkölär, dastannar, söleyişlər, bilmeycelär, maanilər, cümbüşlər, porezennär, şakalar – bunnar hepsi **halk yaratmaları (folklor)**. Derin evellerdä onnarı yaradarmışlar halkın talantlı, arif adamnarı. Ama onnarın adlarını uzun vakıtların kayaları silmiş, çünkü o gözäl türkölär hem maanilər, meraklı masallar, arifli söleyişlər hem bilmeycelär hiç bireri yazılmamışlar (insan o vakıtlar taa yazmaa becermämizmiş), ama biri-birinä aazdan-aaza annadarmış, ihtärlar gençlerä brakarmışlar. Da böleliklän folklor derin evellerdän büünkü günnerä etişmiş.

Annadarkan masalı yada çalarkan türküyü, herkezi naşeyssä kendisindän eklärmiş, naşeyssä diştirmiş, ki masal yada türkü olsun taa da meraklı, taa da gözäl, taa da uygun, ki, sesleyärkän onnarı, adamın içi dalgalansın. Tä onuştan da biz deeriz, ani bu masalları, dastannarı, türküleri, bilmeyceleri, söleyişleri, maanileri, cümbüşleri, porezenneri, şakaları halk yarattı.

Folklor – çok lääzımnıydır, çünkü o gösterer bizim halkın zengin artistik yaratıcılığını, onun istoriya yolunda zor çektiklerini, onun düşünmeklerini, onun savaşlarını, onun duygularını hem karakterini, onun çalışkannını hem kulturasını, onun fikir keskinliğini hem büyük becerikliğini.

Nekadar da zor olmasa, gagauzlar bir kerä bilä kestirmemişlər yaratmaa türküleri, masalları, cümbüşleri, angıları kolayladarmışlar, gözelledärmemişlər, ilinnedärmemişlər ozamandakı zor hem korkunçlu, aar hem raatsızlı uzun göçmennik yollarını.

Halk masalları

Masal – gagauz halkın en evelki aazdan poetika yaratmanın janrasıdır. Masalda görünür, korunmuş şindiyä kadar, halkın yaşaması, fikirleri, gagauzların iç duyguları, düşünmekleri hem istoriyası.

Masal – o halk yaratmaların bir çeşidi, angısını kurmuş (aklısından çıkarmış) halkın arasından ariflär olur-olmaz işlər hem oluşlar için. Masal personajları – taa çok kerä türlü fantastik hem büülü kuvetlär: “*uçan kilim*”,

“*doyuran sofr*”, “*büülü takä*”, “*diri su*”, “*ölü su*”, “*Cumaa Babusu*”, “*Tılsım*”, “*Büücü*” hem başka.

Ama o yaratıcının (avtorun) izleri bu derin evellerdä kaybelmiş, çünkü herbir annadıcı kendi arifliinä hem becerikliinä görä naşeyssä sibıdarılmış, naşeyssä unudarmış, naşeyssä beenmäzmiş... da, bitki-bitkiyä onun esabına görä, masal taa uygun olsun deyni, kendisindän dä naşeyssä ekleyärmış. Da o kişinin kurulma yaradması bu uzun, istoriya yollarında ölä kayalardan, kalburlardan, eleklerdän hem süzeceklerdän geçmiş, ani onda, “halk redaktorluundan” sora o yaratmanın ilk variantından pek az kalmış.

Tä onuştan da masallarda, nicä duruk su içindä, nicä bir pak aynada, görüner dedelerimizin ürää, onnarın istedikleri hem bir kerä bilä süünmüz umutları.

Herbir yaratmanın var **süjeti** hem **kompozitiyası**. **Süjet** – oluşların sıralı, angıları olêrlar (geçerlär) yaratmada.

Masallarda her kerä iiliin hem fenalın arasında düüş gider – bu masalın probleması. Ama her kerä dä iilik enseer – bu masalın öz fikiri.

Halk masallarını var nicä pay etmää üç büyük bölümä:

1) **hayvannar için, masallar**; 2) **yaşayış masalları**; 3) **büülü masallar**.

Hayvannar için masallarda annadılêr ev yada yaban hayvannarı için, açıklanêr onnarın karakterleri, tabeetleri, yaptıkları hem onnarın insannan baalantıları: “Tamah garga”, “Tilki hem kirpi”, “Tilkinin şalvirlii”, “Arif tilki” hem başka.

Yaşayış için masallar taa çok annadêrlar, nicä fukaara hem zengin, iilik hem körlük bulunêrlar yaşamının karşı kenarlarında. Ama ne dä personajlar yapmasalar, nicä dä çalışmasalar – iilik herkerä enseer körlüü (fenalı); fukaara da kendi fikirinän, becerikliinnän hem çalışkannınnan herkerä üsteleer zengini, onun kapıcılını, bitki-bitkiyä dä dooruluk üsteleer.

Büüklär dä, küçüklär dä pek severlär bölä yaşayış masallarını, nicä: “Trak-trak, susacım”, “Kardaşlar”, “Dädunun hem babunun evi”, “Balakir hem çorbacı”.

Uşaklar saatlarla kayıl seslesinnär, okusunnar, annatsinnar **büülü masalları**. Onnara pek meraklı geler, açan bir büülü predmet diri gibi gezer, lafeder, izinneri tamannêêr. Taa da meraklı geler onnara, açan bir balıcak mı, kuzucuk mu osaydı palıcık mi yapêr insan işlerini, açan onnar var nicä kaybelsinnär dä, peydalansinnar da; açan beygir mi, eşek mi var nicä uçsun, atlasın gökädän, açan olamaz işlär olêr... Bölä masalların arasında sevgili halk yaratmaları “Kelcä-Külcä”, “Kül Pepeleşkasi”, “Kemençeci hem şeytannar”, “Pıtraş”, “Bayır oolu”, “Büülü kaval-lar”, “İvançu” hem başka.

Ama yok pak hayvannar için yada büülü masal. Onnar hepsi karışık. Sade var nicä olsun bir masalda taa çok hayvannar için, ama başka bir masalda var taa çok büücülük: “diri su”, “ölü su”, “büülü takä”, angısı var nicä kendisi hem saabisi görünsünnär dä, görünmesinnär dä; “doyuran sofr”, angısı, saabisi izin verdiynän, var nicä türlü imeklêrlän çok kişi doyursun.

Halk masalı üüreder olmaa arif, açıkgoz, ii ürekli, tanımaa iili hem körlüü hem herkerä olmaa yufkanın, küçüün, dooruluun tarafında. **Okumaa halk masallarını** – bu nicä bir sızıntıylan buluşmak susuz vakıtta.

Cücä Todur

*Estek-pestek,
Topal eşüä köstek,
Kim beni sesleyecek,
O bana-aga,*

*Kim – seslämeyecek,
Ona-damga.*

Zaman zamandaykan, saman çuvaldaykan, çuval tavandaykan, dädu delikannı-ykan, bän sallangaçtaykan, bobam taa dünnedä yokmuş, anam da yollanmış Alaca Manastıra. Uz gitmiş, düz gitmiş, altı ay-bir güz gitmiş, kafä-tütün içerek, laalä-zümbül biçerek. Etişmiş haydut çöşmesinä, oturmuş dinnenmää. Gelmiş aklısına bir masal, annattı bana onu, angısını bän dä unuttuydum da şindi tä aklıma geldi.

Varmış bir däduylan bir babu. Yaşarmışlar bir üstü suvalı bordeyciktä, angısının bacasında leleklär yuva yaparmışlar da her yılın lelecik çıkararmışlar. Varmış onlarda iki öküz – biri topal, birisi dä kör; bir dä çöl tarlaları varmış, ani iki yılda bir kerä bereket verämiş. Sadece onların uşakları yokmuş, da bu iş onarı pek gücendirämiş.

– Babu, – demiş dädu, – gidecäm bän büün darı ekmää, bekim bu yıl bizim tarla bereket verär.

– Nääni gidecän aç, içerdä hiç bir dä kuruntumuz baari yok. Git ilkin tut birkaç balık da yapayım imää, sora gidärsin kıra.

Alêr dädu süzmesini dä gider Kirez-gölünä. Atêr aayı su içinä – çıkarêr birkaç kı-zıl-kanat balıcaa. Atêr taa bir kerä... Baksa... Aa içindä tepiner bir küçücük çocukak. Boyu bir karışmış, bıyıkları iki karış, ayaklarında – sargıylan çarıcak.

– Zamanêersın, bobam! – selâm vermiş çocukak.

– Kemetêersın, oolum!.. Sän kimsin hem kiminsin? – sorêr dädu.

– Bän akına senin oolun. Bän taş üstündä, gölün dibindä, oturdım da hep beklärdim, çıkarsın beni oradan birkimsey da götürsün sizä. Pek çok bekledim, bı yıklarım artık bendän uzun büüdülär. Açan gördüm senin süzmeni, atladım onun içinä dä dedim, çıkıp, bakayım, ne var aydınnık dünnedä. Hadi, şindi götür beni evä, zerä bän yolu bilmeerim.

Koyêr dädu çocuca balıklarlan bilä torbaya da yollanêr evä. Babu görüncä uşacı, dili tutulmuş sevinmeliktän.

– Ha, sän benim uşacım! Hadi, buyur içeri, oolum. Senin artık bıyıcakların da büümüş, benzeersin bizim uzak dedemizä Bıyıklı Todura, senin dä adını Todur koyalı.

– Koyalım, – kayıl olmuş dädu da çok sevinmeliklän suvazlamış onun başını, sora da gitmiş kıra darı ekmää. Üülen üstü Cücä Todur götürmüş däduya kıra balık çorbası. Dädu durgutmuş öküzleri da oturmuş ekmek imää. Ama Todur tutunmuş iş yapmaa. Girmiş kör öküzün kulaana da bir keskin seslän baarmış:

– Ça, Martin! Hêys, Bräzu!

Öküzlär kaplêêrlar çiziyi dä işleer Todur bobasının erinä. Çekmiş bir çiziyi, çekmiş ikinciyi, üçüncüyü – çizilär struna gibi olarmışlar uzucuk, toprak ta kaymak gibi aktarılmış, pak mayıl olasın.

– Baka, – demiş o bobasına, etiştinyän genä bu başa – sän yat, biraz dinnen, bän kendim tarlayı sürecäm. İstärseydi beni birkimsey satın almaa – sat, korkma. Bän hep okadar geeri sana gelecäm.

Yatmış dädu dinnenmää dä derin uyumuş. Bu arada oradan geçärmış bir zengin bazirgän. Baksa – çiftçi yan yatêr gölgedä, öküzlär sä kendileri tarlayı sürerlär. Bak sän cümbüşü!

– E-ey! – baarmış bazirgän. – Nesoy görölmedik iş bu?

– Ne oldu? – sormuş dädu.

– Tä, şaşıp ta kaldım, da annayamadım, nasıl ölä öküzlär kendileri tarlayı sürerlär.

– Orada benim oolum işleer! – demiş dädu.

– Ee, neredä o? – taa da pek şaşmış bazirgän.

– Te orada, öküzün kulaanda.

Bazirgän yaklaşmış öküzä da denemiş çocucaa, belertmiş gözlerini, kala-kalmış, aaç gibi kesilmiş.

– Sat o senin çocuuunu bana! – başlamış yalvarmaa bazirgän.

– Nekadar verecän? – sormuş dädu.

– Üz altın para.

– Olur, al onu.

Sayıp däduya parayı, bazirgän sokêr cöbünä Cücä Toduru da gider yoluna.

Yolda Todur yırtmış bazirgenin cöbünü, enikunu inmiş paçasından çizmesinä da atlamış çizmedän erä, saklanmış bir tavşam gölgesi altına. Bazirgän örüyer ileri, hiç haberindä dä yok. Açan o uzaklanmış haylicä, Cücä Todur aykırlamış Babadak daayını, etişmiş Geçit köprüsünä dä kararlamış gecelesin orada bir küüdä, ama kimsey onu kabletmemiş, dä erleşmiş köprü altına. Kapamış-kapamamış gözlerini, hep o köprü altına toplanmış haydutlar da.

– Özledim lokma, – demiş birisi.

– Şiştä pişirilmiş lokma! – demiş ikincisi.

– Şiş kebapı özledim! – demiş üçüncüsü.

– Şiş kebapı da, koor bastı da olacek, – demiş üçüncüsü, onnarın öndercisi.

– Bu gecä çalacez bu küüyün kenarında yaşayan dädunun öküzünü da hepsi olacek. Kayılmısımız?

– Kayılız! – bir aazda baarmış öbürlär.

– Alınız beni dä, kardaşlar! – baarmış Todur.

– Ee, sän taman bizä läazımsın. Biz seni çoktan aarêêrız. Sän, girip kapu aralımdan dama, açacan kapuları da çıkaracan öküzü.

Giderlär, etişerlär küüyün kenarına. Cücä Todur tanımış kendi evini. Haydutlar yardım etmişlär Cüceyä geçsin kapu arasından, kendileri dä, köşeyä sinip, bekleyärmışlär.

– Kardaşlar, haydutlar, – sormuş Todur, – angısını çözeyim, körü mü osa topalı mı?

– Sus, be şeytan, baarınma, tutturacan! – fisirdemiş hırsızlar. – Çıkar körü.
– Ee, çatıyı çözeyim mi? – genä baarmış dam içindän Todur.
– Nicä olursa, sade çıkar, – üfkelenmiş önderci, – neredän bulduk esapsız meçikliyi. Ortalı kaldırdı, tutturacak bizi.

Son-sonunda o çıkarmış öküzü dä haydutlar götürmüşlər daaya, kesip, soymuşlar, yaanıyı payetmişlər. Cüceyä düşmüş bir parça kara ceer hem mayası. Haydutlar da, alıp paylarını, daalışmışlar. Cüceyi dä unutmuşlar. Todur gitmiş Suuk pınarı-na, yarmış mayayı da, girip içinä, uyuklamış.

Gecä yarısı uuramış onun üstünä aaç yabanı da yutmuş mayayı Todurlan bilä. Cücä uyanmış – doz-dolay karannık, annayamêêr, neredä bulunêr. Annamış, ki ya köpek, ya canavar yuttu onu. Adım-adım gezeräk yabanının şkembesindä, etişmiş onun buazına, bakmış dışarı. Dışarda üülenmiş. Yabanı hızlı gidärmış yamaçta koyun sürüsünä dooru, çobannar uyuyarmışlar. Yabanı kuzuyu may-may tuta-ceymış, ama Cücä baarmış:

– Kalk Çoban, kalk olan! Yabanı paralayacak kuzunu!

Çobannar uyanmışlar, hıstırmışlar köpekleri– canavar gücülä kurtulmuş. Sinip sırgannık içindä, kollayarmış tavşanı. Açan tavşam yaklaşmış, Todur genä baarmış:

– Kaç, göçen, tı buradan, zerä kalacan derisiz.

Tavşam, atlayıp, yolcaazdan bir tarafa yokoluvermiş koraylar içinä.

– Kim gezer benim içimdä da korkudêr benim imeelik mancamı? – baarmış canavar.

– Bän, Cücä Todur, – demiş o.

– Sän ne isteersin bendän?

– İsteerim götüräsin beni anama-bobama, – demiş Todur.

– Onnar neredä?

– Te o yakın küüceezdä yaşêêrlar.

Yok näpsin canavar, kıstırêr kuyru-
unu da, yortarak, kaçêr küüyä dooru.
Etişincä dädunun evinä, yabanı dur-
muş, girämäzmiş aula, neçinki däu
doorutmuş örmä aulu, brakmış sadece
iki geçik, oralara da kement koymuş
tavşamnar tutulsun deyni. Todur genä
baarmış yabanının aazından dişleri ara-
sından:

– Te bu geçiktän gir, – demiş Todur
yabanıya.

– Korkêrim, burada tuzak var, tutula-
rım, – demiş canavar.

– Korkma, sok enikunu kafanı alkaya da sıyrılıcan içänna, – demiş Todur.
 Yabanı sokunca kafasını alkaya, ilmek sıkılmış.
 – Kolver beni dışarı, bän sana yardım edecäm, – deer Todur da, atlayıp yabanı-
 nın aazından, bir çarış-barış kaldırêr:
 – Baka-a, mam-o-o... Geliniz dâ öldürünüz yabanıyı da onun derisindän bana
 kojucak diktirecez.
 Dädu kapêr nacao, babu suvacıyı da öldürerlär yabanıyı. Derisini tuluma
 soymuşlar da dädu onu tuzlamış, bir çatal pardıya germiş, kurusun.
 – Nasıl yaşêersınız burada? – sormuş Cücä, bıyıklarını kıvradarak.
 – Pek islää, – deer ihtärlar, – özledik seni, bekleeriz.
 Babu o deridän dikmiş ooluna bir kürçääz hem bir çift tä meşinçik. Sora kalmış
 taa deri. Kalanından da yapmış babu bir dâ güüslücäk, olsunmuş hem kış için hem
 güz-ilkyaz için. Babuylan da däduya birär çift terlik çıkmış. Tä ölä tülü yabanı
 derisindän sıcak terliceklär olmuş da şindi da onnarı hep taşıyarmışlar.
Haydut Çöşmesi, Kirez-gölü, Suuk Pınar, Geçit Köprüsü – bölä adlarlan
 erlär, olmalı, varmış orada, neredä yaşamış gagauzlar Basarabiyada, Bucak kırları-
 na geçmektän ileri.

Alaca Manastır – Bulgaristanda var ölä adlı bir küçük kasaba;
Babadak daayı – Romniyada, Dobrucada, Babadak kasabasının
 tarafında, var Babadak daaları;
aa – set’;
bazirgän – alış-verişçi;
bodur – kısa bacaklı, topal;
Cücä – alçacık, kısa boylu adam;
it – köpek;
it isi – köpek kokusu;
ilmek – kement, prinka;
kızıl-kanat – balık soyu;
meçikli – şımarık uşak;
prinka – ilmek, kement;
sırgannar – filizlär;
çizmenin koncu – çizmenin yukarsı;
şiş kebab – şiştä yaanı (şaşlık).

1. Bu masalı demekli okuyun.
2. Masalın oluşları var mı nicä olsunnar yaşamakta? Neçin?
3. Üürenin bu masalı annatmaa kendi laflarınızlan, büülü oluşlara komentariya yaparak.

4. Teksttän laflarlan shemaya görä Cücä Todurun patredini yazdırın:
 - a) üzü-gözü;
 - ä) boyu, güüdesi;
 - b) karakteri.
5. Ne pek beendiniz bu masalda? Neçin? Açıklayın fikrinizi.
6. Sıralayın, ne iliklär yapmış Todur däduya.
7. Kim bu masalda fenalık yapêr? Ne ödek yaptıklarına kableder?
8. Söleyişin “Aalemä kuyu kazma, kendin düşärsin” var mı ilişikili bu masala? Nesoy?
9. Masalın kimi parçalarını okuyun rollara görä. Cücä Todurun angı yaptıkları sizi şennendirdi?

Kardaşlar

Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş. Eer olmayaymış, sölenmeyeceymiş. Varmış iki kardaş. Yaşarmışlar onnar yannaşık, ama birtakım diilmişlär. Birisi zenginmiş, islää giinärmiş, sofrası doluymuş, ama uşakları yokmuş. Öbürü fukaaraymış, uşaa varmış da dokuz yoklukta yaşarmış.

Bir yılın çok kıtlık olmuş, fukaara başka bereketli yıllarda da zor çekärmış, ama şindi kıtlıkta ilkyazın heptän aaç kalmış, imeelik hiç yokmuş. Uşakları paçasından tutulu gezärmişlär. Ne yapsın bu fukaara? Gider zengin batüsuna.

– Batü, ver bana bir-iki auç terekä: uşaklarım aaçlıktan ölerlär. Sendän kaarä, kim beni acıyacak? Te senin ambarların dolu terekäylän!

– Vereyim, – demiş batüsü, ama bir iş: çıkar kendinin bir gözünü.

– Allahım, neçin sana bu läüzüm? Ne fayda olacak sana, açan bän gözümü çıkaracam? Bän iki gözlän uşaklarımı bakamêırım, ama birlän nasıl bakınacam?

– Yok bişey, – demiş zulüm zengin. – Vereyim sana ödünç hep okadar getirmeyecän, ama bän aulumdan bişeycik vermeirim ölä boşuna, baari istediimi yap.

Çok düşünmüş fukaara, ne yapsın. Ama açan görmüş, ani bıçak dayanmış kemää, düşmüş kayıllaa – taa ii kalsın kör, ama uşaklarını kurtarsın. Da tä ölä kendi elinän çıkarmış kendi gözünü.

– Te, kardaşım, – deer o batüsuna, – senin istediin oldu, ver uşaklarıma imeelik.

Zengin görmüş, ani kardaşının gözü halizdän çıkık da vermiş ona bir çuval terekä.

Uşaklar sormamışlar bobasına, neredän aldı imeelik, ama sormuşlar, neçin bir gözü yok...

Kıtlıkta sa bir çuval terekä dokuz cana – ne var, ne yok. Butakım çok geçmemiş, fukaaranın imeelii genä bitmiş, görünärmiş, ani yok ne yapmaa, genä gider zengin batüsuna yalvarmaa.

– Ne iş için geldin? – zevkli sormuş ona zengin batüsü.
– Genä geldim imeelik istemää. Diil mi kardaşsın? Pek yalvaracam, ver taa bir çuval ekin da bekim etişirim ilkyaza, eni bereketä, – demiş kardaş.
– Çıkar öbür gözünü dä, ozaman verecäm. Çıkarmasan, ekmek yok. Ya bak sän öbürünü getirmedin, genä gelmiş taa vereyim ona ödeksiz, – üfkelenmiş zengin.
– Sän batüysün, olur baaşlayasın da kıtlıkta açlık çekän hısımnarına. Ne sevinmelik sana olacak, açan kardaşın kör kalacak?
– E-e, sän istemärsän, ozaman öl. Dedim sana, ani boşuna aulundan bişeycik vermeirim.

– Nasıl bän yaşayacam, ba kardaş, kör karannıkta?
– Benim ne işim? Ama yok da ne çok düşünäsin, bir alay uşaan var, onnar seni edeyeceklär, – gülmää gibi alarak, demiş zengin kardaş.

Pek aar gelmiş fukaaraya bu laflar, ama taa da zormuş bakmaa açlıktan şişän uşaklarına. O çıkarmış öbür gözünü dä. Batüsü verer taa bir çuval imeelik... Geçmeer çok vakit da çuval genä boşalêr.

Bu sıra fukaara batüsuna gitmemiş, üçüncü gözü yokmuş.

– Gidecäm ömür dünneyä dilenmää, – demiş o karısına, – sän dä beni edeyecän. Ölä dä yapmışlar. Gezärmişlär küüdän küüyä, evdän evä, dileneräk. Bir gün, bir panayırdä kör dilenci karısını yollamış evä götürsün uşaklarına, ne toplanmış torbasında. Kendisi dä oturmuş bir taş üstündä, beklemää karısı evdän gelincä.

Da tä butakım oturarkan panayırdın kenarında, taşın üstündä, adam işider ses:

– Bilsä bu zavalı, ani taşın altında, neredä o oturêr, var onun gözlerinä ilaç, kahırlanmayacak. Yanık küüyündä dä insannar susuz yanmayacaklar, bilselär, ani onnarın küüyünün meydanında var su sızıntısı... Sora bir aralık olmuş da o işitmiş taa bir ses: «Padişahın da kızı çoktan alışaceydı, biläydin, ani imdatı kendi yastının altında bulunêr...»

Taş üstündä oturan adam ötää dooru sesleyämemiş dolayın şamatasını. Kaldırmış taşı da bulmuş o büülü aydınnık otunu, yaalamış gözlerini da başlamış görmää ilerkisindän dä taa islää.

Gitmiş evä sarfoş gibi sevinmeliktän, karısı da, karşı çıkıp, şaş-beş olup, sorêr:

– Sän nasıl yalnız geldin evä?

– Benim gözlerim başladılar görmää, – cevap etmiş adam.

– Kim ilaçladı?

– Kendim, aydınnık otunna! – demiş adam.

Pek sevinmişlär bu işä karısı hem uşakları.

– Şindi, – demiş adam karısına, – hazırla beni uzak yola.

Alêr o, ne lââzım yola, da gider.

Gider, gider, gider, gider da etişer Yanık küüyünä. Orada gösterer insannara, neredä kazsınnar pınar. Onnar o saat, tutunup, taa adamın yanında kazêrlar pınarı da uurêrlar en büük kaynarcanın üstünä.

– Saa olasin, allah adamı, – şükür ederlär ona sevineräk insannar. Sora, toplayıp, vererlär paalı baaşışlar, da adam gider ileri yoluna. Üç gün, üç gecä örüdüktän sora, dördüncüdä etişmiş padişahın saraylarına, durgunmuş tokatların önündä. Padişahın bekçisi ona sorêr:

– Sana ne lââzım, ba yolcu? Burada herbirinä olmaz durmaa.

– Kolverin beni içyanına, – deer adam. – Bän padişahın kızını alıştıracam.

– Hadi, sän baari sauş taa tez, cendem ol buradan. Belli, ani diilsin o alıştırıcı-lardan. Burayı kaç türlü anılmış ilaççılar geldi, hiç birisi dä bişey yapamadı, da sän mi alıştıracan?

– Bän alıştıracam, – çetin söleer adam.

Bildirerlär bu işi padişaha kendisinä. Te bölä-bölä, bir adam geldi.

– Kolverin, – izin eder padişah, – ne bilärsin, bekim, onun elindän imdat olur.

Girer yolcu saraylara, zengin donaklı içerlerä. Orada zavalı padişahın biricik kı-zı dokuz yıl olmuş yorgan-döşek yatêr. Bu yolcu adam alêr onun yastınının altın-dan nesä, suvazlêer hastayı da kız taa erindä şennener, taa sora da biraz kalkêr da başlêer gezmä.

Bütün padişahlık sevinmiş, yolcuya baaşlamışlar iki çıkı altın da o dönmüş evä. Tezdä kurtulmuş fukaaralıktan, giidirmiş uşaklarını, enidän yıkıp, düzdürmüş evini, yaşarmış zengin batüsundan çok taa islää. Ama tamaa hem haseet batüsü, gördüynän bunnarı, çatlarmış kıskançlıktan.

– Kördü – alıştı, fukaaraydı – zenginnedi, altınnan oynêer, köpek, – sölenärmış o kendi-kendisinä, – ya, gidip tä, sorayım, neredän ona bu zenginnik geldi.

Ölä dä yapmış, gitmiş kardaşına:

– Ey, kardaş, ya sölä bana da, nasıl sän ölä tez zenginnedin?

– Tez mi? Az mı bän dilendim bulunca o altını panayırı!

– Ama neredä o altını panayır?

– Te filan-fişman küüdä. Gidecän uz, sora bir çatırıktan sapacan saa tarafa, sora genä gidecän dä uz altını panayırın üstünä urayacan.

– Ama orada hepsinä mi altın vererlär? – sorêr zengin kardaş.

– Diil hepsinä, sade körlerä. Çıkar gözlerini, vereceklär sana da, nekadar istärsän.

Bu laftan sora tamaa kardaş çıkarmış kendisinin ikisini dä gözlerini, taa çok altı n kazansın deyni. Almış karısını edekçi dä gitmiş. Gezmiş çok panayırlarda, ama altın kimsey ona vermemiş. Ölä dä gelmiş evinä altınsız hem dä kör.

Zevkli – gülmäa alarak;

saraylar – padişah evleri;

suvazlamaa – elinnän uup, diimä.

1. Düşünün da söläyin, neçin kardaşın birisi pek zenginmiş.
2. Angı kardaşa yakışêr laflar: "tamaa, haseet, sıkı, yalancı, kıskanç, duşman".
3. Var mı nicä zenginä kardaş demää?
4. Neredän görüner, ani fukaara kardaş iilikçi hem cana yakın? Açıklayın. Bulun kiyatta cuvap.
5. Kimin karakterini var nicä yazdırmaa, kullanarak lafbirleşmelerini: «uşak sevän», «cana yakın», «iilik yapan».
6. Nasıl biter masal? Bu masalda kimi beendiniz hem neçin?
7. Angı olayı açıklêr kulminaşiya momentini. Bulun onu da okuyun.
8. Neçin zengin yol üstündä kör kalmış?
9. Yazın tefterlerinizä fukaara hem zengin kardaşların süretlerini.

Dädunun hem babunun evi

*Masal, masal matladı,
Masal küpü çatladı,
Bir masalcık atladı...*

Varmış bir vakıtlar bir däduyulan bir babu. Dädu pek inatmış, babuyulan ayırı yaşarmış. Babunun evi mercimektänmiş, dädunun da tuzdanmış.

Bir kerä babu koymuş kaynatmaa bir çüven mercimek da gitmiş komşulaa:

– Dädu, birazçik ödünç tuz versänä!

– Savuş başımdan, babu, vermeycäm, – bişeysiz üfkelenmiş dädu.

– Bolay, – demiş babu, – yaasın bir büyük yaamur da eritsin senin evini da kalasın sän, inat dädu, dışarda!

Babu lafını kesär-kesmäz, başlamış bir çıvgın, bir kıyemet!... Üç gün, üç gecä dinmemiş çoban yaamuru. Dädunun tuzdan evi erimiş bitmiş, babunun sa mercimektän eşermiş. Ama dışarda yaamur hep taa yaayarmış. Dädu üşümüş da dişlerini takırdadarak suuktan, gelmiş babunun pençeresinä dä yalvararmış:

– Babu, sade hayada kolver, bir köşeciktä durayım, yaşım, pek üşüdüm, hiç unutmam senin iiliini, brakma öleyim...

– Açan bän biraz tuz istedim, verdin mi? – sormuş babu. – Te şindi, kartlaman, sän dä dışarda don!

Dädu bir-iki kerä yutkunmuş da sora genä yalvarmaa çeketmiş:

– Babu, yapma ölä, oldu ne oldu, unut eski acıları, bare hayadın bir köşeciinä kolver Benim ihtär canımı acı...

Babu sa bir islä, cana yakın karıymış, dönmüş dä acımış däduyu. Usullunan çekmiş rezeyi dä kolvermiş onu hayada.

– Sade te o köşeciktä durasın! İştittin mi?

– Saa olsam, babu, saa olasın, islää, ani buracaa kolverdin, buna şükür! – demiş göz boyacı dädu.

Kendisi babu ierinä girmiş, ardına da kapuyu islä kapayıp, sobasına dayanmış. Hayatta sa lüzgercik esärmıř. Dädu yaş hiç yısınamazmış. Başlamış babuya genä yalvarmaa:

– Babu, sana yalnız sıklet gelmeer mi? Babu, sän uyudun mu, ne susêrsın?.. Babu, içeri beni kolversänä, süpürgä ardında duracam.

– Sän, dädu, kalın suratlı olma! – üfkeli ses vermiş babu, – bozma raadımı, zerä, çıkıp, oradan da uuradacam.

Ama hele kimä sän annadacan! Dädu susmazmış, hep ardırmış babunun ölä dä yorgun başını... Yok näpsın babu, kurtulsun zivirtidän deyni, kolverer däduyu içeri, ama smarlêêr:

– Tâ süpürgä, onun ardından çıkmayasın!

– Saa ol, babu, saa ol, ani buracaa kolverdin, süpürgeciin ardından hiç çıkmayacam, başımı da göstermeyecäm!

Ama halizdän, dädu başka fikir kullanırmış – okadarcık bakarmış – ayaanı içeri atsın...

Avşammış. Babu çekiner kümbetin üstünä yatmaa. Dädu oradan genä çekeder:

– Babu-u-u-u, kümbetin boycazında kimsey yok, ercüz boş, braksana oracıkta yısınayım!

– Dädu, erinä kanaat ol, zerä onu da kaybedecän, – därmıř babu. Ama dädu sansın hiç iřitmäzmıř. Kurt gibi ikidä-birdä babunun canını töpülärmıř:

– Babu, kümbet boycazına geçeyim mi? Babu, hadi yapma ölä, kolver geçeyim! Geçeyim mi? Geçerim...

Ne varmış, ne yapsın babucuk, demiş geçsin, dä bare ceremenin zivirtisindän kurtulsun...

Dädu kümbet boyunda yısınmış, rubalarını kurutmış, sora gecenin vakıdında, hiç babuya sormadaan, girmiş köşeyä dä kümbetin köşesini kaplamış. Taa sabaayadan orada yannarını yısıtmış. Sabaylan babu saletmiş kümbet üstündän inmää, ama hiç yokmuş nereyä bassın, ne kalmış däduyu çiiinesin:

– Ah kurtlar iyäydi senin başını, sän kalın suratlı, ne aarêêrsın burada? Kimä sordun da köşeyä geçtin?

Kimä sorayım, sän uyuyardın? – cevap etmiş dädu, – dedim bän dä köşedä sıcacıkta dinneneyim, ne sade sän mi istersin raatta uyumaa, ne senin can, benim dä patlacaan mı? Babu şindi artık görmüş, ani hiç diilmış läüzüm däduyu hayada da kolversin, ama artık geçmiş, yokmuş ne yapmaa.

– Çekin, utanmaz dädu, bir tarafa da kümbet üstündän ineyim.

– Çekinmeyecäm! – yınadına yaparmış dädu.

– Çekin, üstünä basacam!

– Çekinmeyecäm!

– Savuş oradan!

– Savuşmayacam!

Babu başlamış aalamaa da sade ozaman dädu azıcık er yapmış babunun bacaana kadar insin kümbetin üstündän deyni... İndii gibi, babu çekeder kendi içer izmetinä.

Hepsini işlerini başardıyan, alêr bakırları da gider suya. Ama dâdu tezicik onun ardına kapamış kapuyu da sürmüş rezeyi, sora pinmiş kümbetin üstünä dä kaplamış babunun erini. Babu geler sudan, indirer bakırlarını omuzundan, oyani-buyanı – kapu rezeli! Sesedârmış dâduya:

– Dâdu, sän neçin sürmeledin kapuyu? Çabuk aç, gireyim içeri! Dâdu sansın hiç işitmäzmiş.

Babu genä:

– Dâdu, kapuyu aç!

– Açmayacam, dışarda dur! Beni nicä dışarda suukta tutardın. Şindi dä sän dur! – cuvap edârmış kümbet üstündän dâdu.

– Dâdu, kapuyu aç! Ev benim!

– Seninseydi, ne?

– Kapuy aç!

– Açmayacam!

İnat hem fena, pek kalın suratlı dâduya babucuk hiç yokmuş ne yapsın. Oturmuş pençerä boyunda da aalarmış. O bölä, aalayıp, durarkan, bir kuvancık peydalanmış, konmuş babunun yanına da sormuş:

– Babu, ne aalêersın?

– Ne aalamayım, dâdu evimä girdi da içyanında kapuyu sürmeledi. Beni içeri kolvermeer...

– Aalama, babucuk, bän onu şindi içerdän uuradacam, – demiş kuvancık da pençerenin aralaından içeri girmiş, doru da dâdunun koynusuna sokulmuş, dâduyu aalı iinesinnän saplamaa başlamış. Dâdu düşeräk inmiş kümbet üstündän erä, erdän kaçmış hayada... Hayattan da, şaşkın dâdu – hu dışarı! Kuvancık sa hep saplarmış, dalarmış... Açan babu görmüş eşiktä, gözdän çıkık dâduyu, haylanmış da birkaç suvacı onun kart omuzlarına döşemiş, da ölä kurtulmuş beladan.

1. Kimin için annadılêr bu masalda?
2. Babunun avi nedänmiş? E dâdunun?
3. Yaamur yaamaktan sora ne olmuş babunun hem dâdunun evlerinnen?
4. Nasıl kendisini götürmüş dâdu babunun evindä?
5. Verin bu soruşa cuvap, masalın sıracıklarımı kullanarak.
6. Kim babuyu beladan kurtarmış?
7. Bu masal angı soy masalların sırasına girer?
8. Nesoy arif fikir bu masaldan çıkır?

Halk sözleri – halkın sedefleri

- Altın gelir topraktan, bilgi gelir kiyattan.
- İş ustayı meteder.

Miflär

Laf **mif** geler grek dilindän – *mythos* – söz, annatmak. Mif – halk yaratması, angılarında insan, isteyerek annamaa natura nişannarını, yada başka görünmüz işleri, çıkardêr, uydurêr onnar için türlü annatmaklar. Mif benzeer masala, ama masaldan onu ayırdêr o, ani mifi çok vakıt insan sayarmış olmuş gibi, varmış gibi.

Mif baalı literaturaynan, nicä sincirin alkaları. Mifä olur demää, ki o literaturanın uşaklı, küçüklüü.

Nedän Ayın üstündä lekä varmış?

Güneş çok gözäl kızmış. Ay da, insana şafk saçan, bir oğlanmış. Ay Güneşi sevmiş. Güneş bunu bilärmış, ama onun tarafına da hiç bakmazmış. Ay da onun istämediini bilärmış.

Bir gün Güneş kendi arabasında gidärmış. Yolda Ay onu etişmiş da sevdasını annatmış. Güneş onu yakın kolvermemiş. Ozaman Ay savaşmış Güneşi blezikli kolundan tutmaa. Bölä işi görüp, Güneş Erä dooru iilmiş. Er ona bir avuç batac uzatmış. Güneş o bataa serpmiş Ayın üzünä. Ay gözlerini yummuş da ömürünä karannaa dönmüş, çekilmiş. Ozamandan Ayın üzü lekeliymiş.

Dan yıldızı için

Dan yıldızı bir gözäl oğlanmış. O sevmiş erdän bir gözäl kıızı. O kız her sabaa çöşmeyä su almaa gelärmış. Yıldız da sevdasını görmää deyni, her sabaa erken çıkarmış da beklärmış, parlak şılayarak.

Bir kerä kız uyuya kalmış, kalkmazmış. Ozaman parlak Yıldız, bir şılaanda kayıp, kıızın pençeresindän içeri girmiş. O, büülü gibi, bakarmış hem mayıl olarmış kıızın gözelliinä. Dä gelmiş kıızın düşünä. Kıız da sevdalı olmuş Yıldıza.

Ozamandan kıız her sabaa erkenindä uyanıp, Yıldızı aararmış buluşmaa onunnan. Yıldız ama hep göktäymiş.

Neçin gün kauşarkan kızarmış?

Allaa yapmışkan topraa, pay etmiş onu kuruya hem suya. Suları o toplamış büyük denizlerä hem göllerä ilkin. Sora, onnar kurunmasınnar deyni, o yapmış çok taa derä dä koymuş onnarı aksınnar denizlerä hem göllerä. Gölleri Allaa koymuş pek gözäl erlerä eşilliklerä, çiçeklär, aaçlar aralarına.

Göktä Gün ozaman bir gözäl genç oğlanmış. Sabaalän o duuarmış bayır ardlarından da şafkinnan koolarmış kara karannı. O hep bakarmış gözäl göllerin duruk üzünä da kendisini görärmış.

O ayırmıştı bir en gözäl gölü bir pek gercik hem saklı erdä, üüsek bayırlar arasında, üüsek tä aaçlar arasında, näänı o her avşam inärmış yakın-yakın bir açık aralaa da kauşarmış orada. Oradaymış onun yataa.

Hep o zamannar bir gözäl deniz duudurmuş bir pek gözäl kızçaaz, angısı büüdükçä taa da gözäl hem kıvrak olarmış, zerä her avşam anası onu yıkarmış bir göl suyunda. Da büümüş o kız. Şansora kendisi gezärmış yıkanmaa.

Bir kerä onu kollarmış titsi Tepägöz adam da hemen kavrayaceymış. Kız, kaçıp, evä gelmiş. Sormuş anasına, näända o yıkansın avşamnarda, ki ona kimsey bakmasın. Deniz-ana demiş: „Var bir göl, angısına kurt-kuş yaklaşmêêr, insan da hiç”.

Da başlêêr kız o gölä gezmää her avşam. Kimsey onu görmäzmiş. Gün sä, açan görmüş kızı yıkanarkan, kızarmış utancaklıından da tez saklanmış bayır ardına, yumup gözlerini... Her avşam kauşarkan görärmış o gözäl kızı da kızarmış. Tä neçin gün kauşurkan kızarmış.

1. Neyä deniler mif?
2. Ne ayırdêr mifleri masallardan?
3. Verili miflerdä evelki vakıtlarda insannar angı natura nışannarına cuvapları bilmäzmişlär? Sıralayın. Açıklayarak fikirinizi, teks-
tlerdän sıracıkları kullanın.
4. Siz dä Dan yıldızın duumasını göktä siiredin. Annadın, nicä bu olêr. Sizin cuvabınız benzer mi miflerdä sölenän çıkışlara?
5. Nicä annêrsınız sözlari „...da ömürünä karannaa dönmüş, çekilmiş”?
6. Nedän kızarmış Gün?
7. „Neçin gün kauşarkan kızarmış” mifin birinci abzağını okuyun tekrar. Duydunuz mu halk yaratmanın gözäl dilini?
8. Acaba gün kauşurkan kızarêr mı? Siiredin da annadın, nicä olêr bu iş?

Halk türküleri

Halk türküleri, nicä dä başka halk yaratmaları, göstererlär oguzların derin evellerdä yaşamalarını, onların sıralarını hem adetlerini, onların arifliini hem çalışkannını, onların şeremetliini hem zengin ruhunu, angılarını dedelerimiz bin-närlän yılların arasından, kaybetmeyip, unutmayıp, daatmayıp, getirmişlär büünkü günä. Şindi bizim dä borcumuz gelecek zamannarın, asirlerin önündä, koruyup, geçirmää zamanın şindiki zorluklarından, hiç bişeycik kaybetmeyip bu sarsık yol-larda, etiştirmää bu zenginnii bizim uşaklarımıza, bizim torunnarımıza (unukaları-mıza), gelän evlat boylarına. Çünkü halk türkülerindä, görüner göçmen oguzla-rın bütün yaşaması. Oguz dedelerimiz türküylän geçirärmışlär düünneri, yortuları, sevinmelikleri. Kahırlı, darsık türkülärlän, aalamaklarlan karşılayarmışlar kahır-ları, zorlukları hem belaları. Türküylän halkımız canını iilendirärmış, çalışarmış vakıdını, yaşamasını kolaylatmaa, ilinnetmää.

Adamın işleri ii gidärkän, o çalêr sevda, gözellik, serbestlik hem başka yaşamak olayları için türküleri. Çalêr şen türküleri. Ama açan kapusuna gelir zor vakıtlar, bela, kahır – o ilinnder üreeni darsık türkülärlän, angıları, nicä iç yaayı, sarêrlar

onun üreeni, yısıdêrlar, uslandırêrlar, unutturêrlar o acıyı da adam taa ilin geçirer bu belaları.

Halk türkülerin laflarına peet deniler. Onnar šiir formasında, pek uygun hem artistik düzülü. Onnarın melodyaları da pek gözäl. Halk türkülerin var çok çesidi: sevda türküleri, gençlik türküleri, maanilär, şakalı türkülär, adet türküleri (sıra türküleri), şen türkülär, üüsüz türküleri, darsık türkülär, cenk türküleri... Türkülerin kendi adları var, nicä deyecez: „Ay tepelär”, „Oglañ, Oglañ!”, „Çekirgä”, „Koca karı”, „Üşüdüm”, „Ay, tepelär” h.b. Peetlerdän belli, ani türkülerin arasında var eni dä, ama var eski dä. Kimi kerä razgeler ölä eski laflar (arhaizmalar), angıların maanaları bilä unudulmuş. Gagauzlar şindi dä kendi kefinä görä hem bir yortu, sıra, adet geçirärkän çalêrlar halkımızın evelki türkülerini.

Adet türküleri

Kolada

Kalkın, kalkın, insannar,
Aydınnı dannar!
Kalkın siz, çorbacılar,
Aydınnı dannar!
Göklerdä zerä çıktı,
Aydınnı dannar!
Padışaa bir nışanı,
Aydınnı dannar!
Kuşaklı o bir yıldız,
Aydınnı dannar!
Aydınnı hem bir yıldız
Aydınnı dannar!
Ki duumuş İsus Hristos,
Aydınnı dannar!
Bunu annatmış ayoç,

Aydınnı dannar!
Koladacılar gelär
Aydınnı dannar!
Onnar hep gelär, gelär,
Aydınnı dannar!
Allahı hep getirär,
Aydınnı dannar!
Aslı, aslı Allahı,
Aydınnı dannar!
Şıladı günün şafkı,
Aydınnı dannar!
Sizä deeriz çok yıla,
Aydınnı dannar!
Hep gözäl çiçek ölä,
Aydınnı dannar!

Traka türküsü

Traka, traka, Vasilka,
Traka, traka bıldırkı.
Karaca geldi, duydunuz mu?
Seläm verdi, aldınız mı?
Kırda puluk işlär,
Küüdä koyun kışlar;
Öküzleri bakın,
Terekelär, akın.
Tolokada kürtün

Bacalarda tütün,
Pulukları düzün,
Sürgüleri düzün.
Sıra-sıra süütlär
Şindi geldi koçitlär,
Koçitlerin karnı aaç,
Ver ba, babu, bir kolaç!
Hêy! Hêy!

Lazari

Uçtum, gittim, bir dala kondum,
Lazari, Lazari,
Dal da bana emiş verdi,
Lazari, Lazari,
Emişi bän gökâ verdim,
Lazari, Lazari,
Gök ta bana yaamur verdi,
Lazari, Lazari,

Yaamuru bän erä verdim,
Lazari, Lazari,
Er da bana çimen verdi,
Lazari, Lazari,
Çimeni koyuna verdim,
Lazari, Lazari,
Koyun bana kuzu verdi,
Lazari, Lazari!

Pipiruda

Pipiruda gezäriz,
Allaha dua edäriz:
Tarlalara yaamurcuk,
Ver, Allahım, yaamurcuk.
Teknelerä hamurcuk,
Fırinnara somuncuk,
Fırinnara somuncuk,

Uşaklara kolaççık,
Uşaklara kolaççık!
Yaamurcuklar yaasın,
Bollucaklar olsun,
Ambarlarmız dolsun!

1. Çalışın bu adet türkülerini öğrenmää ezber da kullanmaa onnarı yaşamanızda.
2. Açıklayın bu türkülerin maanalarını hem söläyin, nezaman onnar çalınêr.

Şaka türküleri

Keçiciimin kuyrucaandan
Süpürgä mi yapayım, mali? (3 kerä)
Zümbüllü baalara,
Keçi pindi dallara,
Bän sana ne dedim, mali? (3 kerä)
Keçiciimin kulacından
Tuzluk mu yapayım, mali? (3 kerä)
Zümbüllü baalara
Keçi pindi dallara,
Bän sana ne dedim, mali? (3 kerä)
Keçiciimin bacacından
Çırtma mı yapayım, mali? (3 kerä)

Keçiciim

Keçiciimin derisindän
Daul mu yapayım, mali? (3 kerä)
Keçiciimin dişçeezindän
Sedef mi yapayım, mali? (3 kerä)
Keçiciimin kafasından
Çotra mu yapayım, mali? (3 kerä)
Keçiciimin yaanisından
Küftä mi yapayım, mali? (3 kerä)
Keçiciimin gözçeezindän
Boncuk mu yapayım, mali? (3 kerä)
Keçiciimin buynuzçuundan
Tarak mı yapayım, mali? (3 kerä)

Koca karı

Koca karı, koca karı,
Neçin kestin koca kaazı?
Koca karı, koca karı,
Sattın bana ihtâr kaazı.

Edi kişi odun yarêr,
Sekiz kişi ateş yakêr,
Hopa, hopa, hopa, hopa!
Sekiz kişi ateş yakêr.

Üç gün oldu kaynadêrim,
Çıkarıp ta oynadêrim.
Edi kila darı imiş,
Hepsindän dä dadı gelmiş.

Babu kaazı burda yoklêêr,
Kaaz sa çıkmış çimen otlêêr.
Gümüş fişkan kestirdiydim,
Babuyu da küstürdüydüm...

Koca karı, koca karı,
Neçin kestin koca kaazı?
Koca karı, koca karı,
Sattın bana ihtâr kaazı?

Bitki zamandaki halk türküleri

Oglan, Oglan!

Oglan, Oglan, yalabık çoban!
Elim yaptı saçımdan
Sana bir yorgan,
Ne gözâl olan, yalabık çoban!

Oglan, Oglan, ne gözâlsin sän!
Gecelär gibi gözlär,
Kıvrak boyun var!
Ne gözâl olan, yalabık çoban!

Oglan, Oglan, yalabık çoban!
Kırmızı fes başında,
Gençsin yaşından.
Ne gözâl olan, yalabık çoban!

Oglan, Oglan, kalk gidelim!
Cungaranın boyunda
Koyun güdelim,
Ne gözâl olan, yalabık çoban!

Çekirgä

Çekirgeyi nalladım,
Edirneyä yolladım*
Beş para verdim elinä,
Tuz-sabun alsın gelinä.
Tuz-sabun almamış gelinä,
Bir lülä almış kendinä.
Ay, çekirgä, çekirgä,
Sivri butlu çekirgä!...

Üşüdüm

Üşüdüm, üşüdüm,
Vay, benim canım, üşüdüm!
Gii kürkü, gii kürkü,
Vay, benim canım, gii kürkü!
Yok kürküm, yok kürküm,
Vay, benim canım, yok kürküm!
Alsana, alsana,
Vay, benim canım, alsana!

Yok param, yok param,
Vay, benim canım, yok param!
Çalsana, çalsana,
Vay, benim canım, çalsana!
Korkêrim, korkêrim,
Vay, benim canım, korkêrim!
Tutarlar, asarlar,
En gözâl kızı kaparlar!

Ay, tepelâr!

Ay, tepelâr, tepelâr,
Üüsek tepelâr!
Karşıda yaamur yaayêr,
Burda sepeler.
Ne durêrsın, mari kız,
Aul aşırı?
Taramışın saçını
Feslân dışarı.
Seni görân çocuklar
Oyunu şaşırır,

Tutup-tutup kolundan,
Bayırı aşırır.
Tepârim, tepârim,
Tepâ düz olmaz.
Öpârim, opârim,
Al yanak solmaz!
Ay, tepelâr, tepelâr,
Üüsek tepelâr!
Karşıda yaamur yaayêr,
Burda sepeler...

1. Açıklayın bu türkülerin maanalarını. Kimin (ne) için çalınêr bu türkülâr?
2. Nezaman hem neredâ herbir türkünün eri?

Maani

Maani – o halk yaratmaların bir janrasından en zengin dörtsıralı lirika şiirleri.
Bu şiirlâr türkü gibi çalınêr.

Uzun damdan ses geler
Çıkın bakın kim gelir
Kızlar geler oraktan
Kitkaları varaktan.

Maaneci başımıysın,
Çayırın taşıımıysın?
Birkaç maanâ sölesâm,
Cöbündâ taşıyırmıysın?!

Şu Tunanın saazları,
„Vak-vak” eder kaazları,
Şu Komradın kızları
Çok hodul hem dâ nazlı!

Ayna attım çayıra,
Şafkı urdu bayıra.
Bayır üstü kıvırcık,
Çayır üstü bürüncük.

Söleyişlər

Söleyiş – o kısa bir sölemäk, angısı gösterer bir üretmäk, bir faydalı fikir artistik formasında; o paa koyêr işlerä, yaptıklara, çıkış yapêr; saklı fikirlän dä çok kerä lafeder bizimnän.

Söleyişlerä deerlär “ata sözü”. Doorudan çevirdiynän, bu – “boba sözü”. Ama bunu düşmeer doorudan annamaa. Taa dooru bunu lääzım annamaa – “dedä sözü”. Dedelerimiz pek aarif insannarmış. Onuştan da onnardan bizä etişän söleyişlər sölenmişlär kısa, ama pek uygun. Birkaç laflan açıklamışlar derindän problemanın özünü. Söleyişlər – bu halkımızın (dedelerimizin) aariflik sedefleri. Hem bu dooru! Çok asirlär yaşamış halkımız bu dünnedä, çok oluşlar görmüşlär yaşamalarında, çok işlər geçirmişlär başlarından da brakmışlar bizä bölä uygun, bölä parlak (şafklı), bölä söz sedeflerini. Şaşa kalêrsın, mayıl olêrsın, okuyup onnarın uygun sözlerini, damar düülmelerini dä bundan sora duyêrsın.

Söleyişleri, nicä dä başka halk yaratmalarını, var nicä bölmää temalara: “Vatan”, “Mamu”, “Dost hem dostluk”, “Zaamet”, “İnsan”, “Natura”, “Yıl zamannarı”, “Ekmek” hem başka.

1. Aaç gibi kesildi!
2. Aalemä kuyu kazma, kendin düşärsin.
3. Aalemin elinnän iş kolay.
4. Aarayan bulur.
5. Allaa bir kapuyu kapêêr, başka kapuyu açêr.
6. Ayı buyurmuş tilkiyä, tilki da kuyruuna.
7. Dilin kemii yok.
8. Dostluk paraylan olmaz.
9. Bıldırkı fişkandan çiten örmä.
10. Bir çiçek yazı yapmêêr.
11. Bir koltaa iki karpuz sıymêêr.
12. Biri yapêr – bini çeker.
13. Daa kurusuz olmazmış.
14. Derin su sessiz akêr.
15. Enserin izi kalêr.
16. Evin başı adamdır.
17. Garga garganın gözünü çıkarmêêr.
18. Herbir arı bal yapsa, çanak, çanak laana imäzdik.
19. Horu bir kerä bilä ihtârlamêêr.
20. İlk buka tatlıymış.
21. Kara, ama para.
22. Korku daayı beklärmış.
23. Meyva verän aaca taş atêrlar.
24. Nasaat verän çok, akıl verän aaz.
25. Öter boş fiçı gibi.

26. Tencerä tukurlanmış da kapaanı bulmuş.
27. Türküylän masalın saabisi yok.
28. Üüsüz yaşı erä düşmäz.
29. Vakit geçer, çatı sarılêr!
30. Zorun önündä kolay da varmış.

(„Gagauz folklorun antalogiyası” T. Zanet)

1. Okuyun söleyişleri. Açıklayın herbir söleyişin maanasını genişän hem derindän.
2. Okunulmuş yaratmalarda bulun kullanılmış söleyişleri yada uygun sözleri, angıları öz fikirin açıklamasına görä pek yakın söleyişä.
3. Ayrın birär söleyiş da yazın o temaya birär yaratma, açıklayarak onu hertarafça.
4. Çalışın kurmaa birkaçar söleyiş kendiniz dä yaşamak situaşiyaları-na görä.

Bilmeycelär

Bilmeycä – o kısa bir folklor yaratması, çok kerä şiirli, süretli formasında saklêr bir iş, obyekt, oluş, da koyêr onu „bilmää”, bulmaa.

Bilmeycelär halk yaratmaların bir çeşidi. Bilmeycelär kurularmışlar binnärlän yıl geeri, kurulêrlar onnar şindi dä. Bu yaratmalarda halkın ariflii, açıkgözlüü, angılarında gösteriler, nicä o annêr yaşamayı, naturayı, hem başka işleri. Bilmeycelär kullanılêr taa çok diil nicä iilencä, ama bakmaa (denemää) nicä adamın kafası işleer, onun fikir çemrekliini. Onnar üüredêrlär, biz olalım taa açıkgöz hem herşeyi görelim hem esaba alalım, ilerledêrlär bizim yaradıcılık fantaziyamızı.

Bilmeycedä sölanmeer bir iş için doorudan, ama sade veriler onun en önemni nişannarı, angıları bizä yardım eder bulmaa onu.

Bilmeyceleri, nicä dä söleyişleri, var nicä temalara bölmää: “Şkola” – Daanıkta onnar susêrlar, ama dizili – baarêrlar (bukvalar); “Hayvannar” – Daalarda yaşêr, insandan korkêr, kümesä girer, taucak sever (tilki); “Avadannıklar” – Dört kardaş tepesinä tafta tavan kakılı (masa); – Bän onun ardına – o bendän, bän ondan – o benim ardına (gölgä); “Meyvalar, zarzavatlar” – Kızçaaz kendisi içerdä, ama pelii dışarda (morkva) h. b.

1. Adam daatmış bir küüyü bir parmaklan. (*klacmıraK*)
2. Adamdan üüsek, tauktan alçak. (*kaplaK*)
3. Adam gider – o da gider, adam durêr – o da durêr. (*äglöG*)
4. Beyaz deniz – kara balık, bunu bilenä – saalık. (*ralavkub meh tayiK*)
5. Ak pak yımirtamıysın?
Saklı çukurdamıysın?

- Kız, gelin gitti çiidemä,
Sän taa buradamıysın? (*raaK*)
6. Alçacık, dallı, imeesi ballı. (*keliÇ*)
 7. Allaa yapar yapısını, demir açar kapusunu. (*zupraK*)
 8. Altı kardaş biri-birini koolêêr,
Biri-birini etiştirämeer. (*ıraltanak nemreD*)
 9. Baalêêrsın–gezer, çözersin – durêr. (*kıraÇ*)
 10. Beş kardaş aul örer. (*şış şeB*)
 11. Beş kardaş biri-birinä benzemäz. (*ralkamraP*)
 12. Angı ana uşaklarını tanımêêr? (*kılaB*)
 13. Bir fiçının içindä iki türlü içki. (*atırımıY*)
 14. Ellän ekerim, dillän biçerim. (*ızaY*)
 15. Gecä–gündüz örüyer, ne su içer, ne iyer. (*taaS*)
 16. Giderim, giderim – iz yok,
Keserim, keserim – kan yok. (*uS*)
 17. Kendi çıplak, ama bütün dünneyi giidirer. (*äniİ*)
 18. Sendä dä var, bendä dä var, bir kuru dalda da var. (*äglöG*)
 19. Uzun-uzun yatarlar, ot içindä buzaalar. (*rayıH*)
 20. Var bir kızcaazım, köşedän köşeyä gezer. (*ägrüpüS*)

1. Bulun bilmeycelerin cevaplarını. Nicä siz tanıdınız onnarı?
2. Kurun kendiniz dä 2–3 bilmeycä ev kuşları hem hayvannarı için.
3. Açıklayın, ne en önemni, cevabı bularkan yada kurarkan eni bilmeycä.

Avtorlu masal

Siz artık bilersiniz, kı halk masalları insan arasında düzülmüşlär. Onnarın avtorları bilinmeerlär. Onun için onnara **halk masalları** deniler. Ama var **avtorlu masal** da. Onnarı yaradıcı belli bir masal süjetin temelinä erleştirebilir. Sade türlü-türlü olaylar, büülü işlär kendisindän kurêr.

Nicä dä halk masallarında, avtor kendi masalında da karşıya koyêr iili hem fenalı, kendisi olup iiliin tarafında.

Padişaa hem çiftçi

Stepan Bulgar

Varmış bir vakit, yokmuş bir vakit. Zaman zamandaykan, saman samandaykan, biz dä oradaykan koştum kızaa, gittim uzaa, buldum bir buzaa, koydum kızaa, getirdim evä, o vakıtta bobam taa dünnedä yokmuş, varmış bir padişaa. O padişaanın varmış iki kızı hem bir dä oolu. Hepsi islâmiş, sade, açan oturarmışlar sofraya, padişaanın aylesi bilmärmiş, nicä paylaşırmaa süüş tauu. Herkezi angı parçasını kapabilirsä kaparmış.

Karı deyärmış padişaaaya:
– Seslämeerlär uşaklar beni sofrada, kendilerini bilmeerlär kullanmaa.
Padişaa deer:
– Çaaracam bän bir çiftçiyi dä o üüretsin uşakları.
Padişaa yollêr izmetçisini bir çiftçiyä. Şindi gelir padişaanın izmetçisi bir çiftçiyä da deer:
– Padişaa isteer sän geläsin da üüredäsin onun uşaklarını, nicä süüş tauu paylaşırmaa.
Ne yapsın çiftçi? Padişaanın izinini yok nicä seslämemää.
Deer izmetçiyä:
– Verin bana bir gün. Sabaa bän gelecäm padişaanın sarayına.
İzmetçi cevap eder:
– İslää, sabaa bekleriz seni.
Çiftçi deer karısına:
– Kaynat bir süüş tauk.
Çiftçinin karısı hazırlêr bir süüş tauk, sarêr onu bir pak boşçaya.
Girer çiftçi padişaaın sarayına, toplanêr padişaaın aylesi sofraya. Şindi çiftçi koyêr peşkiri masa üstünä, açêr peşkiri, o saat uşaklar uzadêrlar ellerini süüş tauu parçalamaa. Çiftçi deer:
– Durun, bän paylaşıracam.
Şindi çiftçi alêr bıçaa, keser bir budu, verer padişaaaya.
– Padişaa, bu sana, nicä bir çorbacıya.
Keser tauun ikinci budunu, verer padişaaın ooluna.
– Sän bobanın yardımcısı, gidecän bobanın yolundan, olacan padişaa bu but ta sana.
Sora çiftçi keser kanatları, verer padişaaın kızlarına.
– Siz, kızlar, uçacınız bobanızın evindän, kızlıkta kalmaynız, kanatlarınız olsun, kolay uçmaa olsun.
Sora çiftçi keser tauun tırtasını da verer padişaaakaya.
– Siz bu aylenin anası hem koruyucusu. Onun için tauun en tatlı eri sizä.
Paylaşırêr çiftçi hepsinä tauu da deer:
– Bu kalan parçalar da bana, bir prost çiftçiyä.
Padişaa deer.
– Bundan sora bütün padişaalıkta tauk bölä paylaşırılınsın. Kimseyä dä küsü olmayacak!
Verer padişaa çiftçiyä türlü baaşışlar da kolverer evä:
Bir gün gelerlär uzak devletlerdän musaafirlär dä getirerlär beş altın derili koyun, dä bilmeerlär, nicä paylaşırmaa bu koyunnarı. Padişaa deer:
– Çaarın bizim çiftçiyi genä saraya.
Geler çiftçi saraya. Padişaa deer:
– Paylaşır bizä bu koyunnarı.

Çiftçi verer bir koyunu padişaya hem padişakaya:

– Siz oldunuz üç.

İki koyun alêr kendisinä, deer:

– Biz dâ olduk üç.

Padişaa görer, nekadar akıllı bu çiftçi da yapêr onu vizir. Da bu çiftçi olêr padişayın en inan adamı.

1. Ne o avtorlu masal? Nicä onu yaradıcı kurêr?
2. Bulun o eri, neredä annadılêr, nicä çiftçi tauu paylaşmış. Okuyun o parçayı taa bir kerä.
3. E, koyunnarı nicä paylaşmış?
4. Angı laflar göstererlär, ani çiftçi akıllıymış? Bulun o sıracıkları.
5. Nesoy arif fikir bu masaldan çıkar?
6. Var mı nicä demää, ki bu masal yaşayıs masalı? İnandırın.
7. Nicä sayêrsınız, kim hem ne bu masalda enseer?

Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...

1. *Ne o halk yaratması?*
2. *Halk yaratmaların nesoy çeşitlerini bilersiniz?*
3. *Halk yaratmalarından var mı nicä annamaa halkın yaşamasını? Nicä?*
4. *Söläyin gagauz masalları angı temalara taa çoyu? Neçin?*
5. *Neyä üüreder bizi masallar?*
6. *Türkülerin temalarını sıralayın.*
7. *Nesoy adet türkülerini siz bilersiniz? Onnarın arasından angılarını siz beendiniz? Neçin?*
8. *Angı türkülerä deerlär "şakalı türkü"? Sıralayın birkaçını.*
9. *Halk masalların hem halk türkülerin ne baalantıları var?*
10. *Var mı nicä bulmaa söyleyişlerin temalarını? Nicä?*
11. *Nesoy annêersınız söyleyişi: "Genger dâ köksüz olmaz"? Bu söyleyişin ne ilişiklii var bizim temamıza? Açıklayın.*
12. *Nicä bulmaa bilmeycelerin cuvaplarını? Ne yardımneêr cuvabı bulmaa deyni?*
13. *Var mı nicä siz dâ kurasınız bilmeycä? Ne läüzüm buna deyni?*
14. *Neylän benzeşerlär hem başkalanêrlar halk hem avtorlu yaratmalar?*
15. *Nasıl bulmaa masalın hem avtorlu yaratmanın öz fikirini?*
16. *Nasıl ayırmaa masalı annatmadan hem başka soy tekstlerdän?*
17. *Zenginnder mi bizi bu tema? Neylän?*
18. *Ayırın bir tema da kurun ona görä birär avtorlu masal.*

YAZILI LİTERATURA

Proza, şiirlär

Nikolay Tanasoglu (1895–1970)

Nikolay Tanasoglu gagauz literaturasına temel koyan yazıcıların arasında bulunêr. Onun duuması Kiriet küüyündä, Çadır rayonunda. Talantlı şair, annatma yazıcısı, talmaç, üüredici. Onun annatma toplumu "Bucak, Bucak..." çıktı tipardan 1970-inci yılda. Bu kiyatta türlü meraklı annatmalar var: "Bucak, Bucak...", "Sofi", "Yuvanoglular", "Başka gagauzlar". Şiirleri hem başka yaratmaları tiparlandı gagauz gazetalarında hem kiyatta "Bucaktan seslär". Nasıl talmaç biliner, ki o käämil, becerikli çevirdi rus dilindän gagauz dilinä N.V. Gogolün pyesasını "Revizor".

Aşaada okuyunuz N. Tanasoglunun "Bucak, Bucak..." anatmasından yazdırma parçasını, angısında o gösterer ana tarafının güzelliini hem duuma erinä kendi derin duygularını.

Bucak, Bucak...

Bucak, Bucak, duuma erlär! Ana toprak tavlı, karagöz, yalpak, sıcak. Her erin oolları, bezbelli, severlär duuma erlerini, duuma tarafını. O onnara gelir hepsindän gözäl, hepsindän hoş, hepsindän paalı. Haliz dä ölä! Ne güzellik vardı nasıl o evelki zamannarda bulmaa bu çukurlu otsuz tolokalarda, kuru dereli çayırlarda, o yamaçlı kırlarda, erdän erä ani kuşalıydılar derin tozlu yollarlan, hem dä fidan erinä genger büüdärdilär? Çöllü bir taraf... Orada da toprak kuhneli küülär, dolu çiftçilärlän hem çobannarlan yamalı meşinnärlän, torbalarında sade çatlak malay hem suan, o da var-saydı... Bu fukaara insannarın adı da, dili dä, çünkü bişeyä gelmäzmiş, hep deyärdi fena düşünücülär üstümüzä: "Gagauzlar". Kim varmış işittii yada bildii bölelerini? Kär laf çıkarmıştı kimisi, ani bu "gacalların" hiç senselä kökü dä yokmuş..., onnar bir karışmalıkmişlar..., nasıl varmış nicä esaplamaa, ani bunnar da biler duymaa, toprak sevmää, duuma tarafına mayıl olmaa, haliz bölä bet erlerä?

Osaydı aslı, yok ne şaşmaa: analar var gözäl dä, çirkin dä, ama uşaklarına çirkin ana da pek gözäl! Uşaklar da var akıllı da, şaşkın da, ama anaya şaşkınnar da akıllı!

Yok, okuyucular! Desin, kim ne deyärsä, sansın ne sanarsa, ana topraandan, tarafından gözäl yok! Ana halkından akıllı yok! Hem gagauzlar gözäl halkımız-

dır, zaametçi hem kıymetlidir, nicä hepsi halklar bu dünnedä. O da ayozladı duuma topraanı, nicä dä hepsi. Salt kim bilmeer onu, olur düşünsün başka türlü.

Bu erlär, Gözäl Bucaklar–islää, yalpak bir anamız!

Çık bir yamacın tepesinä da bak dolaylara: maavili uzaklardan, büyük arkalar gibi, dizili yamaçlar, ani eşil ekinneri, geniş baalarları, gür meyvalıkları gücülä taşıyêrlar sırtlarında; sıra dizili kavak yada ceviz aaçların aralarından, geniş kayışlar gibi, kayêr asfaltlı yollar, saklayıp alçaklarda uçlarını, zerä küülerä inerlär, angıları taa çok bölä erlerdä erleşmişlär yakın ikiüz yıl geeri dä şindi güneşli sokaklarlan, aydınnıklı evlerinnän hoş çaarêrlar herbir yolcuuyu, geçärkän dursun, baksın, nesoydur kefleri, hemen kahırlı da olsa. Tarafımıza ilkyaz çalışêr gelmää, kısmeti küüyä getirmää, ki onnarın olsun. Ama kim onu vardır bilsin, neyä çıkacak işlär? O kısmeti var nicä saptırsınar da, çelsinnär dä... Ortalık ölä kolay düzülmeer. Ama hep tä, o ilerki nevoyacılar, çıraklar büün dik gezerlär, yakaları açık, kalpakları yan, bıyık kıvradıp, yaşamayı kurêrlar kendilerinä...

Talmaç – bir dildän başka dilä çevirici;

tavlı – besli, bereketli;

genger – ölä kır otu, üüsek, tikenni;

kıymetli adamnar – gözäl, beendirir kendilerini adamnar;

ayoz – svätöy, sfint;

meşinnär – kürk deridän donnar;

nevoyacılar – zor çekennär;

kavak – topol, plop.

1. Yukarkı "Bucak, Bucak..." yazdırmalı annatmayı okuyun ayırı girişini, temel payını, bitkisini. Söläyin onun temasını hem öz fikirini.
2. Annadın yaratmanın içindeliini sıradan, söläyin, angı kartınayı yazıcı gösterer uygun laflarlan hem demekli sölemeklärlän; okuyun o kartına için. Bulun tekstin cümlelerindä uydurmaları, başka uygun lafları.

Dionis Tanasoglu

(1922–2006)

Dionis Tanasoglu duudu 1922-nci yılda Çadır rayonunda Kiriät küüyündä . Elli yıldan zeedä D. Tanasoglu çalıştı, gagauz literaturası hem bütünnä kulturası uurunda. O oldu Moldova Respublikanın incä zanaatlında şannı zaametçi. Filologiyada profesor, yazıcı, kompozitor.

Tipardan çıktı yazıcının te bu yaratma toplumları, kiyatları: "Almanah" (1957), "Çal, türküm", "Adamın işleri", "Hoşluk" (1970), "Gençlik türküleri" (1975). Onun meraklı romanı "Uzun kervan" basımdan çıktı 1985-inci yılda. Yazdı iki pyesa "Bucakta yalın" (1974), "Oglaanın sevdası" (1981).

Analar

Nicä ilkyaz gibi sıcak,
Çiçekli başça,
Özlenmiş kırlangaçlar –
Geler analar.

Yazın hoş yaamur gibi,
İlk taazä çörek,
İlk karpuz, üzüm kara –
Olêr analar.

Güzün hep evdä döner,
Fıtası dolu,

Kuşku, nicä turnalar,
Durêr analar.

Kaar gibi yalpak, duygun,
Eni yıl kovrii,
Doyulmaz masal onnar,
Cömert analar.

Nicä zamannar yılda,
Analar gelir,
Bitkisiz yollar, yıllar –
Bıkmaaz analar.

1. Demekli okuyun D. Tanasoglunun şiirlerini hem cuvap verin soruşlara.
2. Angı epitetlärlän, uydurmalarlan veriler karakteristika analara? Annadın, okuyarak şiirin sıralarını.
3. Annadın kendi analarınız için.
4. Üürenin bu şiiri kiyatsız sölemää.

İlkyazım geldi!

Çiidemnär kauk gibi
Baalarlarda patladı,
Turnalar sincir gibi
Geçti, erä konmadı.

Sade lelek dönüſer
Maalemizdä utancak.
Yuvasına o geler
Uzak erlerdän ançak.

Kuşlar pek gözäl çalêr,
Başçaları doldurup,
Uşaklar da şımarêr,
Havaya mayıl olup.

Kara kırdan buu çıkêr,
Sürmək-ekmək çeketti.
Belli bişey: gün şilêr,
Gözäl ilkyazım geldi!

İncä zanaat – iskustvo;
şannı – sayımnı, metin, bilinir;
cömert – ilik yapan, bol ürekli.

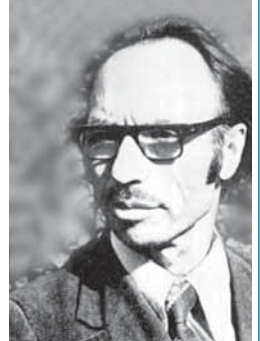

Annadın ilkyazın gelmesi için, kullanarak ſiirin uydurmalarını, başka uygun, demekli söylemelerini. Taa ne var nicä eklemää ilkyazın gelmesi için?

Dimitri Kara Çoban

(1933–1986)

Dimitri Kara Çoban – bilinir gagauz yazıcısı, o başka yazı-
cılarla barabar gagauz yazılı literaturasına temel koydu.
Duudu hem çalıştı Komrat rayonunda Beşalma küüyündä. O
bilinir nasıl bir kısa annatmaların ustası. Onun annatmaları,
peetleri yazılı kısıdan, ama derin fikirlän hem bir annaşılır,
açık, artistik dilinnän. Onun yaratmalarını okudukça, isteersin
okumaa, kıyamêersın brakmaa elindän. May irmi beş yıl sı-
ravardvı o hep yazdı da tipardan çıkardı on literatūra kiyadı.
Onun bu kıyatlarında var te bu käämil annatmalar "Kudal",
"Otuz ley", "Nişannar", ſiirlär "Oolum, oolum!", "Panayır-
dan", "Eski Bucak" hem başka.

Otuz ley

Küüdä Karannık-Fakirlerdä yaşardı bir kırkın üstünä yaşta adam Semä Petan.
Semenin vardı çok kapulu evleri, büyük damnarı, iki demirli pulukları, sekiz çift
öküzü, bir hergelä beygiri, ikiüz koyunu, çok kuşu. Onun baaları hem ekinnikleri
kaplaardılar küüyün merasının taa zeedesini. O heryıl satardı çok ekin, şarap, piinir,

yımırta da hep toplardı para. Kendisi sa o herkerä benizsizdi, sırtında taşıyardı bir hurda anteri. Anılmış sıkı adamdı.

Semä Petannan bir sokakta yaşardı bir oftikalı, yalnız karı, angısında hiç bişeycik yoktu, da o toplardı sokaktan herbir çırpıcı. Da te bu kariya Semä dört yıl geeri verdiydi ödünç otuz ley. Zor inanmaa da, nesoy gıcırtylan üreendä verdiydi o parayı.

– Ama bak da getir! – sımarladı Semä kariya. – Otuz ley – diil şaka. Açan binnäa etişmeer otuz ley, ona deerlär dokuzüz etmiş ley, ama demeerlär binnik.

Da te geçti dört yıl, karı sa hep çevirämäzdi kendi borcunu. Da dört yıl sıravardır Semä yollaardı kendi evdekilerini, ki alsınar o parayı.

Bir kerä kışın Semä kendisi gitti kariya. Bulamayıp, ne almaa ondan borç için, o kopardı kuhneciin örtüsünün başından üç tafta. İçeri başladı saurmaa kaar. Zavallı insancık, çıvdırdı, nicä kuş. Bozup karının yuvasını, Semä yollandı evä. Ama, çı ktrıyan sokaa, ona göründü, ani bu çürük taftalar yapmêêlar borcun paasını, da o sı bitti onnarı hendek içinä, baarıp kariya, neredän istärsä, bulsun da getirsin o parayı.

Semenin hiç neetindä dä yoktu raada brakmaa kariyı. O genä çeketti hergün yollamaa içerdän birkimseyi ona o leylär için. Açan evdä bitärdi gaz, o deyardı gelinä:

– Git, versin o otuz ley, da al gaz.

Açan birkimsey çaarardı düünä, o deyardı karısına: "Bän gelinnän güveeyä atacam dolucak irmi ley, sän dä git, al o otuz ley da at onu". Açan uşakların birisi istärdi bomboni, o genä deyardı: "Git, al o otuz ley da al kendinä bomboni".

Semedä tezdä duudu neet vermää suda kendi borçlusunu. Ama bu vakıt oftikalı karı genä kefsizlendi. "O var nicä sudadak ölsün dä çevirmesin o otuz ley", – düşündü Semä da bu para için hasta kariya kazdırdı yarım hektar paşşoy.

Oftikalı – çahotkalı, tuberkulözlu;
dolucak – düündä baaşış;
hurda anteri – sıbıdılma, yırtık ruba.

1. Annadın, nicä yaşardı Semä Petan, lääzımdı mı o ölä sıkı olsun? Verin karakteristika Semä Petana. Acıyêr mı canımız o hasta kariya?
2. Nicä biter bu annatma? Ne duygular üreklerinizi kapladı?

Nışannar

Zaatlı Andreyi küçükkenä, bobası üüredärmış olsun ii, yapmasın kimseycäa fenalık, çalmasın, yardım etsin ilinnetmää insannarın yaşamasını.

Zaatlı, büüdüyän, brakmış bobasının ii üüretmesini da olmuş tamaa, haset, ikiüzlü hem aldadıcı. "Toplayım kendimä varlık da sora çekedecäm iilik yapmaa", – düşünmüş o da çeketmiş dooruluksuzluk, tamaa toplamaa varlık. Ama, ki bilsin,

nekadar fenalık yapacak, o herbir fenalın ardına kakarmış kazaa birär enser.

Bitki-bitkiyâ o zenginnemiş, kazık da dolmuş enserlän. Ozaman Zaatlı çeketmiş yapmaa iilik, ki prost edilsinnär onun ilerki fenalıkları, da herbir iiliinin ardına çıkararmış kazıktan birär enser. Açan enserlär kazıktan çıkarılmışlar, Zaatlının sırtından sansın bir bayır inmiş. O o saat gitmiş bobasına sölemää yaptıklarını.

– E, islää, sän enserleri çıkarmışsın, – demiş bobası, – ama onnarın nişannarı kalmış kazıkta!

1. Annatmayı "Nişannar" okuyun, bulun onun temasını hem öz fikirini.
2. Zaatlı Andreyi küçükkenä, bobası nicä üüretmiş? Nasıl götürsün kendisini?
3. Büüdüynän, Zaatlı Andrey nicä olmuş? Neçin o insannara fenalık yapmış?
4. Dooru mu yol bulmuş Andrey, ki varlık toplasın?
5. Fenalın ardına aul içindä kazaa ne kakarmış? Nezaman hem nekadard iilik yapmış Zaatlı Andrey? Zaatlı zenginnemiş, ama ne olmuş kazıklan?
6. Neçin annatmanın adı "Nişannar"?

Panayırdan

İnsan daalêr, evä varêr
panayırdan kalaba.
Hoş halları, çok malları,
başlar gider balaban.
Oldu alış, oldu veriş,
pazarlanmak yarım gün.
Kim ne almış,
kim ne vermiş,
nerdä onnuk, nerdä bin...
Geler boba – dolu torba,
oyuncaklar cıngırdêr.
Geler sarfoş, hoşu, te hoş!
Dolu şkembä –
jıngırdêr.

Almış karı, bir plat sarı –
pençereyâ perdelik.
Almış ihtâr eni keptar,
bakêr ona, çevirip.
Almış çiftçi saamal keçi,
evceezinä götürer.
Almış sakat eni makak, –
o da ona seviner.

1. Şiiri "Panayırdan" okuyun, onun teması hem öz fikiri için annadın.
2. Kim hem nelär panayırdan evä getirer? Sıralayın.
3. Siz angı mallara taa çok sevineceydiniz? Neçin?

Nikolay Baboglu (1928–2008)

Nikolay Baboglunun duuması Çadır dolayın Kıpçak küüyündä. O uzun yaşamasında çalıştı üüredici dä, şkola direktoru da, Üüredicilik Ministerliindä Bakan yardımcısı da. Nikolay Baboglu – gagauzların anılmış şairi hem yazıcısı, Moldova Yazarlar Birliin azası. O yazdı büyüklerä hem küçüklerä deyni 20-nin üstünä artistik yaratması, sözlük, şkola kiyatları hem bir dä pyesa "Mumnar saalık için".

Nikolay Baboglunun pek gözäl dili var, çünkü o kendi yaratmalarında ustayca kullanêr halkımızın artistik kolaylıklarını, yazêr ölä, ani okudukça taa çok okumaa isteersin onun yaratmalarını.

Nikolay Babogluda var peet toplumları da, proza toplumları da. Ama büyük, üüsek ustalık uuruna çıktı avtor kendi proza yaratmalarınan.

1998-inci yılda Nikolay Babogluya onun gagauzlara büyük zaameti için verildi üüsek bir titul "Gagauziyanın hatırlı vatandaşı".

Bakan – Ministru.

Vani Çilingir

İlkyaz yavaş-yavaş kaplayardı dünneyi. Çoktan artık eridiydi kaar, aullar boylarında uzanardı kuru yolcaazlar, neredä insannar gezärdilär artık yalnayak. Çiçek açardı vişnä aaçları hem zerdelilär. Sıcaktı... Kırdan gelärdi ilk çimenin kokusu. Onu duyup, küü içindä orada-burada beelärdi koyunnar, anırdardı ineklär, danalar, buzaalar. Hayvannar hepsi istärdilär çıksinnar çayıra otlamaa. Çilingirlerin da kuznesindä iş hep taa zeedelenärdi. Birgün demirci Todur dedi ooluna Vanıyâ:

– Git, çocuun, Göza Petilerä da sölä, ani onnarın işlerini yaptım. Koşsun sabaa taligasını da gidecez Bolgrada kuzneyä kömür getirmää.

Vani yıkandı da hızlandı Gözalara. Üülen vakıdıydı. Küüyün şkolasında derslär bitärdilär. Vani gidärkän, läüzımdı geçsin şkolanın yanından. Orada kapular açıldı. Bunu gördüynän, çocuun ürää başladı taa sık düülmää. Klastan işidilärdi üüredici Delaoltunun sesi. Bezbelli, o üüredärdi te onnarı, kim bilmedi uroklarını da kaldı derstän sora. Olaydı büün Vani Çilingir da şkolada, Domnu invêtetör Delaoltu şindi artık gideceydi üülen ekmeeni imää. Ama bu «eşekleri» (Butakım deyärdi Delaoltu te o uşaklara, ani üürenmektä biraz geeri kalardılar) kalaceydı üüretmää Vani. O uşaklara da kurtarardı onnarı Vani üüretsin. Kendi kafadarları taa islää annadardı, Delaoltu lafedärdi romınca hızlı, dolaşık. Hem bundan başka, uroklardan sora kalmak Vanıylän bitärdi islää, lobutsuz. Ama açan onnarlan kalardı kendisi Delaoltu, işlär sık-

ça bitärdilär aalayışlan. O annadırdı bir kerä, iki kerä, ama açan üçüncülää da onu annamazdılar, o geçärdi kendi klasika metodikasına, ön verärdi yaban üfkesinä:

– Turçi, derbedey, proşti! – baarardı çirkin-çirkin romın dilindä. – Dizilin birär-birär benim önümä. – Kendi alardı ayva dalından fişkanı da urardı onunnan uşakların auçlarına. Uşaklar kıvrınardılar. Taa korkakları hızlanardılar kapuya kaçmaa, ama üüredici, etişip geeridän, sivri emenisinnän urardı nereyi razgelärsä. Uşaklar, kapuda sıkışarak, yıkılarak fırlayardılar dışarı... Üüredici da, üfkesini çıkarıp, uslanardı. Butakım geeri kalan üürenicileri «üürettiktän» sora, Delaoltu gidärdi ekmek imää...

Büün may yarım klas bilmemişti derslerini da kalmıştı üülendän sora. Onnara Delaoltu artık ikincilää annatmıştı temayı, ama taa düümemişti kimseyi. Tafta yanında durardı Göza Todıcık, kalanı oturardılar erlerindä dä nesä esaplardılar. Üüredici çıkmıştı da şkolanın önündä basamaklarda içärdi bir tütün. Vani da taman geçärdi oradan, duraklandı da seläm verdi.

– Buna ziua, zaman hayır olsun!

– Hayır olsun, çocucak, nübêrsın? – sordu üüredici. – Boban dedi, ani şansora şkolaya gelmeyecän, ama şimdi geldin mi?

– Yok, gelmedim, beni yolladılar Gözalara bir işlän dä geçärkän duraklandım burada.

– Ya, gir sän bir-iki minuda klasa, – yalpak teklif etti üüredici. Vani girdi kendi klasına, gördü zavalı kafadarlarını, angıları durardılar iilik kafalarınnan. Onnarın arasındaydı Todıcık Göza, Germä Stepu, Barza Vani, Koli Ayı hem taa çoyu. Onnar birisi bilmäzdi esaplamaa, ne annattıydı üüredici.

– Ya, bakalım sän esapladın mı? – sordu üüredici tafta yanında duran Göza Todıcä. O susardı, tafta da paktı. Delaoltu çaardı Germä Stepuyu:

– Al tebeşiri da esapla! Şimdi hemen sizä annatım, nicä esaplamaa butakım davaları. – Çocuk aldı tebeşiri, tutundu ne sä yapmaa, ama ölä dä bişey kotarmadı.

– Çık sän, Peticik! – çaardı üüredici öbürünü. Çıktı. O da susardı...

– Çık sän İvançoğlu, sän Paulesku, sän Trifonoglu, sän Gaydarcı, Kemeñeci, Yasıbaş...

Tafta yanında durardı sekiz kişi. Delaoltu danıştı erlerindä oturannara da:

– Beki sizdän biriniz biler yapmaa bu esabı?

Uşaklar hepsi süünük gibi susardılar.

– Ya, Vanıcık Çilingir, denä sän, çoktan da şkolaya gelmeersin, ama bekim esaplayabiecän.

– İslää, çalışacam, domnule invêêtör. – Vani aldı tebeşiri. O yazdı taftada hem annadardı, ne yapêr, nası yapêr. Ölä, nicä beenärdi üüredici.

– Aşa, aşu, puyule, bravo, bravo! – kabardardı Vaniyi kanaat üüredici.

Açan Vani bitirdi çok dooru davayı esaplamaa, üüredici dedi uşaklara:

– Gördünüz mü, ba eşeklär, bu çocuk artık iki ay oldu şkolaya gelmeer, kimsey ona bu esabı göstermedi, o buldu kolayını da esapladı. Ama sizä bän dün annattım bir kerä, büün dä gösterdim iki kerä, nasıl esaplamaa, da siz biriniz kendibaşına esaplayamadı. Neçin siz okadar aar başlısınız? Sizin analarınız-bobalarınız küüdä

görümnü insannar, baş çorbacılar, ama siz onnarı da kötü edersiniz. Şincik tez yok olasınız evä! – kooladı Delaoltu «kabaatlıları». Kısmetli uşaklar, ani kurtuldular düülmedik, çimçirik gibi, fırladılar dışarı.

– Bravo, Vani, saa olasin! – şindi git, nereyâ boban yolladı, – dedi üüredici dâ soktu Vaninin aucuna irmi ley.

– Bana diil läázım para, – dedi Vani.

– Sus dedim sana! – baardı Delaoltu Vaniyâ. – Üüredicidän olmaz almamaa, da gitti.

Vani koydu cebinä parayı da etişti uşakları. Çocukaklar sevinârdilär, ani Vani kurtardı onnarı ayva fişkanından. O da gidârdi bu kafadarlarınnan hem düşünârdi, ani bu paraylan olacek alsın kendinä bir çift incä don, zerä bütün yaz gezârdi dokuma yapaa dimiylän, ani artık soymuştular kanadınca çocuun butlarını.

– Seni neçin üüredici yolladı, söyleyâsin evdâ bobalarımıza mı? – sorardı kahırlı uşaklar.

– Diil, – cevap etti Vani, – beni bobam yolladı te sizä Gözalara bir işlän.

Fasıl işti: Vani bölä keskin fikirli bilmäk gösterdikän sora da o hep taa kısmetli bulardı bu «eşekleri» kendisindän. Neçinki onnar gidârdilär şkolaya, ama o kalardı körüktä demirci bobasına yardımcı.

* * *

– Sän artık geldin mi? – sordu Vaniyâ bobası. – Ne dedi Göza?

– Kendisi evdâ yoktu, ama karısı söledi, ani o bilârmiş. Yaarına gelecek bizä kendi taligasınnan.

– Neçin sän ölä küsülüysün? – sordu boba, bakarak çocuun uz gözlerinä.

– Baka, – dedi Vani, – bän isteerim şkolaya gitmäâ...

Todur Çilingir bir hayli sustu, ama sonunda sordu:

– Neçin senin yumuruun sıkılı? Ne var aucunda?

Çocuk açtı elini – şıladı irmilik Karol padişahın simasınnan üstündä.

– Gideceydin, çocuum, şkolaya da bileerim, ani çok islää üüreneceydin, ama te bunnar kabaatlı, – o gösterdi paranın üstündä padişahın üzünü. – Tä bu zeetçi, kendisi nemtä, ama doymadı bizim, romınnarın hem hepsi Bassarabiyalıların terini imää, çocuum... Tä ne var ortalıkta. Demirci Todur sarmaştı ooluna da öptü onun yanaklarını.

– Baka, bana o padişah hiç diil läázım.

– E-e-e, Vani, Vani, olsa senin istediincä!

– Bän isteerim üürenmäâ akrannarınnan barabar şkolada...

Derbedey – ahmaklar;

aşa-i puyule – islää, çok ii, piliççiiim;

domnu invêfêtor – bay üüredici;

bişey kotarmadı – hiç bişey yapamadı;

süünük gibi susardılar – hiç bir dâ laf çıkaramazdılar;
aar başlı – kötü fikirli, zor annayıcı;
dokuma dimi – ev abası;
akrannarı – onunnan bir yaştakılar.

1. Annadın, nasıl çekeder ilkyaz küüdä.
2. Nereyi yolladı Demirci Todur oolunu Vaniyi?
3. Şkolanın yanından geçärkän, ne işitti Vani?
4. Üüredici Delaoltu şkolada uşakları nasıl üüredärdi?
5. Neylän hem neçin düüyärdi o uşakları?
6. Neçin Delaoltu teklif etti Vaniyi, girsin klasa?
7. Kimi gördü Vani klasta?
8. Nasıl Vani Çilingir kurtardı kafadarlarını lobuttan?
9. Neçin üüredici verdi ona 20 ley?
10. Ne duyguları, vardı üüredicinin başka uşaklara hem Vaniya? İnan-dırın teksttän laflarlan.
11. Ne istedi Vani bobasından?
12. Neçin bobası onu üüredämäzdi şkolada?
13. Kim kabaatlıydı, ani Vani gibi akıllı uşaklar kalardılar şkolanın dışanda?
14. Nicä yazdırêr avtor Vaninin kefini? Bulun o sıracıkları da okuyun. Neçin çocucaan kefi diişer?
15. Neylän benzeşer şindiki zaman o zamannan? Neçin?

Çiçeklik başçası

Bu yılın Çilingirlerin çiçeklik başçacı gidärdi pek gür. İlkyazın en ilkin başlardı-lar açmaa çiidemnär, sora ergivannar, laaelär, taa sora zambaklar, aşışlär, zurnalar. Yazın kolverilärdilär bujorlar, kamçışalar, ama o uzun gül-fatmalar, etişip, geçärdilär aulu da, insan gibi bakardılar sokaa iki tarafa. Onnarın da köklerinä sarılardı altın-cıklar hem başka tırmaşıcı türlü başça gercikleri.

Güzün dâ geç vakıdadan, kaarın da altından hep gösterärdilär başlarını dolu içli, şıralı boyada hem gözäl kokar güz çiçekleri, onnarı ev saabileri çalışkannık-lan toplamışlar, top-top baalamışlar da çölmeklerä koymuşlar. Taa biraz suuk urduyan, gözäl güz çiçekleri geçecekler maazaya kışlamaa...

Sokaktan geçennär, görüp alçarak aul aşırı bu başçacıkta dünnä gözelliklerini, sevinärdilär. Çiçeklär gözelliklerinnän kimi geçennerı durgudardılar bir-iki kıpıma. Onnar bakardılar da, beki, azbuçuk unudardılar yaşamanın hergünlük zorlarını hem kahırlarını. Ev saabisi, demirci Todur, da aar işindän sora, sıkça, aardılıp başçacının

auluna, havezlän bakardı dünnein şen boyalarına, sevinip, dinnenärdi teninnän hem ruhunnan. Haliz burada o büyük çekiçtän yorgunnuk sansın taa ilin hem taa tez geçärdi.

Yok nasıl mayıl olmayasın bu çiçeklik başçasına!

Gür – taa semiz, taa dallı, yapraklı;

çiidem – kokiçi;

ergivan – lüläka;

kamçışa – çiçek adı;

gül-fatma – çiçek adı;

zurna – başça sarmaşığı.

1. Neçin sokaktan geçennär dayma-dayma durgunarmışlar, bakarmışlar Çilingirlerin auluna? Neylän çekärmış bu aul onnarı?
2. Neçin demirci Todur (saabi) aardıarmış başçacın auluna?
3. Kaç türlü çiçek açarmış bu başçada? Sıralayın onnarı.
4. Hazırlayın aazdan başçanın yazdırmasını hem uydurun Çilingirlerin başçasını sizin başçanızlan.
5. Çiçeklik başçası nelär verer adama? Açıklayın bakışınızı.

Ana dilimiz

Ne zamandır – bellisiz,
Gelmiş bizä dilimiz...
Gelmiş yokkan sesimiz.
Da yapmış bizi o biz.

Gelmiş derin eveldän,
Pütürcekli ellerdän,
Puluktan, tutaklardan.
Arpadan, boodaylardan.

Sanki taa ne erlerdän?
Beki, telli gelindän,
Beki, kaval sesindän,
Kolaydan hem zorlardan?

Geler o oyunnardan,
Becerikli aazlardan.
Dünür bekleyän kızlardan,
Hem kaba somunnardan,

Oglanın sürüsündän,
Masaldan hem türküdän...

1. Nasıl hem nedän peydalanmış ana dilimiz? İnanırın cevaplarınızı avtorun sıracıklarınnan hem kendi bakışınızlan.
2. Ne verer adama dil? Yardımnêr mı dil adamın ilerlemesinä? Nicä?
3. "Kär kuşlar da, hayvannar da kendi dilindä lafeder". Nicä annêersınız siz K. Vasilioglunun uygun sözünü? Açıklayın kendi fikirinizi.

Anam

Aklımdaysın aklımda,
Raatsız benim öz anam,
Çiili gözlän kapuda,
Can, canımsın, öz ana!

Darsıydın uzak anam,
Kendini korumadın,
Bukanı verdin bana,
Can, canımsın, öz ana!

Yırak ta olsam evdän,
Aklım yannaşık sendä,
Kuş olup, uçsam sana,
Can, canımsın, öz ana!

Gel söyleyim kefimi,
Gel öpeyim elini,
Olayım yastık sana,
Can, canımsın, öz ana!

Pek uçêrsın gözümdä,
Sıcak ekmek elindä.
Raatsız hem darsık ana,
Canımdaysın her zaman!

Olsa da yollar uzun, –
Unutmêêr seni oolun.
Hoş sabaayım, al danım,
Öz anam, canım, canım.

1. Nicä annêrsınız lafları "raatsız", "çiili gözlän"?
2. Neylän benzeer herbir ana avtorun anasına? Açıklayın kendi fikirinizi.
3. Aazdan hazırlayın birär yazdırma kendi analarınız için.
4. Bu şiiri üürenin kiyatsız okumaa.

Lunga-Lunga, derecik

Lunga-Lunga, derecik,
Evlär boyunda gercik.
Lunga alçaklarında
Şindi büümeer salt kindra.
Başçalık gözäl burda,
Papşoylar da diil “urda”,
Büümüşlär gözäl üüsek-
Kundaklar nicä dirsek.
Çiftçiliklän barabar
Kalkınêrlar zavodlar...
Bu Çadır var kasaba,
Milletli çok, kalaba,
Sade Lungaya, yazık,
Suyu dolu püsürlük.
Leleklär, gelän dandan,
İirenerlär kurbaadan,
Busoy Katrannı, sudan...
Balıklar da hanidän,

Saalık brakmış diredä...
Lunga-Lunga, derecik,
Boyunda evlär gerçik,
İşidiler eveldän
Göz yaşıymış su sendä.
Şindi sade, aalayasın
Yaş ta yok näändan alasin...
Boz gözlän sucaaz bakêr,
Gözleri yaşsız aalêêr.
Bilmeer ne taa var atmaa,
Yorgun suyuna katmaa...
Lunga-Lunga, derecik,
Sän olsan bir kamçıcık
Akmayı brakıp, durasın
Da kimisinä urasın...
Uzamasın elleri
Gübürlemää dereyi.

1. Okuyun bu şiiri, alın esaba sizin da yanınızda derelär diil mi, acaba, hep Lunga gibi, püsürlüklän dolu?
2. Neydir o ekolojiya? Siz ne yapêrsınız, ki dolay pak hem temiz olsun deyni?
3. Şiiri ezberläyin.

Çiidemnär

Açın, açın, çiidemnär.
Neçin çok uyudunuz?
Biyaz yorgan altında
Tatlımyıdı uykunuz?

Açın, açın, çiidemnär -
Uşakların bakışı.
Çiidemnär, şen çiidemnär,
Uzak braktınız kışı...

Çiidemnär, hoş çiidemnär -
Yılın sabaası açık,
Geldii gibi turnelär,
Geldi sıcak hem saalık.

Açın, açın, çiidemnär,
Açın her yılın sonsuz,
Gelsin - gitsin turnelär
Göklär olsun bulutsuz.

1. Okuyun şiiri. Bulun uygun lafbirleşmelerini. Açıklayın onların rolünü şiirdä.
2. Bulun lafları (işlikleri), angıları açıklêrlar adlıkları.
3. Neçin avtor şindiki "turnaların" erinä yazêr "turnelär"? Nesoy yaratmalarda kullanılêr bu forma?
4. Yazdırın resimi (resimä görä bir küçüräk yaratma kurun).

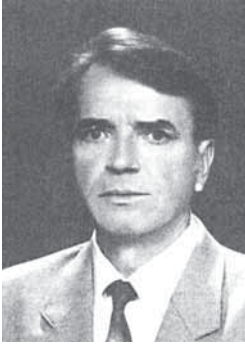
Halk sözleri – halkın sedefleri

- Kaavi dostluu nacak ta ayırtmaz.
- Seviner kuş havaya, uşaksaydı – anaya.

Gavril Gaydarcı

(1937–1998)

Gavril Gaydarcı – anılmış bilim izmetçisi, üüredici, yazıcı. Yaşadı hem çalıştı taa çok Belÿtä hem Kişinöv kasabasında. Onun peetleri, annatmaları tiparlandı "Ana tarafım" kiyadında", şkola kiyatlarında, dergilerdä, gazetalarda. Peet toplumu "Ana tarafım" – Bucak tarafı için. Bu kiyatta yaratmaların taa çoyun teması – yazıcının duuma erleri. Annatmada "İki ool" yazıcı gösterer, nasıl zenginnik hem fukaaralık iki kardaşı yaşamakta başka-başka taraflara atêr.

G. Gaydarcıya onun çalışmaları için verildi bir üüsek titül "Gagauzyianın hatırlı vatandaşı".

İki ool

Bir avşam oturuşta kimisi laf kattıydı o iş için, nicä uşaklar, büüdükçä, sayêrlar analarını-bobalarını. Ozaman **manim** benim annattıydı bir kısacık istoriyacık, angı-sı halizdän olmuş yaşamakta.

Brakıp işi bir tarafa, manim çeketti:

– Vardı bir vakıt bir çiftçi, diildi zengin, diildi dâ pek fukaara, bir laftan – orta çorbacıydı. Vardı onun iki oolu, akıllı çocuklar, gezârdilär şkolaya birdän üürenârdilär dâ pek islää. İstârdilär ikisi dâ üürenik çıkkmaa. Ozamansaydı pek zordu üürenmäâ: çok ödemää lââzımdı. Siirektä para tarafından yufkaca insan-nar başardılar üürenmeyi. Bu insana zordu: iki kişi üüretmäâ o vakıtlarda diildi şaka. Ama o savaşardı nası-nicä başarsın işlerini, uç-uca getirsın onnarı, savaşardı, nicä taa kolay olsun oollarına, yardım edârdi onnara – salt üürensınâr. Geldi vakıt, da onun oolları başardılar şkolalarını. Başardıkça, işä girdilär: birisi – advokat, öbürü dâ üüredici. Yaşardılar islää, yok ne demää, ama büük çocu advokat taa islää yaşardı.

İstedi bobası gitsin seftelesin onnarı. O bu vakıt urduydu kendini çıraklaa, bak sattıydı hepsiciini, neyi vardı, oolların beterinä. Yayan çarıklan, giyimni yamalı dimilârlän, yollandı kasabaya. Etiştikçä, uuradı advokat ooluna. Urdu tokada, çık-tı slugaların biri.

– Ne deyecän, dâdu? – sordu o.

– Sölâ çorbacına çıksın, bân onun bobası, – cuvap verdi dâdu.

Gitti sluga, söledi advokata. Advokat çıktı dışarı, uzun-uzun baktı bir çala ihtâra, kızarıp sararmaa başladı. Ölçtü birkaç kerä dâduyu tabannarından başınadan, ama dayanamadı, döndü arkasınan bobasına.

– Koolayınız onu buradan, görmeyim! – izin etti slugalarına çorbacı, – harın-namaa başlarsaydı, kolveriniz **tazıları**, onnar göstereceklär onun yolunu. Da dooruldu içeri.

İhtârın gözlerindä yaşlar peydalandılar. Çıkarıp kalpaanı, sildi onnarı; bir çala baktı içeri girän oolunun ardına da yan-yan sora aldı yolunu bir tarafa.

– Te neylän ödeerlär oollarım ihtârlımda, – dedi dâdu kendi-kendinä. Onun havezi kaybeldi, vazgeçtiydi artık istediindän dä. Ama düşündü seftelesin ikinci oolunu da.

Gitti ona, buldu onu konuşarkana. Çok insan oturardı sofrada. Oolu karşıladı onu, pek sevindi gelmesinä.

– Baka, geç te burêy, odaya, soyun senin partallarını, çıkar çarıklarını, bän sana verecäm bir kostüm, bir çift çipiçi; giinecän, düzüneçän dä girecän bizim aramıza.

– Yok, bunu yapamam. Bän becermeerim kullanmaa kendimi bölä insannarın arasında. Taa islää bän ayırı te bu odacıkta oturacam.

– Yok bişey, ba baka. Onnar da bizim gibi insan: nicä sän, nicä dä bän. Girecän benimnän, bän seni tanıştıracam onnarlan, söyleyecäm, ki sän benim bobamsın, elleşecän herbirinnän da oturacan erinä.

İhtâr yıkandı, tarandı, da girdilär ikisi konuşannarın odasına. Girdicään orayı, san-sın kaybeldi, eridi bu adam insan bölüü içindä. Yoktu da nicä tanımaa onu, kim o: zengin mi osaydı fikaara mı. Ama bu insannar bir sanardılar kendilerini. İhtâr duydu birdän, ani girdi kendi insanın arasına, pek ta şennendi bundan. İslää insanın arasında ihtârlar da gençlenerlär.

Ozaman da, bu konuşkada, dâdu annattı bu istoriyayı, çünkü bir başkası için.

Mani genä aldı iyyi dä, sıkıp sümää rökenin başlına, çeketti ipli işlemää ileri dooru.

Mani – babu, mali;

tazi – avcı köpää.

1. Yukardaki annatmayı "İki ool" okuyun.
2. Nicä çiftçi hem onun oolları ilktän yaşayarmışlar?
3. Sora ne yapmış çiftçi oollarını üüretmää deyni?
4. Neçin oolların bobası çıraklaa başlamış?
5. Ne zanaatlar kazanmışlar çiftçinin oolları?
6. Nicä bobasını advokat oolu karşılamış? E üüredici oolu?
7. Yazdırın ooların ikisinin dä sürelerini.
8. Neçin ooların bobası komuşkada annatmış bu istoriyayı, „çünkü başkası gibi“?

Halk sözleri – halkın sedefleri

- Boba-analar – ballı laflar.
- Duuma erindän paalı yoktur.

Ana tarafım

Da genä gözlermi öder
Serin ilkyaz lüzgerleri,
Ürääm pek şen dalgalanêr,
Seni duyup, duuma erim.

Aklım tutêr küçüklüümdän
Türlü renktä çiçekleri,
Kuan onnarın üstündä,
Alatlan toplayan balı.

Severim düz çayırları,
Sürüylän kaz su boyunda,
Koyun dolu yamaçları,
Sır, hergelä – gezän boşta.

Bakmaa severim horuda
Al dudaklı kızlara,
Gerdannarı kollarında,
Sedefleri sıra – sıra.

Kök halkımı severim pek:
Becerikli, cömert kalbi,
Kadıncayı çakêr çemrek,
Şu alayda – cıvan, kaavi.

Biyaz salkım çiçek açêr,
Karşı gelip yolcuları.
Da cümlä te bunnarı anêr:
Sendäyim bän, ana erim!

Gerdan – jemçug;
sedef – perlamutr;
olgun – olmuş.

1. Okuyun şiiri demekli. Söläyin kendi laflarınızlan, ne annadınız bu şiirdän.
2. Nedän avtorun ürää şen dalgalanêr?
3. Nicä kendi halkını şair yazdırêr? Bulun şiirdä o lafları da teftelerinizä yazın.

Stepan Kuroglu

(1940–2010)

Stepan Kuroglunun duuması Bolgrad rayonunda Dimitrovka küüyündä. Belli yazıcı, üüredici, bilgi izmetçisi. Şiir hem annatma yazmaa başladı 20-nci asirin 60-ıncı yıllarında. Yaşadı, çalıştı hem yazdı Kişinöv kasabasında. Kısa vakıdın içində çıkarıldı tipardan altı peet hem annatma toplumu onnarın arasında: “Bir kucak güneş” (şiirlär), “Yollar” (annatmalar), “Kızgın çiiilər” (şiirlär), “Kauş avaları” (şiirlär), “Yol yıldızı” (şiirlär) h.b.

S. Kuroglunun çalışmaları için ona verildi bir üüsek titul “Gagauziyanın hatırlı vatandaşı.”

Kemençeci

Baraboy Petikaya bobasından kalmıştı bir kemençä. Ölmüştü bobası, raametli olsun, topracı ilin olsun, kalmıştı öldüktän sora genç ooluna, üüsüzä eski kemençeci.

Yaşardı Petika, günneri geçirärdi, taa az evdä durardı, taa çok yolların üstündä sürünürdü, bir parça ekmek kazanardı. Çok kazanmalı yoktu, ama bir parça ekmek kazanardı. Kurtarardı onu zor vakıtlarda eski uunuk, ama gözäl sesli kemençesi. Kaç kerä çalgıcılar istedilär Petikaylan kemençeyi diişmää, ama caba. "Diil lääzım bana eni kemençä, – deyärdi o. – Nekadar taa eski kemençä, taa ii dä. Çoktankı dost herkerä taa paalı".

Yalnızdı Petika: ne karısı vardı, ne da hısımı. Sınaşmıştı o bölä yaşamaya: topraa yoktu sürsün, eksin, malı yoktu büüsün, baksın. Ölä da fukaaraca yaşardı üüsüz Petika.

Hepsi onu yalnız sayardı, dayma deyärdilär: "Bey, bölä yalnız darsımaktan, baka-baka, var nicä ölmää". Bilmäzdi insannar, ani vardı Petikanın bir paalı dostu, bir yolculuk kafadarı. Neredä Petika – kafadarı da orada, kiminnän Petika – kafadarı da onunnan. Aalêêr Petika kahırdan, kafadarı da aalêêr, seviner Petika – kafadarı da seviner. Petika şen – kafadarı da şen. Te butakım kemençäydi Petikanın biricik kafadarı.

Çalêr Petika kemençä, yaşları akêr, okadar beener kemençä çalmaa. Tutêr Petika sol elinnän kemençesinin enseciindän, oturdêr köprücüünä, yattırêr kafasını ona, nicä yastaa, saa elinnän dä arkuşu gezdirer ileri-geeri, eski kemençeci käämil ses çıkarêr. Öter strunalar – insanı oynattırêr, öter tellär – kopêr cannar, insannar aalêêr. Okadar çok kemençäylän var nasıl insanı aalatmaa hem sevindirmää!

Çalêr Petika, kafasını yannatmış, gözlerini yummuş, sansın uyuyêr, kemençenin telleri sä öteerlär, sansın Petikanın üreendän incä sesli iplik çekiler. Arkuşu gezer ba ileri, ba kalkêr, kemençedän ayırılamêêr. Çalêr Petika kahırını unutmuş, sarmaşmış dostuna, lafeder onunnan: bir güldürer, bir aaladêr.

İnsan oynêêr, düün suulmêêr, insan atlêêr kemençenin avasına görä, seviner avaya görä, naara eder. Toplêêr kemençä insannarı, sarmaştırêr, nicä kardaşları. Oynêêr insannar...

Vererlär Petikaya bir filcan şarap, içer, inkâr etmeer; vererlär bir parça ekmeç, iyer, sofradan uzak durmêêr: vererlär birkaç gümüş – koyêr Petika cöbünä, en derin cöbünä zor vakıtlar için.

Çalêr Petika, ekmeç parası kendinä kazanêr. O ses sä kemençä sesinä benzämeer, ölä bir özgä, fasıl, deycän genç kız sesinä benzeer. Te butakım Petika kemençesin-nän pay edärdi hem yaşamasını hem bitki buka ekmeeni dä.

Alêr Petika kemençesini, gider ilkyazın Dobrucaya, güzädän orada kalêr. Çalêr o Dobrucanın kırçmalarında, işleer boyarların paylarında, ama kemençesini brakmêêr.

Oturêrlar gün sıcaanda fukaaralar soluunu almaa, bir yudum su içmää, din-nenerlär, oturêrlar damarları verilsin, Petika sa alêr kemençesini, çalêr, o gözäl sesleri çıkarêr, yorulmuş insana kuvet verir: "Saa ol!" – söleer insannar da bukasını Petikanın önünä koyêrlar. "Buyur sän dä, Petika!" – deêrlär. Kaç ley kazanêr Petika Dobruca yollarında, düünükleer islää basmacına, en derin cöbünä saklêêr, zor vakıda brakêr.

Güz geldi, Petika genä küüdä, düünnerdä gezer, daulcuya hem gaydacıya barabarlık tutêr. Çalêr Petika, kemençenin arkuşunnan kendi günnerini sayêr. Vakıt geçer, Petika artık kırka yaklaşêr, kendini sa hep onaltı yaşlı duyêr, evlenmäk için düş görer. Çalêr Petika düündän düünä vakıdı geçirer, birär-birär ley toplêêr, bir kat rubacık almaa isteer, iki-üç partalcık ta içeri getirmää isteer. O da isteer insana

benzemää, kendini giidirmää, sua görmemiş evceezini düzmää da bir insancık içeri almaa.

O da umutlanêr, gecä-gündüz kemeñçä çalêr. Ama çıkmêêr Petikanın umutları aslıya, etişmeer paracıı, biter ekmeçii, kopêr rubacıı: buradan çekärsä, oradan görüner. Bulamêêr Petika bu yaşamanın ucunu.

Geler kış, düünnär biter, siirek insan düün yapêr, oruç tutêrlar. Kalêr Petika ekmeçsiz, sabaadan avşamadan bilmeer, nicä vakidını geçirsin, neylän karnısını doldursun.

Alêr Petika kemeñçesini, uudurêr arkuşunu sakızlan, dikiler pençerenin boyunda, bütün gün çalêr, dinmeer, o kemeñçedän da aaçlını unudêr. İşider geçän insannar, seslenerlär: dışarı çıkıp, sesleer komuşular. Kış avasınnan barabar girer fukaaraların içerlerine kemeñçä sesi. İşiderlär Petikanın türkülerini, toplêêrlar birär parça ekmeç insannar, getirerlär Petikaya, ölmesin kadar doyurêrlar, "Türküüz kalmayalım", – deerlär. – "Kalacek maalä, nicä mezarlık, ne türkü işidecez!" Makar ki fukaaraydı insannar, kemeñçeyi beenirdilär, vakıt bulurdular seslemää. Petika da onların kahırlarını daadardı, o da onnara umut verêrdi.

Kışlar fenaydı, odun, yakacek insanda azdı. Suuktu Petikanın içersindä, köpää baalayasin – dayanamayacak. Petika sa uuêr ellerini, yısıdêr koltuk altında, alêr arkuşunu, çalêr. Dışarda kaar yaayêr, kaar saurêr, kemeñçä sesi sä pençerenin aralıklarından çıkêr, sırça kırılıp da fırlêêr, lüzgeri enseer, hep komşuların kulaklarına etişer. Seviner insannar, ani var maaledä bir şevik çekirgä, angısı bütün güz çalêr, kışın da durgunmêêr. Esti lüzgerlär, yaadı kaarlar, vakıt geldi Petikaya Dobrucaya hazırlanmaa. Sarêr kemeñçesini, yaptırêr komuşuykaya bir malaycık, hazırlêêr torbasını, sayêr on kerä sayılmış paracıını, ödek hazırlêêr kiracıya.

Bu sefer da laflaştı Petika kiracıylan Dırdıyala Çekaylan, erken sabaalän yola alsın boşçacıını, er taligasında bulsun. Kayıl getirdi Çeka, bişey demedi.

Yattı o gecä Petika büük umutlan, gözäl dä düş gördü, ani çok parası var, gelin da kendinä ayırêr. Uyuyêr Petika, gülümseer, büük sevinmeli var: o da bir kerä zengin olmuş, parası var, bişeyä düşünmeer.

Kalktı Petika sabaalän, gözäl düşünü braktı, sildi gözlerini - geç kalkmış. Gün duumuş, insannar işinä bakêr. Aldı Petika torbacıını, boşçacıını, sıktı koltuuna kemeñçesini, kacêr, nekadar kaçabiler gelän küüyädän. Kaçêr olan kemeñçäylän, koruyêr, nicä küçük uşaa. Kaçêr Petika, torbası o yanına, bu yanına urulêr, sıcak taa dadılmamış malayı falêêr, parça-parça trolalanêr. Kaçêr olan, kesilmiş kuvedı, kırılmış ayakları. Küüyä girdiynän, küüdän çıktıynan, bayır üstündä kiracıının taligasını görer, on-onbeş ta adam yanında gider. Kaçêr kemeñçeci, baarêr, elini sallêêr – işitmeerlär osa işiderlär da istämeerlär almaa mı? Etişer Petika, soluunu alamêêr, lafını söyleyameer, dinnenip tä biraz, sorêr:

– Alacan mı va, Çeka-batü?

– Nasıl alayım, onbeş kişi var, yılma aşaa dooru tıkışêr hepsi, yok nereyä iineyi saplamaa.

– Alsana, Çeka-batü, pek yalvarêrim!

Görer Çeka Petikanın kemençesini, düşüner-düşüner da getirer kayıllını.

– Dobrucayadan kemençä çalarsan, alacam!

Taa ne läüzim kemençeciyä? Taa da kimä – Petikaya! Onu ekmeclän doyurma, salt ver kemençä çalsın. Çalêr Petika yolca, seviner, ani o da etişecek, para kazanacak da insan gibi ev kullanacak.

Tunadan gecärkän, Petika uyuyurkan, adamın birisi kaçırêr kemençeyi su içinä, haşlêr Petikanın canını. Kaybeder kemençeci dostunu.

İki ay işleerlär, bir çetä toplanıp, boyarın işini bitirerlär. Kemençeci hepsindän çok savaşêr, hepsindän şeremet işleer. Vakit geler, ödeşer boyar, sayêr fukaaraların kazancını. Alêr Petika parasını, bir kemençä parası var-yok, gider tükancıya, aktarêr, eski kemençesinin sesinä görä bulamêr. Alêr birisini, nasıl razgeldisä dä gider kırçmaya bir filcan şarap içêr, kemençesini dener.

Dostlaşêr Petika eni kemençesinnän, elleşer onunnan, emin verer brakmamaa onu birerdä, kimseyin elinä vermemää. Geler Petika küüyünä, genä bişeysiz evinä girer: umutları haslıya çıkmamış, salt umut kalmış.

Hep ölä çalêr Petika, insanı oynattırêr, sevindirer, düün-neri sıralêr. İçer, nekadar vererlär, iyer, nekadar koyêrlar, çalêr Petika düün daalınca, evä gider, yolca avarlarını unutmêr, çekirgelärlän yarışêr: kim taa ii çalacak? Çalêr Petika! İnsannar uyuyarsa, yıldızlar sesleer...

İnkär etmää – geeri çevirmää, geeri urmaa;

özgä – kahırlı aalayış avası;

şevik – şeremet, çemrek;

çetä – grupa.

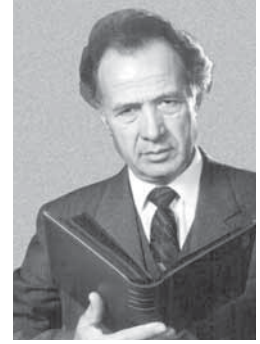
1. S. Kuroglunun yukardakı "Kemençeci" annatmasını okuyun, annatmanın planını kurun, o plana görä annatmanın içindeliini annadın.
2. Kemençä Petika Baraboyun yaşamasında neyä sayılırdı?
3. Neçin küüyün insannarı beenärdilär Petikayı, yardım edärdilär ona?
4. Neredä iş hem kazanç bulurdu Petika?
5. Kendi laflarınızlan yazdırın, nicä Petika kemençä çalêr.
6. Annadın Petikanın yolculuunu Dobrucaya, neçin o orayı gidärdi.
7. Nesoy büük zor geçirdi o yolda? Nasıl dooruttu işini?
8. Annadın en büük zoru için, angısı Petikaya ölümünän barabardı.

Kosti Vasilioglu

(1938–2014)

Kosti Vasilioglu duudu 1938 yılda Aleksandrovka küüyündä, angısı bulunêr Ukrainanın Bolgrad rayonunda. Yaşadı hem çalıştı Kişinöv kasabasında. Kosti Vasilioglu işledi baş bilim zaametçisi, üüredici. Yazmaa başladı 1958-inci yılda. Tıpar-dan çıktı onun peet toplumnarı. Biri-biri ardısora çıkêrlar gagauz dili, literatura okumakları için üüretmək kiyatları, sözlüklär, hrestomatiyalar – hepsi 30 parçadan zeedä. Çok türlü annatmalar hem şiirlär yazdı o uşakların üürenmesi için, onnarın dostluu için, meraklı yaşaması için. Bu temaları hem taa başkalarını o käämil açıkladı kiyatlarında “Sevgilim”, „Vatanım–Bucak”, “Masallar. Uygun sözlär. Bilmeycelär” hem annatmalarında “Goguşun duuma günü”, “Karaca”, şiirlerdä “Anam”, “Şannı ol sän, halkım!”, “Çakir – Bucak yıldızı”, “Brak gitsin”, “Gagauzun evelki yaşaması”, ”Paskellä”, “Kırmızı yımırta”, “Bucak” h.b.

1998-inci yılda Konstantin Vasiliogluya onun büük zaameti için verildi bir üüsek titül “Gagauziyanın hatırlı vatandaşı”.

Goguşun duuma günü

Goguş üçüncü klasa gezärdi. Onun duuma günü o yılın taman cumaa ertesinä razgeldiydi. Goguş şkolaya geldi, çantadan kaarä, bir torba elindä, angısını o koyuverdiyi bankanın altına. Ama gözleri neçinsä şıldardı. Belliydi, ani onda büük sevinmelik, ama kimseycik bilmäzdi nedän. Açan artık urok çeketmesindä hepsicci klasa toplandıydılar, Goguş çıkarıverdi bankanın altından o torbayı da daattı hepsinä birär gözäl, pembä yanaklı alma. Uşaklar fevralın ortasında o vakıtlar, kablettiynän butakım baaşışları, Goguştan da üstün sevindilär hem şennendilär. Goguş Domnika Petrovnaya da verdi bir gözäl alma. Bu vakit taman çan urduydu da üürediciyka uroon çeketmesindä kendi hem uşakların adından kutladı Goguşu hem onun hatırına çalındı bir türkü. Goguş ansızlıktan kızardıydı hem sade sırdardı. Uşaklar, pek şen çaldıktan sora, oturdular erlerinä, ama çok vakit taa uslanamazdılar, hep bakardılar Goguşun tarafına, pek ii düşüneräk onun için.

Uroklardan sora evä dönüncä, masa artık hazırmış. Mamusu yapmıştı uşaklara deyni sütläş, hazırlamıştı gevrek, pişirmişti fırında türlü turtalar hem kovriklär. Meyva kurusundan hazırlamıştı da koymuştu masanın ortasına bir büük çölmek hoşaf. Çölmään yanında, nicä bir gözäl kartınada, durardılar laklı sepettä almalar, angıları kâr sulandırardılar adamın aazını. Ölä gözäldilär o almalar hem taazäydilär, sansın onnarı şindi aaçtan koparmıştılar!

Goguşun bakası bu vakit kapunun önündä bir kafes yaparmış, ama Goguş pek alıp–satmamış, kimä läüzüm o. Vasi dädusu durarmış bakasınnan lafa, beklärmış

oolu bitirsin işini da onun ardına, toplayıp süpürgeylän yongaları, tertipleyecek kapunun önünü.

Uşaklar başladıldılar toplanmaa. Herkezi, verip baaşışçını, çekinärdi bir tarafa da seslärdilär patefonun plastinkalarını, ama masaya, hepsi toplaşmayınca, oturmazdılar. Hepsicii artık toplandıydılar, sade yoktu çıçusunun uşakları. Goguşun mamusu artık teklif ettiydi hepsi otursunnar, açan kapuda peydalandıldılar Todi, Gafi hem Simucuk. Todi elindä tutardı papurdan örülü bir sepet. Sepet neçinsä örtülüydü bezlän. Üçü dä birdän kutladılar Goguşu. Söledilär dualarını, nicä onnari evdä üüretmiştilär, adetçä burdular kulaklarını da ondan sora Todi uzattı Goguşa sepedi, deyip: "Bu sana bizdän". Butakım büük hem aar baaşış Goguş taa yoktur kablettii. Kär korkardı açmaa bezi. Aklınca sayıklardı, ne var nicä olsun sepedin içindä. Ama, açtıynan sepedin örtüsünü, o gördü orada iki gözäl, büük hem biyaz er tavşamı. Boynularında onnarın baalydı banta, nicä kedilerä baalêrlar. Birisinin boynusunda kırmızı şirittän bantaydı, öbürün boynusunda da – maavi şirittän. Bu gösterer, ani kırmızı bantalı olan – dişi, maaviylän da – erkek. Bir çift anaç tavşam! Goguş düşündä dä görmediydi butakım baaşış!

Sevinmeliktän Goguş ne kaldıydı sepedi elindän kaçırısın. İki tarafa kaçınardı sepet elindä, yukarı atlardı, kendisinä er bulamazdı, bilmäzdi, nereyi onnari koy-maa... Bitki-bitkiyë masanın üstündä paça çinisinin üstünä koydu, ama mamusu, gördüynän bu işi, may-may yakasından tutunmadıydı, sofranın güzelliini bozêr deyni. Kalan uşaklar da şaş-beş olduydular kär.

Taman bu vakıt kapu açıldı da içeri girdi Goguşun bakası, angısınun kalpaanda yapışık durardı bir yonga, nicä kitka. O taman bitirmişti kafesi da getirmiş onu içeri. Bir dä işidiler Goguşun sesi:

– A–h–a–a! Tä kimä deyni sän bu kafesi hazırlayardın?! Hem bana sölämedin, şireççik!

Bakası açtı eni kafesin kapucuunu da salverdi bantalı tavşamnarı onun içinä. Mamusu näändansa bu vakıt getirdi bir çukundur, iki parçaya yarı edili, da verdi onnari tavşamnara. Tavşamnar, bezbelli, çoktan imediydilär, zerä, sansın beklärmişlär bu mezeyi. Birdän sırittilar bıçak gibi dişlerini da başladılar, kıtırdadıp, kemirmää herkez kendi payını. Tavşamnar, kemirip-kemirip, kaldırdırlar kafalarını da şen gözlerinnän bakardılar uşaklara. O biyaz şubacıklarinnan, o bantalarinnan tavşamnar ölä gözäldilär, ani uşaklar çok vakıt onnara mayıl olduydular. Onnara bakarkan, zordu annamaa: kimindi büün yortusu – tavşamnarin mı osa Goguşun mu.

Tavşamnarı gördüktän sora, uşakları zordu sofraya oturtmaa. Hepsicii bakıp, mayıl olardılar tavşamnara, onnarın fasıl patlak dudaklarına, zerä uşakların taa çoyu seftä tavşam butakım yakından görärdilär. Küüerdä o vakıtlar pek siirek bulunardı bu mallar. Bölä gözäl tavşamcıkları herkezi istärdi edinsin.

Goguşun duuma günü geçtiydi pek şen hem gözäl. Bitkidä uşaklar doyurardılar tavşamnarı neylän olursa: gevreklän, ekmeklän... Ama pek şaşa kaldıldılar, açan Todi bitkidä çıkardıydı cebindän iki morkva da verdiydi tavşamnara. İkisi da pek şükürdülär hem sevindiylär bu imeeyä. Morkva onnara deyni – nicä uşaklara deyni alvița yada bir portokal.

Avşam olduynan, uşaklar daalıştılar evlerinä. Pek kanaattı uşaklar bu yortuya. Çok vakıt taa onnar annadardılar biri-birinä, nicä Goguş obaltmış gözlerini, açan sepedin içindä tavşamnarı görmüştü. Ondan sora uşaklar sıkçana dolaşardılar Goguşun tavşamnarını. Herkerä bişey-bişey getirärdilär onnara: ya bir salkım dalcaazı, angısınin yapraklarını pek severlär, ya bir auççuk tenä, ya bir parçacık ekmek... Kuvetçiklerinä görä yardım edärdilär Goguşa büütmää onnarı, umutlanarak, ani nezaman sa Goguş onnara da baaşlayacak birär çift tavşamcık.

Açan anaçka başladıydı kalınnamaa, hepsiciinä belliydi, ani enciklemää deyni bu kafes yakışmaz. Ozaman Goguşun dädusu bakasınnan kazdıydılar ambarın boyunda yarım metra derin bir endek. O endään bir yanına hem başlarına işlediydilär duvarcık, ölä bir yarım metra üüseklii. Üstünü örttüydüülär beş sıra keremetlän, koyduydular erinä pençeresini hem kapucuunu da, ambarın başında ekli, tavşamnarın çalmarcı hazırđı.

İçini tertiplediktän sora tavşamnarı salverdilär orayı. Biraz vakıt onnar pek şen iki tarafa kaçındılar: belliydi, ani inanamêrlar, ki bukadar er, bölä bolluk onnara deyni yapılsın. Ama sora annadılar, ani bu aslı iş da var nicä çeketmää, hazırlamaa yuva.

Tavşamnar taa o günü başladıydılar endään dibindä ambarın altına dooru kazmaa deliklerini. Kazardılar önkü bacaklarınnan, ama topraa fırladardılar geerki bacaklarınnan. Hem ölä uzaa fırladardılar, ani vardı nicä düşünmää, sansın deliin içindän bu topraa bir kismey küreklän sıbıdêr. Kazardılar ikisi da, biri-birini diiştireräk, ama taa çok işlärđi delik içindä erkek olan. Avşamadan kazdılar, nekadar kazdılar, da bir da sus oldular, ikisi da saklandılar deliin içinä. Ama saman, partal yada başka bişey deliklerinä taşımadydılar.

Onnar uslandıktan sora, dädu küreklän pakladıydı o çalmarcın altını. Ondan sora sauştı oradan, braktı tavşamnarı raata.

Sabaalän, açan däduyulan Goguş gittiydilär dolaşmaa tavşamnarı onnarın eni evlerindä, doyurmaa onnarı, gördüydüülär o çalmarcın içindä en aazdan bir taliga toprak, angısını uratmıştılar tavşamnar deliklerindän.

– Bezbelli, bütün gecä işledilär, – dedi dädu unukasına.

Küreklän topraa dışanna attıktan sora, dädu aldıydı esaba, ani samannar hem partallar yok, olmalı, tavşamnar onnarı deliklerinä taşıldılar.

Bir-iki gündän sora däduyulan Goguş denedilär, ani anaçkanın şkembesi heptän çıplak hem kapsımış da sansın. Çıktıkça deliktän, ikisi da tıkayıverärdilär onun aazını topraklan, nicä kapuyu kapêrsın.

Vasi dädu bilärđi, ani tavşamnar pek severlär kırnaklı, temizlii da buna üüredärđi Goguşu da, angısı may hergün tertiplärđi onnarın erlerini, yıkaardı onnarın çanacıklarını, dökärđi onnara taazä sucaaz.

Çok kerä, açan Goguş görmäzdi anaçkayı dışanda, sorardı dädusuna, neçin o ölä dayma girer da çok vakıt durêr deliin içindä. Dädu herkerä dayanıklı annadardı unukasına, ani anaçka girer deliin içinä doyurmaa kendi tavşamcıklarını-uşacıklarını, emzirmää onnarı.

– Ee, nekadar vakıt onnarı emzirecek ya? – sorardı Goguş.

– Bir aya kadar, açan onnar başlayaceklar kendileri gezmää, görmää hem dişçeezleri büüyüp, kemirmää.

Anaçka ba kaybelärdi delik içindä, ba peydalanardı. Butakım geçtiydi artık bir aya yakın. Goguş hep soruşturardı, kaç tavşamcık deliktän çıkacak, ama bu soruşa dädu bilmäzdi cuvap. Sade tekrarlarıdı:

– Dayan, uşaa, geçecek taa birkaç gün da görecek, kaç tavşamcık çıkacak deliktän. Var nicä beş-altı da olsun, var nicä on-oniki da olsun.

Bir sabaa, açan şkolaya gitmää deyni hazırlamıştı kiyatlarını, nicä dä hergün, Goguş gider dolaşmaa, taazä sucaaz hem imää vermää tavşamnara. Bir da baksa – on taanä küçücük tavşamcık! Kär birkaç kerä, dönüp-dönüp, saymış – on küçücük biyaz tavşamcık! Goguşun gölgesini gördüynän, anaçka birdän urêr geerki bacaklarını – tavşamnarin arasında bu bir kuşkuluk nişanı – da tavşamcıklar, angıları gözäl kemirämişlär eşil salkım yapracıklarını, birdän, nicä komandaylan, kaldırmışlar biyaz, boz, alaca kulacıklarını da kalkmışlar çöngä, hiç kıpırdamazmışlar erlerindän, beklärmışlär anaları ileri dooru ne komanda verecek. Sade, açan anaçka görmüş hem tanımış Goguşu, uslanmış da tavşamcıklar da ozaman çökmüşlär aşaa hem ileri dooru başlamışlar imää o tatlı salkım yapracıklarını.

O günü Goguş kär şkolaya da geç kalmış. Evdekilerinä gösterincä, tavşamcıkları taa birkaç kerä sayınca – ilk uroon artık yarısı geçmişti.

O gündän beeri diil sade komuşuların uşakları, ama kär büüklär dä girärdilär aula tavşamcıkları siiretmää. Hepsi pek beenärdilär tavşamcıkları da kär sıraya konardılar tavşamcık edinmää deyni. Ama Goguş hiç işitmää dä istemäzdi. O kayı ldi vermää, ama açan çok olaceklar. Ozaman Goguş ta baaşlayacak, nicä dä ona kendisinä baaşladılar, canı acımayacak.

Uşaklar, gördüynän bu gözäl tavşamcıkları, sade içinä soluklarını çekärdilär, ama inanardılar, ani gelecek gün dä onnarda da olacek tavşam.

Vakıt su gibi geçer. İki-üç yıldan sora evdekilär tavşamnarin hiç sayılarını bilmäzdidilär. Büün üzseydi – sabaa vardı nicä çıksın deliklerdän iki-üç anacın yavruları da birdän zeedelensinnär irmi-otuz parçaya. O ambar altına dooru herbir anacın kendi delii vardı. Dolduydu tavşamnän hem yavrucuklan ambarın da içi, damın da... Bu tavşam sürüsünü doyurmaa deyni gidärdi kartofi kapçıkları da, laana kıyıntıları da, ekmek kabucakları da, salkım dalları da, başka eşillik tarafı da.

Uşaklar artık koca çocuklar olduydular, ama haymana sokaklarda gezmäzdidilär. Kendi başına diil sade hayvannarı, kuşları, ama birär sürü da tavşam bakardılar. Sora onnarı satardılar. Kazandı paraylan evdekilär alardılar onnara rubacık, eni ayak kabı hem başka läüzımnı işlär.

Dädu Vasi küüyündä sayılardı nicä tavşam zanaatçısı, herbir danışanın soruşlarına hertarafça dolu cuvap verärdi. Dädu birkerä bilä zaametini saymazdı, gidip bakardı, kim neredä hem nesoy tutêr tavşamnarı da erindä bir läüzımnı fikir verärdi.

Küüdä vardı sade edi klasadan. Edinci klası bitirdiynän, Goguş çičusunun oolunnan laflanmışlar bitki lineykada baaşlamaa şkolanın diri köşesinä birär çift tavşam. Nicä esaplamışlar – ölä da yapmışlar.

Bütün şkola, hepsicii donaklı, kırnak giyimni durêrlar dizili şkolanın önündä. Uroklar artık kaldılar geeridä... İşidildi şkolanın bitki çanı... Bitki kutlamaklar... Bitki nasaatlar... Bitki dualar...

Bir soluk gibi, bir kıpım gibi geçti Goguşa, Todiya hem onnarın kafadarları-na-godoklarına edi, dolu uşaklıklar hem işlän, sevinmeliklän hem aachıklan yıl. Kimsey taa bilmeer, kimdän ne olacek, nesoy yaşaması kurulacek, nelär onu ildä bekleer... Edi klası bitirdiynän, yoktu nicä demää, ani aydın yola çıktın. Taa doo-rudan sölediynän – o alaca karannıktı taa, açan başlêêr seçilmää sade konturlar, açık belli taa diil. Çok düşünmeklär vardı uşakların da kafalarında o lineykada, üüredicilerin da, ama taa çok anaların-bobaların.

Açan direktordan sora başkaları da söz tuttular, sıra geldi uşaklardan da birisi, çıkıp, sölesin birkaç laf hem küçüklerä braksın kendi sıralarını, kendi adetlerini.

Çıktılar hepsiciin önünä Goguş hem Todi birär sepetlän. Ama kimseycik bilmäzdi, ne o sepetlerdä var da çekettiydilär gülmää. Koydular çocuklar sepetleri erä, açtılar örtülerini da, kaldırıp kulaklarından, baaşladılar direktora iki çift bantalı tavşam. Hepsicii şaş-beş olduydular, pek beendiydilär uşakların baaşışlarını da çok vakit şamarlarını düüdüydülär.

Kutlamaa – saalık-iilik dilemää;

hoşaf – kompot;

turta – pränik;

sepet – korzina;

bez – biyaz dokuma;

kukumävka – sova;

kafes – kletka;

çalmarcık – duarsız şopron sarayçık;

kanaat – ii keftä, dolu üreklän olmaa (kalmaa);

obaltmaa – tombarlatmaa (büültmää);

çöngä – dikinä;

godok – akran;

seçilmää – görünmää.

1. Aftanın ne gününä gelmiş o yılın Goguşun duuma günü?

2. Neçin o günü Goguş, şkolaya kiyatlardan kaarä, bir dä torba almış?

3. Neyä pek sevinmişlär uşaklar?

4. Ne görmüş Goguş şkoladan evä döndüynän?

5. Neçin uşaklar oturmazmışlar sofraya?
6. Annadın, nicä götürmüş kendisini Goguş hem kalan uşaklar, gördüynän tavşamnarı?
7. Näändan belli, ani evdekilär bilärmişlär tavşamnar için? Bulun o sıracıkları da okuyun.
8. Nicä yardım edärdilär uşaklar tavşamnarı büütmää?
9. Neredän belli, ani Goguş çalışkan hem mukayet uşak?
10. Kaç küçük tavşamcık anaçka baaşlamış Goguşa?
11. Edindilär mi başka uşaklar da tavşamcık? Neredän belli?
12. Kim yardım edärmış gençlerä büütmää tavşamnarı?
13. Siz dä büüdersiniz mi (yardım edersiniz mi büütmää) ev hayvanarını?
14. Beendiniz mi bu annatmanın personajlarını? Angı taraftan? Neçin?
15. Kimä isteersinis benzemää? Neçin?

*Karaca

Goguş hazırlamış uroklarını taa erkencä da yatmış uyumaa. Bir dä... Sepetlär ellerindä, Todiyän ikisi, giderlär daaya mantar toplamaa. Toplamışlar birär sepet taazä biyaz mantar, görmüşlär orada türlü çiçekiklär, kuşcaazlar, kelebeciklär... Doyduynan oynamaa hem kaçınmaa daa içindä, alêrlar sepetleri ellerinä da yol-lanêrlar geeri, evä. Artık daayın kenarına etişmiştilär, açan işitmişlär yolcaazın bir tarafından ses, sansın buzaa baarmış. Açan bakêrlar, onnarın ardına fidannın içindän, topallayarak, çıkêr bir karaca buzaası.

Dönärmişlär evä yolcaazdan, karaca yavrusu da Goguşun yanı sora topallayarak gidärmiş. Çocukaklar bakınmışlar iki tarafa, bekim göreceklär bu buzaayın anasını, ama birerdä görämemişlär. "Bezbelli, avcılar urdular anasını", – düşünmüş Goguş.

Evä geldiynän, kapamışlar onu Goguşların sırlık auluna, neredä inää tutarmışlar. Gündüz inek çayırdä otlayarmış. Çocukaklar baalamışlar, ilaçlamışlar buzaacın sakat bacaanı. Buzaacık pek zabunmuş, belliymiş, ani aaç, ama bişeycik istemäzmiş imää. Yatmış zavalı gölgedä da dayma baararmış. Hem ölä çirkin baararmış, ani uşakların üreciklerini kopararmış. Goguşun hem Todinin kâr aalayacakları çıkmış.

Nası-nicä olêr avşam da sırdan inek döner evä. Aula taa girdicäänän hızlı-hızlı girer sırlık auluna da, gördüynän karaca buzaasını, inään gözlerindän başlamış yaşları damnamaa, zerä geçmemişti çok vakıt, nicä onun buzaacı gözlerin önündä ölmüştü. Da şindi, bezbelli, inek sandı, ani onun buzaası dirildi. Biraz benzemäzdi pek, ama... Nesoy da olmasa inek kabletti karaca buzaasını. Buzaacık emärkenä, inek onu çes-çevrä yaladı dilinnän. Karaca yavrusu sade kuyrucaanı sallaardı. Onun da, bezbelli, aklısına geldiydi kendi anası. Buzaacık emärmiş hem gözün önündä büüyärmiş.

Goguş nereyisä ayırılmış, ama açan dönmüş geeri, sansın bir yıl geçmiş. İlkyazadan karaca yavrusu büyümüş, bir gözäl karaca olmuş. Sırlık aulunda ona dar gelärmış, sıççana bakarmış daaya dooru. Goguşlan Todi annamışlar, ani taa ii olur karacayı daaya salvermä. Bir pazar günü ölä da yapmışlar. Toplanmış çok uşak küüyün kenarına karacayı geçirmä. Salverdiynän, karaca birdän çeketmiş kaçmaa, ama sora durgunmuş, şükürlü bakmış Goguşlan Todiya, uşaklara da ondan sora, dönüp, toparlanmış daaya dooru. Birkaç minuttan sora karaca kaybelmiş uzakta, sansın erimiş, dumana dönmüş.

Geçmiş taa bir yıl düşündä. Todiylän genä yaz vakıdı gitmişlär daaya mantar toplamaa. Mantardan mantara, mantardan mantara da – kaybederlär biri-birini. Çok vakit Goguş gezmiş daa içindä, baarmış, aaramış Todiya hem yolu, ama... faydasız. Bir moment görünmüş ona, ani yola çıkêr, ama taa pek dolaşmış da şindi hiç aklı ermäzmiş, nereyi gitmä da yola çıkmaa. Gidärmış Goguş – nereyi gözü görärmış.

Daa içindä bu vakit daldan dala sıncaplar atlarmış, eşillik içindä kuşlar çalarmış, erdä kâr basmamış kirpinin üstünä, angısı üüredärmış avlanmaa küçük kirpiciklerini, neredä sä işidilärmış aaçkakanın sesi: tuk–tuk–tuk, pupuk sayısız kimin sä yaşlarını sayarmış... Ama Goguş korkudan hiç bişeycik işitmäzmiş hem gormäzmiş. Bu seslär onu diil sevindirsinär, nicä ileri, ama korkudarmışlar. Gözäl çiçecikleri, böcecikleri, kebecikleri hiç görmäzmiş, mayıl olmazmış, nicä ilerdän.

Gezä-gezä daa içindä, Goguş razgelmiş bir batkın erä, neredä, bastıkça, ayaklarını aşaa çekärmış. Onu ölä korku almış, ani hiç bilmäzmiş, naşey yapmaa. Daa içindä başlamış karannık çökmä.

Bir dä... onun önündä, iki–üç adım uzakta, Goguş görer iki göz, angıları bakarmışlar dooru ona. Goguş ilktän pek korkmuş, ama sora işitmiş o taraftan:

– Korkma, benim çorbacım! Bän seni kurtaracam!

Goguş birdän tanımış karacayı, angısını bildir salvermiştilär boş. Ama şindi onun buynuzları çatallıydılar hem yalap–yalap edärdilär alaca karannıkta, kâr şafk edärdilär. Goguş çalışêr karacaya dooru adınnamaa, ama bu vakit işider:

– Hiç kıpırdanma, zerä batacan heptän. Sän bulunêrsın Cadı-Babunun padişaalında. Dur erindä! Giderim yardıma!

Bu vakit Karaca uzadêr Goguşa buynuzlarını da deer:

– Tutun buynuzlarımdan da pin sırtıma. Bän seni evä götürecäm.

Goguş tutunêr Karacanın buynuzlarından sıkıca, çıkêr o batac içindän, piner Karacaya atlı. Birdän Goguş duymuş, nicä onnar yukarı kalkêrlar. Bir vakıttan sora daa kaldıydı onnarın altında. Goguş uçardı Karacaylan gökün üzündä. Bir elinnän o tutunardı Karacanın buynuzlarından, öbürünnän dä bulutçukları iki tarafa yaydırardı, açan onnar kendileri kaçmazdılar Goguşun yolundan. Bulutlardan yukarı – yıldızlardı. Goguş, uzadıp elini, kopardı göktän birkaç en iiri yıldız da taktı kepkasına. Yıldızların arasından geçärdilär, nicä çiçeklik içindän.

Biraz vakıttan sora başladıydı görünmää küüyün şafkları da Karaca çekettiydi inmää aşaa. Karaca pek islää tutardı aklısında Goguşların evini da konduydu dooru tokatçın yanına. Gidecääzaman, Karaca demiş Goguşa:

– Lääzım olursam, sade beni aklına getirt, da bän olacam senin yanında. Başka kerä çalış Cadı-Babunun sınırını aykırılamamaa. Tutasın bunu aklında, Goguş. Saa-lı-cak-lan, Go-gu-u-ş!

Demiş bu lafları da kaybelmiş önündän. Goguş ondan sora açmış tokatçı da girmiş aulun içinä, neredä mamusu taman sorarmış bakasına: "Neredä sanki olsun Goguş bu vakıt?"

Bir dä Goguş işitmiş ayın-açık, nicä kapu gırçlamış da mamusu ona sormuş:

– Ne oldu, çocuum? Neçin taa kalkmamışın? Artık hepsicii şkolaya gittilər, ama sän taa yıkanmadıksın.

Mamusunun sesini işittiyän, Goguş annamıştı, ani bu sade bir gözäl düş. Kalkmış, yataanı toplamış, yıkanıp, sabaa ekmeeni alatlan imiş dä gitmiş şkolaya.

Karaca – los’;

karaca yavrusu – küçük karacacık;

sıncap – belka;

aaçkakan – dätel;

bataklık – boloto;

batkın er – duran su altında kaba toprak;

takmaa – iliştiirmää;

Cadı-Babu – Baba-Yaga.

1. Nesoy ses işitmişlär Goguşlan Todi daadan evä dönärkän?
2. Neçin karaca yavrusunu almışlar evä?
3. İnek kabletti mi buzaacı? Neçin?
4. Dooru mu yapmışlar uşaklar, ani buzaacık, doorulduynan, salvermişlär daaya?
5. Nelär görmüşlär uşaklar daada?
6. Neçin hem nicä düşmüş Goguş o batkın erä?
7. Annadın, nicä Karaca yardımnamış Goguşa, belaya düştiyän.
8. Ne annamış Goguş, işittiyän mamusunun sesini?

Annatmalar için

(Literatura teoryasından)

Siz beşinci klasta masallardan sora tä artık okudunuz birkaç proza yaratması da: „Otuz ley”, „Nişannar” (D. Kara Çobanın), „Vani Çilingir”, „Çiçeklik başçası” (N. Baboglunun), „Kemençeci”, (S. Kuroglunun), „İki ool” (G. Gaydarcının),

„Goguşun duuma günü” hem „Karaca” (K. Vasilioglunun). Okuyarkan, gördünüz, ani onnarda gerçektän olar işlär için annadılêr. Bölä annatmıklara, bölä yaratmaya – **annatma** deniler.

Nicä esap aldınız, annatmada annadılêr, **bir oluş** için, onuştan da, yok nicä olsun uzun hem büük. Annatma – o bir küçük proza janrası.

Annatmalarda „**Goguşun duuma günü**” „**Karaca**” annadılêr baş personajın sade bir günnük yaşaması, bir düşü, bir gecesi, bir kısa vakıdı için. Tä neçin bu prozalı artistik yaratmalarına **annatma** deniler.

Şannı ol sän, halkım!

Uzun yollar geçtin, halkım,
Bucaa gelincä sän.
Geçti çok sayısız yıllar,
Kalkınca sän dizdän.

Kalktın, halkım, kuvetlendin,
Duşmannarı kuudun.
Zamannarı geeri brakıp,
Bucaa saabi oldun.

Binnärlän yıl yaşa, Bucak!
Büüsün uşacıklar.
Yıldan-yıla çetin dursun
Erdä gagauzlar!

Binnärlän yıl yaşa, Bucak!
Sarsın seni dostlar.
Ko anılsın bu dünneyä
Girgin gagauzlar!

Bucak, çiçek gibi, açtı,
Tozdan, küldän kalktı.
Dayanıklı gagauzlar
Zorlukları attı.

Ya, gelin, görün, dostlarım:
Çalêr, öter kırlar.
Eni bir yaşamak kurêr
Bizim gagauzlar.

Uzun ömür sana, Bucak!
Şannı ol sän, halkım!
Kısmet, saalık hem zenginnik!
Seninnän salt aklım!

Binnärlän yıl yaşa, Bucak!
Sarsın seni dostlar.
Yıldan-yıla çetin dursun
Erdä gagauzlar!

Şannı – hatırlı, saygılı;
uzun ömur – çok yıllara yaşamak;
anılnaa – bilinmää, tanınmaa.

1. Nicä siz annêrsınız lafları:
a) ”Bucak... tozdan, küldän kalktı”.
b) ”...çetin dursun erdä gagauzlar”? Açıklayın kendi fikirinizi.
2. Ne söleer avtor kendi şiirindä gagauzların yaşaması için?
3. Büünkü Bucak nesoydur? (Cuvap verin şiirin sıracıklarınnan).
4. Şiiri okuyun demekli, duygulu. Ezberläyin onu.

Bucak

Karagöz Bucak,
Al beni kucak.
Sän benim tarlam,
Bän – ongun başak.

Sesleycäm seni
Sevecäm seni,
Hoşlaycam seni,
Tarafım benim!

Herbir adamın
Var eni eri.
Ondan yok gözäl!
Kär senin gibi.

Yıl yıldan sän büü,
Kaavileş, Bucak!
Herkerä bizä
Ol kaavi dayak!

Bän büüdüm çotkan,
Er gördüm pek çok.
Ama bil, Bucak,
Sendän gözäl! – yok!

1. Ne duygular duyêrsınız bu şiiri okurken?
2. Acaba insanda kendi erindän paalı bişey var mı?
3. Kayılsınız mı avtorlan, ki ana tarafı adam için her kerä büük dayak? Açıklayın bu fikiri derindän.
4. Angı laflarlan şair gösterer kendi sevgisini Bucaa?
5. Ne türlü olsun Bucak isteer avtor? Bulun da okuyun o sıracıkları taa bir kerä.
6. Ana tarafınız için bir-iki söyleyiş aklınıza getirin.

Brak gitsin

Dostun aldattısaydı,
Brak onu gitsin.
Aara sän ölesini –
Dooruluu sevsin.

Olsun onun esabı,
Çalışkan olsun.
Adadıynan o bişey –
Lafında dursun.

Yalancı dosttan beklämä
Utanmak olsun.
Eni dost sän ayırarkan,
Bak ayık olsun.

Varkana senin zorun –
Kendisi gelsin.
Herbir iştä tanımak,
Ölçüyü bilsin.

Haliz dost läüzım seni
Ürektän sevsin.
Eer bunu duymasa o, –
Brak onu gitsin.

1. K. Vasilioglunun şiirini "Brak gitsin" demekli okuyun.
2. Bu peet ne esapta yazılı (soruş, nasaat, annatma)?
3. E kimä nasaat veriler?
4. Bulun okuyun onnarı, belli edip formalarını.
5. Açıklayın avtorun laflarını "lafında dursun", "ölçüyü bilsin".
6. Ya düşünün, siz dä "dostluk" tarafından bu ölçülerä uyêrsınız mı? Neçin?
7. Açıklayın uygun sözü "Eer istärsäydin uygun dostun olsun, sän dä ol onun gibi, dostum!"

Paskellä

Hepsicii donaklı
Hem üklü sepetlär
Paskayı okutmaa
Kliseyä gittilär.

Malimiz da gitti
İnsannarlan bilä.
Biz onu bekleycez –
Dönür mali tezdä.

Tokatçık açıldı –
Bir da mali geldi,
Boyalı yımırta
Hem da paska verdi.

– Bu gündä, uşaklar,
Tä Hristos dirildi.
Düşünüp azıcık:
– Büük yortu bu, – dedi.

Çok renkli hem gözäl
Yımırta var bizdä.
Bän tutêrim aşaa, –
Yukardan sän kezlä.

Kimin saa elindä
Yımırta kalacek,
Tä onun saabisi
Pelivan olacek.

Kim isteer, çocuklar,
Yımırta saa kalsın, –
Sıkçana stavrozu
Hem mitani yapsın.

Donaklı – eni, gözäl rubalara giyimni;
kezlemää – razgelmaa üstünä;
mitani – baş iiltmää (diz cöküp, başını erädän iildersin – mitani yapêrsın).

1. Siiri okuyun demekli hem duygulu, ezberläyin onu.
2. Neçin "hepsicii donaklı" hem "üklü sepetlär"?
3. Neçin maliyi uşaklar bekleerlär (her taraftan açıklayın)?

4. Nicä annêersınız babunun laflarını "Büük yortu bu"? Açıklayın bu günün derin maanalını hristiannarın yaşamasında.
5. İslää düşünün da söläyin, kimin elindä yımırta var nicä saa kalsın hem neçin? Açıklayın kendi fikrinizi (bakışınızı).

Mina Kösä (1935–1999)

Duuması Beşalma küüyündä 1935-inci yılda. Bizim gagauz literaturamıza geldi ana dilindä şiirlärlän 1950-inci yıllarda.

Etmışinci yıllarda kabledildi Moldova Yazarlar Birliinä. Hep o yıllarda çıktı onun ilk peet kiyatları "Kısmet", "Kardaşlık" hem başka.

Mina Kösä başardı Kahul kasabasında peduçilişçeyi, sora Kişinövda Devlet universitetin istoriya fakultetini bitirdi. İş yolunu başladı kendi küüyündä, Beşalmada, ilkin şkolada üüredici, sora direktor, taa sora kolhozda partiya sekretarı. Mina Kösä ansızdan geçindi noyabrinin 25-indä 1999 yılda.

Olur ayırı söleyelim, ki Mina Kösä bir küü yazıcısı. Onun yaratmalarında **çiftçilik**, **ana toprak** hem **ekmek büütmäk** temaları geniş bir er kaplêrlar. Kösä Minaya onun çalışmaları için verildi üüsek bir tutul „Gagauziyanın hatırlı vatandaşı”.

Dünnenin temeli

Çiftçilik küüdä – en eski zanaatlardan birisiydir. Annaşılêr, ekmek olsun deyni, läazım topraa işlemää, çift kaldırmaa. Bu zanaat gagauzlarda zamandan hatırlıydı. Büünkü gündä dä bizim tarafın çiftçileri ekmek büütmäklän anıldılar. Bucaan da toprakları pek uydular käämil arpa, booday çavdar, papşoy bereketlerinä. Sade tarafımızda sıkça kuraklı yıllar çok şaşırêrlar, hem kimär sıra çiftçinin havezini dä keserlär, ama buna da bakmadaan, büük çalışmaklan hem yorulmamazlıklan, saymadaan zaametlerini, bizim insan kableder pek sarp ekmek bereketini.

Ekmek, sıcak ekmek. Ona evallaa geler herbir insan: küçüü dä, büüyü dä. Büün dä tutêrim aklımda, nicä uşaklımda, atlayarak sevinärdik babunun dolayanında, açan o çıkarırdı fırından sıcak ekmekleri.

Ölä kalmış, ölä dä gider – dünneyi ekmek tutêr. Bezbelli, ondan çekiler gözäl adet: açan kaçırêrlar bir parça ekmek erä, onu çabuk kaldırêrlar da öperlär, sayıp kendilerini büük kabaatlı ekmään önündä.

Çiftçi bu dünnedä yaşêêr hep umutlan, harcanmış zaameti, dökülmüş teri isteer dönsün kendinin hem hepsinin sofrasına, nicä, bir büük gün gibi, kolaç. Taa eski

vakıtlardan büüklär üüredelär küçükleri ekmää becerikli büütmää sora da onu esapça harcamaa. Ekmää läázım korumaa, zerä, olduynan kurak, evellär çok cannar aaçlıktan kaybelirmiş. Bunu tutêr aklında hepsi insannar. Çoktan geçti o kara günnär, yok oldu aaçlık, ama ekmään paası hiç diişilmedi: büünnän-büün hepsimiz biler, ani istediin ekmää alacan hem ucuz alacan, zerä bütün dünnedä hepsindän ucuz ekmek bizdä.

Diil mi, acaba, burada örtülü, saklı, o prost tabeet, açan kimisi artık bertilecek üklener magazindän heybäylän ekmek da harcamêêr onu sade kendi sofrasında uşaklarınnan, ama mallarına da, kuşlarına da idirer pişmiş ekmää. Kararsız harcêêrız, zân ederiz ekmää. Bunu görer uşaklar! Onnar da sınaşêrlar ölä yapmaa. Bu da mı diil ayıp hem büük günah?

Biz büün deeriz tatlı laflar çiftçilerin adlarına, sayêrız onnarı altın elli, zerä onnarın elleri kokêr ekmää – o ekmää, angısı dünneyi tutêr.

1. Ne söleer avtor çiftçilik için hem ekmek için?
2. Çiftçilär sadece ekmek mi büüderlär? Ama neçin ekmek en önemli?
3. Düşünün da annadın, neçin bu annatmanın adı "Dünnenin temeli"?
4. Yazın beş-on cümledän bir kısa annatma, nasıl sizin içerdä ekmää harcêêrsınız?
5. Vardır mı gördüünüz, birkimsey düşürsün ekmää da, eski adetä görä, kaldırıp – öpsün onu, kabaatlı gibi? Aklınıza getiriniz, kiminän razgeldi bu iş? (Malin, dädun, boban, anan, komuşun).

Ana toprak

Sicak mı dışarda,
Ayaz mı orada,
Bu benim topraam,
Bu benim Bucaam.
Gül çiçek açtı,
Sansın lafetti.
Ne gözäl durêr,
İlinnii verir!
Sarp türkü öter,
Bir kuşcaaz çalêr,

O büüleer beni,
Üüsek kefimi.
Te başça giinmiş
Güllän donanmış,
Ne dünnä burada,
Benim Bucaamda!
Angısı bana
Gözelli baaşlêêr,
Hem dönä-dönä
Şenniklii açêr!

1. M. Kösenin "Ana toprak" peetini üürenin kiyatsız sölemää.
2. Okuyun taa bir kerä da annadın metaforayı "başça giinmiş". Neçin butürlü lafbirleşmelerinä metafora deeriz?
3. Bulun başka metaforaları da bu peettä.

4. Şair Mina Kösä angı küüdä duudu hem işledi?
5. Söläyin, taa nelär bilersiniz eski gagauz Beşalma küüyü için.
6. Kösenin peetlerindä angı tema derin açıklanêr?
7. Sanki, neçin bu temayı çok sevdi hem yazdı Mina Kösä?
8. Okuyun taa bir sıra peeti "Ana toprak". Düşünün, olur mu ana toprak lafetsin? Söläyin avtorun laflarınnan. Nasıldır ana toprak sıcakta da, suukta da?

Benim tarafım

Bucaktır kendi
İçer dizilim.
Dünnä gözellii,
Canın ilinnii.

İşin çiçeklii,
Yardım keskinnii,
Büüyer Bucakta,
Kısmet toprakta.

Çekerim türkü,
Öperim gökü.
Bucaan üstündän
Yıldız önündän.

Ne sarp tarafım,
Käämil korafım,
Dostluk içindä
Kardaş özündä!

Bän can erimdä
Tutêrim sevä,
Ana topraamı,
Senmâz hoşluumu.

1. Ayırın bu şiirdän bizim taraf için beendiiniz lafları, okuyun onnarı, tutunuz aklınızda.
2. Okuyun şiiri iki kişi. Biriniz bir dörtlük okusun, obürünüz da başka dörtlük. Yarışın, kim taa ii, taa demekli okuyacak.

Kimä ana biz deeriz

Ana, ana,
kalmış sana
uykusuzluk,
büük raatsızlık...
Bütün gecä,
bir yıl gibi,
sän kıpmadın
gözlerini:
Hasta oolun

yanêr-yanêr,
sansın onun
Soluu biter.
Gözün senin
çok yaş döker,
bir mum gibi
saalın yanêr.
Ama ruhun
ne pek çetin,

haliz onu
yok ne cinksin!..
Bütün dünnä

Mutlu sana,
Ki var kimä
ana demää!

1. Neçin ana uykusuz geceleri geçirer? Kim hasta?
2. Neçin gecä ölä zor geçer? Avtor söleer, ki gecä bir yıl kadarmış. Aslıdan gecä yıl kadar olur mu?

Stepan Bulgar

Stepan Bulgar – Gagauziyada bilinir yazıcı. Duuması 1953 yılda Bolgrad rayonunda Kurçu küüyündä. O bitirdi Kişinöv kasabasında Devlet universitetini. Çalışêr Komratta. O – "Sabaa yıldızı" hem "Güneşçik" dergilerin baş redaktoru. Yazmaa başladı 20-inci asirin 80-inci yıllarında. Yazêr taa çok annatma. Tipardan çıktı onun annatma toplumnarı "Can pazarı" hem "Canavar yortuları".

Onnarın içinä girer uşaklar için dä annatmalar – "Pençerä", "Karpuz" hem başka. Kendi çalışmaları için ona verildi üüsek bir titül "Gagauziyanın hatırlı vatandaşı".

Karpuz

Vasicik hem Mäluş dädu dostlaşardılar bir vakit. Dost olduydular onnar ilkyazın, bir Pazar günü, açan Vasicik girdiydi aralıktan kerestä kesmek yapısına da oturardı yongalar üstünä. O okuyardı bir kiyatçık. Güneş mayıl yısıdardı. Vasicik hiç şüpelemäzdi, ani burada var nasıl bekçi onu bulsun. Da o dapturu geldi, açan işitti:

– Ne aarêersın sän burada?

Vasicik korkudan kaçırđı kiyatçı elindän. Önündä durardı Mäluş dädu, hiç diil fena gülümseyerek. Bu gülüş uşaan üreeni erinä koydu. Mäluş dädu kaldırdı erindän Vasiicin kiyatçını da sildi tozu aucunnan.

– İslää mi kiyat?

– Pek!

– Bän sä okumaa bilmeerim...

Onnar başladılar lafetmää, da Vasicik annandı, ani dädu Mäluş hiç diil fena adam.

Hava kurulmuştu islää, göktä bir bulut yoktu, gün yısıdardı isläädän.

Vasicik koydu koltuuna kiyadı da dedi, ani evä gidecek. Dädu Mäluş ama:

– Beygırleri görmää istersin mi?

– İsteerim, e ne-e...

Dädu açtı damın kapusunu da onnar girdilär. Burada ahırda durardı iki balaban beygir. Onnar cıngırdadardılar sincirlärlän dä, alatlamayarak, alafı „uurt-uurt” çinärildilär. Açan trakalı kapu, samandan kalkıverdi bir kızılıgt kulicik. O tupurdattı kara tırnaklarının da fırladı dışarı. Vasicik tä çıktı onun ardına. Kulicik kaçınardı dolay-dolay aul içindä.

– Var mı nasıl çekinmää kuliciktä atlı? – sordu Vasicik.

– Sän ne! Onun beli körpä taa, kırılısın var kolayı. İstärsän, bän seni atlı pindi-recäm şargu beygirä?

– Elbetki, isteerim!

Mäluş dädu çıkardı şargu beygiri aula da yardım etti Vasicää atlı pinsin.

O günü Vasicik doyunca çekindiydi beygirdä...

...Yazın, bir gün, açan şkola uşakları kanikula kolverdiydi, Vasicik o kerestä auluna geldi. İşlenir günüydü, insan çok vardı. Onnar ükledärdilär taftaları taligalara hem maşinalara da sokaa çıkardılar. Bu zaman Mäluş dädu dä işä geldi. O bekçiydi burada.

Görüp Vasicii, sevindi dä yaklaşıp dedi onun kulaana:

– Ha, gidecez benimnän dä ne-sä gösterecäm sana...

Onnar geçtilär auldan yapı ardına, nända sık-sık otlar bümüştü. Dädu durdu da bakındı her tarafa. Sora iildi dä araladı buryannarı ellerinnän. Vasicik tä iildi: orada bir küçücük karpuzçuk vardı. O örtülmüştü otlarlan, görünmäzdi.

– Ya, ne islää karpuzçuk – sevindi Vasicik.

– Açan büüyecek, ikimiz iyecez onu. Annaştık mı? Ama kimsey bilmesin, – dedi dädu.

Onnar genä örtülär karpuzçu da gittilär.

Bundan sora onnar vakıttan-vakıda dolaşardılar karpuzu da hep ölçärdilär, nekadar bümüş...

Geldi bir gün, açan Mäluş dädu urdu tırnaannan da dedi, ani tezdä karpuz kan içli olacak.

Sentäbridä Vasicik, bir pazar günü, açan kimsey yoktu, geldi o kerestä yapısına da buldu däduyu orada. O oturardı bir skemneciktä dä bir tütün kıvradırdı. Biraz kefsizdi.

– Dädu, ha, gidelim karpuzu imää!

– Karpuz yok...

– Nasıl yok?!

Dädu kıstı omuzlarını. Onnar gittilär yapı aardına. Dädu iilmedi. Sade Vasicik dizçöktü da ellerinnän yaydı sararmış otları. Ama gördü orada sade kurumuş kökeni...

– Sölä, bare dooru, Vasicik, sän mi kopardın karpuzu?

- Yok, dädu, koparmadım!
- Ha, yok bişey, kim idi karpuzu, onun saalına olsun, – dedi dädu, ama sora Genä sordu kendi-kendisine gibi: „Ama kim koparsın onu?”
- Onnar çıktılar sokaa. Dädu durdu da bastonuna abandı. Vasicik yollandı gitmää.
- Ama sölä karpuz kaniçliydi mi, tatlıydı mı? – aardına sordu Mäluş dädu...

1. Avtor kimin için annadêr bu yaratmada?
2. Kiminnän Vasicik dost olmuştu bir vakıt? Bulun da okuyun annatmada o sıracıkları, neredä gösterili bu olay.
3. Nelâr olmuştu bir gün, açan şkola uşakları kanikula kolvermişti?
4. Mäluş dädu neyi göstermişti Vasicää?
5. Ne için annaşmışlar Vasicik hem Mäluş dädu? Taa bir sıra okuyun o paycaazi.
6. Ama sentäbrinin bir günündä nelâr olmuş?
7. Kurumuş kökeni karpuzsus gördüynän Mäluş dädu ne demiş?
8. Düşünün dä söläyin, Vasicik Mäluş däduya verdii lafını tutmuş mu? Neredän bunu duydunuz?

Gagauz ustası

Nekadar insannar tutêrlar kendisini aklısında, ozamandan beeri peydalandıydı ölä kişilär, angıları yapardılar türlü gözäl işlär. Şindi da var nicä görmää muzeylerdä bin-närlän yıl geeri yapılmış eksponatlar: taftadan, demirdän, topraktan, sazdan, pamuktan, bürüncüktän h.b.

Çok gözäl tradişiyalar kaybeldilär istoriya içindä. Ama läüzüm sölemää, ani gagauzların, adetä görä, material kulturaları yaşardı taa şok vakıt geeri. Şindi biz bileriz hem göreriz, ani gagauzların adetä görä material kulturamızın gözäl parçaları kaybel-erlär. Ne da omasa, var nicä demmää, ki büün dä yaşêêrlar gagauz milli kulturanın gözäl örnekleri. Kimi küüdä yaşêêr insannar, angıları yaradêrlar material kulturanın gözäl örneklerini. İşlää biliner, ki material kulturaları baalı halkın ruh kulturasınınan. Deyecez, D. Kara Çoban şiirindä „Evdeki adetlär” yazêr:

Yukarı kirişä bir makaz astılar –
 Ool terzi olsun.
 Küçücük elinä karandaş verdilär –
 Yazıcı olsun.
 Kolaç tepesindä babu oynattılar –
 Oyuncu olsun.
 Beyaz bezlän uşaan üzünü örtülär –
 Utacak olsun.

Yıkandıı suyunu laaleyä döktülär –
Ool gözäl olsun.

Halk yaşamasının kùlturası okadar zengin, ani onu yok nicä yannaştırmaa başka işlärün. Kimsey taa üürenämedi onu baştan-başakadar. Halk kùlturada herbir işin var eri hem vakıdı. Onda yok uydurma. Adetlär, sıralar, yortular, hepsi onnar raşional hem lääzımını. Nicä bir usta rendeler taftayı, paklêêr onu, yalabidêr, ölä dä halk kùlturanın parçaları gözäl hem tamannı.

Halk kùlturasında büük rol oynêêrlar ustalar. Herbir işin var kendi ustası. O usta olêr örnek başkalarına da. Halk yaşamasında angı tarafı da alma usta: şilingir-demirci, başçivancı, ev yapmaa ustası, pınar kazmaa ustası-pınarcı, soba yapmaa ustası, islää çoban olmaa – o da bir ustalık, ev yapmaa – büük bir ustalık. Kayık yapmaa da var ustalar, onnarın yanında balıkçılık ustalılı da lääzım olsun. Eveldän varmış çölmekçilär, angıları yaparmışlar kırmızı topraktan türlü çanaklar hem çölmeklär. E, nekadar laap (soy adı) kalmış bizim dilimizdä, angıları göstererlär eski zanaatları: dermenci – kim un üüdärmiş dermendä, düvenci – o kişi, ani yaparmış düven, taşçı – taş kesärmiş h.b.

Biliner istoriyadan, ani gagauzlarda en büük usta o çiftçilik ustalılı...

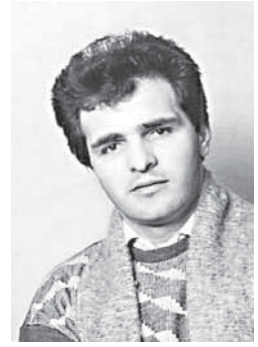

1. Okuyun annatmayı dikatlı.
2. No o material kùlturası?
3. Neyä baalı material kùlturası? Açıklayın D. Kara Çobanın şiirindän sıracıkları kullanarak.
4. Kim o usta?
5. Sıralayın ustaların zanaatlarını.
6. Ne türlü onnar baalı gagauzların laaplarının (soy adlarının)?
7. Büün da var mı sizin küüyünüzdä yada kasabanızda gagauz ustaları?

Petri Çebotar

Duuması Çadır rayonunda Aydar küüyündä. Yaşêêr hem çalışêr Kişinöv kasabasında. Nasıl da hepsi gagauz yazıcılarımız, o da başladı peetlerdän. Kendisi romantikalı bir insan. İlk peetleri "Can tatlı", "Kasaba" hem başka basıldılar gazetalarda. Yazêr annatma hem peet. Çok çevirdi gagauz dilinä rusçadan hem romıncadan. Basıldı kiyatları: "Cana yakın" 1989-uncu yılda, "Bizim dost Nastradin" 1992-inci yılda. "Ana sözün" mini bibliotekasında Çebotarın peetleri basıldılar iki sıra. Hep P. Çebotarın çalışmasınnan tipardan çıktı "Gagauz halk masalları" rus dilindä, annatmalar "Büülü çanta", „Vasilka babunun kaazları” hem başka.

Yıldız şafkı

Açan vakıtsız kaybeler bir sıradan insan, deerlär: "O vardı nasıl taa sevinsin yaşamaya". Ama açan geçiner bir siirek cömert ürekli insan, deerlär başka türlü: "O vardı nasıl taa sevindirsin bizi kendi talantınnan".

Kara Çoban resimciydi. Onun skulpturaları hem boya resimleri durêrlar muzeylerdä, kimisi nişannandı sergilerdä. Birkaç yıl geeri bän siirettim bir resim sergidä. Onda gördüm çok profesyonel resimcilerin işlerini. Türlü litografiyalar, fasıl kompozitiyalar. Ama sanêrım, ani birindä o resimnerdä yoktu okadar ürek sıcaa hem açıklık, nekadar Kara Çobanın diil şalvir, eski portulu patretlerindä. Yazılı, olmalı, naturadan onnar şaştırardılar, dalgalardılar üreeni. Te bir baacı, te bir ihtâr adam – herbir patrettä diri insan.

Kara Çoban kinocuydu. Moldovanın ortakı arhivindä karşılêêrım bir meraklı dokument – Kara Çobanın kiyadı ozamankı Kultura Ministerliinä: "Saygılı kafadar ministr. Diil çoktan bän kabulettim 60 proçent gonorar ilk gagauz dilindä kiyadım için. O paraları bän kapattım almaa kinoaparatura. Şindi bän yaşêêrım zor, ama yok zarar, bän yaşêêrım yaratmak sevinmesinnän. Bän şansora çıkardım hem gösterdim insana iki artistik hem bir dâ dokumentli kino..."

Ötäâ dooru Kara Çoban yalvarırdı ministruya, yardım etsin ona edinmää bir taa islää aparat. O kiyatta yapışıktı bir sayfa parçası bölä cevaplan: "Kafadar Kara Çoban geldi Upravleniyaya, ona sölendi, ani yardım etmää yok nicä. Eer varsa isteyiş hem lăazımını bilgilär, var nasıl girmää işä Kinostudiyaya. 1963-üncü yıl, aprelin 27-si".

Ama Kara Çoban verilmedi. Yardımsız, böleräk aylesindän bitki parayı, o çıkardı irmiyä yakın kinolenta. O miniatüralar annadêrlar gagauzların şindi hem evelki yaşaması için, halkın adetleri için.

Şair Valeriy Dementiev, Kara Çobanın Literatura institutunda üüredicisi, aklı-sına getirir: "Bir kerä o teklif etti beni obşçejitieyâ. Bir kıstaf odacıkta, pençerä

yanında, durardı kinoproektor. Karşıda asılıydı bir çarşaf. Bana gösterdi birkaç kinonovela. Tä nezaman bän haliz gördüm boz kırları gagauz küülerin dolaylarında, siirek salkımnarı, biyaz evceezleri, tozlu geniş yolları, gördüm bunnarı ölä, nicä göstermeyceydilər bana profesional kinohronikacılar..."

Kara Çoban yazıcıydı. Ondan bizä kaldı on kiyattan zeedä peetlän hem prozaylan. Onnar hepsi dolu poeziyaylan hem halk arifliinnän, onnar soluyêrlar folklorlan hem açıklêêrlar avtorun zengin üreeni. Kara Çoban – ilk gagauz yazıcısı, kimin ayırı kiyatları çıktılar rusça Moskvada. Rusçaya onun kiyatlarını çevirdilər Vadim Kuzneţov, Vladimir İzmaylov, Konstantin Şişkan, Yuriy Levitanskiy.

"Ona herkerä etişmäzdi vakıt, herkerä o yaşardı tamahça", – yazardı onun için gazeta "Комсомольская правда". "Bän bir saat var nicä şaşayım Çehovun abzasına" – deyardı o. – Açan bütün gün bişey okumêêrim, yatêrim uyumaa boş, sansın kimseylän buluşmadım".

Kara Çoban – muzey zaametçisiydi. Yavaş-yavaş, yıl-yıldan o toplardı eksponat. Yayan gezdi bütün Bucak tarafını. O cenk edardı bürokratlarlan, angıları ba muzey için vermäzdidiler yapı, ba üüredärdilər onu nesoy ekspozitiya yapmaa. Annamazdı, neçin "yok", neçin "diil läözım". Bekim, bu da bir sebep, angısının beterinä o zän oldu 53 yaşında.

Zamandan biliner, ki kim düşüner sadece kendi için, ondan sora dünneyä bişey kalmêêr. Kara Çobandan sora kaldı büük zenginnik. O zenginniin saabisi – bizim bütün gagauz halkımız. O diildi, nicä hepsi, o fasıl insandı. Bölä fasıllar dünneyi tutêr.

Açan süünärmiş göktä yıldız, onun şafkı taa üzlärlän yıl şıarmış. Kara Çobanın yıldızı süündü 1986-ncı yılda, ama bizim kulturamızda şafkı süünmeyecek ömürünä.

1. Bu annatmayı okuyun demekli. Kimin için bu annatma?
2. Ne eni üürendiniz bu annatmadan Kara Çoban için?
3. Annadınız bu annatmayı aşaaada verili plana görä:
 - a) D. Kara Çoban – resimci,
 - ä) D. Kara Çoban – kinocu,
 - b) D. Kara Çoban – gagauz yazıcısı,
 - c) D. Kara Çoban – muzeyci.

Fenalık

İlkin bizdä vardı bir kirli-sarı kotey. O islää köpecikti. Baalydı sokak tokadın yanında. Taa birisi diiyincä tokadın tutaana, kotey başlaardı salmaa, da biz bilärdik, ani läözım karşılamaa musaafir.

Biz, uşaklar, beenärdik oynamaa o koteylän. Gördükcä bizi, o girişärdi sallamaa kuyruunu, atlamaa. Açan yaklaşırdık ona, o yalaardı ellerimizi, ayaklarımızı.

Geçti vakit. Köpecik ihtârladı, yavaşıldı. Onun sesi git-gidâ sendi, bakışı oldu nesoyşa tunuk, da günün birindâ köpecik öldü. Bizim pek canımız acıdı ona, ama yok nâpmaa. Açan gelir vakit, ölümâ karşı koymaa zor.

Birkaç vakit biz yaşadık köpeksiz. Ölä fasıl gelârdi aulda bir ses işidilmâzdi, sansın kulaklarımız cınnardı. Ama te bir gün baka neredânsâ getirdi bir başka köpek.

Bu eni köpek bataldı, kısa yapaalıydı hem ölä bir akıllı bakışlıydı, ani çoyu şaşardı: "P1-1-1, bu köpek bakêr, nicâ insan!"

Herbir kedinin ardına o hızlanmazdı, ahmakça herbir şıyrırtıya salmazdı. O sayardı kendi-kendisini. Biz heptân şaşık, açan baka gösterdi nesoy izinneri eni köpek annêr.

– Otur! – dedi baka, da köpek oturdu.

– Erinâ! – köpek alatlamayarak girdi yataana da erleşti orada, yan koyup kafasını önünkü ayaklarının üstünâ hem uzadıp bakışını bizim tarafımıza.

– Bana! – baardı baka, da köpek saat çıktı erindân, yaklaştı bakaya.

– Ver ayaanı! – bunu işidip, köpek kaldırdı önünkü ayaanı, da onnar bakaylan elleştılar.

Bizim gözlerimiz belerik kaldılar. Bölâ akıllı köpek biz taa yoktur gördüümüz. Biz kardaşımnan ikimiz koyduk köpää ad Jülbars. Bu adı biz aldıydık kinodan, taman o vakıtlar siirettiydik bir kino, neredâ vardı bir köpek, angısının adıydı Jülbars.

Hepsinâ, kim gelârdi bizâ, biz gösterârdik, nesoy akıllı köpeemiz var. Jülbars seslârdi bizi. Biz onu doyurardık, dökârdik yalaana su. Gerçek, o bir kerâ bilâ salmazdı yabancıya, eer o yabancının yanında varsa ev saabilerin birisi, okadar arif köpekti.

Hepsi gidârdi gözâl, ama birkaç gündân sora bizim aulda taman avşam ekmeeni iyârdık, bir da işidildi Jülbarsın sesi. Bölâ fena salmak ondan biz taa yoktur işittiimiz. O salardı, nekadar kuvedi varsa, hırlardı, sansın delirmişti.

– Kim orada olsun sanki? – mırıldadı baka da, kalkıp sofradan, çıkıverdi dışarı. "Sıbidâ!" – işidildi bakanın sesi. Köpääın salması kesildi, da bobamızlan bilâ içeri girdi bizim komuşu – Örgi batü.

– Bereketli olsun! – dedi o. – Ey, Vasi, bulamamışın bir palıcık. Bu köpek mi, va? Canavardan beter!

Örgi batü oturdu bizdâ, nekadar oturduysa, da sora yalvardı bakaya:

– Vasi, aydi, geçir beni tokada kadar. Korkêrım şu duşman köpektân.

Onnar bakaylan, taa çıkınca kapu önünâ, genâ işidildi Jülbarsın hırlaması hem salması. Bobamız gücülâ uslandırdı köpää. Ozamandan beeri başladık esaplamaa, ani kimseyâ Jülbars bölâ fena salmêr, nicâ Örgi batüya. Onu Jülbars duyardı taa uzaktan. Adam yoktu nicâ ne kendi kapu önünâ çıksın, ne sokakça geçsin bizim yanımızdan – saat Jülbars girişârdi hırlamaa hem dartmaa sinciri – hemen-hemen koparsın.

Kimär kerä baka aul aşırı baarardı Örgi batüya:

– Komuşu, ne uuramêersın bizä çoktan? Gel lafedelim biraz.

– Bän gidecäm, ama sän çık, köpää tut, sakınêırım ondan, – cuvap edärdi Örgi batü.

– Ne okadar azetmeer sendän bu köpek? – sorardı baka.

– Ne bileyim onu. Näändan nereyä düşmüş o senin elinä. Yalvarêırım, bulsana kendinä bir başka köpek. Ne görmeersinmi, o hiç laftan annamêêr. Şansora sındım senin auluna girmää.

–Ey, senin beterinä şindi bölä akıllı köpää mi kaybedeyim? – kayıl olmazdı baka.

Biz sa doymardık Jülbarslan oynamaa. O tutardı bizi paçalarımızdan, maana dalardı, kaçınardı oyanı-buyanı, nekadar sincir salverärdi. Maalenin uşakları bizä gelirdi. Jülbars artık hepsini tanırdı, kimseyä dokunmazdı. Ama açan o birdän- birä başlardı üfkelenmää, biz kaçardık bir tarafa – bilärdik, ani Jülbars duydu Örgi batüyü.

Bir avşammen sokakta kalktı poträ: ordan işidildi köpek hırlaması hem başka korkulu seslär. İslää, ani baka bulundu evdä. O yalnayak, nicä vardı – "hu" sokaa! Biz dä, uşaklar, toparlandık onun ardına.

– Durun, bey, nereyi havalanmışınız? – baardı mamu, ama biz onu seslämedik. Açan çıktık kapu önünä, gördük, ani Jülbars erindä yok, koparmıştı sinciri. Tezlää tokatta peydalandı baka. O tutardı Jülbarsı boynu kayışından da sürüyärdi ardına. Jülbars hep hırlardı, dartardı kafasını, savaşarak kurtulmaa, onun aazından fırlardı ligaları.

– Jülbars! – baardı baka. – Erinä! Ah, seni hırsızını, ya-a! Baka hızlı baaladı köpää, sora çıktı sokaa. Orada sundurmanın yanında durardı Örgi batü. Onun üstü kannıydı. Bir elini sokmuştu koltuuna da sıkardı onu öbürünnän.

– Nereni daladı? – sordu baka.

– Söleyim, fit deriyi soydu, – cuvap etti Örgi batü, – hem tırmaladı suratımı, te bu omuzumu da, savaşırdı gırtlamaandan kavramaa, dävulunu, ya!

Çıktı mamu, çaardık Örgi batünün karısını – Tudorka bulüyü. Girdik Örgi batülara, evä. Karılar baaladılar Örgi batünün elini, suratında hem başka erlerindä yaraları zelönkaladılar. Hepsi betfa edärdilär köpää.

– Vasi, – dedi Örgi batü – yarın yok etmärsän bu kuduz köpää, bän onu öldürecäm. Küs-küsmä, ama alacam tüfää da uracam hiç gözümü da kıpmayacam.

Ertesi sabaa baka çözdü köpää da götürdü onu sincirdä demir lafkasının bekçisi-nä. Biz, uşaklar, may aalardık, ölä sınaştıydık Jülbarsa, ani ondan ayırılmaa pek zordu. Ama bizä kim bişey sorardı?

Geçti birkaç vakıt, da bizä bir kerä geldi Örgi batü. Onun yaraları artık bitişmiştilär. Laf-laftan o açıkladı bir pek meraklı iş. O annattı, ani Jülbarslan tanışmış çoktan. Beş-altı yıl geeri, o işlärmiş bir adamda, örtärmiş onun evini. " Bir kerä, – annattı Örgi batü, – bu kuduracaa yatardı aaçların altında. Bana sa lääzi

mdı almaa bir makaz aacı. Aldım bir topaç maana salacam ona kaçsın aaçların yanından, ama o hiç erindän dä kıpırdamadı, sade gösterdi bana dişlerini. A-a, ölä mi? Üfkäm çıktı benim, aldım bir kazık da kaptırdım onun belinä. Çeketti o anırmaa, ulumaa, bakarak ölä bir çirkin bakışlan, ani kâr bana da titsi geldi. Ya, bak sän kaç yıl geçti, ama unutmamış, ani bän onu azarladıydım!"

Bir kerä gittik lafkanın yanına, orada biz oynardık. O ba salardı, ba girişardı ulumaa. Lafkanın ardında vardı sklad, neredä tutardılar türlü mal. Te o aul içinä baalamıştılar zavalı köpää. Açıan kardaşımnan yaklaştık o aula, bir aralıktan göründü Jülbarsın burnusu. O pek sevindi bizä, yalardı elimizi hem bakardı ölä bir garip bakışlan, sansın yalvarardı: "Dostlarım, kurtarın beni buradan, pek canım sıkıldı!"

Ama biz yoktu näbalım. Ozamandan beeri dayma gelärdik dolaşmaa Jülbarsı, kimi kerä getirärdik ona imää. Bir kerä geldik, ama Jülbarsı orada artık bulmadık. Başka da biz onu görmedik. Nereyi o kaybeldi, bilmeeriz...

Batal – büük, balaban, kaavi;
gözlerimiz belerik kaldı – bakışımız hobaldı, şaşkın oldu;
garip – küsülü, gücenik.

1. Okuyun demekli hem duygulu bu annatmayı.
2. Neçin bu annatmanın adı "Fenalık"?
3. Neçin Jülbars çok fena salarmış komuşu Örgiyä?
4. Näändän belli, ani Jülbars hem akıllı, hem dä üürenik bir köpekmiş?
5. Neçin köpek bir türlü alışamazmış eni erinä?
6. Siz nasıl düşünersiniz, sanki, nereyä kaybeldi köpek, ne oldu onunnan? Bu soruşa olur herkeziniz yazılı cuvap veräsiniz.

Kasaba

Balaban kasaba,
Balaban kasaba,
Sän beni kopardın erimdän,
Ba gündüz, ba gecä,
Ba avşam, ba sabaa –
Durgunmêêrım bir türlü bän.

Alaca kasaba,
Alaca kasaba,
Diz çökerim sana istemäz.

Okadar sınaştım mı sana,
acaba,
Okadar mı girdin içimä?

Kalaba kasaba,
Kalaba kasaba,
Zor sendä solumaa insana.
Bän aklımnan alêrım bunu
esaba,
Ama hep baş urêrım sana.

Alatlar kasaba,
Alatlar kasaba,
Sansın dübüdüz diilsin altın.
Uzakta kaldılar hem ana hem boba –
Sanki, neylän beni aldattın?

1. Okuyun lafları kasaba için: *balaban, alaca, kalaba, alatlar*. Nasıl var nicä demää bu laflara başka türlü?
2. Neçin kasabada zor solumaa? Bu soruşa cuvap edärkän, kullanın lafı **ekologiya**. Bu lafın maanasını bulup, annadın neydir o **ekologiya**?
3. Okuyunuz da söläyiniz, beener mi avtor kasabayı? İnandırın bakışınızı.
4. Tutun peeti aklınızda, üürenin kiyatsız söylemää.

Nastradinin türküsü

Yarım dünnä oldu eşeklän bän gezerim
Bän diilim ne kayet korkak, ne dä girgin.
Ama kahırları bän hepsini enseerim,
Benim adım boşa mı Nastradin?

Kimi sıra kıtlık imeesinä geçerim,
Kimi kerä ne yoktur sanki şkembedä?
Olêr vakıt bän, izlerdän sucaaz içerim,
Geler vakıt, doyêrım şerbedä.

Bän yazın, karannık olsun, isteerim,
Beenerim, gök olsun dolu yıldız.
Bir otlukta ya başçada bän geceleerim,
Sän sanma, ani herkerä yalnız.
Sabaalän padişahlan lafederim –
O yok etmää isteer beni bir zındana.
Bän bir gözäl yalan ona söleerim –
Avşamnän o altın baaşış verer bana.

Bän gülümseerim, tepemi bän kaşıyêrım,
Açan çekerim içimä taazä soluk.
Dokuz yıl bir kat ruba taşıyêrım,
Kuşlar beni sanêrlar korkuluk.

Bän insana pek siirektä küserim,
Benim ürääm gecä-gündüz açık.
Barıştırêrim, güldürerim, sud keserim
Bana da bitkidä düşer bir ikramcık.

Şerbet – ölä bir içki; tatlı su;
zından – kapan.

Mariya Mercanka

Mariya Mercankanın duuması 1951-ci yılda Gagauziyanın Beşalma küüyündä. İlk okulda ana dilindä üürensın kısmeti varmış. Ana dilinä havezli sesirgenärmış uşaklından.

Bu gün dä gagauz dilinin güzelliini, zenginniini, paalılını yaratmalarında gösterer.

Mariya Mercanka Gagauziya Yazarlar Birliin azasıdır. Onun yaratmaları „Ana sözü”, „Gagauz sesi”, „Halk birlii” gazetalarında; „Sabaa yıldızı” dergisindä; „Türkün sesi” toplu- munda tiparlandılar. Yaratma toplumu „Baht nazı” 2008-ci yı lda basıldı.

2013 yılda Mercankanın taa iki yaratma toplumu çıktı: „Haydın okumaa” hem „Meneşalar çıvgında”.

Kucaklan güneş daadan

(D. Kara Çobana – üüredicimä, üreemä paalı adama)

Bu yaşamakta bir büyük iş, açan buluşêrsın yada yaşêrsın yakın bir geniş ürekli, talantlı hem akıllı adamnan. Ama açan bölä adam senin üüredicin, da o seninnän taman o vakıtta, nezaman kuşcaaz gibi savaşêrsın sarını yutmaa, kanatlanmaa, o zaman, açan nicä göçenciktä açılêr gözlerin dünneyä – bu bir büyük kenarsız kısmet.

O vakit biz taa annamardık, kim bizä deyni bu fasıl, bizim fikirimizä uyan adam. Bilmärdik, ani bu pek siirek düşüş bizim yaşamamızda.

Çok işlär silindilär, soldular fikirimizdä, ama Onun işleri şıralı, taazä kaldılar çok vakıda.

...Tä gideriz şkolaya, da köprüdä O şen karşılêr bizi, da esap alêr, kimdä ne var meraklı.

– Ya bakın Kostiyä. O büün eni kalpaklan. Ne gözäl biyazlan kara alacalar var bu kuzu derisindän kalpakta. Bu kalpak pek yaraşêr Kostiyä, – esap alêr O.

Bu laflardan Kostinin ürää erinä geler: evdän o çıktıydı aalayarak, deyni utanardı giimää bu kalpaa. Bir gün Kati geldi ydi şkolaya kakusunun fistaninnan. Fistan

gerää gibi uzundu Katiyâ. Ama açan O mayıl oldu o fistana da dedi, ani fistan düzer Katinin boyunu, bizim üreemiz kırıldı, ani bizdâ yok bölâ fistan.

Büün da tutêrın aklımda, nicä İlişkanın pesmetçikli dokuma torbasına ölä şaştıydı, sansın önündä incâzanaat yaratmasını gördüydü.

Köprüdän şkolaya etişincä O etiştirärdi bizä çok işlär annatmaa, göstermäâ.

Biz duyardık, ani O sert, ama o yalpak sertikti. O pek sertlenärdi, açan biz vakıdı boşa geçirärdik. Urokların aralarında da biz durmardık haylak.

Onun yardımınnan biz resimnärdik bişey, ya örärdik kazaldan türlü işlär. Kendi ellerimizlän ördüydük kazaldan hasırcık dâ döşettiydik kapunun eşinâ, bankaların yanına.

Pek beenärdık, açan O bizimän bilä oynardı. Tâ bir kerä O bizimnän barabar meklärdi erdä, bankaların arasında, bir dâ açıldı kapu. Klasa girdi direktor. (Olmalı biz unuttuyduk, neredä bulunêrız, da büyük şamata ortalı kaldırdıydı). Donduran seslän direktor sordu, nändä bizim üüredicimiz? O enikunu kalktı, silkti üstünü, sora şen-şen söledi, ani biz oynêrız. direktor teklif etti onu kabinetinâ da çıktı.

Biz hepsimiz donduk. Gördüynän bunu, O kırdı bizä gözünü, gülümsedi da dedi, ani Onun canı acıyêr bu adama. Ozaman biz annamadıydık ne için. Canımız açıldıydı üüredicimizä, ani Ona düşecek bizim beterimizä.

Unudulmaz o günnär, açan Onunnan barabar çıkardık çayıra. Herbir otçaaza, çiçecää, O ölä şaşardı, ani yoktu nicä durmaa bir tarafta.

Açan oturardık bir çimen gölcüündä, O annadardı bizä pek meraklı işlär. İlkyazın biz Onunnan doyamardık solumaa salkım çiçään kokusunnan, örmää feneş pipiruda otundan hem türlü başka kır çiçeklerindän.

Açan yayaardı sıcak ilkyaz yaamuru, biz kaçmardık örtü altına, ama, soyunup yalnayak, gezärdik Onunnan bilä duruk seldä. Aazımızlan tutardık yaamurun iiri damnalarını. Taa şindiyadan unudulmêr o yaamurların dadı hem kokusu.

Çok kerä, bittiyän uroklar, o bakardı bizä şiret, naşesä adayan bakışlan, da sorardı, kim kayıl gitmäâ Ona evä?

Bizä bu da läüzımdı: sevinmeliktän urardık şamarlarımızı, atlardık yukarı, zerä bilärdik, ne bekler bizi Onda evdä.

O da sevinärdi bizimnän, alardı da atardı birkaçımızı yukarı. Bän dâ çok kerä o sıradaydım.

Unudulmaz duygu, açan sevgili kaavi ellär atêr seni yukarı, da sän yukardan bakêrsın aşaa birazçık korkuylan, da görersin onun şafklı gözlerini, angıları üreklendirer hem baaşlêr çok sevinmelik.

Sora tutunardık kol-kol da iiri adımnardık Gibana dooru, neredäydi onun evi. Orada bizä karşı çıkardı onun yalpak anası. O tezicik koyardı sofraya, ne bulunmuştu o gün onun dolabında. Taa çok koyardı piinirlän ekmek hem eşil suvan. Biz çok yalvartmardık kendimizi da sarıverirdik sofrayı. Gelärdi, ani bölâ datlı imäk yok birerdä başka.

Sofradan sora hepsimiz geçärdik eşil fidannarın altına. Orada döşeliydi parça pala, vardı, albom yapraa, karandaş, mızga çamur hem taa başka tertipär. Burada angımız ne beenärdi, onu da yapardı. Birazımız resimnärdik, birazımız mızga

çamurdan yapıştırardık nesä. O da oturdardı birimizi kendinä karşı da yapardı skulptura. Çoyumuz sarardık Onu da siiredärdik, nicä işleerlär Onun becerikli elleri. Nicä masalda, bir topalak çamur dirilärdi gözümüzün önündä, da dönärdi onun büülü ellerindä bir gülümsär kızçaaza, yada bir dürük çocucaa. İşlärkän, O hiç susmardı, hep bir güldürüdü bizi.

Çok kerä onun anası bizimnän oturardı. Sendi aklıma, nicä büyük hodulluklan o deyärdi:

– Benim Mitikam diil nicä hepsi. Onun ürää pek islää, O Allahtan talantlı. Bän bunu duyêrim.

Bizä fasıl gelärdi, ani o bizim üüredicimizä deer „Mitika”. Kalan laflar etiştirilär bizä, açan büüdük. Küçük kenä biz sayardık, ani O bizimnän oynêêr, da hiç annamardık, nicä O bizi gün-gündän üüreder saymaa, okumaa, lafetmäâ. Annamadık, nicä O uyandırdı bizim üreemizdä duygu sevmää ana tarafımızı, dilimizi. Nicä O üüretti atlatmaa hem tamahlanmaa bu dünnedä yapmaa ilikli unudulmaz işlär. Fukaara vakıta geçti bizim küçüklüümüz. Yoktu gözäl çantalarımız, cins rubamız. Ama bizim kasavetsiz uşaklımız aydınnıktı, kismetliydi taa çok onuştan, ani bizimnendi bu vakıta bu güneş daadan adam. Kismetli uşaklım için derin diz çökerim bu adamın önündä.

Pesmteli dokuma – gagauzlarda ulama dokumanın kafesli çeşiti;

kazal – papşoy kundaan yaprakları;

pipiruda otu – kır otu, angısınan Pipiruda yortusunda su serperlär;

Giban – Beşalma küüyün bir bölümün adı (sokaa);

mızga çamuru – skulptura işinä yarayan suaşkan hem yapışkan çamur.

1. M. Mercankanın annatmasını okuyun.
2. Kimin için avtor yazêr? Kim o adam, neredä yaşarmış? Ne taa bilersiniz bu adam için?
3. Neçin Mercanka sayêr, ki bölä üüredici pek siirek düşüş uşakların yaşamasında?
4. Sıralayın ne işlär uşaklar yaparmışlar Onun yardımınnan?
5. Neçin avtor kendi üüredicisini büyük bukvaylan yazdırêr?
6. Annadın ne türlü uşaklar hem üüredici kendilerini götürärmäşlär, açan yaamur yaayarmış?
7. Angı epizudu en çok beendiniz?
8. Nereyi en çok uşaklar sevärmışlär üüredicisinnän gitmäâ?
9. Neylän zanaatlanarmışlar uşaklar onun evindä?

Ana dilim

Kendi dilim – aklım kanım!
Seninnän hoş düüler canım.
Göktän dilim! Gözäl dilim!
Dolgun, duruk senin selin!

Laf bulmuş serbestliinä,
Ad vermiş sevgiliinä.
Nasaat kalmış dededän...
“Olmaz atılmaa dilindän!”

Ana dilim! Oguz dilim!
Seçkin seninnän milletim.
Dedä, koyup fikirini,
Korumuş temelini.

Derin kaavi köklerim,
Varkana kendi dilim.
Öter dilim, yaşêêr dilim! –
Dünnedä uursuz bän diilim!

Dolgun – dolu

Seçkin – seçili

Uursuz diilim – kışmetsiz diilim

1. Annadın kendi laflarınızlan ne türlü annêêrsınız bu sıracıkları:
“Kendi dilim – aklım kanım!”
“Dolgun, duruk senin selin!”
2. Neçin avtor sayêr ana dilini göktän verili bir dil?
3. Kimdän kalmış bu dil bizä?
4. Ne türlü nasaat kalmış dededän?
5. Okuyun şiiri demekli, duyulu. Ezberläyin onu.

Çin sabaa

Solêr yıldızlık
Üüsek Göklerdä
Olêr aydınnık
Uyanan Erdä.
Uzakta duuan,
Gün üzü duruk,
Kalkınêr duman,
Vakıdı duyup.
Dallarda kuşlar
Uyku semesi,

Artık, bulmuşlar
Dolaşık sesi.
Eşillik çiidä
Doymêêr yıkanmaa.
Sakinêr küüdä
Şamata kalkmaa.
Ayoz vakıtta,
Olmalı günäa
Gerilip patta,
Raatlı uyumaa.

1. Okuyun şiiri dikatlı.
2. Bulun literatūra kolaylıklarını.
3. Bitki dört sıracı taa bir kerä okuyun.
4. Kayılsınız mı avtorlan, ki patta uyumaa günäa?

Todur Zanet

Duuması Gagauziyanın en büyük küüyündä – Kongazda. Kişinöv politehnik institutunu başardı. Şair, yazar. İlk şiiri " Mali" 1977-nci yılda basıldı. İlk gagauz aftalık gazetasının "Ana sözün" temellemesindä bulundu da oldu bu gazetasının baş redaktoru. Gazetaylan barabar Moldova televiziyasında gagauzça kolverimneri hazırladı. Todur Zanetin çalışmaları-nan "Ana sözü" gazetasının yanında başladı basılmaa uşaklar için bir dä dergi "Kırlangaç". Todur Zanet Moldova Yazarlar Birliin hem Moldova jurnalistlär Birliin azasıdır. Bu günädän var basılı kiyatları: "Zamannayêrsın, evim", "Akardı Batıya güneş", "Gıdırdêêr kafamın çarıkları", "Karımcalık", "Bö- cecik", "Akar yıldız".

Soruş

“Kim dostun?” – kuşa sorduk
Bir raathlı gündä.
“Gök maavi. Hem pak soluk.
Kanadım tüüdä.”

“Kim dostun? Sölä, güneş!
Ver cuvap bizä.”
“Er-toprak. Yalpak ateş.
Raat orta erdä!”

“Kim dostun?” – gökâ soorduk
Havezli gündä.
“Gün keskin. Bulut duruk”, –
Okuduk göktä.

“Kim dostun?. Ana-toprak?” –
Halkların sorêr.
“Siz, paalı uşaklarım,
Kim beni sever.

Eer Anasaydım sizä –
Koruyun beni,
Brakmayın tüfek sözü.
Yok edin cengi.

Raathlı gün – açık hava

1. Okuyun dikatlı şiiri.
2. Neçin avtor şiirin adını koymuş “Soruş”?
3. Kim dost kuşa? “Kanadım tüüdä.” Açıklayın bu lafların maanasını.
4. E gökâ, güneşä? Cuvap verin, şiirdän lafları kullanalak.
5. Angı soruşu kurdu avtor halkların adından?
6. Siz dä kayılsınız mı Ana-topraan cuvabınnan?
7. Neçin cenk bukadar raatsız eder Ana-topraa?

Anama

Uçêr yıllar, ama aklım
Sık döndürer beni geeri.
Tokatçıkta yalnız kaldım,
Aklım tutêr bu resimi.

O gün seftâ gittim yola,
Çatraadan geçirdi bakış.
Geeri baktım: durêr Anam,
Gür saçları da taranmış.

Hep o tokat. Hep o bakış,
Salt saçları heptân aarmış.
Uçtu zaman. Kaç yıl geçti
Kaç yıl hiç dönmedi geeri?

Gür saçları – sık saçları

1. Kimin için annadılêr bu şiirdâ?
2. Ne türlü resim avtorun aklında kalmış? Açıklayın kendi laflarınızlan.
3. Neyâ avtorun canı acıyêr?
4. Nicâ annêrsınız te bu sıracıkları:
“Uçtu zaman. Kaç yıl geçti
Kaç yıl hiç dönmedi geeri?”

Evlâr

Açan yıkêrlar evelki evi
Eni yapı düzmää deyni –
Sancı sıkêr mı üreeni?
Ölä bir ev eski
Büütmüş seni hem dedeni,
Kaaviledip temelini.
Açan yapêrlar bir eni evi,

Ko bir duvar kalsın eski,
Da seslesin o davacı gibi
Büüncü ömür düülmesini.
Açan yıkêrlar evelki evi,
Eni yapı düzmää deyni –
Sancı sıkêr mı üreeni?

Şen oynêêr gagauzlar!

Tarafım – altın Bucak!
Bereket zengin, ya bak!
Onu büüttü insannar –
şeremet gagauzlar!

Öter, öter kavallar –
şen oynêêr gagauzlar!

Burada ayol kızlar –
Karagöz karanfillâr!

Açık canı, ürekli
Bakışları güneşli!
Öter, öter kavallar –
şen oynêêr gagauzlar!

Sarsalanêr yapılar –
Bu oynêêr gagauzlar!
Mancalar tatlı, sıcak –
Utanma buyur, konak!

Kırmalar fırından!
Kaurmalar ateştän!

Şenniktän taşêr düünnär –
Bu oynêêr gagauzlar!

Taşêr, taşêr filcannar –
şen oynêêr gagauzlar.
Hey buyurun, ii dostlar!
Konuklêêr gagauzlar!

1. Kim büüttü zengin bereketi?
2. Bereketi büüttüktän sora näbêr gagauzlar? Bu soruşa cuvap verin ikinci dört sıranın laflarınnan.
3. Bulun, angı dört sırada laf gider kızlar için. Okuyun, cuvap verin.
4. Şenniklär neredä olêr? Düünnerdä imeklär nicä? Söläyin epitetleri.
5. Sıralayın gagauz muzıka instrumentlerini.
6. Üüenin şiiri "Şen oynêêr gagauzlar" kiyatsız sölemää.

Afta günneri

Say: pazertesi, salı
Çarşamba da atladı.
Perşembä–afta orta,
Cumaaya geldi sıra.

Cumartesi sayıda –
Yaklaşêr bitmää afta.
Ama bak bu aftada
Bir gün kayıp sırada.

Aftada edi gün var,
Näanı saklandı pazar?
Sän saklanma, pazarım,
Zerä tatlısız kaldım.

Sayın aftanın günnerini pazertesindän pazarádan, sora da geeri dooru, cumartesindän başlayıp. Üüenin aftanın günnerini aklınızça saymaa.

İlkyaz

Sefaa geldin, ilkyaz , erä
Kaarlı çiidem çiçeklerinnän
Büülerindän donuk derä
Toparlandı *mürürünä*
Sel bildırkı yaprakları

Helal çalışlan kürüyer,
Yufka çimen boyaları,
Sansın deniz dalgaları
Alay-alay topraa çöker.

Te näändansä peydalandı
Seftä bulut üklü yaamurlan.

Keskin bir çimçirik çaktı
Gün saklandı, gök güreledi,
Orta doldu fasıl kokuyulan.

Mürür – su yolu.

1. „İlkyaz” şiirini okuyun demekli.
2. Anđı laflarlan avtor karşılêêr ilkyazı?
3. Neylân barabar ilkyaz erä gelmiş? Şiirin laflarını kullanarak, 1 cümläylân cuvap verin.
4. „...bulut üklü yaamurlan...” nicä bu lafları annêêrsinz?
5. Ne türlü kokularlan ortalık dolêr ilkyazın?
6. Aşaada resimi esaba alarak, kendiniz bir kısa annatma ilkyaz için düzün.

Halk sözlêri – halkın sedeflêri

İlkyazın nışannarı:

- Varsaydı martta yaamur – olur teknedä hamur.
- Sıyırıcıklar geldilär – ilkyazı getirdilär.
- April geldi suuk gitti.
- Eri güneş yısıttı, çayırdı otlar çıktı.

Daayım

Yorgun daayım,
küçüklüümdä
sıkça sevârdim
gölgenä
konak olmaa.

Kızgın üülen,
zamanında,
İlip serin
sularına,
ikram bulmaa.

Olup kanaat
konaklına
yavaş hen raat
uyuklamaa
aaç altında.

Konak – musaafir;

İkram etmää – saygı göstermää.

Test

N/s	Verili şürä analiz yapın	Ballar						
1.	Nicä avtor danışêr daaya? Bir cümläylän fikirinizi açıklayın. _____ _____	L 0 1						
2.	Üülen zamanında şair neredä ikram bulmaa ister? İki cümläylän fikirinizi açıklayın. _____ _____ _____ _____	L 0 1 2 3						
3.	Nicä annêersınız bu sıracı: “ <i>yorgun daayım</i> ”? İki cümläylän cuvap verin. _____ _____	L 0 1 2						
4.	Şiiri okumaktan sora doldurun kafesçikleri. 5-är laf yazın herbir kafesçää. <table border="1" style="width: 100%;"><thead><tr><th>Ne görerim?</th><th>Ne işiderim?</th><th>Ne duyêrim?</th></tr></thead><tbody><tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr></tbody></table>	Ne görerim?	Ne işiderim?	Ne duyêrim?				5-är ball L L L 1 1 1 2 2 2 3 3 3 4 4 4 5 5 5
Ne görerim?	Ne işiderim?	Ne duyêrim?						

• Bu testin sınışlarını dooru tamannamak için, toplam **21 bal** kazanaceynız.

1. Saygılı üürenicilär! Testi geçirin tefterlerinizä, da savaşın herbir soruşa cuvap vermää.

2. Sınışları kendibaşınıza yapamazsanız, yardım istäyin üüredicinizdän.

Todur Marinoglu

Şair Todur Marinoglunun duuması 1955 yılda Avdarma küüyündä, Komrat dolayında. Küçükülüü dä, ilk şkolası da geçti bu eski gagauz küüyündä. Orta şkoladan sora o üürendi Kişinövdä universitetä, başardı jurnalistika fakultetini. Büün işleer kendi duuma küüyündä gagauz dili hem literatūra üüredicisi hem şkolanın direktoru. 1999-uncu yılın seçimnerindä ayırıldı gagauzların Halk Topluşuna deputat.

Marinoglunun yaratması için şair Stepan Kuroglu yazêr, ki Todurun şiirleri gelerlär ömürün güneşli hem bulutlu havalarından hem dä şairin can erindän. Bu laflar çok doorudan göstererlär Todur Marinoglunun literatūra yolunu. Onun taa studentlik zamanında yaratması çok üüsekti, şiirleri başladılar basılmaa gazetalarda, sora onun debüt işleri peydalandılar bir kolektiv peet kiyadında "İlkyaz türküleri", taa sora çıktı onun yaratmaları ayrı kiyatlarda hem dergilerdä "Kırlangaç", "Sabaa yıldızı". T. Marinoglunun bir çok meraklı kiyadı "Tatlı düşlär" çıktı 1997-nci yılda.

1. Siz vardır mı okuduumuz T. Marinoglunun yaratmalarını? Angı şiiri yada annatmayı en çok beendiniz.
2. Düşünün dä annadın, nasıl annayabilersiniz şair Stepan Kuroglunun te bu laflarını: "... Todurun şiirleri gelerlär ömürün güneşli hem bulutlu havalarından"...

Dostluk

İlkyaz. Bu yalpak hoşlu vakıdı Vanişka çoktan beklärdi. Da te o geldi sıcak günnerinnän, derelerdä tunuk sularınnan, türlü çiçek kokularınnan.

Her sabaa çocuk bakardı evin bacasına. Orada bıldır leleklär büüttülär yavrularını, da güzün uçtular o sıcak erlerä. Şindi Vanişka umutlandı genä o sevgili dostlarınnan buluşmaa, o istemäzdi kaybetsin eski dostluunu bu gözäl kuşlarlan.

Birgün, açan hava artık heptän sıcak olmuştu, Vanişka aulda doyardı kıvırcık kuzucuunu, havada işidildi lelek sesleri. O bakıverdi evin üstünä. Orada gezinärdi iki biyaz, uzun enseli lelek. Onnar benzemäzdlär onun bıldırkı dostlarına, ama çocucaan ureendä büüyärdi dalgalı umut. Vanişka baardı: „Kur-kur-kur-r-r!“ Leleklär o saat kondular onun yanına. Salt şindi o denedi, ani kuşların boynularında var onun kırmızı-biyaz martacıkları baalı. Uşak sarmaştı kuşlara da dedi: "Hoş geldiniz, dostlarım!"

Okuyun Todur Marinoglunun "**Tatlı düşlär**" kiyadından bu annatmayı "**Dostluk**", söläyin, kim kiminnän dostlaşmış? Nezaman? Nasıl?

Biyaz fistan giimiş aaçlar

Biyaz fistan giimiş aaçlar,
Göktä oynêêrlar yıldızlar.
Kaplêêr Eni yıl dünneyi
Şenniklän yısıdêr geceyi.

Biyaz yorgannan sarılı
Yorgun kırlar dalêrlar uykuya,
Geçsin bu yıl duşmansızlı,
Dipsiz cenklär erdä süünsün heptän.

Yarım bakêr düşünmeli,
Eni yılda geläriz bireri.
Güler insan sevinmeli,
Geçmiş yıla brakıp küsüleri.

Aydın gecä, lafçı gecä,
Seni bän büün alêrım oynamaa.
Aydın gecä, lafçı gecä,
Bir salt sän varsın büün dolaylarda.

1. Yılın angı zamanı için yazılı bu şiir?
2. Şair nasıl isteer geçsin bu gelän Eni yıl? Bulun o şiirin sırasını.
3. Aklınıza getirin, nasıl geçti sizin dâ bir geceniz Eni yıla karşı? Annadın.
4. "Biyaz fistan giimiş aaçlar..." Sanki, aaçlar olur mu fistan giisin? Nasıl annamaa bu sırayı, söläyin. Bu artistik kolaylına nicä deniler?

Lüzgär oynêêr...

Lüzgär oynêêr kara bulutlan,
İilerlär fidannar erä.
Aaçtan iner uşak korkuylan,
Konamêêr garga tellerä.

Süpürgä elindä sokakça,
Gezer lüzgär, üfleer sazı.
Olmuş booday kırdä yattıkça,
Kuvet bulamêêr uzlansın.

Güneş ateş kanatlarınnan
Atlêêr daldan eşiklerä,
Uyandırıp, dalgalarınnan.
Göllär dâ ses verdi erä.

Dermen durêr, aaçlar altı –
Taazä bir dal dolu emişlän ...
Bölük-bölük koyunnarı
Çoban daadêr köpeklerinnän.

1. "Lüzgär oynêêr" nasıl temaya yazılı?
2. Kim kırmış taazä bir dalı üklü meyvaylan?
3. Sıralayın, nelärlän oynêêr lüzgär?
4. Laflar **meyva-emiş** neydir? (sinonim mi osa antonim mi)

Gül-çiçek dolaylar

Gül-çiçek dolaylar,
Çin-sabaalän gün urdu.
Düş görän uşakları,
Pek kolay uyandırdı.

Türküyâ kutlar girdi,
Karannık braktı eri,
Korafılı kırlar şilêêr
Çok türlü ekin dolu.

Çok käämilsin, tarafım,
Hoş geler pek üzündän.
Ah, olsun bir sızıntın
Er yakarkan gölgedä!

Ozaman en kısmetli
Olacam bän dünnädä.
Şiirim dä hoşbetli
Olacaktır küüyümdä.

Höşbetli – çok beklenmiş, çok saygılı;
kutlar – selännär, sevinmeliklär, mutluluklar...

1. Okuyun, üürenin yukarkı şiiri kiyatsız söylemää.
2. Şiirin bu iki zor laflarını aklınızda tutun. Düzün onnarlan birär cümlä da yazın tefterlerä.
3. Nezaman en kısmetli olacak şair? Cuvap edin şiirin laflarınnan.
4. Söläyin, beenersiniz mi Todur Marinoglunun şiirlerini? Neçin?

Zaman sözü

Dünnä döner,
Dünnä döner,
Bizdän saklı
Dünnä döner,
Dünnä döner.
Sade yıllar

Bizä söleer,
Bizä söleer,
Ani haslı
Dünnä döner,
Dünnä döner,
Dünnä döner...

1. Okuyun şiiri "Zaman sözü", esap alın sade ne gösterer, ani dünnä halizdän döner. Biz duymêêrız, ki dünnä döner, ama, yıllardan başka, taa ne gösterer, ani dünnä döner?
2. Neçin bu şiirin adı "**Zaman sözü**"?

Halk sözleri – halkın sedefleri

- Hepsindän paalydır dooruluk.
- Yalandırdıysan dün, inanmazlar büün.

Vasi Filioglu

Nasıl da hepsi bizim gagauz yazıcılarımız, Vasi Filioglu da gelir çiftçilerin arasından. Duudu o 1949-uncu yılda anılmış Beşalma küüyündä. Bu gagauz küüyünä dooru deerlär "gagauzların taa bir kultura merkezi". Burada ilk adımnarını poeziyaya yaptılar D. Kara Çoban hem M. Kösä, şindi dä büyük literaturaya çıkêr Vasi Filioglu. O üçüncü şair Beşalmadan. Yazıları sade kendisinä benzeer, onun şiirleri köktän ayırılêrlar başkalarından.

Filioglunun herbir şiir sırası gagauz karakterin canından kopma, o herkezin üreenä düşer hem taa pek bizim uşaklarımızı sevindirer.

Vasi Filioglu başardı Kişinövda agrikultura institutunu. Büün dä çiftçilii brakmêêr, işleer agronom. Onun küülüsü, şair Mina Kösä, ölä dediydi V. Filioglu için: "Filioglu, agronom olarak, büyük bereket kabuleder diil sade kırdä, ama peet yaratmasında da..."

Bucak

Paalı Bucak tarafım,
Canabinä var lafım:
Nesoy bölä kısdan
Diiştirmiş seni insan?

Gelmeyincä yanına,
Zordur hemen tanımaa,
Ne takım köklü sözün,
Yıldızlıdır hem gözün?

Yap-yalnız ani derä,
Hep küsü tutan erä
Sarp yaşêêrlar uygunnu,
El uzadıp, duygunnu.

Da toprak – yanık evel,
Şindi büütmeer sarmaşık,
Ne dä kirpi-çökelek,
Salt baaşlêêr sıcak ekmek.

Yamaç yok – haylak kalsın,
Çukurlar bilmeer nâpsın.
Hepsicii bak yamaçlar
Kilim-baalar olmuşlar!

Zaametimizi bizim,
Peetlerini türkümüzün
Baaşladık, Bucak, sana,
Sän dä baaşla Vatana!

1. Cuvap edin, sanki, kim okadar tez vakıtta diiştirdi Bucaan üzünü?
2. Ne lafları var şairin kendi tarafına? Cuvap edin şiirin sıralarınnan.
3. Okuyun demekli bu şiiri, bulun onun temasını.
4. Söläyin, kaç şair bilersiniz Beşalmadan?
5. Vasi Filioglu benzeer mi öbür Beşalmalı şairlerä?
6. Neylän o onnardan ayırılêr?

Benim Beşalmam!

Beklenän vakıt geldi,
Duumalı topraam!
Günä diıştirmäm seni,
Benim Beşalmam!

Kırlangaç uzak erdän
Geldi bizlerä,
Türküsü birlik dildä –
Sevinmelerä.

Daaldı kara bulutlar
Uurundan senin,
Dirildi o umutlar
Hoşluklar derin.

Ürääm solumaa doymêêr
Tarla kokusu,
El uzadêr fidannar –
Küüyün örtüsü.

Düzleşti o çukurlar.
Eveldän kalma:
Kapladı açar güllär
Seni, Beşalma.

Sarılıp ta öpeyim
Seni, Beşelmam,
Kısmetini peetleyim,
Ürekli anam!

Beklenän vakıt geldi
Duumalı topraam!
Günä diıştirmäm seni,
Benim Beşalmam!

1. Şiiri "Benim Beşalmam!" üürenin kiyatsız söylemää.
2. Annadın, nasıl annêrsınız sıraları "Günä diıştirmäm seni, benim Beşalmam"?
3. Olur mu, sanki, sarılıp ta öpmää Beşalmayı? Neçin şair ölä yazêr? Angı artistik kolaylıklarını kullanêr?

Benim anam...

Borçlandım çoktan topraa
Ömürüm ondan!
Danışêrım bän yapraa
Hem sana, fidan!

Daaların çalêr sıklık,
Üreemi açır.

Saklılı büülü gölgän
Gençleri çeker,
Sevgili yavklı Oğlan
Sana diz çöker...

Te durêrım altında,
Yanıklı sevda,
Sansın senin dalında
Sevdalı seftä...

Çiçekliydir donaklık
Ölçüsüz hatır!

Yıldızlı o laflardan,
Düş gibi, seni
Suvazlêêr her taraftan
Kısmet elleri.

İlkyaz sesi

Hava bulutlu,
Ama umutlu,
Ama umutlu
Neyäsä islää.
Çöker karannık,

Ürääm sa yanık
Cannı bir sesä.
Bir düş kanatlı:
Bän kennu atlı,

Bän kennu atlı
Yıldız beygirdä
Usul da lüzgär
Saçak kuşcaazlar

Düzüp ses gözäl –
Uyandım birdän.
Ara karannık.
Kapu aralık.

İlkyaz – bir saalık,
Çeker şenniklää.
Usul hep lüzgär,
Çalêr kuşcaazlar.

Ölä pek gözäl –
Seslä dä seslä!

Güneş

Horozlar öter,
Sabaalı zaman,
Dolayı öper
Aydınnı o dan.

Toz ko kaldırsın
Nallanmış beygir.
Hep bir sarılısın
Büük işä vergi.

Ko ilk laf desin
Gün, onda sıra,
Çok kamçı sesi –
Sır çıkêr kıra.

Gün şılaa, yaamur
Braksınnar ko iz.
Bereket olur –
Kâr dä bir deniz.

1. İlk şiirdä "**İlkyaz sesi**" kim uyandırdı şairi düşündän? Saçak kuşları mı? Beki, ilkyazın sesi? Düşünün, bakın şiirin adına.
2. Hep o şiirdä, nasıl annêersınız sırayı "**bir düş kanatlı**"? Bölä lafbirleşmelerinä taa başka türlü nasıl olur demää?
3. Söläyin şiirlär "**İlkyaz sesi**" hem "**Güneş**" ne temaya yazılı?
4. Şiirlerin sıralarınnan inandırın, ani bu iki şiir yazılı bir temaya.
5. Şiirdä "**Güneş**" kimdä sıra ilk lafi demää?
6. Nasıl annêersınız metaforayı "**aydınını dan dolayı öper**"?

Ekmek için söz

Bän gelirkän iştän,
Gün inärdi yamaçtan,
Bir karı karşıladım –
Hayırlı laflar andı:
"Al, çocuum, ürääm açık,
Tuz biberlän ekmecik,
Saalımız için olsun,
Tarlaya yaamur konsun,
Gündän güneş şılasın,
Yorgunnuun da ko geçsin".
Gelmedi bana ayıp:
Hayırı şükürleyip,
Da kırıp kenarından,
Aazıma attım birdän.
... Yorgunnuum çabuk kaçtı,
Tezleyä dä gül açtı,
Şıralı o toomnuktan
Düzüldü bir peet ondan:
"Eh, ekmek, sıcak ekmek,
Stih sana türkü dä var,
Köklerin özlüydür pek
Çiçekliydir hem dallar".

Kaldırdın bütün ayaa,
Dünnedä ne çok halklar,
Diiştirip çürük dayaa –
Kısmetli büün uşaklar.
Sän gelincä bu hala,
Diil bir yol aykırladın –
Razgeldin türlü hava –
Hep ama taazä kaldın.
Kim dä musaafir bilmäm,
Ya çiftçi zaabit uşaa –
Hepbir: ilkinki seläm
Adına senin düşär.
Var mı, sanki, ölesi,
– "Bän bıktım ekmää", – desin,
Sofranın ya donaklı
Laflardan bu azetsin?
– Yok! – sanêırım diil salt bän –
Büüyü -küçüü hem herbir can
Düülmesi, ki üreemin,
Hem saalı bütün evin
Dalından kopma onun,
Nasıl unutmaa bunu?

1. Angı temaya yazılı bu şiir? Sizin küüyünüzde da var mı bu adet: "Birkimseyi ikramnamaa tuz-ekmeklän?"
2. Neyä dua edärmış tuz-ekmää üleştirän karı? Bulun şiirin sıralarını.
3. Tutunuz aklınızda şiirin öz fikirini "Var mı, sanki, ölesi, bän bıktım ekmää, – desin".

Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...

1. *Ne o proza yaratması?*
2. *Neyä annatma deniler?*
3. *Kim yazdı bu sözleri: "...büük arkalar", "güçlü taşıyêrlar sırtlarında", "geniş kayışlar gibi yollar.."? Yaratmanın adını aklınıza getirin. Olur mu demää, ki avtor bu uygun laflarlan artistik literaturasının büüülü kuvedini gösterer?*
4. *D. Tanasoglunun "Analar" şiirindän sözleri kullanarak, kendi analarınız için annadın.*
5. *Kayılsınız mı, ani D. Kara Çobanın annatmaları yazılı kısıdan, ama derin fikirdä hem bir gözäl artistik dilindä? İnandırın, avtorun yaratmalarını aklınıza getirerek.*
6. *N. Baboglundun biyografiyasını annadın.*
7. *"Lunga-lunga, derecik" şiirindä N. Baboglu angı problemları açıklêr?*
8. *Kimin adından G. Gaydarcı "İki ool" yaratmasında bir çiftçinin oolları için annadêr? Annatmanın sonunu aklınıza getirin.*
9. *Neredä hem nezaman S. Kuroglu duudu? Sora angı kasabada şair yaşadı hem yazdı?*
10. *Kimin için annatmasında "Goguşun duuma günü" K. Vasilioglu yazêr?*
11. *Neçin M. Kösä küü yazıtcısı sayılêr? Sıralayın onun siirlerin adlarını da cuvabınızı inandırın.*
12. *"Çoban yıldızı" annatmasında S. Bulgar kimin için annadêr? Sıralayın personajların adlarını. Kimi en çok beendiniz? Neçin?*
13. *Kimin için P. Çebotar "Yıldız şafkı" annatmasında yazêr? Açıklayın.*
14. *Angı küüde T. Zanet duudu? Taa ne bu küü için bilersiniz?*
15. *"Soruş" şiirini getirin aklınıza. Şiirin öz fikirini açıklayın.*
16. *T. Marinoglundun "Dostluk" annatmasında kim kiminnän dostlaşmış? Nezaman? Nasıl?*
17. *Neredä hem nezaman V. Filioglu duudu? Taa angı anılmış yazıtcılar bu küüde duudular? Sıralayın.*
18. *"Ekmek için söz" şiirinin sıracıklarını: "Var mı, sanki, ölesi, bän bıktım ekmää, – desin" taa bir kerä tekrarlayın da aklınızda tutun.*

SÖZ İLERLETMESİ

Türlü temalara görä yaratmalar

Çevirili literatura

Spiridon Vangeli,
moldovan yazıcısı küçüklär için

Yaamur

Göktä üç bulutçuk güneşlän saklambaç oynardılar. Bulutçukların birisi arkasinnan örtärdi günü, da öbürler saklannardılar gökün köşelerindä, ama gün, onnarı bulup, çüplerini dolaştırırdı.

Yokmuş göktä bulutçuklara ne bir samannık, ne bir pat altı, ya bir sayvan, da saklanabilsinnär, nasıl läözüm... Ama bulutçuklar bulurmuşlar kolayını saklanmaa.

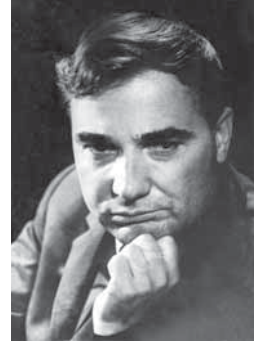
Onnar toplaşırılmışlar da olarmuşlar bir büyük bulut. Aararmış güneş küçükleri, ama bulamazmış. Sora öbür bulutlar da saklambaç oynarmışlar, güneşi aldadıp, olarmuşlar bir büyük bulut da örtärmişler gökü.

Gün üfkelenmiş, çıkarmış keskin bıçaanı da yarmış gökü ikiyâ. Bu yarıktan başlamış yaamur yaamaa. Erdeki yaşayannar çok korkmuşlar günün bıçaandan hem yaamurdan.

Horoz çaarmış tauklarını kümesä, kuşcaazlar saklanmışlar aaçların sık yapraklarına... Sade bir küçük çocuk Guguța saklanmamış, o tokat aazında auçlarının tutarmış yaamur damnalarını da sorarmış onnara:

– Ahmak damnacıklar, ne siz sandınız, ani benim auçlarımda booday tarlası mı? Da başlamış çalmaa türkücüü:

Yaa, yaa yaamur,
Tarlada çamur,
Tarlada çamur,
Teknedä amur ...

Okuyup, annadın bu annatmanın içindeliini.

Konstantin Dragomir, *moldovan yazıcısı*

Büük dostlar

1889-uncu yılda öldülär dä geçtilär **ölümsüzlää** iki büük klasik yazıcıları Mihay Eminesku hem İon Kränga. Emineskunun anmak günü iyünün 15-indä, ama Kränganın – dekabrının 31-indä. İon Kränga tanışêr Mihay Emineskuylan 1875-inci yılda, açan şair Eminesku şkolaların üstünä **revizormuş**. Hep o zaman çekeder bu iki kişinin arasında en büük hem çok faydalı dostluk. Kränga üüredici her zaman bulunêr Emineskuylan yannaşık. Onnar saatlarla lafa durarmuşlar, gezärmişlär Yaş kasabanın dolayanda gözäl hem yalnızlı, tehna erleri yada kimi kerä Yaşın şikêu maalesini dolaşarmışlar. İ on Kränganın **kümelticiindä** oturup, laflaşarmışlar. Eminesku tezdä kalêr işsiz da erleşer yaşamaa İon Kränganın evceezindä. Onnarı ikisini pek yaklaştırdı folkloru tanımak hem halk yaratmalarının paasını bilmäk. Kränga bilärmış pek çok masal hem **porezen**, angılarını becerärmış büük artist gibi annatmaa.

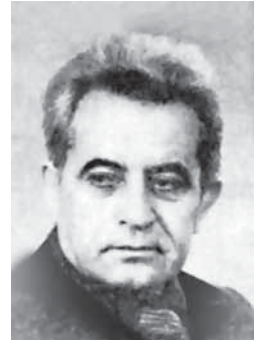
Taman ozaman Eminesku buyurmuş Krängaya, yazsın kiyada o gözäl annatmalarını. Butakım Kränganın ilk masalları hem annatmaları basılı peydalanêrlar ozamankı dergilerdä hep Emineskunun teklifinä görä.

Ölümsüzlük – ölümsüz yaşamaa;
revizor – inspektor, kontrol yapıcısı;
kümelti – küçük evcääz;
porezen – kısa, cümbüşlü annatma;
dergi – jurnal;
tehna erlär – o erlär, neredä kalabalık yok.

George Georgiu, *moldovan yazıcısı*

Kış nasıl olacek...

Güzün oldu pek büük ceviz bereketi. Dallar dururdu üklü cevizlärân, hepsi dä ikişâr-ikişâr, sansın bir görünmâz el onnarı dizmiş, erleşirmiş. Pêkalê gezer küü içindä dä çaarêr insannarı ceviz silkmää. Buyurêr uşaklara da, gelsinnâr toplamaa cevizleri. Sabaalân kolhoz götürer

insannarı cevizlää maşınaylan, avşamnen dä genä maşınaylan getirer herkezini evä.

– Da sanki neyä okadar alatlamaa? – sorêr Petruş, – ilkin baaları bozalım da sora, cevizlär olur biraz dayansınar da!

– Yok be Petruş, sän bilmeermiysin, ani var bir laf, topla cevizleri taa yapraklar düşmedään, – demiş Pêkalê.– Sayılêr, herbir işi düşer vakıdında yapalım. Güzün o ölä: baaları da läözım bozmaa, almaları da toplamaa, başçalarda biberleri dä olmaz brakmaa, kraa haşlasın. Ne deyecän, gelecän mi cevizleri toplamaa?

– Öläysä, gideyim, – kayıl olêr Petruş.

Da te, açan kalmamış hiç bir dä ceviz aaçlarda silkinmedik, da hepsi cevizlär artık koyulmuşlar koruntuya, Pêkalê uuêr ellerini:

– Hepsinizi olur metedeyim!... Biläsiniz bendän, çocuklar, ani, açan çok ceviz bereketi olêr, o yılın kış olêr çok uzun hem sert. Onuştan, – gülümsemiş o, – deyecäm hazırlayasınız vakıdında kızacıklarınızı, **patinlerinizi, kayaklarınızı**, sıcak eldivenlerinizi, kojukları hem kalpakları, ani var bir laf: "Topla cevizleri, taa aacın yaprakları silkinmedään!"

Patinlär – konki;

kayaklar – lji.

Annatmayı "Kış nasıl olacak" okuyun, onun içindeliini sıradan an-nadın.

Günün fırını*

Vardı sade birkaç vişnecik kızarmış. Ama kalan vişnelerin hiç yoktu neetleri da olmaa. İonuş dolaşardı o aacı, beki görür taa bir olmuş vişnecik. Te o! Sinmiş yapraan ardında, şalvircik. O tırmanêr, nicä kedicik aaca, uzadêr elini, da oldu vişneciin işi. Aazında kaldı sade iişimsi dadı, angısından bir kıpımca kadar gözlerini kapadı.

Hayat kapusunda mamusu baardı:

– Mây, İonuş, sän neredäysin? Gel taa tez vereyim guguşuunu, zerä korkêrım uçmasın...

Malisi pişirmiş ekmek. Pembä, kaba, gözäl. Yaptı hamurdan birkaç ta guguş. Bıçaklan çizdi kanatlarını, koydu gözçääz kara biber toomundan. Da te durêrlar şindi masada tüteräk, henez çıkarılmış fırından, sansın hazır uçaceklar.

İonuş oynêr bir guguşuklan, haşlak kor gibi. Ama açık fırının sıcaa haşlêr arkasını.

"Tä bölä sıcak läözım vişnelär da taa tez olsunar deyni", – düşüner İonuş.

Da te ölä ulu-orta koyêr guguşu masa üstünä, alêr bir çanak da – kaçarak aaca. Doldurêr tezicik canaa eşil vişneylän da gelir genä kaçarak geeri hayada.

– Mali, mali! Koy te bu çanaklan vişneleri fırına, olsunar vişnelär taa tez. Bän pek isterim vişnecik!

Malisi gülümseer:

– Olmaz, İonu! Dünnedä hepsinin var kendi sıralıı.

– Vişnelerin dä mi? – sorêr İonu.

– Onnarın da, – malisi gösterer şılak günü. – Görermisin?

Onun fırınında vişnelâr olêlar.

– Ama neçin oldurmadı şindiya kadar? Ne, yok kim ateşini mi yaksın?

– Var kim, – cevap etmiş malisi, – ama gün istämeer atsın hepsini meyvaları fırına birdän. Neçin ki, eer olursa birdän hem vişnelâr, hem zerdelilâr, hem almalar, hem karpuzlar, hem üzümâr, sän bilmeyecän, angısından ilkin iyäsin.

– Hey, şalvir bu gün! – deer İonu da bakêr maavi gökâ, neredä gün hep taa tutuşturêr ateşini fırınında da yollêr sıcaanı aul içindä aaca...

1. Ne imiş İonu aulda?

2. Ne fikirä girmiş İonu, ki taa hızlı vişnelâr olsunnar?

3. Nesoy cevap vermiş İonunun malisi günün fırını için?

Yahya Akengin,

büüncü türk yazıcısı.

"Oguz dede" annatmasından bir payı

Dört kafadar

Mahmut kafadarlarınan, laf-laf konuşarak, baalarlar ortasında, bir derä boyundan geçerek, evlerinä dönärdilär. Aralarında sadece Orhan taa fukaara ayledän sayılardı, öbürlerin sayısında o, nicä bir gezek başsız gibiydi. Kalanı üç çocuklar raat-raat bir gamsız halda, sözdän sözä atlayarak, aar-aar örüdülar, hem Orhana takılıp, onun halını gülmää alırdılar:

– Alatla, alatla, kaçarak, Orhan, zerä boban seni evdä pataklar...

– Sän taa uşaksın, Orhan, azın südä kokêr...

– Gün taa kauşur-kuşmaz evdä olasin, Orhan, mamunun dizinä oturasın.

– Oturmasan, kötülöklâr başına gelir!

Ardından da gülüşlâr, zevklenmeklâr işidilirdi. Orhan kaç kerä oldu kendisinä karar vermişti, ani onnarlan kasabanın dışanna, baalar arasına, geziyâ gitmesin, ama olmaazdı. Mahmut, gelip, onu evdän çaarardı, eşil baalar, derä boyundakı su şırıltıları, kavakların nazlı-nazlı sallanışları, kuşların, böceklerin sesleri, kendi-kendinä verdii sözünü unuttururdular. Sora aralarında nelânelâr lafedärdilär. Kasabadakı eni haberlâr, şakalaşmaklar, aralarında topladıkları, paralarlan alınmış meyvaları, oturup birerdä – imeeleri, ne gözâl olurdu! Ama kimâr sıra onnarın geç evä gelmekleri hem Orhanın bobasından işidilân azarlamaklar bu gözâl gezilerin dadını bozardılar. Orhan savaşardı arkadaşları-

nın takılmalarını, onu gülmää almalarını esaba almasın, ama sonunda o da dayanamadı, Mahmuda takıldı:

– Senin boban yaarina gider. Hem taa nereyâ – Germaniyaya. Başkası bölâ bir avşamda, bobasınan oturup, gözâl-gözâl laflaşırđı. Sankı, diil mi sän bendän taa çok evä läázım alatlayasın?

Bu sırada, çocuklar orta yoldan geçärkän, peydalandı bir kamiyon, da onun fenerleri kamaştırdı kafadarların gözlerini. Onnar ölecä durdular bir çala. Kamiyon geçtikän sora, onun tozları karannı bulandırdı. Mahmut toz girmesin deyni, elinnän aazını, burnusunu kapamıştı. O elini indirdi, da yanında Orhana, maana şakadan, bir şamar urdu, deyeräk:

– Vay, akıllı arkadaşım benim, yok neyâ beni üüredäsin, gözâl fikirini kendinä tut da hazırlan, evä geldiynän, bobandan sopa imää. Orhanın pek bozulmuş kefi Mahmutun butakım şakasına, ama genä belli etmemiş, savaşmış örümää ileri. Bu sırada Naci sözä girdi:

– Mahmut – evin delikannısı... Bobası da, anası da onun dediinä bir zaman da karşı gitmeerlär...

– Bän senin gibi emecek uşak diilim, – ekledi Mahmut. – Bobam deer, ki o Germaniyada benim için işlärmiş, ne kazanırmış, o – bana. Deer, ki o kendisi yokkan, evin başı – bänim.

Naci genä Orhanın üstünä gitti:

– Aramızda bir senin diplomunda notaların en ii, ama hepsi sade bir diplomnan olmaz. Sän da artık...

Orhan bu sefer kızmıştı. Nacinin söz bitirmesini beklämedi, üfkelendi:

– Sän dä, Mahmuttan ödünç para alıp, çevirmersin, da onun için, yaltıklık yaparak, onun tarafını tutêrsin.

Bu laftan sora hava birdän bozulur gibi oldu. Şindiyä kadar sessiz duran Sıtkı Orhanın yakasından tuttu:

– Ne isteersin sän sölemää... Bän dä Mahmuttan ödünç para alêrım deyni mi, onunnan dostum?

Mahmut hemen araya girdi:

– Ne olêr sizä bölâ... Kimä bän bişey dedim ödünç verdiim için... Arkadaş arkadaş için bir para harcasın, olmaz mı? Sän dä Orhan bendän para vardır istediin, sana da diil mi verdim?

– Bän istämedim, – dedi Orhan, – ne okadar kötü oldu, evä geç kalırsam? Neçin hepsiniz birdän benim üstümä kalkêrsınız?

– Bizim emecän uşaklarla işimiz yok, – dedi Naci.

Sıtkı da bir alaylı havada lafetti:

– Sän, Orhan, bu kanikul günnerindä dä okula git, hep taa çok üüren, beki, orta okulda da üüredicilerin en ii şkolacı gibi gözünä girirsin.

Mahmut kendini büyük hem taa akıllı sayardı, istedi ortalı biraz uslandırsın da dedi:

– Orhan, biz senin için söleeriz... Severiz seni... Hepsimiz arkadaş diiliz mi? .. Ama sän şindiya kadar artık koca çocuksun, ama ... Hep okumaklan, kiyatçılıklan uraşêrsın. Ne sanêrsın çok okumaklan, kiyatçıklarlan para mı kazanacan? Bak, benim bobama, bizim rayonun başkanından birkaç kat taa zeedä para kazanêr. Hem kendisi dä Evropada bulunêr...

Orhan sordu:

– Sän ne, orta okula yok mu neetin gitmäâ?

Mahmut ölä bir gamsızlık halda cuvap verdi:

– Gidecäm, gidecäm, ama ölä çok uroklarda, göz çıkarıp, pineklemeyä neetim yok... Bobam da ölä deer, nekadar üürenäbilirsän, okadar üüren... Zaabit olmaa yok zorun. Bana bobam bir tükän açecek, tükän...

Naci hem Sıtkı Mahmuta taa yaklaştılar. "Aslan Mahmut" deyardilär ona, arkasını suvazlardılar. Orhan yutkundu. Ama bişey sölemesindän susmasını taa ii buldu. İsläâ, ani karannıktı, da onun üzündeki bozgunnuk görünmäzdi.

Bu sırada karşıdan gelän bir maşınanın fenerleri ortalı başladı isläâ aydınlatmaa. Orhan üzündeki bozgunnuu arkadaşlarına göstermesin deyni, bir tarafa adımnadı. Maşına yannarından geçärkan göründü, da onnar yolun bir yanında hendäâ dooru çekildilär. Orhanın bir ayaa hendäân içinä kaydı, da o sendelledi, bunu Mahmut, görüp-dedi:

– Ne okadar korkaksın sän, hey, Orhan, ne maşına seni ezeceymiydi?

Öbürlär dä yaklaştılar, da bu maanaylan Orhana başladılar gülmäâ. Orhanın ayaandan emenisi çıkmıştı da hendek içinä düşmüşti. Orhan aldı, da giieceykän, gördü, ki ökçesi düşmüşti. O oyalanırken, Sıtkı genä şaka gibi söledi:

– Orhan, senin bugün üstünä hepsi belalar uuradılar.

Kalanı hepsi bu işa genä güldülär.

– Ayakkabımın ökçesi çıkmış, – dedi Orhan.

Mahmut dedi:

– Ne şindi karannıkta onu mu aarayacan?

Naci ekledi:

– Yaarın Oguz Dedeye, gidip-yaptırırısın!

Mahmut ekledi:

– Parasını da bän ödärim.

Sıtkı, güleräk, dedi:

– Oguz Dede sana masal da annadır.

Mahmut cuvap verdi:

– Bän artık Oguz Dedenin masallarını seslämeerim, neçinki ayakkabım eskidii gibi, onu düzdürmeerim, ama eni alêrim.

Sıtkı fikirini söledi:

– Ani Oguz Dedeyi sesleyecäm, taa ii kinoya gidecäm.

Naci:

– Bän dä te o eski ayak kaplar gibi, Oguz Dedenin eski küflü sözlerini seslämemäk için, anamın eski yırtık ayak kaplarını düzdürmäâ götürmeyecäm.

Bu sözä hepsi birdän güldülär... Kasabanın sokaklarından onnarın maalesinä dooru dönärkän, genä Oguz Dedeyi lafettilär. Orhan Oguz Dedeyi metedärdi, Mahmut susardı, Naci hem Sıtkı kötülärdilär.

(*Türkçedän uydurdu gagauzçaya Nikolay Baboglu.*)

Kamyon – maşına;
yaltıklık – aşaa kalmak, ikiüzlülük;
alaylı – tantanalı;
arkadaş – dost.

Yukarkı annatmayı okuyup, içindeliini annadın.

Klastan dışarı okumaklara deyni literatura

Dionis Tanasoglu

Gagauzlar

Bizim halkımız – *gagauz halkıdır*. Geçmiş zamannarda o *çok taa büyük* bir halkmış. Onun varmış kendi devleti, açan o yaşarmış Balkanda. Adıymış *Uzieyalet*. Onun baş kasabası olmuş Karbuna (Kavarna), sora da Varna kasabası.

Hepsinin halkların kendi istoriyası var, geçmiş zamannardan şindiyädän, yaşaması için aanatmaları.

Gagauzların da kıymetli hem girginnikli istoriyası var: biliner, ani *yoktur halk istoriyasız, nicä dä yok istoriya halksız*.

Herbir halkın dedeleri var, kimdän çekiler o halk: *slav* halkların dedeleriymiş *eski slavlar*, *roman* halkların dedeleriymiş *latinnär-romalılar*, *türk* halkların dedeleriymiş *eski oğuz-türklär* (türklär) h.b. *Gagauzlar* da bir *türk halkı* olup, onnarın da dedeleridir *oguz-türklär* (türklär), *nicä dä azerlerin* dä, *türkmennlerin* dä, *osman türklerin* dä, *özbeklerin* dä h.b. Hepsi türk halkları dünnedä ikiüz etmiş miliondan zeedädir. Gagauzlar dünnedä yarım miliona yakındır; Basarabiyada yakın ikiüz bin, Bolgariyada – 50–60 bin, kalanı yaşêêr Türkiyedä, Greçiyada, Romıniyada, Amerikada, Orta Asyada, Kavkazda, Ukrainada h.b. En toplu, halk toplumu, gagauzlar yaşamışlar ilerdän *Balkanda*, nändä duumuşlar hem kendi devletindä, sora Osman İmpiriyasında, sora hem şimdi *Basarabiyada*, kendi yurtluunda Gagauziyada, Moldovada.

Herbir halkın *istoriyasına girer dedelerin dä istoriyası*. Tä ne için gagauzların, azerlerin, türkmennlerin, osman türklerin h.b. istoriyası çekeder Oguz dedelerin

istoriyasından Altay meydannarından, näända peydalanmış oguz-türklär. Çok yıllar hem üzyıllar onnar yaşamışlar taa çok hayvancılıktan; hem çok uzun hem zor erlär-yollar gezmişlär istoriyeä getirincä şindiki türk halklarını.

Bizi dä, gagauzları da!

Ana dilimiz

Gagauz diil bizim ana dilimizdir. O bizä kalmış oguz dedelerimizdän. Onnar onu düzmüşlär, lafetmişlär onda, yaşamışlar onunnan, sevinmişlär dä, aalamışlar da, yurtluunu korumuşlar, evlad büütmüşlär bizä dä brakmışlar onu kullanalım hem koruyalım. Ne gözäl hem yalpak seslär dökmüşlär ona! Hem ne zengin düzmüşlär onu! Ne käämil türkölär, soleyişlär, bilmeycelär, masallar hem legendalar, dastannar düzmüşlär bu tatlı dildä! Onnarı biz annadêrız, sesleriz, yada okuyêrız da çok işlär annêrız bizim dedelerimizin yaşamasından, istoriyasından. Hem şaşêrız, mayıl olêrız halkımızın ruh zenginniklerinä.

Biz bileriz ana dilimizin seslerini, onun maasus kendi seslerini dä – ä, ê, ö, ü, angıları var may hepsindä türk soylu dillerindä. Onnar gelêrlär oguz dedelerimizin eski dilindän. Onun için türk souly dilleri benzeerlär biri-birinä.

Ama gagauz dilimiz, gözäl gagauzçamız duygulu avalıdır, melodiyalıydılar, zengindir, kaaviydir! Onu açık hem dooru lafedelim, lafları bütün söyleyim, bozmaylım – bu bizim borcumuzdur. Çalışalım gübürlämemä dilimizi başka dillerin laflarınnan. Temiz gagauzçamızda lafedelim!

Dilimizi koruyalım, bilelim, kullanalım, sevelim, zerä oyduz bizim halkımızın diri canı!

Ana dili, halkın dili – halkın diri canıdır!

1. Neçin ana dilimiz bizä çok paaylıdır?
2. Kimdän kalmış bizä ana dilimiz, gagauzçamız?
3. Nicä läözım biz kullanalım ana dilimizi?
4. Son cümleyi aklınızda tutun bütün yaşamanızda.

Stepan Bulgar

Damga hem nişan

Herbir çorbacı koyêr hayvannarına nişan hem damga. Bu adet geler eski vakıtlardan.

Läözım sölemä, ani gagauzlar severlär hayvan tutmaa. İhtär insannar şindi dä annadêrlar legendaları, ani onnarın däduları Balkannardan getirmişlär sürüleri, neredä varmış binnän koyun. Dimitri Çakir yazêr, ani Zahariy Çakirdä varmış çok hayvan "50 hem da taa çok beygir, bin koyuna kadar, 100 baş kara sır". Bukadar hayvan tutmaa deyni, läözımmış herbir sürüyä ayırı çoban. Hem dä diil bir çoban, birkaç kişi sade varmış nicä baksın bu kadar hayvan.

Ama var osoy çorbacılar, angıları tutarmışlar 50–60 koyun, birkaç beygir, iki yada dört öküz. Onun için herbir küüdä varmış "çoban", angısı otladarmış koyunnarı, "buzaacı" – bakarmış buzaaları, "domuzçu" otladarmış domuzları, "sırtmaç" otladarmış inekleri, "öküzçü" otladarmış öküzleri. Kaybetmemää kendi hayvannarını deyni, insannar koyarmışlar hayvannarına nişan hem damga.

Yalpi çayırında, tolokalarda, başka boş erlerdä eski vakıtlardan beeri insannar otladêrlar kendi hayvannarını.

Sovet Birlii vakıdında insana brakmazdılar tutsun nekadar isteer hayvan. Onun için çocuklar otladardılar çayırda aynenin küçük-küçük sürücüklerini. Sandi çocuk otladêr irmi koyun hem kuzu. Ama kimi kerä koyunar karışêrlar.

Mälçü dädusu her avşam gelärdi almaa koyunnarı. O vakit çayırda vardı irmitotuz taanä koyun sürüsü. Avşam üstü tok hayvannar yatardılar çayırda da, açan Mälçü dädu geçärdi koyunnarın yanından, onun koyunnarı yavaşıcık kalkardılar da birär-birär, biri-biri ardından gidärdilär çorbacının ardına.

Bir gün Mälçü dädu dedi Sandiyä:

– Büün koyacêz koyunnara nişan.

Sandi sordu:

– Dädu, e neçin läözım koymaa koyunnara nişan?

Dädusu cevap etti:

– Neçin mi? Osoy adet kalmış bizim dedelerdän. Bän dä küçüktüm, ozaman da koyunnara koyardılar nişan.

Sandıcık genä sorêr:

– Ama neçin läözım nişan?

Mälçü dädusu annadêr:

– Açan koyunnarı verecez çobana, orada yannış birkimsey almasın onnarı.

Sandi sordu:

– E nasıl nişannar var?

Mälçü dädu annattı:

– Var çok türlü nişan. Tä bak "sol kulaa irik", "saa kulaa düz kesik", "sol kulaan ardından oyuk", "kırlangaç", "basamak", "basamak geridän", "önündän dalantı", "kopça", "zımba", "beş zımbacık", "çalık", "düz kesik", "erik"... Hem taa başka da var.

Sandıcık genä sordu:

– E biz angısını ayıracez?

Mälçü dädu cevap etti:

– Biz koyacez bizim koyunnara "zımba" nişanı. O bizim aylenin nişanı.

Eskidän ineklerä dä biz koyardık damga, ama şindi insanda az inek var. Hepsi tanıyêr kendi hayvanını da onuştan damga koymêêrlar. Ama ilerdän koyardılar inään sırtına damga: "tombarlak", "üç köşeli", "dört köşeli" h.b.

1. Dikatlı okuyun annatmayı.
2. Neçin hem ne türlü çorbacı kendi koyunnarını nişannarmış?
3. Sıralayın ne türlü nişannar var.

Todur Marinoglu

Karayka

Vasil üürener şkolada. Sondakı uroon ona geler gelmeyecek bitkisi. O sabaylan, açan dolaştı koyunnarı, benzetti, ani sarı suratlı läözım tezdä kuzulasın.

Düüdü çan. Kalpak elindä, palto iliklenmedik, bölä, kaçarak o etişti evä. Kalpaanı koymadı başına, ama astı koyun aulun kazına, açan gördü sarı suratlının altında bir kara kuzucuk. Açıverdi tokatçıı, tuttu kuzucuu, aldı kucaana, çeketti sevmää. Kuzucunun annısında vardı bir biyazçık, angısı benzärdi topcaaza. Sevärkän kuzucuu, çocuk daymaca deyärdi: "Karayka, karaykacık". Ölä da kaldı onun adı.

Karayka hem Vasil tez dostlaştıydılar. Kuzucuk üürendiydi angı günü, nezaman dostu gelecek şkoladan da verecek ona emcääz. Açan geldi yaz üürenmek aralı, Vasil çok sevindi. O çoktan istärdi tanıştırmää dostçaazını dolay yamaçlarlan, sızıntılarlan, çayırlarlan. İlk günnärdän taa Karayka tuttu tez aklısında neredä bulunêr onnarın evi. Bir günü Vasil gelmedi otlatmaa sürüyü. Karayka dayanamadı, avşama dooru braktı sürüyü da geldi evä. Tokatçıktan taman çıkardı dostu. Onnar çok naazlı buluştular.

Güz yaklaştıydı heptän. Karayka oldu kıvrak güüdeli bir koççaaz. Buynuzları büüdüldür, kıvrıldılar. Hepsi mayıl olardı bu hayvanca.

Bir sabaa Vasilä amıcası dedi getirsin kuzuları evä taa karannıcaak olmadıyan. Neçin sä çocuk büün kefsiz duyardı kendisini. Başı da acımardı, yorgun da diildi, ama aar gelärdi. Çocuk esap aldı, ani Karayka otlamêêr tatlı, su da may içmedi.

Hava bozarmaa başladıyan, Vasil etişti evä kapadı kuzuları. Karaykayı suvazlayıp, girdi hızlı içeri, yattı. Dinnenärkän, aklına geldi, ani maazanın setindä gördü bilenik bıçaa. Bu zaman cannı sesetti Karayka. Vasil fırladı çıktı dışarı. Amıcası tutmuştu Karaykayı taman erleşärdi kesmää: Çocuk o saat tuttu amıcasının elini, yalvardı: "Kesmä, amıcacım!"

– Brak elimi. – Dedi amıcası.

– Brakmaycam! – Yaşlar gözlerindä dedi çocuk. Karayka bu vakıt ansızdan dartı da kaçırıldı. Vasil etiştirdi dostunu da yattı üstünä. Amıcası yaklaştı, üfkeli baardı:

– Yok ol onun üstündän! Brak keseyim! Bana boban sımarladı gıceykän kazanca keseyim bir erkek kuzu, kurban olsun. Sizdä erkek başka yok!

Bu zaman işidildi Aleksı dädunun sesi. O nasatladı: "Brak zeetlämä bu dostlu cannarı. Getir bana bir dişi. Verecäm erkek da kes onu. Ozaman Vasilin amıcası urdu erä bıçaa da dedi: "Sän büük yaşta adamsın, Aleksı dädu, ama uşak aklısındaıysın. Allahtan verili hayvannar kesilsin. Birazdana o döndü da sesledi däduyu.

1. Neçin Vasil bu kadar sabursuz uroon bitkisini beklärmış?
2. Kimi evdä bulmuş?
3. Neçin kuzucunun adını Karayka koymuşlar?
4. Siz Aleksı dädunun laflarınnan kayılsınız mı?

Halk sözleri – halkın sedefleri

- Haylazlık yıpradır, çalışmak kaldırır.
- Ayıp diildir bilmemää, ayırtıp üürenmemää.
- İi ool – bobaya hatır, kötü ool – bobaya kahir.
- Üünücüyü kimsey inanmaz.
- Aacın bak meyvasına, adamın da yapmasına.

Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...

1. *Bu temanın adı "Söz ilerletmesi". Düşüneriz, ki 3-ncü temada sıralı yaratmalar sözünüzü taa ilerledecek, serbest yapacak. Bu paya biz çalıştık türlü temalara görü yaratmaları, ayırıp dizmää. Yaratmalarının arasında var çevirili yaratmalar da, akına, ki onnarı da gagauz yazıcıları çevirmişlär; ama sizi moldovan yazıcılarının da buluşturmaa istedik, türk yazıcısının da. Gagauz yazmak uurunda ustaların işlerini o türlü ayırmaa çalıştık, ki onnar sizä türlü obyektlär için bilgi versinnär. Çalışın da okuyun onnarı.*
2. *Spiridon Vangelini yaratmasında bulutçuk kiminnän saklambaç oynarmış?*
3. *Nicä bitirer annatmasını Spiridon Vangeli?*
4. *Kimin için Konstantin Dragomir annatmasında yazêr?*
5. *Şindiya kadar İ. Kränga için bişey işittiydiniz mi? Kim o?*
6. *"Günün fırını" annatmanın öz fikirini açıklayın.*
7. *Dört kafadar arasından angısını en çok sevdiniz? Neçin? Karşı geläydiniz onnarlan, ne nasaat kafadarlara vereceydiniz?*
8. *Bizim dedelerimiz Bucaa gelincä neredä yaşamışlar?*
9. *"...yoktur halk istoriyasız, nicä dü yok istoriya halksız" nicä bu lafları annêrsınız? Açıklayın. Bu derin fikirli deyimi aklınızda tutun.*
10. *Sıralayın damgaların adlarını, angıların yardımınnan çorbacı koyunlarını nişannarmış.*
11. *Var mı nicä kuzuylan dost olmaa? Vasilin süretini yazdırın.*

Acest manual este proprietatea
Ministerului Educației al Republicii Moldova.

Gimnaziul/Liceul _____				
Manualul nr. _____				
Anul de folosire	Numele de familie și prenumele elevului	Anul școlar	Aspectul manualului	
			la primire	la restituire
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				

- Dirigintele verifică dacă numele elevului este scris corect.
- Elevul nu trebuie să facă nici un fel de însemnări în manual.
- Aspectul manualului (la primire și la restituire) se va aprecia folosind termenii: *nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător*.

Imprimare la Tipografia „BALACRON” SRL
str. Calea Ieșilor, 10;
MD-2069, Chișinău, Republica Moldova
Comanda nr. 635